

TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_202133

UNIVERSAL
LIBRARY

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಸಮವಾಯಿಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನತ್ವಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೂ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಆಗ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಅಂತಹ ಮಹತ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣತ್ವವು ಬರುವುದು. (2) ದ್ವೈಣುಕಾದಿ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ೧ ಸಮವಾಯಿಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೋ? ೨ ಸಾಮಾನ್ಯವಧಾರಣವೋ? ಗನೇದ್ವಿ ಕೂಡಲಾರದು. ದ್ವೈಣುಕಾದಿ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ತ್ರೈಣುಕಾದಿ ಪರಿಮಾಣ ಸಮವಾಯಿಕಾರಣಕ್ಕೆ ಸಮವಾಯಿಕಾರಣವಾದ ದ್ವೈಣುಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮವೇತತ್ವವು ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ. ಸಮವಾಯಿಕಾರಣ ಸಮವೇತತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವೈಣುಕಾದಿಪರಿಮಾಣ, ತ್ರೈಣುಕಾದಿಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದಾದರೆ ಆಗ ತ್ರೈಣುಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವ, ದೀರ್ಘತ್ವಗಳಿಂದ ಚತುರಣುಕಾದಿ ಪರಿಮಾಣವೂ ಹುಟ್ಟದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅದೂ ಸಮವಾಯಿಕಾರಣ ಸಮವೇತವಲ್ಲ. ಅನೇದ್ವಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಅನನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧವಾದ ನಿಯತ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು. ಅದು ದ್ವೈಣುಕಾದಿ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಹೀಗಾದಾಗ್ಯೂ ಸಮವಾಯಿಕಾರಣ, ಸಮವೇತತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ತ್ರೈಣುಕಾದಿ ಪರಿಮಾಣಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಮಹತ್ವ, ದೀರ್ಘತ್ವಗಳಿಂದಲೂ, ಚತುರಣುಕಪರಿಮಾಣವೂ ಹುಟ್ಟದೇನೇ ಹೋಗುವುದು || ೬೩ ||

ಪರಿಮಾಣ ಪರಿಮಾಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ದ್ವೈಣುಕ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಅದರಿಂದ ತ್ರೈಣುಕ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು. ಅವುಗಳಿಗಾವರೂ ಏಕ ಜಾತೀಯತ್ವವು ಇದೆ ಎಂದು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಯಾವುದು ಸಾಧಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಆಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ- ವೃತ್ತಿ ತರ್ಕದಿಂದ ಪರಾಹತವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ೧ ಪರಿಮಾಣಪರಿಮಾಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ದ್ವೈಣುಕದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವೈಣುಕಪರಿಮಾಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ತ್ರೈಣುಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಜಾತೀಯ ಪರಿಮಾಣವಾದ ಅಣುತ್ವಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಮಹತ್ವಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೩ ಅಥವಾ ದ್ವೈತ್ವಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೪ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘತ್ವಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಗಳೂ ದುಸ್ವಗಳಾಗಿವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಸದೃಶಸ್ಯ ಹಿ ಕಾರ್ಯಸ್ಯ ನೈವ ಯೋಗಃ ಕಥಂಚನ |
ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವನೇವ ಸ್ಯಾದ್ಯತಃ ಕಾರ್ಯೇಷ್ಟಣುತ್ತತಃ || ೬೪ ||

ಅ || (ಪರಿಮಾಣಪರಿಮಾಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಅಸುತ್ಪದಾದ ಸಜಾತೀಯವಾದ ಪರಿಮಾಣವು ದ್ವೈಣುಕದಲ್ಲಿಯೂ, ದ್ವೈಣುಕಪರಿಮಾಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ತ್ರೈಣುಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಮಾಣವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಆಗ) ಕಾರ್ಯೇಷು=ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಣುತ್ವತಃ=ಅಣುತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ, ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವನೇವ=ಅಸ್ಯದಾದ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವನೇ, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಸ್ಯಾತ್ ಆಗುವುದೋ, (ಅದುದರಿಂದ ಗನೇ ಪಕ್ಷವು ಅಯುಕ್ತವು.) (ತಸ್ಮಾತ್=ಅದಕಾರಣ,) ಸದೃಶಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಸ್ಯ=ಸದೃಶವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ಯೋಗಃ=ಘಟನೆಯು, ಕಥಂಚನ=ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ, ನೈವ=ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ದ್ವೈಣುಕಕ್ಕೆ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಇಷ್ಟವೇ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಯಾವ ಬಹಿದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವಿದ್ದು ಉದ್ಯುತರೂಪವಾಗಲೀ

ಉಪ್ಪುತ್ಪತ್ತಿವಾಗಲೀ ಇದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅಸ್ತದಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ತ್ರ್ಯಣುಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಮಹತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನೇದ್ದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ತ್ರ್ಯಣುಕಾದಿಗಳಿಗೂ ಹ್ರಸ್ವತ್ವವಿರುವುದಾದರೆ ಮಹತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನೇದ್ದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಪರಮಾಣು ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳಿಗೂ ಮಹತ್ವವಿರುವುದಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನೇದ್ದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ದೀರ್ಘತ್ವವಿರುವುದಾದರೆ ಮಹತ್ವವೂ ಇರಬೇಕು. ಯದ್ಯಪಿ ಪರಿಮಾಣಾನಾಂತರಜಾತಿಗಳಾದ ಅಣುತ್ವಾದಿಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರಿಹೃತವೇ ಆಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು. ಆದಕಾರಣ ದೋಷವಿಲ್ಲ || ೬೪ ||

ಈಗ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿದ ನಾಲ್ಕು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಇತಿ ಚೇನ್ನ ಮಹತ್ವಂ ಚ ಪರಮಾಣಾವಣಾವಪಿ |

ಕಥಂ ದ್ವ್ಯಣುಕಪೂರ್ವೇಷು ನಾಣುತ್ತಮಪಿ ಕಥ್ಯತೇ || ೬೫ ||

ಅ || ಇತಿ ಚೇತ್=ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಪರಮಾಣು=ಪರಮಾಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಅಣಾವಪಿ=ದ್ವ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಮಹತ್ವಂ ಚ=ಮಹತ್ವವೂ, ದೀರ್ಘತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ನ ಕಥ್ಯತೇ=ಹೇಳಬಹುದಿಲ್ಲ. ದ್ವ್ಯಣುಕಪೂರ್ವೇಷು=ದ್ವ್ಯಣುಕ ನೊಂದಿರದ ದವುಗಳಲ್ಲಿ, ಅಣುತ್ವಮಪಿ=ಅಣುತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ನ ಕಥ್ಯತೇ=ಹೇಳಬಹುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || (1) ಅಣುತ್ವಕ್ಕೆ ಉತ್ತತ್ತಿಯು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರ ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಆ ಏನಾದಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣು ಮಹತ್ವದಾದ ದ್ವ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವು, ದ್ವ್ಯಣುಕ ಮಹತ್ವದಾದ ತ್ರ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (2) ಪರಮಾಣುವಿಗೆ ಅಣುತ್ವವಿದ್ದರೂ ಅಯುಕ್ತ ದ್ವ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿ ಅನುತ್ವವು, ದ್ವ್ಯಣುಕಾಣುತ್ವದಿಂದ ತ್ರ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿ ಅನುತ್ವವು, ಅದರಿಂದ ಚತುರಾಕದಲ್ಲಿ ಅಣುತ್ವವು, ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಿಂದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು, ಉತ್ತರಾರ್ಥದಿಂದ ಅಣುತ್ವರೂಪ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು. || ೬೫ ||

(1) ಹೀಗಾದರೆ ಮಹತ್ವ, ಅನುತ್ವರೂಪ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳೂ ಬರಬೇಕಾಗುವವು, ನ್ಯಾಯತಿಯೊಂದು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪರಮಾಣುವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ. ಅಂತಾವನಯವಿವರ್ಯಂತವಾಗಿ ಉಪ್ಪುತ್ವರೂಪಸ್ಪರ್ಶಗಳುಳ್ಳದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವವಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅನುತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಪರಮಾಣುವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವೂ, ತ್ರ್ಯಣುಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವ, ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಾಹತಗಳಾಗಿವೆ. ಯಾವುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಘಟನೆಯಾಗಲೋ ಅವುಗಳೂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳೋ ಅವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಇರುತ್ತವೆ. (2) ಮತ್ತು ಮಹತ್ವ, ಅಣುತ್ವಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಚಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ? ಪರಿಮಾಣವು ದ್ರವ್ಯವಿರುವ ತನಕ ಇರತಕ್ಕದಾದವಯುಕ್ತ ಕಾಲಭೇದದಿಂದ ಏರ್ಪಡುವವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಕೂಡದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವ, ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು. ಎನ್ನುವುದು ಇಷ್ಟವೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ವ್ಯಾಹತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವತದನ್ಯತ್ವೇ ಪುರುಷಾಪೇಕ್ಷಯಾಽಖಿಲೇ |

ಅಣುತ್ವಂ ಚ ಮಹತ್ವಂ ಚ ಯತೋ ವಸ್ತುವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ || ೬೬ ||

ಅ || ಅಖಿಲೇ = ಪರಮಾಣು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವ ತದನ್ಯತ್ವೇ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಗಳು (ಇವೆ. ಈ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಯುಕ್ತಗಳಲ್ಲ.) ಪುರುಷಾ ಪೇಕ್ಷಯಾ=ಪುರುಷಭೇದವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ, (ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ.) (ಈಗ ಅಣುತ್ವಮಹತ್ವ ಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಹತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಅಣುತ್ವಂ ಚ=ಅಣುತ್ವವೂ, ಮಹತ್ವಂ ಚ=ಮಹತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಅಖಿಲೇ=ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (ಇರುತ್ತವೆ ಏರುವುಗಳಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—) ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ, ವಸ್ತುವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ = ವಸ್ತುದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ, (ಅಣುತ್ವವೂ, ಮಹತ್ವವೂ ಕೂಡ ಅದೇವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.)

ತಾ || (1) ಪರಮಾಣು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಣುತ್ವಮಹತ್ವಗಳನ್ನು ಅಂಗೀ ಕರಿಸಿದರೆ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ರೂಪದಲ್ಲಿ ನೀಲತ್ವ, ಸೀತತ್ವಗಳಂತೆಯೇ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಣುತ್ವ ಮಹತ್ವದಿ ಜಾತಿಯೋಗವು ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜಾತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹೇಗೆ ತ್ರ್ಯಣುಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಜಾತಿಯವೇ ಆದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಕರ್ಷ-ಅವಕರ್ಷವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಪರಮಾಣುಕರಿಸಿರುವರೋ ಹೇಗೆ ಅಣು ತ್ವವನ್ನು ಪರಮಾಣುದ್ವ್ಯಣುಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಅವಾಂತರಜಾತಿ ರಹಿತವೇ ಆದ ಪರಿಮಾಣವು ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಕರ್ಷ-ಅವಕರ್ಷವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ಒಂದು ಕಡೆ ಇರತಕ್ಕ ಪರಿಮಾಣವು ದ್ರವ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಉತ್ಕರ್ಷ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅಣುವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇವೇ ದ್ರವ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅವಕರ್ಷ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮಹತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. (2) ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು. || ೬೬ ||

ಹೀಗೆ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರಜಾತ್ಯಭಾವವು ಇರಲಿ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ, ಅಣುತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ಕರ್ಷ ಅವಕರ್ಷ ಪರಿಮಾಣವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಮಾಣವು ಅಣುತ್ವವು ಮಹತ್ವವೂ ಎಂದೆನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದುಕರವಾಗಿದೆ. ಅದಾದರೂ ದ್ವಣುಕಾದಿಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಪರ ಮಾಣು ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾಣು ಪರಿಮಾಣದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ ನಿತ್ಯವು ಪರಿಮಾಣವು ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಯಾವುದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಅದು ಮಹತ್ವವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪರಮಾಣುವಿಗೆ ಅಣುತ್ವವೇ. ತಥಾಚ 'ನ ಮಹತ್ವಂಚ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತ ವೆಂದರೆ—

ಮೂ || ತಾರತಮ್ಯಸ್ಥಿತಾ ಯಸ್ಮಾತ್ಪದಾರ್ಥಾಃ ಸರ್ವ ಏನ ಚ |

ಯಃಥಾ ಮಹತ್ವನಿಶ್ರಾಂತಿಸ್ತಥಾತೋತ್ತಮ್ಯ ಚೇಷ್ಟತಃ ||

ಪರಿಮಾಣತ್ವತಶ್ಚೇನ್ನ ಮಹತ್ವಸ್ಯಾಪಿ ವಿಶ್ರಮಃ || ೬೭ ||

ಅ || ಯಸ್ಮಾತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಸರ್ವ ಏವ ಚ ಪದಾರ್ಥಾಃ = ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ, ತಾರತಮ್ಯಸ್ಥಿತಾಃ = ಪರಿಮಾಣ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದಲೇ ಇರುತ್ತಾವೋ, (ತನ್ನ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅಪಕೃಷ್ಟ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವುಗಳು. ಎಲ್ಲಾದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಪರಿಮಾಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪರಿಮಾಣದಿಂದಲೂ ಅಪಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ಪರಿಮಾಣವಿಗೂ ಮಹತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಪರಿಮಾಣವಿಗೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣಾಶ್ರಯತ್ವವು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದನ್ನಾಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ) ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಮಹತ್ವವಿಶ್ರಾಂತಿಃ = ಮಹತ್ವಕ್ಕೆ (ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ) ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿದೆಯೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆಯೇ, ಪರಿಮಾಣತ್ವತಃ = ಪರಿಮಾಣ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಣುತ್ವಸ್ವಭವ = ಅಣುತ್ವಕ್ಕೂ ಕೂಡ (ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷಕ್ಕೂ) ವಿಶ್ರಾಂತಿಃ = ವಿಶ್ರಾಂತಿಯು, ಇಸ್ಯತೇ ಚೇತ್ = ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಮಹತ್ವಸ್ಯಾಪಿ = ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕೃತವಾದ ಮಹತ್ವಕ್ಕೂ, ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೂ, ವಿಶ್ರಮಃ = ವಿಶ್ರಾಂತಿಯು, ನ = ಇಲ್ಲ.

ತಾ || (1) 'ಪರಿಮಾಣಃ ಕುಶ್ಚಿತ್ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇನ ಪರಿಮಾಣೇನ ಯುಕ್ತಃ ಸ್ವಪರಿಮಾಣಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಅನಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣವಾನ್ ವಾ ದ್ರವ್ಯತ್ವಾತ್ ತಂತುವತ್' = ಪರಿಮಾಣವು ಯಾವುದೋ ಒಂದರಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ; ಅಥವಾ ತನ್ನ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಅಪಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಂತುವಿನಂತೆ. ಹೀಗೆ ಪರಿಮಾಣ ದ್ವೈತಕಾದಿಪರಿಮಾಣಗಳಿಗೆ ವೈಜಾತ್ಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಹದ್ವಿಘ್ನವದ್ವಾ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಲ್ಕು ಅನುಮಾನಗಳು ಸಾಧುವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (2) 'ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯಂ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಶ್ರಾಂತಂ ಪರಿಮಾಣತಾರತಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯವತ್' = ಪರಿಮಾಣನಿತ್ಯತ್ವತಾರತಮ್ಯವು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಒಂದುಕಡೆ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಪರಿಮಾಣತಾರತಮ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಒಂದುಕಡೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಇದು ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿದೆಯೋ ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಣುವು ಇಲ್ಲವೋ ಅದು ಪರಿಮಾಣವು ಎಂದು ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷಕದ ಅವಧಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪರಿಮಾಣವಿಗೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣಾಖ್ಯವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಶಕ್ತವಾಗುವುದು? ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ಸ್ವನಜನದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಹತಿಯು ಎಂದರೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯೆಂದರೆ ಯಾವುದು? (೧) ಇಯತ್ರಾಪರಿಚ್ಛೇದವೋ (ತ್ರೈಣುಕಪರಿಮಾಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಆರನೇಭಾಗವೇ ಪರಿಮಾಣವು, ಅದರಿಂದ ಅಪಕೃಷ್ಟವಿಲ್ಲನೆಂದೆಯೋ) (೨) ಅಥವಾ ಅಪರ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯವು ಇಯತ್ರಾವಚ್ಛೇದರಹಿತವಾದುದೆಯೋ? ಆದರೆ ಅನಂತಾಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದಾಗ್ಯೂ ಅವಿಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಆಶ್ರಿತವೇ ಆಗಿದೆಯೋ? ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದನೇ ಸಾಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧ್ಯವಿಕ್ಕಲಾಗಿದೆ. ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕೃತವಾದ ಮಹತ್ವಕ್ಕೂ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. || ೬೭ ||

ಏಕೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲನೆಂದರೆ—

ಮೂ || ದೃಶ್ಯತೇನಂತ ಇತ್ಯೇವ ತಥಾಽನಂತ್ಯಮಾಣವಪಿ || ೬೮ ||
 ನ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣತಾ ವಿತಾನಾನಿತಿ ಹೀಶ್ವರಃ |
 ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಸ್ತಥಾಣೋಶ್ಚ ನೈತಾವದ್ಭಾಗತಾ ಕ್ವಚಿತ್ || ೬೯ ||

ವಿಶ್ರಾಂತೋ ಯದ್ಯನಂತಾಂಶಃ ಕ್ವಚಿದಸ್ತೀತಿ ಗಮ್ಯತೇ |

ನಾನಸಾದಯಿತುಂ ಶಕ್ಯೋ ವಿರೋಧಾದೇವ ಕೇವಲಂ || ೭೦ ||

ಅ || (ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತರತಮಭಾವವು) ಅನಂತ ಇತ್ಯೇವ=ನಿರವಧಿಕವೆಂದೇ, ದೃಶ್ಯತೇ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಸಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಯತ್ತಾಪರಿಚ್ಛೇದವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ.) (ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತರತಮಭಾವವು ನಿರವಧಿಕವೆಂದು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅಣಾವಸಿ=ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನಂತಂ=ನಿರವಧಿಕತ್ವವು, ದೃಶ್ಯತೇ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ('ದೃಶ್ಯತೇನಂತ ಇತ್ಯೇವ' ಎಂದು ಇಯತ್ತಾಪರಿಚ್ಛೇದವು ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏನ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಮಹತ್ತತ್ವಗುಣತಃ=ಮಹತ್ತತ್ವಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಗಣನೆಮಾಡಿ, ಈಶ್ವರಃ=ಈಶ್ವರಾದಿಯು. ಏತಾವಾನ್=ಐದು ಗುಣಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನು, ಅಥವಾ ಆರುಗುಣ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಃ=ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನು, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಾರನು, ಹಿ=ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನಾಗಿದ್ದರೆ ಪರಮ ಮಹತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. (ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟುಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಪರಿಮಾಣವೇ ಸೆಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಇದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚುಯಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ) ತಥಾ=ಆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ, ಅಣೋಶ್ಚ=ಅಣುತ್ವಕ್ಕೂ ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷಕ್ಕೂ, ಏತಾವದ್ಭಾಗತಾ=ತ್ಯುಣುಕ ಪರಿಮಾಣದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ ಆರನೇ ಭಾಗವೇ ಪರಿಮಾಣವು ಅಪರ್ಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ಅವಧಿಯು, ಕ್ವಚಿತ್=ಯಾವ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ನ=ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಥವಾ ಇದರಿಂದ) ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯಂ ಕ್ವಚಿನ್ನ ವಿಶ್ರಾಂತಂ ಪರಿಮಾಣ ತಾರತಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯ ವತ್=ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಪರಿಮಾಣ ತಾರತಮ್ಯತ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯದಂತೆ.) (೨ನೇದ್ದನ್ನು ಕೆಲವು ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅಪರ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯವು ಇಯತ್ತಾಪರಿಚ್ಛೇದರಹಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅನಂತಾಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಅನಿಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಆಶ್ರಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಎನ್ನುವುದನ್ನು) ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ರಾಂತಃ=ತ್ಯುಣುಕಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪರಿಮಾಣದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ, ಅನಂತಾಂಶಃ=ಅನಂತಾಂಶಗಳುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷವು, ಕ್ವಚಿದಸ್ತೀತಿ ಗಮ್ಯತೇ ಯದಿ=ಎಲ್ಲಿಯಾದ ರೊಂದುಕಡೆ ಇದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಎಂದು ೨ನೇ ಪಕ್ಷವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, (ಅಂದರೆ ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯವು ಇಯತ್ತಾಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವೇ, ಆದರೆ ಅನಂತಾಂಶ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ದ್ವಾಗ್ಯೂ ಅದು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಒಂದುಕಡೆ ಆಶ್ರಿತವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದಾದರೆ) (ತರ್ಹಿ=ಹಾಗಾದರೆ) ಅವಸಾಯಯಿತುಂ= (ಹೀಗೆ ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷವು.) ಇದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಪಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ನ ಶಕ್ಯಃ=ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಇದೇವೇ ಸರ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಪಕೃಷ್ಣ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು, ಇದಕ್ಕಿಂತ ಅಪಕೃಷ್ಣ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಂತ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯಾವುದೂ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) ಕೇವಲಂ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ತ್ವಾಗಿ, ವಿರೋಧಾತ್=ವಿರೋಧವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ (ಪರಿಮಾಣಾಪರ್ಕರ್ಷವೂ, ಅನಂತವೂ, ಪರ್ಯವಸಿತವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವು.) ಏವ=ವಿರೋಧವು ಅಪರಿಹಾರ್ಯವೇ || ೬೮ || ೬೯ || ೭೦ ||

ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಂತ್ಯವು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕ್ವವಾಗಿದೆ. ಅದು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಕಾಲ ಆಕಾಶ ಈಶ್ವರ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳು

ಪ್ರತೀತತ್ವಮಾತ್ರದಿಂದ ಸತ್ಯತ್ವನಿಶ್ಚಯವು ಆಗಲಾರದಷ್ಟೆ, ಪ್ರತೀತತ್ವಮಾತ್ರದಿಂದ ಸತ್ಯತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಾದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವನಿಶ್ಚಯವು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಅನೇದ್ಧನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಮಹತ್ವಾಣುತ್ವಯೋಃ ಸೈವ ವಿಶ್ರಾಂತಿರೂಪಭೃತೇ |

ಅನ್ಯದೇವ ಹ್ಯನಂತತ್ವಂ ಮಹತ್ವಾಣುತ್ವಯೋಃ ಸಮಂ || ೭೪ ||

ಅ || ಮಹತ್ವಾಣುತ್ವಯೋಃ = ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳಿಗೆ, ವಿಶ್ರಾಂತಿ = ಇಂತಿವು ವರ್ಜಿತವು, (ಬಲಿಷ್ಠಪ್ರಮಾಣದಿಂದ) ನೈವ ಉಪಲಭ್ಯತೇ = ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅನಂತತ್ವಂ ಹಿ = ಅನಂತತ್ವವೆಂದರೆ (ಅನಲ್ಪತ್ವವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ) ಅನ್ಯದೇವ = ಪರಿಚ್ಛೇದಾಭಾವರೂಪವೇ, (ಆದುದರಿಂದ) ಮಹತ್ವಾಣುತ್ವಯೋಃ = ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳಿಗೆ, ಸಮಂ = ಸಮಾನಧರ್ಮವೆನ್ನುವುದು (ಏಶೇಷಣೀಭೂತವಾದ ಧರ್ಮವೆನ್ನುವುದು) (ಕೂಡುತ್ತದೆ)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಹೇಗೆ ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷದ ಅನಂತತ್ವವು ಸಾಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ವಿಪರೀತಗ್ರಾಹಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪರಿಮಾಣಾಪಕರ್ಷದ ಅನಂತತ್ವವೂ ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. (2) ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪರಿಮಾಣಾಪಕರ್ಷಾನಂತತ್ವವು ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾನಂತತ್ವವೂ ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಶೇಷವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಂತೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಪರಿಮಾಣತ್ವಂಗೀಕಾರವು ಭಗ್ನವಾಗುವುದು (3) ಹಾಗಾದರೆ ಪರಿಮಾಣಾಪಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಪಕರ್ಷವೆಂದರೆ ಅಲ್ಪತ್ವವು. ಅನಂತತ್ವವೆಂದರೆ ಅನಲ್ಪತ್ವವು, ವಿರುದ್ಧಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಬಾಧಕವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಪಕರ್ಷಾನಂತತ್ವವು ಪ್ರತೀತವಾದಾಗ್ಯೂ ಅದನ್ನು ಬದ್ಧತೆವೆಂದರೆ, ಅನಂತತ್ವವೆಂದರೆ ಅನಲ್ಪತ್ವವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪರಿಚ್ಛೇದಾಭಾವರೂಪವು ಆದುದರಿಂದ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ಧರ್ಮವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (4) ಅನಂತತ್ವವೆಂದರೆ ಅನಲ್ಪತ್ವವೆಂದು ಆಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಉತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವು ಆಗದೇ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸೀತಃ ಸೀತಃ ಎಂದು ಕಾಣದೆ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದಕ್ಕೆ ಅದೇನೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅನಂತತ್ವವೆಂದರೆ ಪರಿಚ್ಛೇದಾಭಾವವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ. ಹೇಗೆ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವು ಗಗನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರವಧಿಕವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪರಿಮಾಣಾಪಕರ್ಷವೂ ನಿರವಧಿಕವೇ ಆಗಿದೆ. ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ || ೭೪ ||

ಅನಂತತ್ವವೆಂದರೆ ಅನಲ್ಪತ್ವವೆಂದೆಂದ ಬೇರೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಬಹತ್ವಾಲ್ಪತ್ವಯೋರ್ಯಾದ್ವತ್ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮಾಪಲಭ್ಯತೇ |

ಅನಂತತ್ಯನೇಕಭಾಗಾಣಾಂ ತಾವತ್ಸಂಹೇವ ಗಣ್ಯತೇ || ೭೫ ||

ಅ || ಯದ್ವತ್=ಹೇಗೆ, ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ=ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ, ಬಹುತ್ವಾಲ್ಪತ್ವಯೋಃ=ಬಹುತ್ವ ಅಲ್ಪತ್ವಗಳಿಗೆ, (ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ) ಆನಂತ್ಯಂ=ಆನಂತ್ಯವು, ಉಪಲಭ್ಯತೇ=ಬಹುತ್ವವೂ ಆನಂತ್ಯವು, ಅಲ್ಪತ್ವವೂ ಆನಂತ್ಯವು ಎಂದು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುತ್ವ ಅಲ್ಪತ್ವಗಳಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬಹುತ್ವವು ಪರಾರ್ಥ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪರ್ಯವಸಿತವಾದುದು. ಅಲ್ಪತ್ವವು ಏಕಾವಧಿಕವಾದುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಏಕಭಾಗಾನಾಂ = ಒಂದೊಂದು ಭಾಗಗಳಿಗೆ, ತಾವತ್ಯಂ ಏವ=ನಿರವಧಿಕತ್ವವೇ, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಗಣ್ಯತೇ=ಗಣನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ (ಆದುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ).

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಆನಂತ್ಯವೆಂದರೆ ಅನಲ್ಪತ್ವವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಬಹುತ್ವಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು ಆಗದೆ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ಅದು ವಿಶೇಷಣವು ಆಗಲಾರದು. ವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಪತ್ವಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವು ಆಗಲಾರದು ಆದಕಾರಣ ಆನಂತ್ಯವೆಂದರೆ ಅವಚ್ಛೇದಾಭಾವವೇ ಎಂದಾಗಿರಲಿಕ್ಕೆ 'ಬಹುತ್ವವೂ ಅಲ್ಪತ್ವವೂ ಅನಂತವು ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಹಾಗೆಯೇ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪರ್ಕಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. (2) ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕಲಾಸರ್ವಸ, ಪ್ರಭಾಗ, ಭಾಗಾನುಬಂಧ, ಭಾಗಾಪವಾಹ, ಭಾಗಭಾಗ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಬಾಗಗಳೂ ನಿರವಧಿಕಗಳೆಂದು ಗಣನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕತ್ವದಿಂದಲೂ ಅಪಕೃತ್ಯವಾದ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಪರಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲೆಯೂ ಸಂಖ್ಯೆ ಇದೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇತರರಿಗೂ ಈಶ್ವರನ ಅಪೇಕ್ಷಾಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಪರಿಮಾಣ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲೆಯೂ ಸಂಖ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಬಹುದಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಗಣಕರಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮೇಲೆ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ || ೭೫ ||

ಹೀಗೆ ಕಾಲ ಆಕಾಶಗಳ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪರ್ಕಗಳ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಪ್ರಸಾದಿಸಿ ಈಗ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಆ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಆಗಮದಿಂದ ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಣೀಯಾಂಶ್ಚ ಮಹೀಯಾಂಶ್ಚ ಭಗವಾನಾಗಮೋದಿತಃ |
ಆನಂತ್ಯವಾಚಕಶಬ್ದೋ ದ್ವಿಧಾನಂತ್ಯೇಷಿ ಮಾನತಾಂ || ೭೬ ||
ಯಾತಿ ನೈವ ಗುಣಾಲ್ಪತ್ವಂ ಕಾಲಾಲ್ಪತ್ವಂ ಚ ಮಾನಗಂ
ಸರ್ವಕಾಲಗತಸ್ಯಾಲ್ಪಕಾಲೋಽಸಿ ಸ್ಯಾದವಸ್ಥಿತಃ || ೭೭ ||
ಮಹಾಗುಣಸ್ಯ ಚಾಲ್ಪೋಽಸಿ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಚೇದ್ಭವೇತ್ |
ತಾವತ್ಸಮೇವ ನೈವ ಸ್ಯಾದ್ವೇಶೇಷ್ಯೇತನ್ನ ನೋ ಮತಂ || ೭೮ ||

ಅ || ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಅಣೀಯಾಂಶ್ಚ, ಮಹೀಯಾಂಶ್ಚ=ಅಣುಪದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ, ಅತ್ಯಣುವಾದವನು ಮಹತ್ವದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದು, ಆಗಮೋದಿತಃ='ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್' ಎನ್ನುವ ಆಗಮದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. (ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿಯೂ ಕೂಡ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪರ್ಕಗಳಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಆನಂತ್ಯವಾಚಕಃ='ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮ

ನಿಗೆ ಪರಿಮಾಣಾನಂತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ, ಶಬ್ದಃ=ಅನಂತಶಬ್ದವು, ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ, ಅಂದರೆ ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳಿಂದ, ಆನಂತ್ಯೇಷಿಪಿ=ಆನಂತ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಾನತಾಂ=ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು, ಯಾತಿ=ಹೊಂದುತ್ತದೆ. (ಒಂದನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಗುಣಾಲ್ಪತ್ವಂ=ಗುಣಗಳಿಂದ ಅಲ್ಪತ್ವವೂ, ಕಾಲಾಲ್ಪತ್ವಂ ಚ=ಕಾಲಾಲ್ಪತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಮಾನಗಂ='ಅನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಪಾದ್ಯವಾದುದು, ನೈವ=ಸರ್ವಥಾ ಆಗಲಾರದು. (೨ನೇದ್ದನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸರ್ವಕಾಲಗತಸ್ಯ=ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೆ, ಅಲ್ಪ ಕಾಲೇಷಿ=ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಅವಸ್ಥಿತಿಃ=ಅವಸ್ಥಾನವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. ಮಹಾ ಗುಣಸ್ಯ = ಮಹಾಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲವನಿಗೆ, ಅಲ್ಪೋಷಿ ಗುಣಃ = ಅಲ್ಪವಾದ ಗುಣವೂ, (ಕ್ರಿಯಾದಿಯೂ) ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. ಇತಿ ಚೇತ್=ಹೀಗೆ ಆಪಾದಿಸುವುದಾದರೆ, ಭವೇತ್=(ಆದು) ಆಗುವುದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಕಾಲಾಲ್ಪತ್ವವನ್ನೂ ಗುಣಾಲ್ಪತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ 'ನೈವಗುಣಾಲ್ಪತ್ವಂ' ಎಂದು ನಿರಾಕರಣವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪಕ್ಕಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತಾವತ್ಯಮೇವ=ಅಲ್ಪತ್ಯವೇ, ನೈವ ಸ್ಯಾತ್=ಸರ್ವಥಾ ಆಗಲಾರದು. (ಎಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) (ಎಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ ಆಪಾದಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ದೇಶೇಷಿ=ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಏತತ್=ಈ ಅಲ್ಪತ್ಯವೇ, ನಃ=ನಮಗೆ, ಮತಂ=ಸಮ್ಮತವಾದುದು, ನ=ಅಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ಯಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನು ಅಣುಪದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಣುವೆಂದೂ, ದೊಡ್ಡ ಪದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ಅತಿದೊಡ್ಡವನೆಂದೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅಣುಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಮಾಣುರೂಪದ್ರವ್ಯವೇ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಗಗನರೂಪದ್ರವ್ಯವೇ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಯಾವುದು ಯಾವುದು ಅಪಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದೋ ಆ ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಪಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನು, ಯಾವುದು ಯಾವುದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದೋ ಆ ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನು, ಎಂದುಕ್ರವಾಯಿತು. ತಥಾಚ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳಿಗೆ ನಿರವಧಿಕತ್ಯವೇ ಲಭಿಸುವುದು. (2) 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಅನಂತ ಶಬ್ದವಾದರೂ ದೇಶದಿಂದಲೂ, ಕಾಲದಿಂದಲೂ, ನಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ೧ ದೇಶಾನಂತ್ಯವೆಂದರೆ— ನಿರವಧಿಕಪರಿಮಾಣವತ್ಯವು. ೨ ಕಾಲಾನಂತ್ಯವೆಂದರೆ— ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯು. ೩ ವಸ್ತುಾನಂತ್ಯವೆಂದರೆ— ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಸಂಖ್ಯಾಗುಣಕರ್ಮವಿಗ್ರಹವಿರುವಿಕೆಯು. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಅನಂತಶಬ್ದವು ಪರಿಮಾಣಾನಂತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೋ ಆಗ ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳಿಂದ ಆನಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷನೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಕಾಲದಿಂದಲೂ, ಗುಣದಿಂದಲೂ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಅನಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪಕಾಲತ್ವವೂ, ಅಲ್ಪಗುಣತ್ವವೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅನಂತಶಬ್ದಾರ್ಥದಿಂದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಪರಿಮಾಣವತ್ಯವೂ ಅರ್ಥವಾಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ಎಂದರೆ— ಕಾಲದಿಂದಲೂ, ಗುಣದಿಂದಲೂ ಅಲ್ಪತ್ಯವನ್ನು ಆಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದರೆ ಎಂತಹುದದು? ೧ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಲ್ಪಗುಣಗಳೇ ಇವೆ, ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಲ್ಪಕಾಲೀನವೇ ಆದ ಸತ್ತಾ ಇರುತ್ತದೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲ

ವೆಂದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೆ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಸ್ಥಿತಿಯು ಇರುವುದು. ಮಹಾಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಿಗೆ ಅಲ್ಪಗುಣವೂ ಇರುವುದು ಎಂದೋ, ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನೇದ್ದನ್ನು 'ನೈವ ಗುಣಾಲ್ಪತ್ವಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ದೂಷಿಸಿದರು. ೨ನೇದ್ದನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು 'ಸರ್ವಕಾಲ ಗತಸ್ಯ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರು || ೨೬ || ೨೭ || ೨೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅಪಕೃಷ್ಟ ಪರಿಮಾಣವು ಇದೆ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಸೂತ್ರಕಾರರು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಆಪ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಮಹದ್ವಿಘ್ನವದ್ವ್ಯಾ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು 'ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣಗಳನ್ನು ಅವರೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಜಾತೀಯಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಿದೆ ಎಂದುಪ ಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗಲೀ, ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ನಿರವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವು ಪರಿಮಾಣು ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ನಿರವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಪರಿಮಾಣಾಪಕರ್ಷವು ಎಂದುಪಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗಲೀ ಸಮರ್ಥಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಮಹತೋಲ್ಲತಮಸಿ ಹಿ ವ್ಯೋಮವತ್ಪ್ರಾಹ ವೇದವಿತ್ |
ಯದ್ಬಲ್ಲದೇಶಸಂಸ್ಥಾನಂ ನ ಸರ್ವತ್ರಾಪಿ ನೋ ಭವೇತ್ || ೨೯ ||
ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಹ್ಯಲ್ಲದೇಶೇಷು ಸರ್ವಗತ್ವಂ ಭವೇದ್ಧ್ರುವಂ |
ಏಕತ್ರಾಪ್ಯನವಸ್ಥಸ್ಯ ಕುತ ಏನಾಬಿಲಸ್ಥತಾ || ೩೦ ||
ಶೂನ್ಯತ್ವಮೇವ ತಸ್ಯ ಸ್ಯಾದ್ಯಸ್ಯೈಕತ್ರಾಪಿ ನ ಸ್ಥಿತಿಃ |
ಅತೋ ನಾಣುತ್ಪವಿಶ್ರಾಂತಿರ್ನ ಮಹತ್ವಸ್ಯ ಚ ಕ್ವಚಿತ್ || ೩೧ ||

ಅ || ಮಹತಃ = ನಿರವಧಿಕ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವಿದ್ದವನಾದಾಗ್ಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಅಲ್ಪತ್ವಮಸಿ = ಅಲ್ಪಪರಿಮಾಣವತ್ಯವೂ ಕೂಡ, ವ್ಯೋಮವತಃ = 'ಅರ್ಭಕೌಕಸ್ತ್ವಾತ್ ದ್ವೈದ್ಯಪದೇಶಾ ನ್ನೇತಿಚೇನ್ನನಿಚಾಯ್ಯತ್ವಾದೇವಂ ವ್ಯೋಮವತ್ತ್ವ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾಶವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂ ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ವೇದವಿತ್ = ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಪ್ರಾಹ = ಹೇಳಿದರು, (ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷ ಅಪಕರ್ಷವಿದೆಯೆನ್ನುವುದು ಸೂತ್ರಕಾರರ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಆಗಿಯೇಆಗುತ್ತದೆ.) (ಮತ್ತು ಯಾವ ಅರ್ಥವು ನಿರವಕಾಶಪರಿಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅನಿಷ್ಟವಿದೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಾಕಾಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿಯೂ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷ ಪರ್ಕರ್ಷವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೂ 'ಸಫೋನಂತಃ' 'ಅಣೋರಣೀಯಾನ್' 'ಸತ್ಯಂಜ್ಞಾನಮನಂತಾಬ್ರಹ್ಮ' ಇವುಮೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದುಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಯದಿ = ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, (ಕಾಲಾದೇಃ = ಕಾಲಮೊದಲಾದುದಕ್ಕಿ) ಅಲ್ಪದೇಶಸಂಸ್ಥಾನಂ = ಅಲ್ಪದೇಶದಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದೋ, (ಹಾಗಾದರೆ) ಸರ್ವತ್ರಾಪಿ = ಸರ್ವಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಸ್ಥಾನಂ = ಇರುವಿಕೆಯು, ನೋಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು, (ಅಂದರೆ ಕಾಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಗತತ್ವವನ್ನು ಪರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಸರ್ವಗತತ್ವವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವಿಕೆಯು. ತಥಾಚ ಕಾಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪ ಅಲ್ಪತರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಆಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥಿತಿಯು ಇರಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ) ಅಲ್ಪದೇಶೇಷು = ಅಲ್ಪದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಧ್ರುವಂ = ಇದ್ದವನಿ

ಗೇನೇ, ಸರ್ವಗತ್ಯಂ = ಸರ್ವತ್ರ ಇರುವಿಕೆಯು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು, ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ಹೇಗೆ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವವನಿಗೇನೇ ಸರ್ವವೇದೋಚ್ಚಾರಣವು, ಒಂದೂ ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಇದ್ದವನಿಗೆ ಸರ್ವವೇದೋಚ್ಚಾರಣವಾಗಲಾರದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅಲ್ಪಾಲ್ಪತರ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನಿಗೇನೇ ಸರ್ವದೇಶಗತತ್ವವು ಆಗುವುದು.) ಏಕತಾಪಿ = ಒಂದೊಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನವಸ್ಥ ಸ್ಯ = ಇಲ್ಲದಿದ್ದವನಿಗೆ, ಅಖಿಲಸ್ಥತಾ = ಅಖಿಲದೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯು, ಕೌತ ಏವ = ಹೀಗೆತಾನೆ, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಅಲ್ಪ ಅಲ್ಪತರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸರ್ವಗತತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಸತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗುವುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಯಸ್ಯ = ಯಾವುದಕ್ಕೆ, ಏಕತಾಪಿ = ಒಂದುಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ಥಿತಿಃ = ಸ್ಥಿತಿಯು, ನ = ಇಲ್ಲವೋ, ತಸ್ಯ = ಅದಕ್ಕೆ, ಶೂನ್ಯತ್ವಮೇವ = ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೇ, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು. (ಏವಂಚ ಕಾಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪ ಅಲ್ಪತರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥಿತಿಯಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಪ ಅಲ್ಪತರ ಪರಿಮಾಣವೂ ಆವಶ್ಯಕವೇ, ಆದಕಾರಣ ನಿರವಧಿಕ ಪರಿಮಾಣಾಪಕರ್ಷ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ನಿರವಧಿಕ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಪರರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಆದಕಾರಣ ಅದನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಪರಮ ಮಹತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸರ್ವಗತತ್ವವೂ ಕೂಡಲಾರದು.) (ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳ ಆನಂತ್ಯವನ್ನೂ ಉಪಪಾದಿಸಿ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ಅತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಅಣುತ್ವವಿಶ್ರಾಂತಿಃ = ಅಣುತ್ವಕ್ಕೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯು, ನ = ಇಲ್ಲ, ಮಹತ್ವಸ್ಯಚ = ಮಹತ್ವದ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯೂ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ (ಕಾಲ ಆಕಾಶ ಈಶ್ವರರಲ್ಲಿಯೂ,) ನ = ಇಲ್ಲ. || ೨೯ || ಅಂ || ೮೧ ||

ಕಾಲ ಆಕಾಶ ಈಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷ ಅಪಕರ್ಷಗಳಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಂದಲಾದ ಸರ್ವಗತವಾದ ಪರಮ ಮಹತ್ತಾದ ಬೇರೆ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂತ್ಯವಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಉಭಯಾನಂತ್ಯಯುಕ್ತಸ್ಯಾದ್ಯದಿ ಮುಖ್ಯಂ ಮಹದ್ಭವೇತ್ |
ತಚ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಪರಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸರ್ವಾನಂತ್ಯಯುತಂ ಸದಾ || ೨೨ ||

ಅ || ಉಭಯಾನಂತ್ಯಯುಕ್ತ = ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳ ಆನಂತ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು. ತಸ್ಯಾತ್ = ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ, ಯದಿ = ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮುಖ್ಯಂ ಮಹತ್ = ಪರಮಮಹತ್ತಾದುದು. ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದೋ, (ಅಂದರೆ ಕಾಲಾದಿಗಳಿಗೂ ಆನಂತ್ಯವಿದ್ದರೆ, ಹಾಗಾದರೆ 'ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಆನಂತ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ? ಅತಿನ್ಯಾಪ್ತವಾದುದು ಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ—) (ಯದ್ಯಪಿ ಕಾಲಾದಿಗಳೂ ಅನಂತವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ) ಬ್ರಹ್ಮಪರಂ = ಬ್ರಹ್ಮವೇ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ = ಪರಂಧೀನತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂತ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ತತ್ ಚ = ಅನಂತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಸರ್ವಾನಂತ್ಯಯುತಂ = ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ಆನಂತ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು. ಅಂದರೆ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂತ್ಯಮಾತ್ರವು ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ದೇಶದಿಂದಲೂ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆನಂತನು. ದೇಶತಃ ಕಾಲಶಕ್ತೈವ ಗುಣತತ್ತ್ವತ್ರಿಧಾ ತತಿಃ | ಸಾ ಸಮಸ್ತಾ ಹರೀರೇವ ನ ಹ್ಯನೈ ಪೂರ್ಣಸದ್ಗುಣಾಃ, ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು || ೨೨ ||

ಪರಮಾಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಮಾಣಾಸರ್ಕರ್ಷ ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದು ಆಯುಕ್ತವು. ಪರಿಮಾಣವು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಸರಮಾಣುವಿನಿಂದಲೂ ಆಪಕೃಷ್ಟವಾದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವ ದ್ರವ್ಯವು ಇಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸರಮಾಣುವಿಗೆ ಭಾಗಗಳು ಇವೆ. ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಭಾಗವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಮಾಣುಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯು ಇಲ್ಲ. ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾದ ಭಾಗ ಪರಂಪರೆಯು ಯಾವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಿರೂಪ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಯದಿ ಸಾಕ್ಷೀ ಸ್ವಯಂ ಭಾತೋ ನ ಮಾನಂ ಕೇನ ಗಮ್ಯತೇ |

ಅಕ್ಷಜಾದೇಶೈ ಮಾನತ್ವಮನವಸ್ಥಾನೈಫಾ(ಥವಾ) ಭವೇತ್ || ೮೩ ||

ಅತಃ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಾನಾಂ ಭಾಗಾಃ ಸಂತ್ಯೇವ ಸರ್ವದಾ |

ಸರ್ವದಿಕ್ಷ್ವಪಿ ಸಂಬಂಧಾದವಿಭಾಗಃ ಪರಾಣತಾ || ೮೪ ||

ಅ || ಸ್ವಯಂಭಾತಃ = ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಸಾಕ್ಷೀ ಮಾನಂ = ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣವು, ಯದಿ=ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ನ=ಇಚ್ಛೆ ಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, (ತದಾ=ಆಗ) ಅಕ್ಷಜಾದೇಶಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವೇದಲಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ಮಾನತ್ವಂ=ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ಚ=ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯಕಾರಾದಿಗಳೂ ಅಂತರಸುಖಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಕೇನ = ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಗಮ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವೇ ಇಲ್ಲವಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಲಾರದು. ಅದು ಬೇಡವೆಂದನ್ನಕೊಡದು. ವ್ಯವಹಾರವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದವನಿಗೆ ಇದು ಬಾಧಕವಾಗಲಿ, ಸಾಧಕವಾಗುವೆಂದರೆ— 'ಸ್ವಯಂಭಾತಃ'=ಯಾವನು ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದಾಗ್ಯೂ ಸಾಕ್ಷಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಆತನನ್ನು 'ಅಕ್ಷಜಾದೇವರ್ವಾನತ್ವಂ ಸಪ್ರಮಾಣಕಂ ವಸ್ತುತ್ವತ್ ಘಟವತ್' ಎಂದು ಪ್ರಸಂಗ ಸೂಚಿತವಾದ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಬೋಧಿಸಬೇಕು.) (ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಿಕೆಯಿಂದಾಗಲೀ ತಜ್ಞ ತೀಯತ್ವದಿಂದಲಾಗಲೀ ಎಂಬುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದರೆ—) ಅನ್ವಯಃ=ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಇತರವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವೇದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಅನವಸ್ಥಾ=ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. (ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥೆಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಸಾಕ್ಷಿಯೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ತಾನೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸ್ವಯಂಭಾತಃ' ಎಂದು.) ಅತಃ=ಸಾಕ್ಷಿಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ, ಪರಮಾಣುವಿಗೂ ಪರಮಾಣುಭಾಗಗಳಿಗೂ, ಭಾಗಾಃ=ಭಾಗಗಳು, ಸಂತ್ಯೇವ=ಇವೆ. (ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) ಅಥವಾ 'ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಾನಾಂ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಪರಮಾಣುಃ ಸಭಾಗಃ ಪದಾರ್ಥತ್ವತ್ ಘಟವತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು.) (ಅನುಮಾನಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಸರ್ವದಾ=ಎಕಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವದಿಕ್ಷು =

ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧಾದಪಿ = ಸಂಯೋಗದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಭಾಗಾಃ = ಭಾಗಗಳು, ಸಂತೀತಿ = ಇವೆ ಎಂದು, (ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ('ತಥಾಚ ಪರಮಾಣುಃ ದಶಭಾಗವಾನ್ ಯುಗಪತ್ ದಶಮೂರ್ತಸಂಯೋಗಿತ್ವಾತ್ ಪಟವತ್' ಎಂದು ಅನುಮಾನವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ 'ಪರಮಾಣುಃ ಸಾವಯವಃ' ಎಂದು ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಯಾವುದು ಎಲ್ಲಾ ದಕ್ಕಂತಲೂ ಅಪಕೃಷ್ಣವಾಗಿದೆಯೋ ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಣುವು ಇಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ಪರಮಾಣುವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕೂ ಅವಯವವಿದ್ದರೆ ಅವಯವಿಯದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಅಪಕೃಷ್ಣಪರಿಮಾಣವತ್ಯವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ವ್ಯಾಹತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೆಂದರೆ) ಅವಿಭಾಗಃ = ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಪರಾಣುತಾ = ಪರಮಾಣುಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. ಅಂದರೆ — ನೀವು ಹೇಳಿದ್ದು ಪರಮಾಣು ಪದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಪರಮಾಣುವಿಗೆ ಅವಯವಗಳಿವೆ ಎಂದು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಕೂಡಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಅವಿಭಾಗವೇ ಪರಮಾಣು ಪದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. ಆದಕಾರಣ ವ್ಯಾಹತಿ ಇಲ್ಲ ತಥಾಚ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಭಿನ್ನ ಅವಯವಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿಭಾಗವು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಪರಮಾಣುವು. ಅಥವಾ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅವಯವ ಹೊರತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅವಯವರೂಪವಾದ ಅಪಕೃಷ್ಣಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೋ ಅದು ಪರಮಾಣುವು || ೮೩ || ೮೪ ||

ಸೂತ್ರಕಾರರು ಪರಿಮಾಣಾಸಮವಾಯಿಕಾರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೆಂದು ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರೋ, ಅದು ಉಪಲಕ್ಷಣವಾತ್ರವು. ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೂಷಣಗಳನ್ನು ತಾನೇ ಊಹಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಆಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣವಾದ ಸಂಯೋಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು (ದ್ವೈಣುಕಾದಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವೈಪರೀತ್ಯದಿಂದ ಅಂಗೀಕಾರವನ್ನು) ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ —

**ಮೂ || ತತ್ಸಂಯೋಗಾದನಿಯತಾತ್ಪದಾರ್ಥಾನಾಂ ಜನಿರ್ಭವೇತ್ |
ದ್ವಯೋರೇವ ತು ಸಂಯೋಗ ಇತಿ ಕೇನಾವಸೀಯತೇ || ೮೫ ||**

ಅ || (ಅವಯವ ಸಂಯೋಗವು ದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳುವ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಪರಮಾಣುವಿನಿಂದ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಜಾತೀಯಗಳೇ ಆದ ಎರಡೇ ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣತ್ವವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು ನಂಬಕೂಡದು. ಮತ್ತೆ) ಅನಿಯತಾತ್ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವ, ತತ್ಸಂಯೋಗಾತ್ = ಆ ಕಾರಣಗಳ ಸಂಯೋಗದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ, ಪದಾರ್ಥಾನಾಂ = ಪದಾರ್ಥಗಳ, ಜನಿಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. ದ್ವಯೋರೇವ ತು = ಎರಡು ಸಜಾತೀಯಗಳೇ ಆದ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ, ಸಂಯೋಗಃ = ಸಂಯೋಗವು, (ಆದಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣವು,) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಕೇನ = ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಅವಸೀಯತೇ = ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯವು ಎರಡು ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗದ ಶಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅದು ದ್ವೈಣುಕವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗ

ದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ತ್ರ್ಯಣುಕವೆನ್ನು ಸುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಆರಬ್ಬನಾದುದು ಚತುರಣುಕವು. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರನಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (2) ಹಾಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಜಾತೀಯಗಳಾದ ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೂ ಕೆಲವು ವಿಜಾತೀಯಗಳಾದ ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (3) ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳು ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ, ಕೆಲವು ಪರಮಾಣು ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸಜಾತೀಯಗಳೇ ಆದ ಮೂರೇ ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳಿಂದ ತ್ರ್ಯಣುಕವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆಯೇ ದ್ವ್ಯಣುಕಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ || ೮೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸಜಾತೀಯ ಸಂಯೋಗವೇ ಆರಂಭಕವು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಪರಮಾಣು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಧಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪಾರ್ಥಿವ ಜೀವಿಯ ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದು ಗಂಧರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಸ್ವೇಹರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪಾರ್ಥಿವ-ತೈಜಸಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಗಂಧರಹಿತವಾಗಿಯೂ ರೂಪರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಒಂದಕ್ಕೆ ಗಂಧಾದ್ಯಾರಂಭಕತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಗಂಧಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಜಾತೀಯ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಆರಂಭಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಕಾರಣಸ್ಯ ಗುಣಾಸ್ತೇನ ಭವೇಯುಃ ಕಾರ್ಯಗಾ ಅಪಿ |

ತಾರತಮ್ಯೇನ ಸರ್ವೇಣಪಿ ಮಹಾಂತಶ್ಚಾಣವೋ ಯತಃ || ೮೬ ||

ಅ || ತೇನ = 'ದ್ವಯೋರೇವ ಸಂಯೋಗಃ' ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಕಾರಣಸ್ಯ ಗುಣಾಃ = ಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಗಂಧವೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಸಜಾತೀಯಗಳಾಗಿ, ಕಾರ್ಯಗಾ ಅಪಿ = ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಆರಂಭಕಗಳೂ ಕೂಡ, ಭವೇಯುಃ = ಆದಾವು. ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂದೆಂದ, ತಾರತಮ್ಯೇನ = ತರತಮಭಾವದಿಂದ, ಸರ್ವೇಣಪಿ = ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳೂ, ಮಹಾಂತಶ್ಚ = ಮಹತ್ವಗಳೆಂದೂ, ಅಣವಶ್ಚ = ಅಣುಗಳೆಂದೂ (ಸಮರ್ಥತಗಳಾಗಿವೆ).

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಎರಡೇ ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗವು ಕಾರ್ಯಾರಂಭಕವು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದರೆ ವಿಜಾತೀಯಾರಂಭಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಅನೇಕ ವಿಜಾತೀಯಗಳಾದ ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗದ್ದೆಂದೆಂದ ಕಾರ್ಯಾರಂಭವಾಗುವಾಗ ಕಾರಣದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಗಂಧವೊದಲಾದಗುಣಗಳು ಸಜಾತೀಯಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಗಂಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಆರಂಭಕಗಳೂ ಕೂಡ ಆಗುವವು. ದೋಷವೇನು? ಇದು ಪರಮತದ ರೀತಿಯಾಗಿ. ವಸ್ತುತಸ್ತು ಕಾರಣಗಳೇ ಕಾರ್ಯಕಾರವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಕಾರಣಗುಣಗಳೇ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲರತಕ್ಕೆವುಗಳು ಆಗುವವು. ಅಂತೂ ವಿಜಾತೀಯಾರಂಭಕತ್ವವಿದ್ದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. (2) ಆದರೆ ಅನೇಕ ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಆರಂಭಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಇದು ಆಗಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. 'ಆರಂಭಕಸಂಖ್ಯಾಪ್ರಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯಂ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಶ್ರಾಂತಂ ತಾರತಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಪರಿಮಾಣತಾರತಮ್ಯವತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಆರಂಭಕವಾದ ಸಂಖ್ಯಾಪ್ರಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೆ ಒಂದಕ್ಕೇನೇ

ಆರಂಭಕತ್ವವು ಇದ್ದರೆ ಸರ್ವದಾ ಉತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂರು, ನಾಲ್ಕು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಗೌರವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡೇ ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಂಯೋಗವು ದ್ರವ್ಯಾರಂಭಕವು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ — ತರತಮಭಾವದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಮಹತ್ವಗಳಿಂದೂ ಅಣುಗಳಿಂದೂ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಆದಕಾರಣ 'ಪರಿಮಾಣ ತಾರತಮ್ಯವತ್' ಎನ್ನುವ ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡೇ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗವೆಂದು ಯಾವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ || ೮೬ ||

ಹೀಗೆ ಹಿಂದಿನ ನಿಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣುಗಳನ್ನುವುದು ಆಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ನಿಯಮ ವಿಲ್ಲದೇನೇ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಏನು ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದರೆ — ಸಾಕ್ಷಿಯು. ಮತ್ತು ನಿಯತ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಲ್ಲದಿರುವವುಗಳು ವಿಜಾತೀಯಗಳೂ ವಿಸದೃಶಗಳೂ ಆದವುಗಳಿಂದ ಲೋಪ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಆರಂಭವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ 'ದ್ವೈಣುಕಾದಿಕಾರ್ಯಂ ದ್ವ್ಯಾಭ್ಯಾ ಮೇವೇತ್ಯಾದಿ ನಿಯಮಶೂನ್ಯಕಾರಣಜನ್ಯಂ ಕಾರ್ಯದ್ರವ್ಯತ್ವಾತ್ ಲೋಪ್ಯಾದಿವತ್ = ದ್ವೈಣು ಕಾದಿಕಾರ್ಯವು ಎರಡೆಂದಲೇ, ಮೂರಂದಲೇ ಇದುವೊದಲಾದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಕಾರ್ಯದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಎನ್ನುವ ಅನು ಮಾನವೂ ಕೂಡ. ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ತಾಸಾ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಕೈಕಾಂ' 'ನಿತ್ಯಾಸ್ತೇತಾನಿ ಸೌಕ್ಷ್ಮ್ಯೇಣ ಹೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ತು ಸರ್ವಶಃ | ತೇಷಾಂ ಭೂತೈರುಪ ಚಯಃ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲೇ ವಿಧೀಯತೇ' 'ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸು? ತೇಭ್ಯೋ ಭೂತಾನಿ ಜಜ್ಜಿರೇ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳೂ ಕೂಡ ಅನೇಕ ಇರುತ್ತವೆ. ಭ್ರಾಂತಿ ಯೆಂದರೆ (೧) ನಿಯಮಗ್ರಾಹಕಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದೋ (೨) ಅಥವಾ ಕೇವಲವಾಗಿ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ವಿರೋಧಬರುವುದರಿಂದಲೋ. ೧ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಚ ತತ್ಪ್ರೋಕ್ತಸೃಷ್ಟೌ ತು ಮಾನಂ ಕೇವಲಕಲ್ಪನಾ |

ಕಥಂ ಸಾಕ್ಷಿಮಿತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಾದ್ವಾರಣೇ ಕ್ವಚಿತ್ || ೮೭ ||

ಅ || ತತ್ಪ್ರೋಕ್ತಸೃಷ್ಟೌ ತು = ಸಜಾತೀಯಗಳಿಂದಲೇ, ಎರಡರಿಂದಲೇ, ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದಲೇ ಇದು ಮೊದಲಾದ ನಿಯಮವುಳ್ಳ ತಾರ್ಕಿಕರೂ ಹೇಳಿದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆದರೂ; ಮಾನಂ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನ ಚ = ಇಲ್ಲ. (೨ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಕೇವಲಕಲ್ಪನಾ = ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯು ನಿರ್ಮೂಲವಾದುದು. ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ, ಸಾಕ್ಷಿಮಿತಸ್ಯ = ಸಾಕ್ಷಿ ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ, ಅಸ್ಯ = ನಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕಾರವನ್ನ ಅಥವಾ ಅಸ್ಯ = ಅನಿಯಮಾರಂಭವನ್ನ, ವಾರಣೇ = ಬಾಧಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಶಕ್ತಿಯಾತ್ = ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದು. ಕಲ್ಪನಾಮಾತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ತಡೆಯುವುದಾದರೆ ಬೌದ್ಧಸಾಂಖ್ಯಾದಿ ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದಲೂ ಈಶ್ವರಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ನಿವಾರಣಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಪ್ರಕೃತಿಯದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವವು, ಮಹತ್ತ್ವದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಅಹಂಕಾರತತ್ವವು, ಅಹಂಕಾರತತ್ವದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಭೂತಗಳು ಹೀಗೆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಾಯುಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕರ ಅನ್ಯೋನ ನಿರಪೇಕ್ಷವೇ ಆದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಅಂದರೆ ಅನಾದಿ

ನಿತ್ಯವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ವಾಯುಸೃಷ್ಟಿಯು. ಆ ಮೇಲೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ನೀರಿಗೂ ಆ ಮೇಲೆ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಯು, ಆ ಮೇಲೆ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೇನೇ 'ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ' 'ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪಾಚುಮಯ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅತ್ಯಂತಾಸಕ್ತಗೇನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (2) ಎಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಸಮವಾಯುಕಾರಣ ಅಸಮವಾಯುಕಾರಣ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಗಳ ಅಧೀನ ವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಮವಾಯುಕಾರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸಮವಾಯುಕಾರಣವೂ ಅಸಮವಾಯುಕಾರಣವೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತು ಸಮವಾಯುಕಾರಣದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ತಂತು ಪಟಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಪಟವು ಸಮವಾಯುಕಾರಣವು. ಆ ಪಟವು ದ್ವಿತ್ವ ಸಮವಾಯುಕಾರಣವಾದ ತಂತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಮವೇತವಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಮವಾಯುಕಾರಣಪ್ರತ್ಯಾ ಸನ್ನವಾಯುತು. ಸಮವಾಯುಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗಿದೆ. ಶರೀರ ಆತ್ಮರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಅಪೇಕ್ಷಾಬುದ್ಧಿಯು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವು. ಆ ಅಪೇಕ್ಷಾ ಬುದ್ಧಿಯು ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸಮವಾಯುಕಾರಣವಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮವೇತವಾದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ನಿಮಿತ್ತ ವಾದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಹಿಂದಿನಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತುರಿತುತುಸಂಯೋಗಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಅಂತೂ ತಾರ್ಕಿಕರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಿರ್ಮೂಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಯಿತು || ೮೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಪರಮಾಣುದ್ವೈತಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಗಳಲ್ಲ. ಪರಮಾಣುದ್ವೈತಗಳೇ ಆರಂಭಪ್ರಕಾರವು ಸುತರಾಂ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ 'ಸಾಕ್ಷಿಮಿತಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಎಂದರೆ— ಆ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯದಿ ಸಾಕ್ಷಿಮಿತಂ ನೈತನ್ನಾನುಮಾ ತತ್ರ ವರ್ತತೇ |

ಪಕ್ಷೀಕರ್ತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ಕತ ಏನಾನುಮಾ ಭವೇತ್ |

ಯತ್ರ ನಾಸ್ತಿ ಪದನ್ಯಾಸಃ ಕಸ್ತಂ ವಿಷಯನಾಪ್ನುಯಾತ್ || ೮೮ ||

ಅ || ಏತತ್ = ಈ ಪರಮಾಣುವೆಂದಲಾದುದು, ಯದಿ = ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಾಕ್ಷಿ ಮಿತಂ = ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದುದು, ನ = ಅಲ್ಲವೋ, (ತರ್ಹಿ = ಹಾಗಾದರೆ, ತತ್ = ಅದು, ಅಪ್ರಾ ನಾಣಿಕನೇನ = ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಲ್ಲವೆಂದೇ, ಆಪದ್ಯತೇ ಸ್ವಾಪ್ರವಾಗುವುದು.) (ಯದ್ಯಪಿ ಮಹತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಣುವೆಂದಲಾದುದು ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಸಯವಾಗಲಾರದು. ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗಲಾರದು. ಆಗಮ ಮೊದಲಾದುದಾದರೂ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಭಿನ್ನವಲ್ಲ. ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಅತಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇ ತನೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಆಗಮಕ್ಕೆ ವಿಸಯವು ಆಗಲಾರದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಆ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯತ್ವ ವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಅಪ್ರಾಪಾಣಿಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೆಂದರೆ) ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, ತತ್ರ ಆ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ನ ವರ್ತತೇ = ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಪರಮಾಣ್ವಾದಿಗಳನ್ನೇ ಪಕ್ಷೀ ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಪ್ರಾಪಾಣಿಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತೀರೋ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸುತ್ತೀರೋ, ಗನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧ ವಾಗಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ, ಎರಡು ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಪಕ್ಷೀಕರ್ತುಂ =

ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ಅಶಕೃತ್ವಾತ್=ಅಶಕೃತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅನುಮಾ=ಅನುಮಾನವು, ಕುತ ಏವ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಂದಿಗ್ಧಸಾಧ್ಯಧರ್ಮಪತ್ರರೂಪವಾದ ಪಕ್ಷಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಇದ್ದರೆ ನ್ಯಾಯವಿಸಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಣು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ದೂರತಃ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದಾದರೆ ಅನುಮಾನವು ಕೂಡದಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—) ಯತ್ರ=ಯಾವ ಏಷಯ (ದೇಶ) ದಲ್ಲಿ, ಪದನ್ಯಾಸಃ=ಪದನ್ಯಾಸವು, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲವೋ, ತಂ ಏಷಯಂ=ಆ ದೇಶವನ್ನು, ಕಃ=ಯಾವನು, ಆಪ್ನುಯಾತ್=ಹೊಂದಿಯಾನು. (ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ದೇಶಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಪದನ್ಯಾಸವು ಕಾರಣವೋ, ಆದಕಾರಣ ಪದನ್ಯಾಸವಿಲ್ಲವಾದರೆ ದೇಶಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅನುಮಾನವು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಪಕ್ಷೀಕರಣವು ಕಾರಣವು, ಪರ್ವತಾದಿಗಳಾಗಲೀ ವಹ್ಯಾದಿಗಳಾಗಲೀ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವಿಸಯವಾಗಲಾರವು ಮತ್ತೆ ಪರ್ವತ ವಹಿಸಂಬಂಧವು. ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಪಕ್ಷೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅನುಮಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.) (೨ನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಂದರೆ ಬೇರೆ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸುವುದು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಪಕ್ಷೀಕರ್ತುಂ = (ದ್ವೈಣುಕವನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಮಾಣುವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದು ಈಗಲೂ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ) ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ಅಶಕೃತ್ವಾತ್=ಅಶಕೃತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಕುತ ಏವ=ಯಾವುದರಿಂದ, ಅನುಮಾ=ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಪರಮಾಣುವಿನ ಅನುಮಾನವು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. (ಅನುಮಿತವಾದ ದ್ವೈಣುಕವನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಮಾಣುವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆಗಲೂ ಪರಮಾಣುವನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಪಕ್ಷೀಕರ್ತುಂ ಅಶಕೃತ್ವಾತ್=ಈಗಲೂ ಅಸಿದ್ಧವಾದ ಪರಮಾಣುವನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕೃತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಅನುಮಾ=ಪರಮಾಣುಕಾರ್ಯವಾದ ದ್ವೈಣುಕಾನುಮಾನವು, ಕುತ ಏವ ಭವೇತ್=ಯಾವುದರಿಂದ ಆಗುವುದು?

ತಾ || (1) 'ಅಣುಪರಿಮಾಣತಾರತಮ್ಯಂ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಶ್ರಾಂತಂ ಪರಿಮಾಣತಾರತಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಮಹತ್ತರಿಮಾಣತಾರತಮ್ಯವತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪರಮಾಣುಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಕಲ್ಪಮಾಡಿದರೆ ಯಾವ ವಿಕಲ್ಪವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅಣುಪರಿಮಾಣಶಬ್ದದಿಂದ ೧ ಪರಿಮಾಣಾಪಕರ್ಷವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಪರಮಾಣು ಪರಿಮಾಣವೋ, ೩ ಅಥವಾ ದ್ವೈಣುಕ ಪರಿಮಾಣವೋ ೪ ಅಥವಾ ಉಭಯ ಪರಿಮಾಣವೋ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದನ್ನು 'ನ ಮಹತ್ತ್ವಸ್ಥಾಪಿ ವಿಶ್ರಮಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯ, ಬಾಧನೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆಂದು ದೂಷಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. (2) ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಪಕ್ಷಗಳೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಪರಮಾಣುದ್ವೈಣುಕಗಳು ಸಿದ್ಧಗಳಾಗದಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ಪರಿಮಾಣವೂ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಒಂದೊಂದುಕಡೆ ತಾರತಮ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಯಾವುದೊಂದು ಕಿಟಕಿನ ಒಳಗೆ ಸೂರ್ಯಕಿರಣದಲ್ಲೀರತಕ್ಕುದು ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು ತ್ರೈಣುಕವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ೧ ಈ ತ್ರೈಣುಕವು ಮಹತ್ತಾದುದು ಚಾಕ್ಷುಸ್ಸದೃಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆಯೇ. ೨ ಮತ್ತು ತ್ರೈಣುಕವು ಕಾರ್ಯವೂ

ಆಗಿದೆ. ಮಹತ್ತಾಗಿತ್ತು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣತಕ್ಕದಾದವ್ಯಯಕ್ಕೆ, ಅಥವಾ ಮಹತ್ತಾಗಿತ್ತು ಕ್ರಿಯೆ ಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಮತ್ತು ೩ ತ್ರ್ಯಣುಕವು ಅವಯವಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದು, ಕಾರ್ಯ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ೪ ಮತ್ತು ತ್ರ್ಯಣುಕದ ಅವಯವಗಳೂ ದ್ವ್ಯಣುಕವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವು ಗಳು, ಆ ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳೂ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಸಾವಯವಗಳೂ ಆಗಿವೆ, ಮಹತ್ತಾದ ದ್ರವ್ಯಾರಂಭಕ ಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಂತುವಿನಂತೆ. (4) ಯಾವುದು ದ್ವ್ಯಣುಕದ ಅವಯವವೋ ಅದೇ ಪರ ಮಾಣುವು. ಪರಮಾಣುವಿಗೂ ಅವಯವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ವ್ರಮಾಣುವಿಲ್ಲ. ಅನವಸ್ಥಾರೂಪ ಬಾಧಕವೂ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೇ ಪರಮಾಣುದ್ವ್ಯಣುಕಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತ ವೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ತ್ರ್ಯಣುಕಕ್ಕೆನೇ ಪರಮಾಣುವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ತ್ರ್ಯಣುಕಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಸಾವಯವತ್ವವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ದ್ವ್ಯಣುಕ ಪರಮಾಣುಗಳ ಅನುಮಾನವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (5) ಅಥವಾ ತ್ರ್ಯಣುಕಕ್ಕೆ ಅವಯವಗಳಿರಲಿ, ಅವುಗಳೇ (ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳೇ) ಪರಮಾಣುಗಳು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಪುನಃ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ (ವಕ್ಷೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ) ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನು ಮಾನವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? (6) ಹಾಗಾದರೆ ಮಹತ್ತಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳೂ ಸಾವಯವಗಳೇ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅವಯವವಿಲ್ಲದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತಾದ ದ್ರವ್ಯಾರಂಭಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಬಹುತ್ವದಿಂದಲೇ ಮಹತ್ವಕ್ಕೆ ಆರಂಭವು ಕೊಡಬಹುದು. ದ್ರವ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾವಯವತ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ದ್ವ್ಯಣುಕಕ್ಕೂ ಅವಯವ ಗಳಿರಲಿ, ಅವುಗಳೂ ಏಕೆ ಪರಮಾಣುಗಳಾಗಬೇಕು? ಮಹತ್ತಾದ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಆರಂಭಕಗಳಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೂ ಸಾವಯವತ್ವವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬಾಧಕವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ದ್ವ್ಯಣುಕದ ಅವಯವಗಳಾದ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೂ ಅದರ ಅವಯವಗಳಿ ಗಾಗಲೀ ಅವಯವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಏಶ್ವಾಂತಿಯಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ತಾರ್ಕಿಕ ಕರ ಪರಮಾಣುವಾದವು ಅಯುಕ್ತವು || ೮೮ ||

ಹೀಗೆ ಪರಮಾಣು ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷ ಸಂತ್ಯವೂ ಅನುಮಾನಿಕವಾಗಿ ವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾವುದು 'ಯದಿ ನೋ ಸಾಕ್ಷಿಗವ್ಯಂ ತನ್ಮದತ್ವಂ ಕೇನ ಗಮ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ದೇಶಾಂತರಾದಿಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಶಶಶ್ಯಂಗಾದಿಶಬ್ದವತ್ |
ಸದೃಶಂ ಚ ಸಜಾತೀಯಂ ನಾಸ್ತತ್ಪಕ್ಷೇ ಕಿಮೇವ ಹಿ || ೮೯ ||

ಅ || ದೇಶಾಂತರಾದಿಶಬ್ದಾಶ್ಚ = (ಯಾವುದೊಂದು ಯೋಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ವಾದ ದೇಶವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ತನ್ನದ್ದೆತೆಯಿಂದ ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೇಶಾಂತರದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿದೆ, ದೇಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಸ್ತಾದಿದೇಶದಂತೆ, ಇದುಮೊದಲಾದ ಅನುಮಾನ ಗಳಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಅನಂತ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಆ ಈ ದಾನ) ದೇಶಾಂತರಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಅನುಮಾನಪ್ರಯೋಜನಗಳು, ಶಶಶ್ಯಂಗಾದಿಶಬ್ದವತ್ = ಶಶಶ್ಯಂಗಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಅನುಮಾನಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತುಲ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. (ಇದೇಪ್ರಕಾರ ಶಶಶ್ಯಂಗಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ.) ಸದೃಶಂ = ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನದೇಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸದೃಶವಾದುದೂ, ಸಜಾತೀಯಂ ಚ = ಸಜಾತೀಯವಾದುದೂ

ಕೂಡ, ಅಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ=ಗಗನಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಅನಂತ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಕಿಮೇವ ನ ಹಿ=ಏಕೆ ತಾನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ? ಮತ್ತೆ ಅಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಅನಂತ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನವು 'ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷತಾರತಮ್ಯಂ ಇಯತ್ತಾವತ್ ಪರಿಮಾಣತಾರತಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಪರಿಮಾಣಾವರ್ಷತಾರತಮ್ಯವತ್' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ 'ಸಂಪ್ರತಿವನ್ನಾನಿ ಸರ್ವಶೃಂಗಾಣಿ ಶೃಂಗಾಂತರವತಿ ಶೃಂಗತ್ವಾತ್ ಗೋ ಶೃಂಗವತ್' ೨ 'ಏಮತಾಃ ಸರ್ವೇ ಪುತ್ರಾಃ ಪುತ್ರಾಂತರೋಪೇತಾಃ ಪುತ್ರತ್ವಾತ್ ದೇವದತ್ತಪುತ್ರವತ್' ಎಂದು ಶಶಶೃಂಗಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಅಭಾಸಸಮಾನಯೋಗಕ್ಷೇಮವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ನಾನು ಹೀಗೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಅನಂತ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ಏಪ್ರತಿಪನ್ನೋ ದೇಶಃ ಸ್ವತಃ ಸ್ಥೂಲೇನ ಸದೃಶೇನ ಸ ಜಾತೀಯೇನ ವಾ ದ್ರವ್ಯಾಂತರೇಣ ಯುಕ್ತಃ ದೇಶತ್ವಾತ್ ಹಸ್ತಾದಿದೇಶವತ್' ಅದೂ ಹೀಗೆಯೇ (3) ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಮೇಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆಯೇ ಶಶಶೃಂಗವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಾದ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರದಿರುವ ಶಶಶೃಂಗಕ್ಕೆ ಗವಾದಿಗಳ ಶೃಂಗಗಳಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವೂ ಸಾಜಾತ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶಾದಿಗಳೂ ಒಂದೊಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು ಔಪಾಧಿಕ ಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಕೂಡಬಹುದೆಂದೆಂದರೆ ಸಾದೃಶ್ಯವೂ ಸಾಜಾತ್ಯವೂ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುವುದು ತಥಾಚ ಸಂಪ್ರತಿವನ್ನವಾದ ದೇಶವು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ಥೂಲವೂ, ಸದೃಶವೂ, ಸಜಾತೀಯವೂ ಆದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ (ಅಂದರೆ ಜೀವನಿಂದ ಯಾ ಈಶ್ವರನಿಂದ) ಯುಕ್ತವೆನು, ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವು ಬರುವುದು. ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷ ಅನಂತ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರತ್ವವೂ ಬರುವುದು. (4) ಹೀಗೆ ಪರಮಾಣು ದ್ವೈಣಕಗಳಿಗೂ ಆಕಾಶಾದಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಾನಂತ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೇಕೇವಲವಾಗಿ ಅನುಮಾನವೇದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು || ೮೯ ||

ಹೀಗೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣಾನಂತ್ಯಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಭಾಸಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರು.

ಹೀಗೆ ಅಗಮವನ್ನು ಲಕ್ಷೀಕರಿಸದೆ ಈಶ್ವರ, ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವ ಅನುಮಾನವೂ ಕೂಡ ಆಯುಕ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಂಗಸಂಗತಿಯಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯೇನೈವ ಚ ಪ್ರಕಾರೇಣಾತ್ಯಸಿದ್ಧ ಮನುಮಿಯತೇ || ೯೦ ||

ತೇನೈವ ಶಶಶೃಂಗಾದೇಃ ಶಕ್ಯಮಸ್ತಿತ್ವಕಲ್ಪನಂ |

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಗಮೋ ವಾಕ್ಯಸಿ ಭವೇದ್ಯತ್ರ ನಿಯಾಮಕಃ |

ಸೈವ ವ್ಯಾಪ್ತಿರ್ಭವೇನ್ಮಾನಂ ನಾನ್ಯಾ ಸಂದಿಗ್ಧ ಮೂಲತಃ || ೯೧ ||

ಅ || ಯೇನೈವ ಚ ಪ್ರಕಾರೇಣ=ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಅತ್ಯಸಿದ್ಧಂ=ಅಗಮಾದಿಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಸಿದ್ಧವಾದುದು, ಅನುಮಿಯತೇ=ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತೇನೈವ=ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ

ದಿಂದಲೇ, ಶಶಶೃಂಗಾದೇಃ = ಶಶಶೃಂಗಮೊದಲಾದ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಣಿಕವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಅಸ್ತಿತ್ವಕಲ್ಪನಂ = ಸತ್ಯಕಲ್ಪನವು, ಶಕ್ಯಂ = ಸಾಧ್ಯವಾದುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು, ಅಪಿ = ಅನುಮಾನವು, ಆಗಮೋ ವಾ = ಆಗಮವೂ ಕೂಡ, ಯತ್ರ = ಎಲ್ಲಿ, ನಿಯಾಮಕಃ = ವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಾಹಕವಾಗುತ್ತದೋ, ಸೈವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ = ಅದೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಮಾನಂ = ಅನುಮಾನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. ಅನ್ಯಾ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದ್ಯಗೃಹೀತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಸಂದಿಗ್ಧಮೂಲತಃ = ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಅವ್ಯಭಿಚಾರತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ನ ಮಾನಂ = ಅನುಮಾನದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶಶಶೃಂಗಾದ್ಯನುಮಾನಪ್ರತಿಬಂಧಿಯರೋಗಮಾತ್ರದಿಂದ ಈ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಧೂಮಾದ್ಯನುಮಾನಕ್ಕೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಧೂಮವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿರುವುದಾದರೆ ಆಗ ವಶುತ್ಪನ್ನವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶತ (ಮೊಲ) ಕ್ಷೂ ಕೋಡು ಇರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಸಮಾನ ಯೋಗಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಯೇನೇ ಅಂದರೆ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೇನೇ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧೂಮಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಶಶಶೃಂಗಾದ್ಯನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಈಶ್ವರಾದ್ಯನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಸಮಾನವೇ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತಗಳಾದ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳು ಇವೆ ಎಂದರೆ— ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಹಕಗಳಾಗುತ್ತವೋ ಅದೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗೃಹೀತವಾದುದು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ— ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅನುಮಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗುವುದು. 'ಮಹದ್ಭ್ರಮ್ಯಾರಂಭಕಂ ಸಾವಯವಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ತನ್ನ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾದುದಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮಯಗಳು ಸಂದಿಗ್ಧಮೂಲವುಳ್ಳವುಗಳೂ ಧೂಮಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳು ಇವೆ. ಕೇವಲ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳ ಭಂಗವಾಗಲಾರದು. ಪರಮಾಣ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ || ೯೦ || ೯೧ ||

ಹಾಗಾದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ— ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾದಿಗಳು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗದೆ ಇದ್ದದ್ದಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವಾಗಲೀ, ಅಂತಹದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಲೀ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಗ್ರಹದಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವೇ ಆದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಅನುಮಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಧೂಮಾನುಮಾನದಂತೆ ಪರಮಾಣ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಧೂಮಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಾಹಚರ್ಯವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಮಹದಾರಂಭಕತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಸಾವಯವತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಕಂಡದೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರೇಣ ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿರವಸೀಯತೇ || ೯೨ ||

ಯದೈವಾವ್ಯತಿರೇಕೇಽಸ್ಯ (೯೨) ಹ್ಯಕ್ಷಜಂ ವಾಗಮೋ ಭವೇತ್ |
ತನ್ನಿರ್ಧಾರಿತಯುಕ್ತೀರ್ವಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ ಸೈವಾಪರಾ ನ ಹಿ || ೯೩ ||

ಅ || ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರೇಣ=(ಧೂಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ) ಸಾಮಾ
ನಾಧಿಕರಣ್ಯದರ್ಶನಮಾತ್ರವಿದ್ದುದರಿಂದ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ನ ಅವಸೀಯತೇ = ನಿಶ್ಚಿತ
ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ ಮಹದಾರಂಭಕತ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಾಮಯವತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಮಾ
ನಾಧಿಕರಣ್ಯಮಾತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ
ಧೂಮಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ವ್ಯಾಪ್ತಿನಿಶ್ಚಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರವು
ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ವ್ಯಭಿಚಾರವು ತೋರದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಕಾಣುವುದು ವ್ಯಾಪ್ತಿ
ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಎಂದರೆ— (೧) ಎಲ್ಲಾ ದೇಶ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಕಾಣದೆ
ಇರುವುದೋ, (೨) ದೇಶಕಾಲವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ತೋರದಿರುವುದೋ?, ಗನೇದ್ಭೂ
ಕೂಡಲಾರದು. ಆಸ್ಮದಾದಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಏನೇದ್ಭೂ ಕೂಡಲಾರದು.
ಆತಿಪ್ರಸಂಗವು ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಮಹಾನಸಾದಿರೂಪ ದೇಶವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು
ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ವಹ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಧೂಮವ್ಯಾಪ್ತಿನಿಶ್ಚಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾ
ದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿನಿಶ್ಚಯ ಹೇಗೆ ಆಗುವುದೆಂದರೆ, ಯದೈವ=ಯಾವಾಗಲೇ, ಅಸ್ಯ=ಸಾಧನಾ
ಭಿಮತವಾದ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ, ಆವ್ಯತಿರೇಕೇ=ಸಾಧ್ಯಾಭಿಮತ ವ್ಯತಿರೇಕದಿಂದ ಅಸತ್ಯವಿರುವುದರಲ್ಲಿ
ಅಂದರೆ ಸಾಧ್ಯಾತ್ಮಂತಾಭಾವವದವ್ಯತಿತ್ಯವಿರುವುದರಲ್ಲಿ, ಅಕ್ಷಜಂ ವಾ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲೀ,
ಆಗಮೋ ವಾ=ಆಗಮವಾಗಲೀ, ತನ್ನಿರ್ಧಾರಿತ ಯುಕ್ತೀರ್ವಾ =ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದಿಗಳಾಗಲೀ ಆಗಮ
ದಿಂದಲಾಗಲೀ, ನಿರ್ಧಾರಿಂಪಲ್ಲಪ್ತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಯುಕ್ತಿಯಾಗಲೀ, ಭವೇತ್ = ಇರುವುದೋ,
ಸೈವ=ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, (ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು)
ಆಪರಾ=ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ದರ್ಶನಮಾತ್ರನಿಬಂಧನವುಳ್ಳದ್ದು, ನ ಹಿ=ಅಲ್ಲವಷ್ಟೆ || ೯೨|| ೯೩ ||

(1) ಹಾಗಾದರೆ ಅದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಮಹದಾರಂಭಕತ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿನಿಶ್ಚಯವು
ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಗದಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ
ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷೇತರತ್ವರೂಪ ಉಪಾಧಿ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲ
ವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು
ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷೇತರತ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಾಧಿತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಬಾಧಕ
ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯಥಾ ಸಪ್ತಮ ರಸ ಭಾವೋಽಸ್ಯನುಮಯಾ ಪತೇತ್ |

ಅನಿಷ್ಪಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಹ್ಯನುಮಾ ಕಾಮಚಾರಿಣೀ || ೯೪ ||

ಅ || ಅನ್ಯಥಾ=ಪಕ್ಷೇತರತ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಾಧಿತ್ವವನ್ನು ಲಕ್ಷೀಕರಿಸದೆ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ
ಸಹ್ಯುಕ್ತವಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ,
ಅನುಮಯಾ=ಮಧುರೋ ರಸ ಲವಣಾದಿ ರಸಪಂಚಕದ್ಯತಿರಿಕ್ತ ರಸಾನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವಾನ್
ರಸತ್ವತ್ ಲವಣವತ್^೧=ಮಧುರರಸವು ಲವಣವೊದಲಾದ ಐದು ರಸಗಳಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ
ರಸದಿಂದ ಭೇದವುಳ್ಳದ್ದು ರಸತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಲವಣರಸದಂತೆಯೇ ಇದುವೊದಲಾದ

ಮಾನದಿಂದ, ಸಪ್ತಮ ರಸಭಾವೋಪಿ = ಎಳನೇ ರಸವಿದೆ ಎನ್ನುವುದೂ, ಪತೇತ್ = ಬೀಳುವುದು. (ಆಗುವುದು.) ಅನಿಷ್ಟಾನಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ = ಅನಿಷ್ಟಗಳಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಅಗ್ನಿಶ್ಚೈತ್ಯಾದಿಗಳೂ, (ಬೆಂಕಿಯು ತಣ್ಣಗಿದೆ ಇದುವೊದಲಾದವುಗಳೂ) ಆಪತೇಯುಃ = ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವವು, ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಅನುಮಾ = ಇಂತಹ ಅನುಮಾನವು, ಕಾಮಚಾಂಣೀ = ಇಚ್ಛಾನು ಸಾಂಯಾದುದು. (ಆದುದರಿಂದ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಸಪ್ತಮರಸಾದಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಪರಮಾಣ್ವಾದಿಗಳಾದರೂ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಆ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ) ಆ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿವೇದ್ಯತೆ ವಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೯೪ ||

ಅಸಮವಾಯಿಕಾರಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ಉಭಯಥಾಽಪಿ ನ ಕರ್ಮಾತಸ್ತದಭಾವಃ ಓಂ ” || ಸೂ.೧೨ ||

ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಪರಮಾಣುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾಣುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವೈತಾತ್ಮಕ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯು ನಿತ್ಯವಾದರೆ ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣು ಕರ್ಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ವಯಂಭಿಚಾರವು. ಅನಿತ್ಯವಾದರೆ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಇಲ್ಲ.

ಸಮವಾಯಿಕಾರಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ಸಮವಾಯಾಭ್ಯುಪಗಮಾಚ್ಛ ಸಾಮ್ಯಾದನವಸ್ಥಿತೇಃ ಓಂ ”

|| ಸೂ. ೧೩ ||

ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಟತಂತು ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಗಳಿಗೂ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗೂ ನಿರ್ವಾಹವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ವಿಶಿಷ್ಟಬುದ್ಧಿನಿರ್ವಾಹಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ ಸಮವಾಯವೆನ್ನುವ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಮವಾಯಕ್ಕೂ ಸಮವಾಯಿಗಳಿಂದ ಭೇದವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಮೃತ್ ಘಟಸಮವಾಯಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯು ಕೂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮವಾಯಾಂತರವನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ, ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸಮವಾಯಪರಂಪರಾಂಗೀಕಾರಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಮವಾಯಾಂಗೀಕಾರವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

'ಉಭಯಥಾಽಪಿ ನ ಕರ್ಮಾತಸ್ತದಭಾವಃ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು 'ನಿತ್ಯಮೇವ ಚ ಭಾವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೇತ್ವಂತರದಿಂದ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿ ಸಮಯವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾ 'ಸಮವಾಯಾ ಭ್ಯುಪಗಮಾಚ್ಛ ಸಾಮ್ಯಾದನವಸ್ಥಿತೇಃ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋಶ್ಚೈವ ಗುಣಾದೇಃ ಪಂಚಕಸ್ಯ ಚ |
ಭಿನ್ನಸ್ಯೈವ ತು ಸಂಬಂಧಃ ಸಮವಾಯೋಽನ್ಯ ಈರ್ಯತೇ || ೯೫ ||

ಅ || ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋಚ್ಛಿವ = ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೂ, ಗುಣಾದೇಶ ಪಂಚಕಸ್ಯ ಚ = ಗುಣಮೊದಲಾದ ಐದಕ್ಕೂ, (ಗುಣ ಅವಯವಿ ಕ್ರಿಯಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೂ) ಗುಣ ಮೊದಲಾದ ಐದಕ್ಕೂ, ಭಿನ್ನತ್ವವ ತು = ಭಿನ್ನವಾದುದಕ್ಕೇನೇ, ಸಂಬಂಧಃ = ಸಂಬಂಧವು, ಸಮವಾಯುಃ = ಸಮವಾಯುವು, ಅನ್ಯಃ = ಭಿನ್ನವೆಂದು, ಈರ್ಯತೇ = ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ಆದುದರಿಂದಲೂ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತವು ಅಯುಕ್ತವು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಅವಯವ ಅವಯವಿಗಳಿಗೂ, ಗುಣ ಗುಣಿಗಳಿಗೂ, ಕ್ರಿಯಾ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳವುಗಳಿಗೂ, ಜಾತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ, ವಿಶೇಷನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅತ್ಯಂತಭಿನ್ನವೇ ಆದ ಸಮವಾಯುಖ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಅನುಪಪನ್ನಧಾಷಿಗಳು || ೯೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಭೇದವಾದರೂ ವ್ಯಪದೇಶ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಪದೇಶಭೇದಾದಿರೂಪ ಪ್ರಮಾಣದ್ದರೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸ್ತಂಭಕುಂಭಾದಿಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಭೇದವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು. ಈ ತುತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಟವು, ಈ ಪಟದಲ್ಲಿ ರೂಪವು. ಈ ಮೂರ್ತ (ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳದ್ದು)ದಲ್ಲಿ (ಪೃಥಿವೀ-ಜಲ ತೇಜಸ್ಸು-ವಾಯು-ಮನಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ) ಕರ್ಮವು. ಈ ಗೋವಿನಲ್ಲಿ ಗೋತ್ವವು, ಈ ನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕೇಕವು ಹೀಗೆ ಅಬಾಧಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದೆ. 'ಇಲ್ಲಿ ಈ ವಸ್ತುವಿದೆ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯ (ಅನುಭವ)ವು ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಈ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಬದರಗಳು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಸೂರ್ಯೋಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಈ ಸಂಬಂಧವು ಅಯುತ ಸಿದ್ಧಿಗಳ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯೋಗದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯುತಸಿದ್ಧಿಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಸಂಯೋಗವು. ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಇರತಕ್ಕದು. ಸಮವಾಯುವು ಗುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ ಸಮವಾಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಅಯುಕ್ತವಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಆಗುವರು. ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಭಿನ್ನತ್ವಸಾಮ್ಯತಸ್ತಸ್ಯ ತಾಭ್ಯಾಂ ಯೋಗೋ ಭವೇದ್ಭ್ರಮಂ |

ಸ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕಶ್ಚೇತ್ಸ್ಯಾದ್ಭ್ರಮೇವ ತಥಾ ನ ಕಿಂ || ೯೬ ||

ಅ || ಭಿನ್ನತ್ವಸಾಮ್ಯತಃ = ಭಿನ್ನತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಇಹಸಮವಾಯುಃ' ಎಂಬ ಇಹ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ. ತಸ್ಯ = ಸಮವಾಯುಕ್ಕೆ, ತಾಭ್ಯಾಂ = ಅವಯವ ಅವಯವ ಮೊದಲಾದ ಸಂಬಂಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಯೋಗಃ = ಸಂಬಂಧವು, ಧ್ರುವಂ = ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ಭವೇತ್ = ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇಹ ಸಮವಾಯುಃ' ಎನ್ನುವ ಅನುಭವವು ಸಮವಾಯದ ಅಧೀನವೇ. ಹೀಗೆ ಸಮವಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅವಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಲೀ ಸಮವಾಯಪರಂಪರಾಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನವಸ್ಥೆಯಾಗಲೀ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಸಮವಾಯವೇ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವು. ಯಾವ ಸಮವಾಯವು ಅವಯವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಯವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವೋ, ಅದೇನೇ ಅವಯವ ಅವಯವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾನೇ ತನಗೂ ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮದರಿಂದ ಸಮವಾಯಪರಂಪರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸಃ = ಅವಯವ ಅವಯವ್ಯಾದಿಸಮವಾಯವು, ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕಶ್ಚೇತ್ = ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವಾದರೆ, ತರ್ಹಿ = ಹಾಗಾದರೆ, ದ್ರವ್ಯಮೇವ = ದ್ರವ್ಯವೇ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವಾದುದು, ಕಿಂ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) 'ಇಹ ತಂತುಷು ಪಟಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಂಬಂಧ ಪೂರ್ವಕಃ ಅಬಾಧಿತೇಹಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಇಹ ಕುಂಡೇ ಬದರಾಣೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವತ್' ಇಲ್ಲಿ ತಂತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಟವಿದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಬಂಧಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ, ಅಬಾಧಿತವಾದ ಇಹ (ಇಲ್ಲಿ) ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಬದರಗಳು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಂತೆ, ಎಂದು ಸಮನಾಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುವವನು 'ಯಾವುದು ಅಬಾಧಿತವಾದ ಇಹ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯವೋ ಅದು ಸಂಬಂಧಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು' 'ಇಹ ತಂತುಪಟಯೋಃ ಸಮನಾಯಃ' ಎಂದು ಅಬಾಧಿತವಾದ ಇಹ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮನಾಯಕ್ಕೂ ತಂತುಪಟಗಳಿಂದ ಸಮನಾಯ ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (2) ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಹ ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಆವೇಶಿಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿದೆ ಕೂಡುವುದಾದರೆ ಹಾಗಾದರೆ ಗುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಹ ಇದಂ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಸಂಬಂಧಾಧೀನವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆನೇ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವಿಟ್ಟು ಕೊಂಡರೂ ಅದು ಕೂಡಬಹುದು. (3) ಸಮನಾಯವು ಸಂಬಂಧರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವು, ದ್ರವ್ಯವು ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕವಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿ ಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಸಂಬಂಧತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧಿ ಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಸಾಯೋಗಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಾಯೋಗಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹ ಕತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಮನಾಯಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ || ೯೫ ||

ಹೀಗೆ ದ್ರವ್ಯದ್ವಿಶೆಯಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ದ್ರವ್ಯಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಮನಾಯರೂಪವಾದ ಅತಿರಿಕ್ತ ಸಂಬಂಧವು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಸಮನಾಯದಂತೆ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆನೇ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕತ್ವವು ಕೂಡಬಹುದಾದುದರಿಂದಲೂ, ಕಲ್ಪನಾ ಲಾಘವವೂ ಇದ್ದು ದರಿಂದಲೂ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯದ್ವಿಶೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವಿಲ್ಲ ದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಮನಾಯವು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯದ್ವಿಶೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಮ ಹೇಳಿದ ಹೇತುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ಉಪೋದ್ಘಾತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ವಿಶೇಷ ಸ್ವದ್ಗತತ್ವಾದಿಯ್ಯ ದ್ಯಭಿನ್ನೇತ್ಯವಸೀಯತೇ |
ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿರೂಪಸ್ಯ ನಿಷೇಧಃ ಕೇನ ಹೇತುನಾ || ೯೬ ||

ಅ || ಯದಿ = ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಭಿನ್ನೇ = ಅಭಿನ್ನವಾದ, ಸಮನಾಯೇ = ಸಮ ನಾಯದಲ್ಲಿ, ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಃ = ಅವಯವ ಅವಯವ್ಯಾದಿಗತತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ, ವಿಶೇಷಃ = ವಿಶೇಷವು, ಅವಸೀಯತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ತದಾ = ಆಗ) ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿರೂಪಸ್ಯ = ಗುಣಕ್ರಿಯಾ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ, ನಿಷೇಧಃ = ನಿಷೇಧವು, ಕೇನ ಹೇತುನಾ = ಯಾವ ಹೇತುವಿನಿಂದ, (ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಆಗಲಾರದು).

ತಾ || (1) ಸಮನಾಯವು ಅವಯವ ಅವಯವಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರು. ಅನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯ ಗುಣ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷಗಳಂತೆಯೇ

ಸಮವಾಯಕ್ಕೆ ತದ್ಗತತ್ವವೆಂದರೆ ಸಮವಾಯಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮವಾಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮವಾಯಗತವಾದ ತದ್ಗತತ್ವವಾದರೂ ಸಮವಾಯಸ್ವರೂಪವೇ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (2) ಹೀಗೆಯೇ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸ್ತಿತ್ವ-ಅಭಿಧೇಯತ್ವ-ಜ್ಞೇಯತ್ವ-ಸಂಬಂಧತ್ವಾದಿಗಳೂ ಸಮವಾಯಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಮವಾಯದಿಂದ ಭೇದವಿದ್ದರೆ ಸಮವಾಯದಿಂದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳೂ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಇರುವವು? ಸಂಯೋಗವು ಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು. ಸಮವಾಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಯೋಗವಾಗಲೀ ಸಮವಾಯವಾಗಲೀ ಸಂಬಂಧವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ - ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಗಳು ಸಮವಾಯಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಹೀಗೆ ಕೇಳುವೆವು. ಸಮವಾಯಕ್ಕೂ ತದ್ಗತತ್ವಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಅಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಭಾವವೂ, ಸ್ವಾಮೀಪ್ರಯೋಗವೂ, ಜ್ಞಾತತ್ವ-ಅಜ್ಞಾತತ್ವವೂ, ಏಕತ್ವ-ಅನೇಕತ್ವವೂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತವೆ? ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಔಪಚಾರಿಕತ್ವ-ಭ್ರಾಂತಿಮೂಲಕತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ - 'ದೇವದತ್ತನು ಸಿಂಹವಲ್ಲ' ಎನ್ನುವುದರಂತೆ 'ಸಮವಾಯವು ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಧರ್ಮವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ' ಇತ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಲೀ, ಬಾಧಕಜ್ಞಾನವಾಗಲೀ ಕಂಡಿದ್ದರೆ ಆಗ ಉಪಚಾರಾದಿ ಕಲ್ಪನೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಮಾಡಿದರೆ ನೈಯಾಯಿಕರು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಗಳೂ ಕೇವಲ ಸಮವಾಯಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸಮವಾಯದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದರೂ ಸಮವಾಯದಿಂದ ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದು. ಆದಕಾರಣ ವ್ಯಸದೇಶ ಭೇದಾವಿಗಳೂ ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ಭೇದಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕವಾದ ಭೇದಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದದ್ದು ಇದೆ, ಎಂದೇ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾಚ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ತದ್ಗತತ್ವಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳೂ ದ್ರವ್ಯಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿ ಸವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನವಾಗಿ ಇರಲಿ, ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನವಲ್ಲ. ತದ್ಗತತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಸಮವಾಯದಿಂದ ಸವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನಗಳು. ಗುಣಾದಿಗಳು ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಸವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನಗಳಲ್ಲ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಹೇತುವಿಲ್ಲ || ೯೬ ||

ಹೀಗಾದರೆ ಪ್ರಕೃತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ—

**ಮೂ || ದ್ರವ್ಯಮೇವ ತತೋಽನಂತವಿಶೇಷಾತ್ಮತಯಾ ಸದಾ |
ನಾನಾವ್ಯವಹೃತೇಹೇತುರನಂತತ್ವಂ ವಿಶೇಷತಃ || ೯೭ ||**

ಅ || ಸಮವಾಯವತ್ = ಸಮವಾಯಧರ್ಮದಂತೆ, ತತಃ = ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ದ್ರವ್ಯಮೇವ = ದ್ರವ್ಯವೇ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಅನಂತವಿಶೇಷಾತ್ಮತಯಾ = ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಎಷ್ಟು ಇರುತ್ತಾವೋ ಅಷ್ಟು ವಿಶೇಷವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ನಾನಾವ್ಯವಹೃತೇ = ವ್ಯಸದೇಶಭೇದಾದಿಗಳಿಗೆ, ಹೇತುಃ = ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅನ್ಯಥಾಸ್ಥಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಕಟಣೆಮಾಡುತ್ತಾ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಸಮವಾಯವತ್ = ಸಮವಾಯದಂತೆ, ಅಂದರೆ ಸಮವಾಯವು ಹೇಗೆ, ಅನಂತವಿಶೇಷಾತ್ಮತಯಾ = ತದ್ಗತತ್ವ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷರೂಪದಿಂದ, ನಾನಾವ್ಯವಹೃತೇಃ = ವ್ಯಸದೇಶಭೇದ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ, ಹೇತುಃ = ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೋ, ತತಃ = ಆದುದರಿಂದ (ತಥಾ = ಹಾಗೆ) ದ್ರವ್ಯಮೇವ = ಘಟ

ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯವೇ, ಅನಂತವಿಶೇಷಾತ್ಮತಯಾ = ಗುಣಕ್ಕಿಯ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತವಿಶೇಷ ರೂಪದಿಂದ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ನಾನಾವ್ಯವಹೃತೇಃ = ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾದಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ, ಹೇತುಃ = ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ಅನಂತವಿಶೇಷರೂಪವಾದುದು, ಒಂದೇ ದ್ರವ್ಯವು ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವೆಂದರೆ— ೧ 'ಮೇ ಮಾತಾ ವಂಧ್ಯಾ' ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಿರೋಧವೋ, ೨ ಅಥವಾ ಕೃತಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದಲೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅನಂತತ್ವವೆಂದರೆ— ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷವು. ಏಕತ್ವವೆಂದರೆ— ಅಭೇದವು. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಎಲ್ಲಿ ಅನೇಕತ್ವವು ಇದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಭೇದವು ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಭೇದವು ತಿಳಿದಿಯಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ಅನೇಕತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯು ಕೂಡುತ್ತದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ವಿಶೇಷತಃ = ಈಶ್ವರಾಖ್ಯದ್ರವ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ, ಅನಂತತ್ವಂ = ಅನೇಕತ್ವವು, ಸಮವಾಯವತಃ = ಒಂದೇ ಸಮವಾಯವು, ಅನೇಕ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದೂ ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ಹಾಗೆಯೇ. ಅಂದರೆ— ಈಶ್ವರ ರೂಪದ್ರವ್ಯದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಅಭಿನ್ನಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾದಿಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನಂತತ್ವವೇ. ಈಶ್ವರರೂಪ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನೇಕತ್ವವು.

ತಾ || (1) ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಅವುಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಸಮವಾಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳ ಅತ್ಯಂತಭೇದವಾದರೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಆ ಏಕಯದಲ್ಲಿ ದನ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಭೇದಕಂಡಂತೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಭೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಗುಣಗುಣಿನೋ ಅತ್ಯಂತಭಿನ್ನಾ ಅಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಾತ್ ಘಟಪಟವತ್' ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಗುಣಿಗಳು ಅತ್ಯಂತಭಿನ್ನಗಳು, ಘಟಪಟಗಳಂತೆ, ಇದುವೊದಲಾದ ಅನುಮಾನವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಮವಾಯಕ್ಕೂ ತದ್ಗತತ್ವವೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ಅಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವ್ಯವಹಾರವು ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. (2) ಹೇಗೆ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೂ ವಿಶೇಷಾಪರಪರ್ಯಾಯವಾದ ಸ್ವಭಾವವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ಅಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಗತ್ಯಂತರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವಿದ್ದರೂ ಗುಣಾದಿಗಳು ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯವೇ ವಿಶೇಷಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ತಥಾಶ ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದಸಾಧಕಗಳಾದ ಹಿಂದಿನ ಹೇತುಗಳು ಅಪ್ರಯೋಜಕಗಳು. (3) ಅಥವಾ 'ವಿಶೇಷಸ್ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಭೇದ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಹೇತುಗಳಿಗೆ ಅನೈಕಾಂತ್ಯವನ್ನೂ ಅಪ್ರಯೋಜಕತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ತದ್ಗತತ್ವವೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ತದ್ಗತತ್ವವೊದಲಾದ ವಿಶೇಷವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ಆಗ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾದ ಮೊದಲಾದ ಹೇತುಗಳು ವ್ಯಭಿಚಾರ ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧಿಗಳಿಂದ ಆಭಾಸಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಹೇತುವಿನಿಂದ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿರೂಪವಾದ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಸ್ವರೂಪತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದ್ಯತ್ಯಂತ ಭೇದವು ಯಾವ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು? (4) ಇದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದರು || ೯೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಅನೇಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ನಿರ್ವಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿಶೇಷವು ದ್ರವ್ಯರೂಪವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಹೇಗೆ ದ್ರವ್ಯದ ವಿಶೇಷವು ಆಗುವುದು? ದ್ರವ್ಯಸಂಬಂಧಿತ್ವವು ಭೇದವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಭೇದಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷವು ಭೇದಸಂಬಂಧಿಯು ಎಂದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷಾಂತರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ವಿಶೇಷಶ್ಚ ವಿಶೇಷೀ ಸ ಸ್ವೇನೈವ ಸಮವಾಯವತ್ |

ಕಲ್ಪನಾಗುರುತಾದೋಷಾತ್ಪದಾರ್ಥಾಂತರತಾ ನ ಹಿ || ೯೮ ||

ಅ || ಸಮವಾಯವತ್ = ಸಮವಾಯದಂತೆ, (ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ಸಮವಾಯವು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಸಮವಾಯವುಳ್ಳದ್ದು, ಸಂಬಂಧಾಂತರದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪರರು ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ) ಸಃ = ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ನಿರ್ವಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ, ವಿಶೇಷಶ್ಚ = ವಿಶೇಷವೂಕೂಡ, ಸ್ವೇನೈವ = ತನ್ನಿಂದಲೇ, ವಿಶೇಷೀ = ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದು, ಪುನಃ ವಿಶೇಷಾಂತರದಿಂದ ಅಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ.) (ಸಮವಾಯವತ್ ಎಂದುಪಲಕ್ಷಣವು; ಸತ್ತಾದಂತೆ, ಅಂತ್ಯವಾದ ವಿಶೇಷದಂತೆ. ಅಂದರೆ, ಹೇಗೆ ದ್ರವ್ಯಗುಣಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಸತ್ತಾ ಎನ್ನುವುದು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಸತ್ ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹೇಗೆ ನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಭೇದಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಂತ್ಯವಾದ ವಿಶೇಷವು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾಗಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವಿಶೇಷದಿಂದ ವ್ಯವಹಾರ ನಿರ್ವಹಮಾಡುವುದು ಏಕೆ? ಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಹುದು ಎಂದರೆ) ಕಲ್ಪನಾಗುರುತಾದೋಷಾತ್ = (ಯದ್ಯಪಿ ಭೇದಾಭೇದಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವನಿರ್ವಹಕವಾದ ಸಮವಾಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಕಲ್ಪನಾಗೌರವ ದೋಷವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, (ಗುಣಗುಣ್ಯಾದೀನಾಂ = ಗುಣಗುಣಿವೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ,) ಪದಾರ್ಥಾಂತರತಾ = ಪದಾರ್ಥಾಂತರತ್ವವು, ನ ಹಿ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಪನಾಲಾಘವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಭೇದವೇ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವು || ೯೮ ||

ಭೇದವಾದದ್ದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾ ಸಟ್ಟಿದಾರ್ಥಾನ್ ಸಾಭಾವಾನಸಿ ಕೇವಲಂ |

ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಸ ವಿಶೇಷಶ್ಚೇತ್ಥಿಂ ಪೂರ್ವಂ ತಸ್ಯ ವಿಸ್ಮೃತಿಃ || ೯೯ ||

ಅ || ಸಾಭಾವಾನಸಿ = ಅಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದವುಗಳೂ ಆದ, ಕೇವಲಂ ಸಟ್ಟಿದಾರ್ಥಾನ್ = ಕೇವಲವಾಗಿ ಆರೇ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾ = ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು, ಕೇವಲಂ ಏಕಸ್ಮಿನ್ = ಒಂದು ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿಯೇ, ಸ ವಿಶೇಷಃ ಚೇತ್ = ವಿಚಿತ್ರವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿಶೇಷವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಕಿಂ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಪೂರ್ವಂ = ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ, ತಸ್ಯ = ಆ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ, ವಿಸ್ಮೃತಿಃ = ವಿಸ್ಮರಣವು.

ತಾ || (1) ವ್ಯಪದೇಶಭೇದಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ದ್ರವ್ಯವೊದಲಾದವುಗಳು ಭಾವಪದಾರ್ಥಗಳು ಆರೇ. ಅಭಾವವು ಏಕನೇದ್ದು ಎಂದು

ಕಲ್ಪಿಸಿರುವರು. ಸಮನಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತನಾದ ತದ್ಗತತ್ವನೊದಲಾದುದಾದರೂ ಸಮನಾಯದಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸ್ವಭಾವವಿಶೇಷಾಪರನಾಮಕವಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಪದೇಶ ಭೇದಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆಂದೂ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವರು. ಅಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗಾದರೂ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವಾದ ವ್ಯಪದೇಶಭೇದಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಾಹಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಪದೇಶ ಭೇದಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಾಹಮಾಡಬೇಕು. ಏಳು ಪದಾರ್ಥಗಳ ನಿರೂಪಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. (2) ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯದಂತೆಯೇ ಸಮನಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅವುಗಳಿಗಾದರೂ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಕೂಡದಿರಲು ಏಳೇ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವನ್ನು ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು. ವಿಶೇಷಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಸಮನಾಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತದ್ಗತತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವವು ಹೇಗೆ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು? ಅಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಕಲ್ಪನಾಲಾಘವವೂ ಹೇಗೆ ಬರಲಾರದು? (3) ಮತ್ತು ಕುಂಡದಧಿಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗವು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ತಂತುಪಟಗಳಿಗೆ ಸಮನಾಯವು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮನಾಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವು ಕೂಡಲಾರದು. (4) ಮತ್ತು 'ಇಹ ತಂತುಸು ಪಟಃ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಂಬಂಧಪೂರ್ವಕಃ ಅಬಾಧಿತೇಹ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು 'ಇಹ ತಂತುಪಟಯೋಃ ಸಮನಾಯಃ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರಾದಿಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೊದಲಾದ ಪರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಅನುಮಾನಗಳೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯಭಿಚಾರಾದಿದೋಷಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತಗಳು. ತಥಾಚ ಸಮನಾಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನಪ್ರಮಾಣವು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸಮನಾಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿ ಭೇದಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು || ೯೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ವಿಶೇಷವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮನಾಯಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಪಕ್ಷವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು ಎಂದರೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧೇನ ವ್ಯವಹಾರೋಽಖಿಲೋ ಭವೇತ್ |
 ಭಾವಾಭಾವವಿಭಾಗೇನ ಯಂ ವಿನಾ ನ ಕಥಂಚನ || ೧೦೦ ||
 ಏತಾದ್ಯಶೇ ವಿಶೇಷೇಽಸ್ಮಿನ್ ಕೋ ದ್ವೇಷೋ ವಾದಿನಾಂ ಭವೇತ್ |
 ಅಭೇದೇನ ಪ್ರತೀತಿಶ್ಚ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಪೂರ್ವಕೇ |
 ಅಭಾವಾಂತೇ ಪದಾರ್ಥೇಽಸ್ಮಿನ್ ಸವಿಶೇಷಾವಸೀಯತೇ || ೧೦೧ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧೇನ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾದ, ಯೇನ = ಯಾವುದರಿಂದ, ಖಿಲಃ=ನಿಖಿಲವಾದ, ಅಂದರೆ ಭಾವಾಭಾವವಿಭಾಗೇನ = ವಿಧಿನಿಷೇಧ ಭೇದದಿಂದ, (ದ್ವಿವಿಧಃ=ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಕವಾದ ಅಭಿಜ್ಞಾಅಭಿನದನರೂಪವಾದ) ವ್ಯವಹಾರಃ=ವ್ಯವಹಾರವು, ಕಥಂಚನ = ಯಾವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲಾದರೂ, ಭವೇತ್=ಕೂಡುವುದೋ, ಯಂ ವಿನಾ=ಯಾವುದು ಇಲ್ಲದೆ, ನ=ನಿಖಿಲವ್ಯವಹಾರವು ಆಗಲಾರದೋ, ಏತಾದ್ಯಶೇ=ಇಂತಹ ಸರ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳ ನಿರ್ವಾಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ, ಅಸ್ಮಿನ್=ಈದಾವ, ವಿಶೇಷೇ=ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ, ವಾದಿನಾಂ=ವಾದಿಗಳಿಗೆ, ಜ್ಞಾತೃಗಳಿಗೂ ಕೂಡ, ದ್ವೇಷಃ = ದ್ವೇಷವು, ಕಃ=ಯಾವುದು,

ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಏನು ಕಾರಣವು? ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದಷ್ಟೆ ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಪ್ರಮಾಣವಿರುವಾಗ ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ.) (ಮತ್ತು ಅವಯವ ಅವಯವ್ಯಾಧಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಭೇದಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಸಮವಾಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ, ಎಂದರೆ) ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಪೂರ್ವಕೇ = ಅವಯವ ಅವಯವಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳ, ಅಭಾವಾಂತೇ = ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವೇ ಅಂತ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಅಸ್ಮಿನ್ = ಈ ದಾವ, ಪದಾರ್ಥೇ = ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಭೇದೇನ = ಅಭೇದದಿಂದ, ಪ್ರತೀತಿಶ್ಚ = ಪ್ರತೀತಿಯಾದರೂ, ಸವಿಶೇಷಾ = ವಿಶೇಷಾಖ್ಯವಿಷಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೆಂದು, ಅವಸೀಯತೇ = ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧೇನ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. (2) 'ಯೇನ ಅಖಿಲೋ ವ್ಯವಹಾರಃ ಭವೇತ್' 'ಯಂ ವಿನಾ ನ ಭವೇತ್' ಎನ್ನುವ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಾನುಷಂಗವತ್ರಿಯು ಪ್ರಮಾಣವು, ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ವ್ಯವಹಾರೋಚ್ಛೇದವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದೂ ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (3) ಅಭೇದಪ್ರತೀತಿಯು ವಿಶೇಷ (ಭೇದ) ಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — ತಂತು ಪಟಾದವಿಷಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಘಟಪಟಾದವಿಷಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ೧ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೩ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡುವುದು ಅನುಪವನ್ನವು. ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಪ್ರತೀತಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು? ಆದಕಾರಣ ತಂತು ಪಟಗಳಿಗೂ, ಕುಂಡಬದರಗಳಿಗೂ ಭೇದವೂ ಸಂಬಂಧವೂ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವಿನಾಶಾದಿಗಳಿಗಾಗಲೀ, ಸಂಬಂಧವಿಭಾಗಾದಿಗಳಿಗಾಗಲೀ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಅನುಭೂತವಾಗದೇನೇ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ತಂತುಪಟಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಕುಂಡಬದರಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಅನುಭೂತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅಭೇದವಿಷಯಕವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (4) ಮತ್ತು ಪಟವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಎಷ್ಟು ದೇಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ತಂತುಗಳು ಇರುತ್ತವೋ ಪಟವೂ ಕೂಡ ಅಷ್ಟೇ ದೇಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂರ್ತಗಳಿಗೆ ಸಮಾನದೇಶತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅದರಿಂದ ಪಟವು ತಂತುಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ 'ಪಟಃ ತಂತ್ವಭಿನ್ನಃ ಮೂರ್ತಷ್ಟೇ ಸತಿ ತಂತುದೇಶತ್ವಾತ್ ತಂತುರೂಪಾದ್ಯಭಿನ್ನರೂಪಾದಿಮತ್ತ್ವಾತ್ ತಂತುವತ್' ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನಗಳು ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಅಭೇದಸಾಧಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (5) ಮತ್ತು ರೂಪರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಹೇಗೆ ಅನುಭೂತವಾಗುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ತಂತುಪಟಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಅನುಭೂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದುಮೊದಲಾದ ಅಭೇದಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತಾವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. (6) ಹಾಗಾದರೆ ಗುಣಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ 'ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ' 'ಚಲತಿ ಪಟಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಆ ವ್ಯವಹಾರವು 'ದಂಡೀ' 'ಕುಂಡಲೀ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಭೇದವಿಷಯಕವಾಗಿದೆ. ವ್ಯವಹಾರವು ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಎಂದರೆ — ಸವಿಶೇಷವಾಗಿಯೇ ಸಾಕ್ಷ್ಯನುಭವವೂ ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಭೇದವು ತೋರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ

ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವ್ಯವಹಾರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ— 'ಘಟಃ ಕಲಶಃ' ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಭೇದವು ತೋರುವಾಗ ವಿಶೇಷಾಖ್ಯಾವಿಸಯದಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಭೇದಪ್ರತಿ ನಿಧಿಯಾದ ವಿಶೇಷವಾದರೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು.

(7) ಅಥವಾ ವಿಶೇಷವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅರ್ಥಪತ್ರಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕ್ರವಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು 'ಅಭೇದೇನ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ಉಪಪಾದಿಸಿದರು. (8) ಪದಾರ್ಥೇ ಎನ್ನುವ ಸಕವಚನವು ಜಾತಿವಿಸಯಕವು. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಪ್ರತೀತಿಯು ವಿಶೇಷಾಖ್ಯಾವಿಸಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು. ಅಂದರೆ ಅವಯವ ಅವಯವಿಗಳಿಗೂ ಗುಣ ಗುಣಿಗಳಿಗೂ, ಕ್ರಿಯಾಕ್ರಿಯಾವುಳ್ಳವುಗಳಿಗೂ, ಜಾತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ, ವಿಶೇಷ ನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೂ, ಸಮನಾಯ ತದ್ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಭೇದದಿಂದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಇದೆ. ಕುಂಡಬದರಾದ ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅಭೇದ ಹೊರತು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗೆ ಹೇತುವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ನಿಮಿತ್ತಾಂತರವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಸಮ್ಯಕ್ವಾದ ಭೇದವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಂತರ ಪ್ರತೀತಿಯು ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾದ ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅಭೇದದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. (9) ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದ ವ್ಯವಹಾರವು ಇದೆ. ಈ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅಭೇದವಾತ್ರವಿಸಯಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಾರದು. 'ಘಟಃ ಕಲಶಃ' ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಭೇದವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಭೇದಾಭೇದವಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಗೆ ವಿಶೇಷವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ ಈ ಅಭೇದಪ್ರತೀತಿಯು ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯವಾದುದು, ಸವಿಶೇಷವಾದುದು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೦೦ || ೧೦೧ ||

ಸಮನಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯವಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವು ಇದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ವಿಶೇಷವು ವ್ಯವಹಾರದಿಂದಲೂ ಅನೃಥಾನುಸಂಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸುವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದ ಪದಾರ್ಥೇಷು ತನ್ನಿಷ್ಠತ್ವಾದಯೋಽಖಿಲಾಃ || ೧೦೨ ||
 ಕಥಂ ಧರ್ಮಾ ನಿವಾಯಂತೇ ವಸ್ತುವ್ಯಕ್ತೇಽಪಿ ಹಿ ವಾದಿಭಿಃ |
 ಕಾರ್ಯಸ್ಯ ತತ್ತನ್ನಿಷ್ಠತ್ವಂ ಗುಣಾದೇವ್ಯಾಽಪಿ ತಾದಿಕಃ || ೧೦೩ ||
 ಕಥಂ ವಿಶೇಷೋ ನೈನಾಸ್ತಿ ಸ ಚ ಧರ್ಮೋಽತರೋಯದಿ |
 ಷಟ್ಪದಾರ್ಥಾತಿರೇಕಸ್ಯಾತ್ವದಾರ್ಥಾನಿಯಮೇಽಪಿ ಹಿ |
 ಧರ್ಮಸ್ಯ ಧರ್ಮಸಂತಾನಾದನವಸ್ಥಾ ಕರೋಭವೇತ್ || ೧೦೪ ||

ಅ || ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವ್ಯವಹಾರವು = ಸಾಮಾನ್ಯವೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ತನ್ನಿಷ್ಠತ್ವಾದಯಃ = ವ್ಯಕ್ತಿನಿಷ್ಠತ್ವವೊದಲಾದ, ಅಖಿಲಾಃ = ಎಲ್ಲಾ, ಧರ್ಮಾಃ = ಧರ್ಮಗಳು, ವಸ್ತುವ್ಯಕ್ತೇಽಪಿ = ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ತನ್ನಿಷ್ಠತ್ವವೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಏಕೈವಿದ್ಧರೂ, ವಾದಿಭಿಃ = ವಾದಿಗಳಿಂದ, (ಅವಿಸಂವಾದಿವ್ಯವಹಾರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ನಿವಾಯಂತೇ ಹಿ = ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುವುದು? (ಇದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಕಾರ್ಯಸ್ಯ = ಅವಯವಿಗೆ,

ತತ್ತ್ವನಿಸ್ಸತ್ತ್ವಂ=ಅವಾವ ಅನಯವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆ ಎನ್ನುವುದು ಧರ್ಮವು. ಗುಣಾದೇಃ=ಗುಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ, ವ್ಯಾಪ್ತಾಧಿಕಾಃ=ಆಶ್ರಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ, ವಿಶೇಷಃ=ವಿಶೇಷವು, (ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ) ಕಥಂ = ಹೇಗೆ ನೈವಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ? (ಕೇವಲ ಗುಣಾದಿಗಳು ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಇಷ್ಟಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ಸ ಚ ಧರ್ಮಃ ಅಪರಃ=ತತ್ತ್ವನಿಸ್ಸತ್ತ್ವಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮವು ಸ್ವಾಶ್ರಯಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವೆಂದು, ಯದಿ ಅಂಗೀ ಕ್ರಿಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, (ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಷಟ್ಪದಾರ್ಥಾತಿರೇಕಃ ಸ್ಯಾತ್=ಹಾಗಾದರೆ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಆರು ಪದಾರ್ಥಗಳದ್ದೆಂಬುದು ಅತಿರೇಕವು (ಭೇದವು) ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾ ಚ ಆರೇ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವು ಭಗ್ನವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಓ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ಪದಾರ್ಥಾನಿಯಮೇಷಿ=ಪದಾರ್ಥಗಳು ಆರೇ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಧರ್ಮಸ್ಯ=ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ, ಧರ್ಮಸಂತಾನಾತ್=ಧರ್ಮಗಳ ಸಮುದಾಯದ್ದೆಂಬುದು, ಅನವಸ್ಥಾಕರಃ=ಈ ಪಕ್ಷವು ಅನವಸ್ಥೆಗೆ ಆಶ್ರಯ ವಾದುದು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದೋ, (ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಧರ್ಮಪರ್ಮಗಳಿಗೆ) ಆಶ್ರಯಾಭೇದ ವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಧರ್ಮಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಾನ್ವಯವುಂಟಾದುದರಿಂದ ಏಕೇವಮನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಅವಯವಿಗೆ ಅವಯವನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವೆನ್ನುವ ಧರ್ಮವು ಇದೆ. ರೂಪವೊಲವ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವ್ಯಾಪ್ತಿತ್ವವು, ಸಂಯೋಗ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರದೇಶ ವೃತ್ತಿತ್ವವು, ರೂಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಉದ್ಭೂತತ್ವವು, ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿತ್ವವು, ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವ್ಯಾಪ್ತಿತ್ವವು, ಅನಿತ್ಯತ್ವವು, ಪಂಚತ್ವವು, ಮೂರ್ತನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವು, ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಕೂಡ ದ್ರವ್ಯಗುಣಕರ್ಮನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವು, (ದ್ರವ್ಯಗುಣ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿರಬಹುದು) ನಿತ್ಯತ್ವವು, ಅನುಗತತ್ವವು, ದ್ವೈವಿಧ್ಯವು - ಹೀಗೆ ಪದಾರ್ಥಧರ್ಮಸಮೂಹವು ಅತಿಬಹುಲವಿದೆ. ಈ ಪದಾರ್ಥಧರ್ಮಸಮೂಹವು ಆಶ್ರಯದ್ದೆಂಬ ಯಿಂದ ಭಿನ್ನವೇ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಧರ್ಮಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಇದೆ. 'ತಂತುಸು ಪಟಃ' ಎನ್ನುವಾಗ ಪಟದಲ್ಲಿ ಅವಯವನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವು ಧರ್ಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಟವು ಘಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಇದೆ. ಈ ವ್ಯವಹಾರವಾದರೂ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವಿದ್ದರೆ ಕೂಡದಿರುವುದು ತತ್ತ್ವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸತ್ತ್ವವೇ. ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವಾವ ಧರ್ಮಗಳು ಇವೆ. ಆದರೆ ಆಶ್ರಯದ್ದೆಂಬ ಯಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳೇ ಸರಿ. ತಥಾಚ ಅವಾವ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಬಂಧಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಕೂಡತಕ್ಕ ವ್ಯವಹಾರವು ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸ ಚ ಧರ್ಮೋಽಪರೋ ಯದಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಶಂಕಿಸಿದರು. (2) 'ಷಟ್ಪದಾರ್ಥಾತಿರೇಕಃ ಸ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಧರ್ಮಗಳು ಆರು ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದರೆ, ಆರೇ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವು ಭಗ್ನವಾಗುವುದು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ವಾಶ್ರಯಕ್ಕಿಂತ ಧರ್ಮಗಳು ವಿಭಿನ್ನಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಆರು ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ತಂತ್ವಾದಿಗಳೇ ಪರಸ್ಪರ ವಿಶೇಷಣೀಭೂತಗಳಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನಿ ಸುತ್ತವೆ. ತಥಾಚ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಧರ್ಮಗಳೂ ಧರ್ಮಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆರೇ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮಭಂಗವು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ತನ್ನಿಸ್ಸತ್ತ್ವ

ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಆರು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ — 'ಅಶ್ವಿತ್ವಂಚಾನ್ಯತ್ವ ನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯೇಭ್ಯಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯದ್ರವ್ಯ-ಗುಣ-ಕರ್ಮ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶೇಷ ಸಮವಾಯಗಳಿಗೆ ಅವಯವಗುಣ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಆ ಅವಯವ ಗುಣ್ಯಾದಿನಿಷ್ಪತ್ಯವು ದ್ರವ್ಯ-ಗುಣ-ಕರ್ಮ-ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶೇಷರೂಪವಲ್ಲ. ಗುಣಾದಿ ವಿಶೇಷಾಂತ ಪದಾರ್ಥಸಮೂಹದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಸ್ವಾಶ್ರಯನಿಷ್ಪತ್ಯವು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಗುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸಮವಾಯರೂಪವೂ ಅಲ್ಲ. ಸಮವಾಯಕ್ಕೆ ಸಮವಾಯವೃತ್ತಿತ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಅಭಾವವಿದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ನಿತ್ಯತ್ವ ಅನುಗತತ್ವಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಾಂತರಗಳಿಗೂ ಗುಣಾದಿವೃತ್ತಿತ್ಯವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಅವಯವ ನಿತ್ಯತ್ವ, ಗುಣ್ಯಾದಿ ನಿಷ್ಪತ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳ ಧರ್ಮಗಳು, ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ 'ಭಾವಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಮೇವಾವಸ್ಥಾ ಭೇದೇನಾಸ್ತಿತ್ವಂ ಜ್ಞೇಯತ್ವಮಭಿಧೇಯತ್ವಂ ಚೋಚ್ಯತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊರತು ಅವಸ್ಥಾಭೇದವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಧರ್ಮಗಳು ಧರ್ಮಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳೇ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾಣುವಿನಿಂದಲೇ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳುವ ನೈಯಾಯಿಕಾದಿಗಳು ಆರೇ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ತದ್ಗತತ್ವಮೊದಲಾದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧರ್ಮಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ತಥಾಚ ಭಿನ್ನಧರ್ಮಗಳ ಸಂಸರ್ಗವಶದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಧರ್ಮಪದಾರ್ಥವು ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳು ೧ ಇವೆಯೋ, ೨ ಇಲ್ಲವೋ? ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಏನೇ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನುಭವ ವಿರೋಧವು, ಮತ್ತು ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಜ್ಞೇಯವಲ್ಲ, ಅಭಿದೇಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧವು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವವು. ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳು ಇವೆ ಎನ್ನುವ ಗನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳು ಆಶ್ರಯದಿಂದ ೧ ಭಿನ್ನವೋ, ೨ ಅಭಿನ್ನವೋ, ಗನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳು. ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು, ಅಭಿನ್ನವೆನ್ನುವ ಏನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಂತೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು. ಆ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೂಡದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. (5) ಮತ್ತು ಧರ್ಮದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಗಳೂ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಅಭಿನ್ನಗಳಾದರೆ ಆಗ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಏನು ಅಪರಾಧಮಾಡಿರುವವು? ಅವುಗಳು ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಭಿನ್ನಗಳಾಗುವವು? ಯೋಗಕ್ಷೇಮವು ಸಮವೇ ಆಗಿದೆ, ಆದಕಾರಣ ಆ ಧರ್ಮಗಳಿಗೇನೇ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭೇದವಿರಲು ತುನಃ ವ್ಯವಹಾರವು ಬೇರೆಪ್ರಕಾರ ಕೂಡದಿರುತ್ತಿರಲು, ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. || ೧೦೨ || ೧೦೩ || ೧೦೪ ||

ಹಾಗಾದರೆ ದ್ರವ್ಯಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳು ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳೇ. ಹೀಗಾದರೆ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಧರ್ಮಗಳ ಸಂತಾನದಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಬಂಧಕತ್ವವಾಗಲೀ ಜ್ಞಪ್ತಿಪ್ರತಿಬಂಧಕತ್ವವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ. 'ಮೂಲಕ್ಷಯಕರೀಂ ಸ್ರಾಹುರನವಸ್ಥಾಂ ಹಿ ದೂಣಾಂ'

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತರೋತ್ತರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದೋ ಅದು ಮೂಲವು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಅಥವಾ ಜ್ಞಪ್ತಿಯು, ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಮೂಲಕ್ಕೆ ಯಾವನ್ನು ಮಾಡ ತಕ್ಕದ್ದಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದ್ವಿತಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನತ್ವರೂಪಹೇತುವಿನಿಂದ ಕೂಡತಕ್ಕ ವ್ಯವಹಾರವು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ ಎಂದರೆ—

ಮಃ || ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಗುಣಸ್ಯಾಪಿ ಗುಣೋ ಹ್ಯತಃ |
ನಾಂಗೀಕೃತಃ ಸ ಚ ಯದಿ ನಾನವಸ್ಥಾ ಕ್ವಚಿದ್ಭವೇತ್ || ೧೦೫ ||

ಅ || ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಯಾಪಿ=ಗೋತ್ಸವೊದಲಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ, ಸಾಮಾನ್ಯಂ=ಸತ್ತಾ ರೂಪವಾದುದು, ಗುಣಸ್ಯಾಪಿ = ರೂಪಾದಿಗಳಿಗೂ, ಗುಣಃ=ಸಂಖ್ಯಾವೃಥಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾದ ಗುಣವು, ಅತೋ ಬಿ=ಅನವಸ್ಥಾಭಯದಿಂದಲೇ, ನಾಂಗೀಕೃತಃ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. (ನಿರ್ಬಾ ಧಪ್ರತೀತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ, ಗುಣಕ್ಕೂ ಗುಣವೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಉತ್ಪತ್ತಿ ಜ್ಞಪ್ತಿಗಳ ಅಪ್ರತಿಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಅನವಸ್ಥಾಕ್ಕೆ ದೋಷತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಈ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾಭಯದಿಂದ ಧರ್ಮ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಕೂ ದದು, ಎಂದರೆ) ಸ ಚ=ಗುಣಕ್ಕೂ ಗುಣವು, ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವು, ಯದಿ=ಅಂಗೀ ಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಅನವಸ್ಥಾ=ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು, ಕ್ವಚಿತ್=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಭವೇತ್= ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || (1) ಪರರು ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನೂ, ಗುಣಕ್ಕೂ ಗುಣವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ಕೇಳಬೇಕು. ಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. 'ಗೋತ್ಸಂ ಸತ್, ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಗುಣಾಃ, ರೂಪಾತ್ ರಸಃ ಪೃಥಕ್' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಬಿಡಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. 'ಗೋತ್ಸಂ ಸತ್ ನ' ಇತ್ಯಾದಿ ಬಾಧಕಗಳೂ ಇಲ್ಲ ಪ್ರತೀತವಾದುದನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಹೇಗೆ? ೧ ಗೋತ್ಸಂ ನ ಸತ್ತಾವತ್ ಆಪರ ಸಾಮಾನ್ಯಶೂನ್ಯತ್ಯತ್ ಏಶೇಷವತ್=ಗೋತ್ಸವು ಸತ್ತಾವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ ಆಪರ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷದಂತೆ. ೨ ಗುಣಾಃ ನ ಗುಣಂತಃ ಅದ್ರವ್ಯತ್ಯತ್ ಕ್ರಿಯಾವತ್=ಗುಣಗಳು ಗುಣಗಳುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲ. ದ್ರವ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ, ಇದುವೊದಲಾದ ಬಾಧಕಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ವಿವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ವಯೋಜಕಗಳಾಗಿವೆ. ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವೂ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು, ಗುಣದಲ್ಲಿ ಗುಣವನ್ನು ಅನವಸ್ಥಾಭಯದಿಂದಲೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. (2) ಯಾರಾದರೊಬ್ಬನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ, ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣವು ನಿರ್ಬಾಧಪ್ರತೀತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೆ. ಉತ್ಪತ್ತಿ ಜ್ಞಪ್ತಿಗಳ ಅಪ್ರತಿಬಂಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅನವಸ್ಥೆಯು ದೋಷವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಧರ್ಮಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅನವಸ್ಥಾಭಯದಿಂದ ನಿವಾರಿಸಕೂಡದು ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳುವವನು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವನ್ನು ೧ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ, ೨ ಇಲ್ಲವೋ? ೨ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ದೋಷವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾರನು ವಿಶೇಷ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತಥಾಚ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಆಗಲಾರನು. ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಧರ್ಮಾನವಸ್ಥಾ, ಸಾಮಾನ್ಯಾನವಸ್ಥಾ, ಗುಣಾನವಸ್ಥಾ ಇವುಗಳು ದೋಷಗಳಾಗಿ ದ್ದರೆ ವಿಶೇಷಹೇತುವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅನವಸ್ಥೆಗೂ ದೋಷತ್ವವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗುವುದು.

ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪರಿತ್ಯಾಗರೂಪವೂ ಅಥವಾ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪರಿಗ್ರಹರೂಪವೂ, ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅನವಚ್ಛಿನ್ನಪರಂಪರೆಯು ಅನವಸ್ಥೆಯು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅತಿವ್ಯಸಂಗವಿಲ್ಲ. ತಥಾ ಚ ಧರ್ಮಪರಂಪರೆಯೂ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಏವಂ ಚ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ವ್ಯವಹಾರಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವು ಸಿದ್ಧ ಪಡುತ್ತದೆ || ೧೦೫ ||

**ನ್ಯವಹಾರಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿರೂಪವಾದ
ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷಸಮರ್ಥನವು.**

ಯಾವನು ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೂ ಸಮವಾಯವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅಭೇದವನ್ನೂ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೋ ಅನವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಹೆದರತಕ್ಕ ಆತನು ಗುಣಸಾಮಾನ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನೇ ಅವಲಾಪ ಮಾಡಬೇಕು. ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೇನೇ ಭ್ರಾಂತಿ ಎನ್ನಬೇಕು. ಪ್ರತೀತ್ಯಪಲಾಪಗಳಿಂದಲಾಗಲೀ ಹೆದರುವನಿಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರತೀತಿ ತದಭ್ರಾಂತಿತ್ವಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸುವನಿಗೆ ಅನವಸ್ಥಾರಾಹಿತ್ಯವು ತಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಅಭೇದವನ್ನೂ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವನಿಗೆ ಈ ಎರಡುದೋಷಗಳೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ ಗುಣಾದ್ಯಾಶ್ಚ ತದ್ವಂತೋ ಹಿ ವಿಶೇಷತಃ |

ಅನನ್ಯತ್ವಾನಾನವಸ್ಥಾ ಭೇದೇ ನಾಶೇ ಭವೇತ್ತಥಾ || ೧೦೬ ||

ಅ || ಅಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ = ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಸವಿಶೇಷಾಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಗುಣಾದ್ಯಾಶ್ಚ = ಗುಣಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯಗಳೂ, ತದ್ವಂತಃ = ಗುಣವುಳ್ಳವುಗಳು, ಸಾಮಾನ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳು. (ಅದರಿಂದ ಗುಣಾಃ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಃ, 'ಸತ್ ಗೋತ್ಸಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತೀತಿವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.) ಅನನ್ಯತ್ವಾತ್ = (ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ,) ಅಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅನವಸ್ಥಾ = ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕಾಪರ್ಯಾಯವಿತ್ತ ಪರಂಪರಾರೂಪವಾದ, ಧರ್ಮಪರಂಪರರೂಪವಾದ ಅನವಸ್ಥೆಯು, ನ = ಇಲ್ಲ (ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ 'ತದ್ವಂತಃ' ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಹೀಗೆ ಪ್ರತೀತಿವಿರೋಧವು ಉಂಟೇ ಉಂಟು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ವಿಶೇಷತೋ ಹಿ = ಭೇದಸಂಬಂಧ ಕಾರ್ಯಕಾರಿರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ, ತದ್ವಂತಃ = ಗುಣ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳು. (ಹೀಗೆ ಅವಯವ ಅವಯವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ಈಗ ಕೆಲವುಕಡೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಅವಯವ್ಯಾದಿಗಳು ಅವಯವಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನಗಳಾದರೆ ಅವಯವಾದಿಗಳು ಇರುವಾಗಲೇ ಹೇಗೆ ನಷ್ಟಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ) ನಾಶೇ = ಅವಯವಾದಿಗಳು ಇರುವಾಗಲೇ ಅವಯವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನಾಶವಾಗುವಾಗ, ಭೇದಃ ತಥಾ = ಭೇದವೂ ಅಭೇದವೂ ಕೂಡ, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ನಾಶೆ ಎನ್ನುವುದು ಉಪಲಕ್ಷಣವು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಿ ಅವಯವಗಳು ಇರುವಾಗಲೇ ಅವಯವಿಯು ಇಲ್ಲವೋ, ಗುಣಿಯು ಇರುವಾಗಲೇ ಅವಯವಿಯು ಇಲ್ಲವೋ, ಗುಣಿಯು ಇರುವಾಗ ಗುಣವು ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಿದ್ದರೂ ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲವೋ, ವ್ಯಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಜಾತಿಯಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಾಭೇದಗಳು.) ನಾಶೆ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಅವಯವ ಅವಯವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿನಾಶವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡದೆಹೋಗುವುದು.) || ೧೦೬ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ವಿರುದ್ಧಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯವಿರುವ ತನಕ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಗುಣಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದಾಭೇದವಾಗೀಕಾರವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ—

ಮೂ || ವಿಶೇಷಮೇವ ಸಂಶ್ರಿತ, ವಿಶೇಷೋ ಬಲವಾನ್ಯತಃ || ೧೦೭ ||

ದೃಷ್ಟಿಪ್ರಮಾಣತಶ್ಚೈವ ವಿರೋಧೋ ದರ್ಶನೇ ಕಥಂ |

ವಿರೋಧೋ ಹ್ಯವಿರೋಧಶ್ಚ ಯತೋ ದರ್ಶನಮಾನಕೌ |

ತತೋ ದೃಷ್ಟೇ ವಿರೋಧಸ್ತು ಸದ್ವಿರಾಪಾದ್ಯತೇ ಕಥಂ || ೧೦೮ ||

ಅ || ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ವಿಶೇಷಃ=ವಿಶೇಷವು, ಬಲವಾನ್=ಭೇದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾದುದೋ, (ಆದುದರಿಂದ)ವಿಶೇಷಮೇವ=ವಿಶೇಷವನ್ನೇ, ಸಂಶ್ರಿತೃ=ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು, (ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಒಂದು ಕಡೆ ಕೂಡುತ್ತವೆ) (ಭೇದವುತನಿಧಿಯಾದುದು ವಿಶೇಷವು ಎಂದುಕ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷವು ಭೇದಾಭೇದಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಹೇಗೆ ಕೂಡಿಸಲಾರದು? ಹೀಗಾದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪಂಪರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ) ದೃಷ್ಟಿಪ್ರಮಾಣತಶ್ಚೈವ=ವಿಶೇಷಸಹಿತವಾದ ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೇ, (ಭೇದಾಭೇದಗಳು ವಿರುದ್ಧಗಳಲ್ಲ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಒಂದೇ ಕಡೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮಿತಗಳಾಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿರೋಧಶಾಂತಿಯು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು ಎಂದರೆ) ದರ್ಶನೇ=ಒಟ್ಟಿಗೆ ದರ್ಶನವಿರಲು, ವಿರೋಧಃ=ವಿರೋಧವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, (ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತವೆ, ವಿರುದ್ಧಗಳೂ ಆಗಿವೆ ಎನ್ನುವುದು ವಿಪ್ರತಿಷಿದ್ಧವು.) (ಇದನ್ನೇ ಎನರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ವಿರೋಧಃ=ವಿರೋಧವು, ಅವಿರೋಧಶ್ಚ=ಅವಿರೋಧವೂ ಕೂಡ, ದರ್ಶನಮಾನಕೌ ಹಿ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳೋ, ತತಃ=ಆದಕಾರಣ, ದೃಷ್ಟೇ=ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡ ಭೇದಾಭೇದರೂಪವಾದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ವಿರೋಧಸ್ತು=ವಿರೋಧವಾದರೂ, ಸದ್ವಿಃ=ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಅಸಾದ್ಯತೇ=ಅಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಭೇದವು ವಿರೋಧಶಾಂತಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ೧ ಕೆಲವುಕಡೆ ಆಶ್ರಯಭೇದವು. ಉದಾ— ಮಧುರಾ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನವಿರುವಿಕೆಯು. ಸ್ನುಘ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು. ೨ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಾಲಭೇದವು ಉದಾ—ಮಧುರಾ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೇ ದೇವದತ್ತನ ಇರುವಿಕೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು. ೩ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಭೇದವು. ಗವಯವವು ಗೋವಿನಿಂದ ಸದ್ಯಶವು, ಘಟದಿಂದ ವಿಸದ್ಯಶವು. (2) ಅವಯವಿ ಅವಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಗೃಹಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿದೆ, ಸಂಬಂಧವಸ್ತು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠವಸಾಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಭೇದಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಇದೆ, ಧರ್ಮಿಯಿದ್ದರೂ ಧರ್ಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವಿನಿಂದಂಟಾದದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಭೇದಾಭೇದವಿಷಯಕಗಳಾದ ಎರಡು ಪ್ರತಿತಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಭೇದವೂ ಅಭೇದವೂ ಎರಡೂ ಅವಗತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. (3) ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಸಂಯೋಗವಿಭಾಗ ಶಬ್ದ ಆತ್ಮವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅವಾಗಲೇ ಭಾವ-ಅಭಾವಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ

ಕಂಡರೂ ವಿರೋಧವನ್ನು ಉದ್ಭಾವಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವವ್ಯಾಹತಭಾಷಿಗಳಾಗಿ ತಾನು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮರೆತುಬಿಡತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರೂ ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತವುಳ್ಳವರೂ ಹೇಗೆ ಸಜ್ಜನರು ಆದಾರು? ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದವುಗಳಿಗೆ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬನು ಆಗ್ರಹಮಾತ್ರದಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅವನನ್ನು ಕುರಿತೇ ವಿರೋಧವನ್ನು ಉದ್ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲ || ೧೦೭ || ೧೦೮ ||

ಅಯಾವದ್ಧ್ರವ್ಯಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದ ಸಮರ್ಥನವು.

ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಎಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅದು ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ||ಅಭಿನ್ನೋ ಭಗವಾನ್ ಸ್ತೇನ ತದನ್ವೇನ ವಿಭೇದವಾನ್ || ೧೦೯ ||

ನಿತ್ಯಾ ಧರ್ಮಾಸ್ತದೀಯಾಸ್ತು ಸರ್ವೇಽಸ್ಮಾನೈವ ಭೇದಿನಃ |

ಸಾಮಸ್ಯೋಚ್ಛೇದಿನೋಽನ್ಯತ್ರಧರ್ಮಾ ಉಭಯರೂಪಿಣಃ (ಪಕಾಃ) ||

ಭಾವೇತ ಏವ ಚೋಚ್ಛೇದಾತ್ತದನ್ವೇ ಚ ಸಮಸ್ತಶಃ || ೧೧೦ ||

ಅ || ಭಗವಾನ್ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಮತ್ತು ಚೇತನರೆಲ್ಲರೂ, ಸ್ತೇನ = ತನ್ನ ಅವಯವ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ, ಅಭಿನ್ನಃ = ನಿರ್ಭಿನ್ನರು. ತದನ್ವೇನ = ಪ್ರಕೃತಿ (ಲಕ್ಷ್ಮಿ) ಜೀವ, ಜಡಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ, ವಿಭೇದವಾನ್ = ಭೇದವುಳ್ಳವರು. (ಹೀಗೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದರಿಂದಲೇ ಭೇದಾಭೇದಗಳಲ್ಲ.) (ಯಾವದ್ಧ್ರವ್ಯಭಾವಿಗಳಾಗದೆ ಇರುವ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಏಕೆ ಆಗಲಾರವು? ಎಂದರೆ—) ತದೀಯಾಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಸರ್ವೇ = ಎಲ್ಲಾ, ಧರ್ಮಾಃ = ದ್ವಿತ್ವಾದಿಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ, ಧರ್ಮಾಃ = ಧರ್ಮಗಳು, ನಿತ್ಯಾಸ್ತು = ನಿತ್ಯಗಳೇ. (ಯಾವದ್ಧ್ರವ್ಯಭಾವಿಗಳೇ.) ಅಸ್ಮಾತ್ = ಈ ಕಾರಣ ದ್ವಿಶೆಯಿಂದ, ಅಸ್ಮಾತ್ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಭೇದಿನಃ = ಭೇದವುಳ್ಳವುಗಳು, ನೈವ = ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. (ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಎಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ) ಅನ್ಯತ್ರ = ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಜಡವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ, ಸಾಮಸ್ಯೋಚ್ಛೇದಿನಃ = ಧರ್ಮಿಯು ಇರುವಾಗಲೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವುಳ್ಳವುಗಳು ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲವಾದರೂ ನಾಶವುಳ್ಳವುಗಳು, ಧರ್ಮಾಃ = ಯಾವ ಧರ್ಮಗಳೋ, ತೇ = ಅವುಗಳು, ಭಾವೇ = ತಾನು ಇರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ, ಉಭಯರೂಪಿಣಃ - (ಪಕಾಃ) = ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನಗಳು, (ಏಕೆ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನಗಳೆಂದರೆ) ತ ಏವ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬಲದಿಂದ ಧರ್ಮಿ ಸ್ವರೂಪಭೂತಗಳಾದವುಗಳೇ, ಉಚ್ಛೇದಾತ್ = ಧರ್ಮಿಯು ಇರುವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲದಿರುತ್ತವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿನಿಂದ, ಸಮಸ್ತಶಃ = ಯಾವದ್ಧ್ರವ್ಯಭಾವಿಗಳಾಗದೆ ಇದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳೂ, ತದನ್ವೇ ಚ = ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾದವುಗಳೂ ಕೂಡ, ಅಂದರೆ ಅಯಾವದ್ಧ್ರವ್ಯಭಾವಿಗಳಾದವುಗಳು ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನಗಳೇ || ೧೦೯ || ೧೧೦ ||

ಅತ್ಯಂತಾಭೇದ ಭೇದಾಭೇದಸ್ಥಳಗಳ ಉಕ್ತಿಯು.

ಅವಯವವಿರುವ ತನಕ ಇರುವ ಅವಯವಿಗೆ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವು, ಅವಯವವಿರುವ ತನಕ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅವಯವಿಗಾದರೂ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದರಿಂದ ಇತರ ಚೋದ್ಯವೂ ಪರಿಹೃತವಾಯಿತೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಂಶಾಂಶಿನೋರಭೇದೇನ ತ್ವಂಶಸಂಯೋಗ ಏವ ಹಿ || ೧೧೧ ||

ಅಂಶಿನೋ ನಾನವಸ್ಥಾತೋ ಯದ್ಯಪ್ಯಂಶೇಷವಿಶ್ರಮಃ ||

ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಜಾತ ಏವಾನ್ಯಃ ಸಂಯೋಗೋ ಜಾಯತೇ ಯದಿ |

ಅನವಸ್ಥಾ ತದೈವ ಸ್ಯಾತ್ಸಂಯೋಗೈಕ್ಯಭವೇತ್ಕ್ವ ಸಾ || ೧೧೨ ||

ಅ || (' ಸರ್ವದಿಕ್ಷ್ವಾಪಿ ಸಂಬಂಧಾತ್ ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಂಶತಃ ಸಂಯೋಗವು ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದಯುಕ್ತವು. ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಘಟಸಂಯೋಗವು ಘಟಾಂಶಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ, ಘಟಾಂಶವೂ ಘಟಾಂಶಾಂಶ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ, ಈ ಪರಂಪರೆಯು ನಿರಂಶದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಅಂಶಪರಂಪರೇಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತ್ಯಭಾವವೂ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವಸಂಯೋಗವು ಕೂಡದಿರುತ್ತಿರಲು ಮೇಲೆ ಮೇಲಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂಶತಃ ಸಂಯೋಗವೆಂದು ನಿಯಮವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದ ಅಸಂಗತವು.) ಯದ್ಯಪಿ = ಅಂಶದಿಂದಲೇ ಸಂಯೋಗವು. ಯದ್ಯಪಿ ಅಂಶೇಷು=ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ, ಅವಿಶ್ರಮಃ=ಅಂಶಪರಂಪರೇಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲ. ತಥಾಪಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ, ಅಂಶಾಂಶಿನೋಃ=ಅಂಶ ಅಂಶಗಳಿಗೆ, ಅಭೇದೇನ ತು=ಅಭೇದದಿಂದಲಾದರೂ, ಅಂಶಸಂಯೋಗ ಏವ=ಅಂಶಸಂಯೋಗವೇ, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಅಂಶಿನಃ=ಅಂಶಿಯ, ಸಂಯೋಗಃ=ಸಂಯೋಗವೋ, ಅತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಅನವಸ್ಥಾ=ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು, ನ=ಇಲ್ಲ. (ಅಂಶಸಂಯೋಗವೇ ಅಂಶಿಯ ಸಂಯೋಗವು, ಆದಕಾರಣ ಅನವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನವಸ್ಥಾ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಏವಂಸುತ್ತಾರೆ.) ಏಕಸ್ಮಿನ್=(ಅವಯವಪರಂಪರೇಗೆ ಅವಿಶ್ರಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ) ಒಂದು ಅವಯವಸಂಯೋಗವು, ಜಾತೇ ಏವ=ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆಯೇ, ಅನ್ಯಃ=ಇತರವಾದ, ಸಂಯೋಗಃ= ಅವಯವಸಂಯೋಗವು, ಜಾಯತೇ ಯದಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು(ಅಂಗೀಕರಿಸುವವೋ) ತದೈವ= ಆವಾಗಲೇ, ಅನವಸ್ಥಾ=ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಸ್ಯಾತ್ = ಬರುವುದು, ಸಂಯೋಗೈಕ್ಯೇ = ಅವಯವ ಸಂಯೋಗವು ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದಾಗ ಅದರ ಅವಯವದಲ್ಲಿ, ಅವಯವವೃತ್ತಿಯ ಸಂಯೋಗ ದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅವಯವಿಯ ಸಂಯೋಗವು ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಾದದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ಸಾ= ಆ ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಕ್ವ ಭವೇತ್=ಎಲ್ಲಿಯಾಗುವುದು.

ತಾ || (1) ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಶದಿಂದಲೇ ಸಂಯೋಗವು ಎಂದು ಹೇಳುವ ನನುಗೆ ಅಂಶಿಯ ಸಂಯೋಗವು ಅಂಶದ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಯಾವುದು ಯಾವ ಅಂಶಿಯ ಸಂಯೋಗವೋ ಅದು ಅದರ ಅಂಶದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂಶವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಕ್ಕೆ, ಸಂಯೋಗವು ಎಲ್ಲಿರಲಿ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಮಾಣುವಿಗೆ ಸಂಯೋಗವಿರುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂಶವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗಾದರೆ ಯಾವುದೊಂದು ಅನವಸ್ಥೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅನವಸ್ಥಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭೂತವಾದ ಅಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಯೋಗ ಪರಂಪರಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಷ್ಟು ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಘಟನಿಷ್ಠವಾದ ಸಂಯೋಗವು ಘಟಾಂಶಸಂಯೋಗಜನ್ಯವು ಎನ್ನುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಘಟದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಘಟಾಂಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದು ಎನ್ನುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು, ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಘಟಸಂಯೋಗವು ಪಟದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ೧ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವೂ ಇದೆ.

‘ಘಟಸಂಯೋಗಃ ಘಟವೃತ್ತಿಃ ತದ್ಗುಣತ್ವಾತ್ ತದ್ರೂಪನತ್’ ೨ ‘ಘಟಾಂಶವೃತ್ತಿಃ ಸಂಯೋಗಃ ನ ಘಟಸಂಯೋಗಃ ತದನ ವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್ ಪಟಸಂಯೋಗನತ್’ ಅಂಗಾಂಗಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಪಟದಂತೆಯೇ ಘಟಾಂಶವೂ ಕೂಡ ಘಟದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅತಿಪ್ರಸಂ-ವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವೇ ಇಲ್ಲ. ೧ನೇ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧ ಸಾಧನತ್ವವು. ಅಂಶದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಘಟದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದು ಘಟವೃತ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು. ೨ನೇ ಹೇತುವಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯು. ಅಥವಾ ಅನ್ಯಥಾಸಿದ್ಧಿಯು. (೩) ಘಟಸಂಯೋಗವು ಘಟಾಂಶದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಾದರೆ ಘಟಾಂಶಸಂಯೋಗವು ಎಲ್ಲಿದೆ ಎಂದರೆ — ಇದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅದರ ಅಂಶದಲ್ಲಿದೆ. ಅದೂ ಅದರ ಅಂಶದಲ್ಲಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತೇನೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಸಂಯೋಗಗಳೂ ಅವಾವ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಾ ವೈಕಲ್ಯಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (೪) ಹೀಗಾದರೆ ಪರಮಾಣುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗವೂ ಘಟ ಸಂಯೋಗವೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದೆಂದರೆ ಯಾರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ () ಅಂಶ ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂಶಿಯ ಸಂಯೋಗವು, ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಅನವಸ್ಥಾಪರಿಹಾರವನ್ನು ‘ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಜಾತ ಏವ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿವರಿಸಿದರು || ೧೧೧ || ೧೧೨ ||

ಅಂಶಾಂಶಿ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯವು

‘ಸರ್ವದಿಕ್ತ್ವೈಪಿ ಸಂಬಂಧಾತ್’ ಎಂದು ಕ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ‘ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಜಾತ ಏವ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನೂದಿತವಾದ, ಗ್ರಂಥಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಾಂತರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೊಂಡು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನವಸ್ಥಾ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ‘ಇದು ಭೇದೀತರ’ವೆಂದು ‘ಅಂಶಾಂಶಿನೋ ರಭೇದೇನ’ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿ ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದಲೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಂಶೇ ಸಂಯೋಗದೃಷ್ಟೇಶ್ಚ ದೃಷ್ಟೇ ಕಾ ಸಾನವಸ್ಥಿತಿಃ || ೧೧೩ ||

ಅ || ಅಂಶೇ ಸಂಯೋಗದೃಷ್ಟೇಶ್ಚ = ಅಂಶಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಅಂಶವೃತ್ತಿತ್ವವು. ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಇಲ್ಲ.) (ದೃಷ್ಟವಾದರೆ ಅದೋಷತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ) ದೃಷ್ಟೇ = ಆಪಾದಕವಾದ ಅರ್ಥವು ದೃಷ್ಟವಾದರೆ, ಸಾ ಅನವಸ್ಥಿತಿಃ = ಆ ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಕಾ = ಯಾವುದು? (ದೂಷಣವಲ್ಲ).

ತಾ || (೧) ಅಂಶತಃ ಸಂಯೋಗವು ಎಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. ತತ್ಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾಭಾವವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದಾದರೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂಶತಃ ಸಂಯೋಗವಲ್ಲ ಎಂದು ವಿಪರ್ಯಯಪರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅನವಸ್ಥೆಯು ತರ್ಕರೂಪವಾದುದು. ವಿಪರ್ಯಯಪರ್ಯವಸಾಯಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದುದು ತರ್ಕಾಭಾಸವು ಎಂದು ನಿಯಮವು || ೧೧೩ ||

ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಪರಾಭಿಪ್ರೇತನಾದ ಅನ್ಯಾಭ್ಯವೃತ್ತಿತ್ವನಿರಾಸವು

ಪರೋಕ್ತವಾದ ಅನವಸ್ಥಾಪ್ರಸಂಗವು ತರ್ಕಾಪ್ರತಿರೂಪವಾದ ಅಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತರ್ಕಾಭಾಸವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯಾದ್ಯಂಶಗೋ ನ ಸಂಯೋಗಃ ಕಾರ್ಯೇಷು ಪ್ರಥಿಮಾ ಕಥಂ |
 ಪರಮಾಣೋರಣೋರ್ನಾಸ್ತಿ ಮಹತ್ತೇತ್ಯದ್ಭುತಂ ವಚಃ || ೧೧೪ ||
 ಅಣೂನಾಂ ಪ್ರಥಿಮಾಪೇಕ್ಷಾಂ ವಿನೈವ ತ್ರ್ಯಣುಕೇಷು ಸಃ |
 ಪರಮಾಣೋರ್ಮಹತ್ತಂ ಚ ವಿನೇತ್ಯೇತದ್ವಚಃ ಕಥಂ || ೧೧೫ ||

ಅ || ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಂಯೋಗಃ=ಕಾರಣಗಳ ಸಂಯೋಗವು, ಅಂಶಗಃ=ಅದರ ಅಂಶದಲ್ಲಿರುವುದು, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗದೆಹೋದರೆ ಆಗ, ಕಾರ್ಯೇಷು=ಅದರಿಂದ ಆರಬ್ಬುಗಳಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಿಮಾ=ಕಾರಣಕ್ಕಿಂತ ಪರಿಮಾಣಾಧಿಕವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಪರಮಾಣುವಿನದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ದ್ವ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಇಷ್ಟಾಪಾದನವು ಎಂದರೆ) ಪರಮಾಣೋಃ=ಪರಮಾಣುಪರಿಮಾಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಅಣೋಃ=ದ್ವ್ಯಣುಕಕ್ಕೆ, ಮಹತ್ತಾ=ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವು, ನಾಸ್ತೀತಿ ವಚಃ=ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಮಾತು, ಅದ್ಭುತಂ=ಸ್ವವ್ಯಾಹತವೂ, ಪ್ರಮಾಣನಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. (ಇವನು ಅಧ್ಯನು, ಇವನು ಪರಮಾಧ್ಯನು ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ಅಣು, ಪರಮಾಣು ಎನ್ನುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಪರಿಮಾಣ ತಾರತಮ್ಯವು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸ್ವವ್ಯಾಹತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡು ತಂತುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕಾರ್ಯದ ಪರಿಮಾಣ ದಂತೆ ಅಸಮುದಿತವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದಂಟಾದ ದ್ರವ್ಯದ ಪರಿಮಾಣತ್ವದಿಂದ ದ್ವ್ಯಣುಕ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಪರಮಾಣು, ಪರಿಮಾಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಅವಗತ ವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಯಾವುದು ಕಾರಣಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಪರಿಮಾಣವೋ ಅದೇನೇ ವ್ರಚಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು, ತ್ರ್ಯಣುಕಪರಿಮಾಣದಂತೆ ದ್ವ್ಯಣುಕ ಪರಿಮಾಣವೂ ಕೂಡ ಕಾರಣ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕಾರಣ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟದ್ದೇ ಆದಕಾರಣ ಪರಮಾಣುವಿಗೆ ವ್ರಚಯವಿಲ್ಲವಾದರೆ ದ್ವ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವು ಹುಟ್ಟುವು ದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಪಾದನವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ—) ಅಣೂನಾಂ=ದ್ವ್ಯಣುಕಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಥಿಮಾಪೇಕ್ಷಾಂ ವಿನೈವ = ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇನೇ (ಸಂಖ್ಯಾಮಾತ್ರದಿಂದ) ತ್ರ್ಯಣುಕೇಷು = ತ್ರ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಃ=ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವು(ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.) (ಹಾಗೆಯೇ) ಪರಮಾಣೋಃ=ಪರಮಾಣುವಿಗೆ, ಮಹತ್ತಂ ಚ ವಿನಾ = ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಹೊರತೇ, (ಕೇವಲ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ದ್ವ್ಯಣುಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣೋತ್ಕರ್ಷವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.) ಇತ್ಯೇತದ್ವಚಃ=ಈ ಮಾತು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ || ೧೧೪ || ೧೧೫ ||

ಪರೋಕ್ತವಾದ ಅನವಸ್ಥೆಗೆ ತರ್ಕಪರಾಹತ್ಯುಕ್ತಿಯು.

ಅಂಶಾಂಶಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವು, ಮತ್ತು ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಂಶಿನೋಽಂಶೈರಭೇದೋಽಯಮಂಶೇನ ತು ಭಿದಾಭಿದಾ |
 ಸರ್ವ (ವರ್ಷ) ಪ್ರಕೃತ್ವವಿಷಯಃ ಕಥನೇವ ಹ್ಯಪೋದ್ಯತೇ || ೧೧೬ ||

ಅ || (ಹೇಗೆ ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಅಂಶವಿರುವ ತನಕ ಇರುವ ಅಂಶಿಗೆ ತನ್ನ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವೋ ಹಾಗೆಯೇ) ಅಂಶಿನಃ=ಪಟಮೊದಲಾದ ಅಂಶಿಗಳಿಗೂ, ಅಂಶೈಃ=ಸರ್ವಾಂಶ ಗಳಿಂದ, ಅಭೇದಃ=ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವು, ಅಂಶೇನ ತು=ಒಂದೊಂದು ಅಂಶದಿಂದಲಾದರೂ,

ಭಿದಾಭಿದಾ=ಭೇದಾಭೇದವು. (ಹಾಗಾದರೆ ಸಂಬಂಧಗಳಾದ ಸರ್ವತಂತುಗಳಿಂದಲೂ ಪಟಕ್ಕೆ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ತಂತುಗಳ ಸಂಯೋಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಪಟವು ಹುಟ್ಟುವುದು. ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದು ತಂತುವಿನಿಂದ ಅಭೇದವೂ ಹೇಗೆ? ಒಂದೊಂದು ತಂತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಟವನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ; ಎಂದರೆ) ಆಯಂ ಸರ್ವಃ=ಹೇಳಿದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವೂ, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣ ದಿಂದ, ಸರ್ವಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯಃ=ಎಲ್ಲಾ ಜನರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆಯೋ, (ಆದಕಾರಣ) ಕಥಮೇವ=ಹೇಗೆತಾನೆ, ಅಪೋದ್ಯತೇ=ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಹಾಗಾದರೆ ಅಂಶಿಗೆ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಅಭೇದವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವು. ಎಲ್ಲಾ ತಂತುಗಳಿದ್ದರೂ ಕೆಲವುನೇಳೆ ಪಟವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಖಾಡಿತದಲ್ಲಿ (ಅಯಾವದ್ದು ವ್ಯಭಾವಿಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಭೇದಾಭೇದವು. ಆದಕಾರಣ ಒಂದು ತಂತುವಿನಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ತಂತುಗಳಿಂದಲೂ ಪಟಕ್ಕೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳೇ ಯೋಗ್ಯಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ತಂತುಭೋಜನಃ ಪಟಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದೃಷ್ಟಿಪಥಂ ಗತಃ | ಅನನ್ಯಶ್ಲೇಷತಂತುಭಾವೇ ಸಖಾಭಾವಃ ಕುತೋ ಭವೇತ್ || ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ— ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷ ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಂತುಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ಅಂತಹ ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷವಿರುವಾಗ ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಪಟವು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲ್ಲಾ ತಂತುಗಳಿಂದ ಪಟಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವೇ. ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ತಂತುಗಳಿಂದಲಾದರೂ ಭೇದಾಭೇದಗಳೇ. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲ. (2) ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲ್ಲಾ ತಂತುಗಳಿಗೆ ಪಟದಿಂದ ಅಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತಿತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಸಂಬಂಧಗಳಾದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ. ಸಂಬಂಧಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ತಂತುಗಳಿಗೂ ಪಟಕ್ಕೂ ಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಗಳಾದ ಸರ್ವ ತಂತುಗಳಿಗೂ ಪಟಕ್ಕೂ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ತಂತುವಿನಲ್ಲಿ ಪಟ ವನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಆ ತಂತುಪಟಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಭೇದವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ || ೧೧೬ ||

ಅಭೇದ ಭೇದಾಭೇದ ಸ್ಥಲೋಕ್ತಿಯಾಂ.

ಅನಯವ್ಯಾಧಿಗಳಿಗೆ ಅನಯವಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭೇದವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಅವಯು ಏಯು ಒಂದು. ಅನಯವಗಳು ಅನೇಕಗಳು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವಾಗಲಿ, ಅನಯವಿಗೆ ಭೇದವಾಗಲಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳೂ ಅನೇಕಾಶ್ರಿತಗಳೇ. ಒಂದೇ ಸಂಯೋಗವ್ಯಕ್ತಿಯು ಎರಡೆರಡರಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಭಾಗ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಏಕತ್ವ-ಅನೇಕತ್ವಗಳೆಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ಒಂದು ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತ್ವದಿಗಳು ಅನೇಕಾಶ್ರಿತಗಳು. ಹೀಗೆಯೇ ಏಕ ಪೃಥಕ್ತ್ವ, ಅನೇಕ ಪೃಥಕ್ತ್ವ ಎಂದು ಪೃಥಕ್ತ್ವವೂ ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಏಕಪೃಥಕ್ತ್ವವು ಒಂದು ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ದ್ವಿಪೃಥಕ್ತ್ವದಿಗಳು ಅನೇಕಾಶ್ರಿತಗಳೇ. ಏವಂಚ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಗುಣಿಯಿಂದ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೆ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ ಅನೇಕ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಅಭೇದವಾಗಲಿ, ಸಂಯೋಗಾದಿ ಭೇದವಾಗಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವು (ಜಾತಿಯು) ಒಂದೇ ಅನೇಕಾಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ

ಅಭೇದವು ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕಾಗಲೀ ಭೇದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ ಸಂಯೋಗ ವಿಭಾಗ ಪೃಥಕ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾಶ್ರಿತತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸಂಯೋಗಶ್ಚ ವಿಭಾಗಶ್ಚ ಭೇದಶ್ಚೈವ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ಅನ್ಯೋನ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗೇನ ಹ್ಯಭಯೋರಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ || ೧೧೭ ||

ಅ || ಸಂಯೋಗಶ್ಚ = ಸಂಯೋಗವೂ, ವಿಭಾಗಶ್ಚ = ವಿಭಾಗವೂ, ಭೇದಶ್ಚ = ಪೃಥಕ್ತ್ವವೂ, ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಗೇವ = ಒಂದೊಂದು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಇರುತ್ತಾವೆ. (ಅಂತೂ ಒಂದು ಗುಣದಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದು ಅತಿಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಆವಾದಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಗುಣಕ್ಕೂ ಭೇದವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿಯು ದೂಷಣವೆಂದುಕೆ ವಾಯಿತು) (ಹಾಗಾದರೆ ಘಟಪಟಸಂಯೋಗವಿಭಾಗಭೇದಗಳು ಘಟಪಟಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತಾವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಯುಕ್ತಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ) (ಸಂಯೋಗಾದಿಃ = ಯಾವ ಸಂಯೋಗಾದಿಯು) ಉಭಯೋರಪಿ = ಎರಡಕ್ಕೂ, ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ಆದು) ಅನ್ಯೋನ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗೇನ ಹಿ = ಅನ್ಯೋನ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗೀತ್ಯನಿಮಿತ್ತದಿಂದ (ಭೇದವು ಬಹುಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ತೋರುತ್ತದೆ.)

ತಾ || (1) ಘಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಸಂಯೋಗ ಮೊದಲಾದುದು ಪಟದಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದುದು ಘಟದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡರ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾಭಾವವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳು ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿರುತ್ತವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಅದೇನೇ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಅನ್ಯೋನ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗೀತ್ಯರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳು ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಪಟವು ಘಟದಿಂದ ಸಂಯುಕ್ತವೆಂದೂ, ಘಟದಿಂದ ವಿಭಕ್ತವೆಂದೂ, ಘಟದಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದೂ ಪಟಧರ್ಮವಾದ ಸಂಯೋಗಾದಿಯು ಘಟ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಯಾವುದು ಪ್ರತೀತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದೋ ಅದು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು ಧರ್ಮವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಘಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಸಂಯೋಗಾದಿಯು ಘಟದ ಧರ್ಮವಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಘಟಧರ್ಮವಾದ ಸಂಯೋಗಾದಿಯು ಪಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾಗಿ ತೋರಿದ್ದು ಪಟಧರ್ಮವು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾ ಚ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳು ಒಂದೊಂದು ದ್ರವ್ಯಾಶ್ರಿತಗಳೇ ಆಗಿ ಅನೇಕ ಧರ್ಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ || ೧೧೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸಂಯೋಗವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯು ಇರಲಿ, ಪೃಥಕ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಅಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಘಟದ್ದೆಶಿಯಿಂದ ಪಟವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ, ಪಟದ್ದೆಶಿಯಿಂದ ಘಟವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ, ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೋ, ಆ ಎಕ ಪೃಥಕ್ತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಗಿಯೇ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಇವುಗಳು ಎರಡು ಭಿನ್ನಗಳು, ಇವುಗಳು ಭಿನ್ನಗಳು ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೋ, ಆ ಅನೇಕ ಪೃಥಕ್ತ್ವವು ಅನೇಕಾಶ್ರಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೋಗ್ಯನಿರೂಪ್ಯವು ಏಕಾಶ್ರಯವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಭಿನ್ನಾ ಇತಿ ತು ಭೇದಾನಾಂ ಸಮುದಾಯೋ ಹಿ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಯಃ ಧೈವ ಚ ಽ ದಾರ್ಥಾನಾಮನಯೋರ್ಭೇದ ಇತ್ಯಪಿ |

ಇತೋಽಮುಷ್ಯಾಮುತೋಮುಷ್ಯ ಭೇದೋ ದ್ವಿಧರ್ಮಿಕಃ ||

|| ೧೧೮ ||

ಅ || ಭಿನ್ನಾ ಇತಿ ತು = ಇವುಗಳು ಭಿನ್ನಗಳು ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ಭೇದಾನಾಂ = ಭೇದಗಳ, ಸಮುದಾಯಃ = ಅನೇಕತ್ವವು, ದೃಶ್ಯತೇ ಹಿ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಥೈವ ಚ = ಹೇಗೆ, ವದಾರ್ಥಾನಾಂ = ವದಾರ್ಥಗಳಿಗೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅನಯೋಃ = ಇವುಗಳಿಗೆ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಇತ್ಯಪಿ = ಈ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಇತಃ = ಈ ಘಟದ್ದೆಂಬುದು, ಅಮುಷ್ಯ = ಈ ಸಟಕ್ಕೆ, ಅಮುತಃ = ಈ ಸಟದ್ದೆಂಬುದು, ಅಮುಷ್ಯ = ಈ ಸಟಕ್ಕೆ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ದ್ವಿಧರ್ಮಿಕಃ = ಎರಡು ಧರ್ಮಿಯಾಗಿರುವ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ದೃಷ್ಟಃ = ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || (1) ಇವುಗಳು ಬಿಳಿ ವಸ್ತುಗಳು, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಅವಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾದ ಅನೇಕ ಶಾಕ್ಲ್ಯಗಳೂ ತೋರುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇವೆರಡು ಭೇದವುಳ್ಳವುಗಳು ಇದುಮೊದಲಾದ ದ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ವದಾರ್ಥಗಳೂ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳೂ ತೋರುತ್ತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣವು ಇಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ 'ಅನಯೋರ್ಭೇದಃ' 'ಅಮಿಷಾಂ ಭೇದಃ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾತಿಶಯವಾದ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದವ್ಯಯುಕ್ತ ಇದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ— (೧) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವು ಧರ್ಮಿಯಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿಯೋ, ೨ ಅಥವಾ ಧರ್ಮವು ಒಂದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿಯೋ, ೩ ಅಥವಾ ಎರಡು ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿಯೋ, ಮೂರು ಸತ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರವನ್ನು 'ಅನಯೋರ್ಭೇದಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದರು. ಆದರೆ — ಅನೇಕಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿತ್ವವಿದ್ದರೂ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವಪ್ರತೀತಿಯು ಸಮ್ಮತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕ್ಷಮಾಯುತು. || ೧೧೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ ವಕ್ತ್ರವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವಚನಲಿಂಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಅನಯೋರ್ಭೇದಃ' ಎಂದು ಏಕವಚನವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಭೇದವು ಎರಡು ಧರ್ಮಿಗಳಲ್ಲದ್ದಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದವ್ಯಯುಕ್ತ 'ಅನಯೋರ್ಭೇದಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯೇ ಪ್ರತೀತಂ ಪೃಥಕ್ತ್ವಾದಿಕ ಮಪ್ಯೇಕೈಕಮೇವ ಭವತುಮರ್ಹತಿ' ಏಕವಚನಾಂತತಯಾ ಪ್ರೋಕ್ತತ್ವಾತ್ ಘಟೋಽಸ್ತೀತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವೃತ್ತಿತ್ ಘಟಾದಿವತ್ = ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ಪೃಥಕ್ತ್ವಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಒಂದೊಂದೇ ಆಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ; ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿ ಆವನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಘಟವು ಇದೆ ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ಘಟಾದಿಗಳಂತೆ ಎಂದನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಗಳಾದ ಅನೇಕ ಧರ್ಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭೇದವಿವಯತ್ವವನ್ನು 'ಅನಯೋರ್ಭೇದಃ' ಎನ್ನುವ ಈ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ತತ್ತ್ವೈಕವಚನಂ ಯತ್ತದ್ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಭೋಜನಂ ಯಥಾ || ೧೧೯ ||

ಅ || ತತ್ರ = ಅನಯೋರ್ಭೇದಃ ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಎರಡು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಯತ್ = ಯಾವುದು, ಏಕವಚನಂ = ಏಕವಚನವೋ, ತತ್ = ಅದು, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ವಿಪ್ರಾಣಾಂ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ, ಭೋಜನಂ = ಭೋಜನವೆಂದು, ಏಕವಚನಂ = ಏಕವಚನವೋ, ಹಾಗೆಯೇ.

ತಾ || ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಅನೇಕ ಭೋಜನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅನೇಕವಾಗಿದ್ದರೂ, ಭೋಜನ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವ ವಿನಕ್ಕೆಯಿಂದ 'ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಭೋಜನಂ' ಎಂದು ಏಕ ವಚನಪ್ರಯೋಗವು ಹೇಗೋ, ಅದರಂತೆ ಭೇದಸಮುದಾಯದ ಏಕತ್ವವನ್ನು ವಿನಕ್ಕೆ ಸಿಕೊಂಡು ಭೇದವೆಂದು ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಭೇದವು ದ್ವಿಧರ್ಮವಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನಾಗಲೀ ಸಮುದಾಯ ವಿಸಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. || ೧೧೯ ||

ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಯುಫಕ್ಪುಫಕ್ ಧರ್ಮಿಕತ್ವನಿರೂಪಣವು

ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯವು (ಜಾತಿಯು ಒಂದೊಂದನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.) ಅನುಗತವಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನರತ್ವಾದಿಕಮುಚ್ಛೇವಂ ತತ್ತದ್ಧರ್ಮತಯೇಯತೇ |

ನ ಸರ್ವಧರ್ಮ ಏಕೋಽಸ್ತಿ ಸಮುದಾಯಸ್ತು ಭಿನ್ನಗಃ || ೧೨೦ ||

ಅ || ನರತ್ವಾದಿಕಮುಚಿ = ನರತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿಯೂ ಕೂಡ, ಏವಂ = ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು. (ನರತ್ವಾದಿಗಳು ಏಕೆ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೆಂದರೆ—) ತತ್ತದ್ಧರ್ಮತಯಾ = (ಹೇಗೆ ಮನುಷ್ಯರು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಅವರ ರೂಪಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ನರತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಕೂಡ) ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಧರ್ಮವಾಗಿಯೇ, ಈಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಎಂದು ಅನುಗತವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (ಅಥವಾ ಯಾವುದು ಅನೇಕಾಶ್ರಿತವಾದ ಧರ್ಮವೋ, ಇದು ಒಂದೊಂದು ತೋರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಂತೆ. ನರತ್ವಾದಿಗಳು ಒಂದೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿ ತೋರುವ ಕಾಲಕ್ಕೇನೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಗತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಇದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಮತ್ತು 'ನರತ್ವಾದಿಕಂ ನಾನೇಕಾನುವೃತ್ತಂ ಧರ್ಮತ್ವಾತ್ ರೂಪಾದಿವತ್' ನರತ್ವಾದಿಗಳು ಒಂದೊಂದೇ ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವುಗಳಲ್ಲ, ಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಾದಿಗಳಂತೆಯೇ. ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಸರ್ವಧರ್ಮಃ = ಅನೇಕವೃತ್ತಿಯಾದ ಧರ್ಮವು, ಏಕಃ = ಒಂದು, ನ = ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಧರ್ಮವು ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧರ್ಮತ್ವಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಇಲ್ಲ. (ಹಾಗಾದರೆ ಅನೇಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅನೇಕವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಶಂಕಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಅಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಒಂದೊಂದು ತೋರುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಧರ್ಮತ್ವ ಹೇತುವಿಗೆ

ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಎಂದರೆ) ಸಮುದಾಯಸ್ತು = ಅನೇಕತ್ವವಾದರೂ, ಭಿನ್ನಗಣ = ಅನೇಕಾಶ್ರಿತವು. ಅಂದರೆ ಅನೇಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅನೇಕಾಶ್ರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ನಾವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧರ್ಮತ್ವ ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕತ್ವ ಭಿನ್ನತ್ವೇ ಸತಿ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಆ ಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲ. || ೧೨೦ ||

ಪ್ರಾಭಾಕರರಾದರೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. — (1) ಸಾದೃಶ್ಯವು ಒಂದೇ ಅನೇಕಾನುಗತವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾನುಗತತ್ವಾಭಾವ ರೂಪವಾದ ಸಾದೃಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಧರ್ಮತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಧರ್ಮತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವೇ ಸಾದೃಶ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಶ್ವತ್ಥಾದಿ ಜಾತಿಯಿಂದ ಸಾಂಕರ್ಯವು ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಕೆಲವು ಅಶ್ವರಾಸಭ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅಶ್ವದಲ್ಲೀರತಕ್ಕ ರಾಸಭವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಅಶ್ವತ್ವಜಾತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಕಜಾತಿಯಾದರೆ ಆಗ ಎಲ್ಲಾ ಅಶ್ವಗಳಿಗೂ ರಾಸಭ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಬರುವುದು. ಅಶ್ವತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ಯವಾದರೆ ಆಗ ರಾಸಭವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಸಭಾಂತರ ಸಾದೃಶ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾಪ್ಯವಿರನಾಗ ವ್ಯಾಪಕವು ನಿಯಮದಿಂದ ಧರ್ಮಲೇಖಕನು. ಅಂತೂ ರಾಸಭಕ್ಕೂ ಅಶ್ವತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ರಾಸಭವಿರೇಷದಲ್ಲೀರತಕ್ಕ ಅಶ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಜಾತಿರೂಪವಾದರೆ ರಾಸಭತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪಕವಾದರೆ ಆಗ ಸರ್ವರಾಸಭಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವಸಾದೃಶ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ವ್ಯಾಪ್ಯವಾದರೆ ಆಗ ಅಶ್ವವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ರಾಸಭತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾ ಚ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಅಶ್ವತ್ವ ರಾಸಭಸಾದೃಶ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಶ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಾಂಕರ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಜಾತಿಯು ಸಾದೃಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ನಿರೂಪ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಾದೃಶ್ಯವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ನಿರೂಪ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಅಂದರೆ—

ಮೂ || ಏತಾದೃಶಂ ಚ ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಪದಾರ್ಥೇಷು ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ |

ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಸವಿನಷ್ಟೇಷಿ ಯತೋಽನ್ಯತ್ರೈವ ದೃಶ್ಯತೇ || ೧೨೧ ||

ಅ || ಏತಾದೃಶಂ ಚ ಸಾದೃಶ್ಯಂ = ಇಂತಹ ಸಾದೃಶ್ಯವು, ಪದಾರ್ಥೇಷು = ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ = ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇರತಕ್ಕುದು ಅನುಗತವಿಲ್ಲ. (ನರತ್ವಾದಿ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಏಕಸ್ಮಿನ್ = ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು, ವಿನಷ್ಟೇಷಿ = ನಷ್ಟನಾದಾಗ್ಯೂ, ಸಃ = ಆ ನರತ್ವಾದಿ ರೂಪಧರ್ಮವು, ಯತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ, ಅನ್ಯತ್ರ = ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ, ದೃಶ್ಯತೇ ಏವ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ಆದುದರಿಂದಲೂ ನರತ್ವಾದಿ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಭಿನ್ನವು.)

ತಾ || (1) ಸಾದೃಶ್ಯವು ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಲಿ ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧರ್ಮತ್ವ ಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವಿಲ್ಲ. ಸಾದೃಶ್ಯವು ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಸದೃಶೌ ಇಮೌ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತೀತಿಯು, ಶುಕ್ಲೌ ಇಮೌ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ. (2) ಅಂದರೆ

ಶುಕ್ಲ ಇಮೌ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗತಗಳಾಗದೆ ಇರುವ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳೇ ಹೇಗೆ ತೋರುತ್ತವೋ ಅದರಂತೆ ಸದೃಶ ಇಮೌ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂಕೂಡ ಅನನುಗತವಾದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿರುವ ಸಾದೃಶ್ಯವೇ ತೋರುತ್ತದೆ. 'ಅನಯೋಃ ಸಾದೃಶ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತಿತಿಯೂ ಕೂಡ ಇವನಿಗೆ ಇವನಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವು, ಇವನಿಗೆ ಇವನಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಎಂದು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸಿಯೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಎಂದು ಏಕವಚನವು, ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಭೋಜನಂ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗೆ ಧರ್ಮಿತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಏಕಾಶ್ರಿತತ್ವವಿದ್ದರೂ, ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ನಿರೂಪ್ಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ತೋರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿತಿಯು ಕೂಡಬಹುದು. (3) ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಸ್ವನಾಗು ತ್ತಿರಲು ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ ನರತ್ವವೂ ಸ್ವನಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ನರತ್ವ ರೂಪಧರ್ಮವು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು ದರಿಂದಲೂ ನರತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿ ಭಿನ್ನಗಳು. (4) ನಷ್ಟಾನಷ್ಟವರ್ತನರತ್ವಂ ಭೇದವತ್ ಎರಡು ಧರ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವಾತ್ ಛಾಯಾ ತಪವತ್ = ನಾಶ ಹೊಂದಿದವನು, ನಾಶಹೊಂದಿದವನನ್ನು ಇವರಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ನರತ್ವವು ಭೇದವುಳ್ಳದ್ದು, ಎರಡು ಧರ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ನೆರಳು ಬಿಸಿಲುಗಳಂತೆಯೇ, ಈ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ನರತ್ವವೂ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಬದುಕಿರುವ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ನರತ್ವವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ನರತ್ವವು ನಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. (5) ಅಥವಾ 'ಇದಂ ನರತ್ವಂ ವಿನಷ್ಟಾತ್ ನರತ್ವಾತ್ ಭಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್' ಅಥವಾ 'ತನ್ನರತ್ವಂ ಅವಿನಷ್ಟಾತ್ ನರತ್ವಾತ್ ಭಿದ್ಯತೇ ವಿನಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ, ನರತ್ವಾದಿಗಳು ಅನುಗತಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೨೧ ||

ವಿನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ನರತ್ವವು ನಷ್ಟವಾಗುವುದಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಅಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗೆ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮನುಷ್ಯನು ಸ್ವನಾದರೂ ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಜಾತಿಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಕೌತೋ ಭಸ್ಮತ್ವಮಾಪ್ತಸ್ಯ ನರತ್ವಂ ಪುನರಿಸ್ಯತೇ |
 ಏಕಶ್ಚೇ ನಾಸ್ತಿ ಮಾನಂ ಚ ಶ್ರುತಿರಪ್ಯಾಹ ಸಾದರಂ || ೧೨೨ ||
 ಭಿನ್ನಾಶ್ಚ ಭಿನ್ನ ಧರ್ಮಾಶ್ಚ ಸದಾರ್ಥಾ ನಿ(ಅ)ಬಿಲಾ ಅಪಿ |
 ಸ್ವೈಃ ಸ್ವರ್ಧರ್ಮೈರಭಿನ್ನಾಶ್ಚ ಸ್ವರೂಪೈರಪಿ ಸರ್ವಶಃ || ೧೨೩ ||
 ಅನಿವೃತ್ತ ವಿನಾಶಾಸ್ತು ಧರ್ಮಾ ಉಭಯರೂಪಕಾಃ |
 ನ ಕೇನ ಚಿದಭಿನ್ನೋಽತೋ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಗುಣೈರ್ವಿನಾ || ೧೨೪ ||

ಅ || ಭಸ್ಮತ್ವಂ = ಭಸ್ಮತ್ವವನ್ನು, ಅಪ್ರಸ್ಯ = ಹೊಂದಿದ, (ನರಸ್ಯ = ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ) ಕೌತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ನರತ್ವಂ = ಮನುಷ್ಯತ್ವವು, ಪುನಃ = ಆಶ್ರಯ ನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ, ಇಸ್ಯತೇ = ಉಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆಶ್ರಯನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವು. 'ವಿಮತಂ ಗಾಮಾನ್ಯಂ ವಿನಾಶವತ್ ವಿನಾಶವದಾಶ್ರಯ ಸಮವೇತತ್ವಾತ್ ರೂಪಾದಿವತ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವೂ, ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ, ಆಗಿದೆ. (ನಾಶ ಹೊಂದಿದ ನರನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ನರತ್ವದ ಸತ್ವವು

ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಅದೇ ನರತ್ವವು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಷ್ಟ ಅನಷ್ಟ ನರಾಶ್ರಿತವಾದ ನರತ್ವವು ಒಂದೇ. ಆ ನರತ್ವವು ಅವಿನಷ್ಟನಾದ ನರನಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನವೂ ಬಾಧಿತವಿಷಯವಾಯಿತು ಎಂದರೆ) ಏಕತ್ವೇ=(ನಷ್ಟ ನರಾಶ್ರಿತವಾದ ನರತ್ವ, ಅವಿನಷ್ಟ ನರಾಶ್ರಿತವಾದ ನರತ್ವ, ಇವುಗಳಿಗೆ) ಏಕತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಮಾನಂ ಚ=ಪ್ರಮಾಣವಾದರೂ, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ. ಚ=ಮತ್ತೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಏಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೂ ಇದೆ. (ಅಂದರೆ ನಷ್ಟ ಅನಷ್ಟ ವೃತ್ತಿನರತ್ವಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ.) (ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಅನುಗತಗಳಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎನ್ನುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಶ್ರುತಿರಪಿ=ಶ್ರುತಿಯೂ ಕೂಡ, ಸಾದರಂ=ಆದರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಅಹ= (ಸಾಮಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಅನುಗತಗಳಲ್ಲ. ಆನಾವಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು) ಹೇಳುತ್ತದೆ. ನಿ(ಅ)ಖಿಲಾ ಅಪಿ=ಎಲ್ಲಾ, ಪದಾರ್ಥಾಃ = ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಭಿನ್ನಾಶ್ಚ=ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವುಳ್ಳವುಗಳು, ಭಿನ್ನಧರ್ಮಾಶ್ಚ=ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಧರ್ಮಉಳ್ಳವುಗಳು. (ಹೇಗೆ ತ್ರಿಹರಿಯು ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದಲೂ, ತನ್ನ ಧರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಅಭಿನ್ನನೋ) (ಹಾಗೆಯೇ ಪದಾರ್ಥಗಳು), ಸ್ವೈಃ ಸ್ವೈಃ ಧರ್ಮೈಃ=ತಂತಮ್ಮ ಧರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಸರ್ವಶಃ=ಎಲ್ಲಾ, ಸ್ವರೂಪೈರಪಿ=ಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದಲೂ, ಅಭಿನ್ನಾಶ್ಚ=ಅಭಿನ್ನಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಅನಿವೃತ್ತವಿನಾಶಾಃ=ಆಶ್ರಯವು ನಿವೃತ್ತವಾಗದೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ವಿನಾಶವುಳ್ಳ ಧರ್ಮಾಃ ತು=ಧರ್ಮಗಳಾದರೂ, ಉಭಯರೂಪಕಾಃ = ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನಗಳು, (ಉದಾ = ಆಪಕ್ವ ಘಟದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ಯಾಮತ್ವಾದಿಗಳು) ಅತಃ=ಆದುದರಿಂದ, ಭಗವಾನ್=ತ್ರಿಹರಿಯು, ಸ್ವಗುಣೈಃ=ತನ್ನ ಗುಣಗಳಿಂದ, ವಿನಾ=ಹೊರತು, ಕೇನಚಿತ್=ಯಾರಿಂದಲೂ, ಅಭಿನ್ನಃ=ಅಭಿನ್ನನು, ನ=ಅಲ್ಲ. || ೧೨೨ || ೧೨೩ || ೧೨೪ ||

ಜಾತಿಗೆ ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿ ಭಿನ್ನತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ ಶ್ರುತಿಗಳ ಉಕ್ತಿಯು.

ಹಿಂದೆಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕವೃತ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಅದಯುಕ್ತವು, ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕವೃತ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಎಲ್ಲಾ ಗೋಪಿಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಾದ ಒಂದು ಗೋತ್ವಸಾಮಾನ್ಯವು ಇಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದಸಂಗತಿ ಗ್ರಹಣರೂಪವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು. ವೃದ್ಧವ್ಯವಹಾರ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಗುವುದು. ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲ, ಅವುಗಳು ಅನಂತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪುರುಷರ ಆಯುಷ್ಯಕ್ಕೆ ಪರ್ವ ವಸಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ವ್ಯವಹಾರವು ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅನುಗತವಾದ ಒಂದು ಧರ್ಮವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವಾವಧಾರಣಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಬಾಧಗಳು ಅನುಗತಧರ್ಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೂ 'ಆಯಂ ಗೌಃ ಆಯಂ ಗೌಃ' ಎನ್ನುವ ಅನುಗತವಾದ ಆಕಾರವೃತ್ತಿಯ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ) ದಿಂದಲೂ ಅನುಗತಧರ್ಮವಿದೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅನುಗತಾಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುಗತಧರ್ಮವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಏವಂಚ ಗೋತ್ವಾದಿಗಳು ಅನುಗತಗಳೆಂದೂ ನಿತ್ಯಗಳೆಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಇತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪಿ ಹಿ ಸಾದೃಶ್ಯೇನೈವ ಗನ್ಯತೇ |
 ಸರ್ವೇಷು ಯುಗಪಚ್ಛಬ್ದಃ ಸದೃಶೇಷು ಪ್ರವರ್ತತೇ || ೧೨೫ ||
 ತಥಾಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತೇಕವಚನಾಚ್ಚ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಅಭಿಷ್ಠಾವಗತಿಶ್ಚ ಸ್ಯಾಚ್ಛಕ್ತಿಃ ಸಾದೃಶ್ಯಗಾ ಯತಃ ||
 ತಾದೃಶೋಯಃ ಚ ತಚ್ಛಬ್ದಃ ಇತಿ ಜ್ಞಾನಯತಿ ಸ್ಫುಟಂ || ೧೨೬ ||

ಅ || ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪಿ=ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೂ, (ಗವಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಗ್ರಹವೂ) ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣ ಭಾವಾವಧಾರಣ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣಾದಿಗಳೂ, ಸಾದೃಶ್ಯೇನೈವ=ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದಲೇ, ಗನ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದಲೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಗೋತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗತತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡದು.) (ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸದೃಶೇಷು=ಸದೃಶಗಳಾದ, ಸರ್ವೇಷು=ಎಲ್ಲಾ ಗೋಪಿಂಡಗಳಲ್ಲಿ, ಯುಗಪತ್=ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಶಬ್ದಃ=ಅಯಂ ಗಂಃ ಇದುಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವು, ಪ್ರವರ್ತತೇ = ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ. ತಥಾಪಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ, ಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತೇಕವಚನಾಚ್ಚ=ಯೋಗ್ಯತ್ವನಿಮ್ಮದರಿಂದ, ಏಕವಚನಾತ್=ಗಾಂ ಎನ್ನುವ ಏಕವಚನವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ವಿಶೇಷತಶ್ಚ= 'ಶಬಲಾಂ, ಬಮಲಾಂ, ಕಾಲಾಕ್ಷೀ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅಭಿಷ್ಠಾವಗತಿಶ್ಚ=ಗಾಮಾನಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಅಭಿಷ್ಠಾವಾದ ಗೋಪಿಂಡದ ಅವಗತಿಯೂ, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು, ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣ ದ್ದೆಂಬುದು, ಶಕ್ತಿಃ=ಶಬ್ದಕ್ಕೆನಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯು, ಸಾದೃಶ್ಯಗಾ=ಸಾದೃಶ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಾದುದು, (ಸಾದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು) ಈ ವಾಕ್ಯದ ಶೆಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಚ=ಯಾವಕಾರಣ ದ್ದೆಂಬುದು, ಅಯಂ=ಕಾಣಲ್ಪಡತಕ್ಕದು, ತಾದೃಶಃ = ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಪಿಂಡದಿಂದ ಸದೃಶವಾದುದು, ಆದುದರಿಂದ ತಚ್ಛಬ್ದಃ ಇತಿ=ಅಶಬ್ದವೇ ನಾಚಕವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ದ್ದೆಂದು, (ತಾಂ = ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತತ್ತದ್ವಿಷಯಕವಾಗಿ ಸಾದೃಶ್ಯವು) ಸ್ಫುಟಂ = ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ಜ್ಞಾನಯತಿ=ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) 'ಗೋಸದೃಶೋಗವಯಃ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವೆನ್ನುವುದು ವದಾರ್ಥಾಂತರವು. ಅದರಿಂದಲೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ, ಆದಕಾರಣ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಗೋತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗತತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. (2) ಶಬ್ದಗಳಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಗಳು ಅನೇಕವಿರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಉಪದೇಶದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ, ಆಗ 'ಅಯಂ ಗಂಃ' ಎನ್ನುವ ಉಪದೇಶವಾಕ್ಯವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಾಹಕವಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಗೋಪಿಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಅಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿಶಬ್ದವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಯಂ ಗಂಃ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ, ಇದು ಇದಕ್ಕೆ ಸದೃಶಗಳಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗೋಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಎನ್ನುವಅರ್ಥವು ವಕ್ರವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ. ಕೇಳುವವನೂ ಹಾಗೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯವು ಏಕಪಿಂಡ ವಿಷಯಕವು ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪನೆಯು ಅಯುಕ್ತವು. (3) 'ಅಯಂ ಗಂಃ' ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯವು ಏಕಪಿಂಡ ಮಾತ್ರವಿಷಯಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇದು ಇದಕ್ಕೆ ಸದೃಶಗಳಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗೋಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಪರವಾದರೆ ಆಗ ಸಂಗತಿಗ್ರಹಣೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಗಾಮಾನಯ' ಎಂದು

ಹೇಳಿದಾಗ ಗೋಶಬ್ದದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಗೋಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಭೇಷ್ಠವಾದ ಗೋವಿನ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅದುಹೇಗೆಂದರೆ—ಯದ್ಯಪಿ ಉಪದೇಶವು ಏಕಪಿಂಡ ವಿಶೇಷವಿಷಯಕವಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಗಾಮಾನಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಅಭೇಷ್ಠವಾದ ಗೋಪಿಂಡದ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೇನೇ ಆನಯನ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಕೂಡುವುದು. ಅತೀತ ಅನಾಗತಗಳಾದ ಆತ್ಯಂತ ಏಕೈಕೈದೇಶದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಆನಯನಯೋಗ್ಯತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದ ದಾಲೋಚಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಿತ್ಯಾಗವು ಕೂಡಬಹುದು. ಆನಯನಯೋಗ್ಯತೆಯು ಸನ್ನಿಹಿತ ಸರ್ವ ಗೋವುಗಳಿಗೂ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಹಿತಗಳಾದ ಸರ್ವಗೋವುಗಳಜ್ಞಾನವು ಏಕ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಗಾಂ ಎಂದು ಏಕವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಗೋವುಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಗೋಪಿಂಡದ ಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಭೇಷ್ಠವಾದ ಗೋವಿನದ್ದೇಜ್ಞಾನವು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಶಬಲಾಂ ಬಹುಲಾಂ ಕಾಲಾಕ್ಷೀಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣ ಬಲದಿಂದ ಏಶೇಷವಾದ ಅಭೇಷ್ಠವಾದ ಗೋವಿನ ಜ್ಞಾನವು ಕೂಡಬಹುದು. ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿಗ್ರಹವು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಗೋಶಬ್ದದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಗೋವುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಲಿಂಗವ್ಯಕ್ತಕರಣಾದಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ಪಿಂಡವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೇ ಆನಯನಾದಿರೂಪಕಾರ್ಯಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ || ೧೨೫ || ೧೨೬ ||

ಹೀಗೆ ಅನುಗತವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೇನೇ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರು. ಯಾರು ಅನುಗತ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದಲೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಜಾತಿತಶ್ಚೇತ್ಕಥಂ ತಾಸು ತತ್ರ ಚೇದನವಸ್ಥಿತಿಃ |

ತಥೈವ ವ್ಯಕ್ತಿವಿಜ್ಞಾನಂ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾಭಾವದೂಷಿತಂ || ೧೨೭ ||

ಅ || ಜಾತಿತಶ್ಚೇತ್=ಅನುಗತಜಾತಿನಿಮಿತ್ತಕವೇ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಭಾವಾನಧಾರಣಾದಿಗಳೂ ಆಗುವುದಾದರೆ, ಆಗ ತಾಸು=ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, (ಜಾತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು, ಅನುಗತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಣತ್ವನಿಶ್ಚಯವು), ಗೋತ್ವವು ನಿತ್ಯವು ಜಾತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಜ್ಞಾನವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಗುವವು. ಅಂದರೆ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು ಆಗಲಾರವು. (ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಾತಿತ್ವವೆನ್ನುವ ಜಾತಿಯಿದೆ, ಅದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಉಪವನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಎಂದು ಯಾವನಾದರೂ ಹೇಳಿದರೆ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ರ ಚೇತ್=ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಾತಿತ್ವವೆನ್ನುವ ಜಾತಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಜಾತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾತಿತ್ವತ್ವ, ಜಾತಿತ್ವತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾತಿತ್ವತ್ವತ್ವ ಹೀಗೆ, ಅನವಸ್ಥಿತಿಃ=ಅನವಸ್ಥೆಯು, (ಬರುವುದು.) (ಸ್ಥಾನಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತಥೈವ= (ಹೇಗೆ ಜಾತಿಜ್ಞಾನವು ಜಾತಿತ್ವಾಭಾವದಿಂದ ದೂಷಿತವಾಗಿದೆಯೋ) ಹಾಗೆಯೇ, ವ್ಯಕ್ತಿವಿಜ್ಞಾನಂ=ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿಜ್ಞಾನವು, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾಭಾವದೂಷಿತಂ= ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಜಾತ್ಯಾಭಾವದಿಂದ ದೂಷಿತವಾಗಿದೆ.

ತಾ || (1) ಗೋತ್ಯಾದಿ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಜಾತಿತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದು ಜಾತಿಯೋ ಅದಾದರೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ಇರುತ್ತದೆ

ನ್ನುವುದು ಅಪ್ರಾಣಿಕವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತಗಳೇ ಆದ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾ ಚ ತನ್ನಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತಗಳಾದ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಲಿ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಜಾತಿತ್ವರೂಪ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಅದು ಹೊರತಾದ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಾತಿಶಬ್ದವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಂತರವು ನಿಮಿತ್ತವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ, ಹೀಗೆ ಆನವಸ್ಥೆಯು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಗೋತ್ಸವ ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಜಾತಿಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಜಾತಿತ್ವ ವ್ರಯುಕ್ತವಾದುದು. ಜಾತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಜಾತಿತ್ವರೂಪ ಜಾತಿಯು ಒಂದೇಯಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಾದ ಜಾತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉಪದೇಶಾಧೀನವಾಗಿಯೇ ಶಕ್ತಿಗ್ರಹವು ಆಗುವುದಾದರೆ ಸರ್ವತ್ವಾಪಿ ಅನುಗತ ಜಾತಿಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಶಕ್ತಿಗ್ರಹವು ಆಗಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಗತ ಜಾತ್ಯಂಗೀಕಾರವು ವ್ಯರ್ಥವು. || ೧೨೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಜಾತಿಯೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯ-ಗುಣ-ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವರೂಪಜಾತಿಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವರೂಪಜಾತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ ಜ್ಞಾನವು ಬರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಯದಿ ತಚ್ಛಾಸ್ತಿ ತಸ್ಯಾಪಿ ವಿಶೇಷೇಷ್ವನವಸ್ಥಿತಿಃ |

ಕಥಂ ಸ್ವರೂಪತ್ವಮಪಿ ಜ್ಞಾಯತೇಽನುಗತಂ ಯದಿ || ೧೨೮ ||

ಅ || ಯದಿ = ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ತಚ್ಛ = ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಾದರೂ, ಅಸ್ತಿ = ಇದೆಯೋ, ತರ್ಹಿ = ಹಾಗಾದರೆ, ತಸ್ಯಾಪಿ = ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೂಕೂಡ, ವಿಶೇಷೇಷು = ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ, (ಪ್ರವೇಶವು ಬರುವುದು.) ಅಂತೂ ಆನವಸ್ಥಿತಿಃ = ಆನವಸ್ಥೆಯು. (ಸ್ವಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಯದಿ = ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅನುಗತಂ = ಅನುಗತಸಾಮಾನ್ಯವೇ ನಿಬಂಧನವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದೇ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದರೆ ಆಗ, ಸ್ವರೂಪಂ = ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವು, ಸ್ವರೂಪತ್ವಮಪಿ = ಸ್ವರೂಪಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವೆಂದು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಜ್ಞಾಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅನುಗತವಾದ ಸ್ವರೂಪತ್ವ ರೂಪವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಇಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು.

ತಾ || (1) ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕವಾಚಕವಾಗಿದೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಜಾತಿನಿಮಿತ್ತಕವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ದ್ರವ್ಯಗುಣಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೆನ್ನುವ ಜಾತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವರೂಪ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದ್ರವ್ಯ-ಗುಣ-ಕರ್ಮತ್ವಾದಿ ರೂಪಗಳಾದ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಾತಿಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ, ಜಾತಿತ್ವವೆನ್ನುವ ಜಾತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆಂದರೆ— ಆ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಜಾತಿಯೂ ಕೂಡ ಜಾತಿತ್ವವೆನ್ನುವ ಜಾತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ಇರುವುದು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜಾತಿತ್ವ ಜಾತಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯಗುಣ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ವ್ಯಕ್ತಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಜಾತಿಶಬ್ದವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಾತಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಜಾತಿಯೂ ಕೂಡ ಜಾತ್ಯಾಶ್ರಯವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾಂತರವು, ಹೀಗೆ ಆನವಸ್ಥೆಯು || ೧೨೮ ||

ಅನವಸ್ಥೆ ಮೊದಲಾದ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಪರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಏಕವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪರ್ಯಂತಮನವಸ್ಥಾದಿ ದೂಷಿತಂ |

ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವಾತ್ಪೇನ ಯುಕ್ತಾ ನಾನುಗ ಕಲ್ಪನಾ || ೧೨೯ ||

ಅ || ಏಕವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪರ್ಯಂತಂ = ಕೇವಲವಾಗಿ ಅನುಗತವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಹೀನದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ತನಕ, ಅನವಸ್ಥಾದಿದೂಷಿತಂ = ಅನವಸ್ಥೆ ಮೊದಲಾದ ದೋಷವು (ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.) ಅಂದರೆ, ಅನುಗತಸಾಮಾನ್ಯರಹಿತವಾದುದರಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವತನಕ, ಈ ದೋಷವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವನ್ನು ವರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಗತವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊರತೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.) (ಅನುಗತವಾದ ಜಾತಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ತೇನ = ಬಾಧಕವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಸಾಧಕವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾತ್ = (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾದುದೇ ಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾದರೂ ಸಾದೃಶ್ಯವೇ ಕಾರಣವಾಗಿ ವುಳ್ಳದ್ದು. ಹೀಗೆ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಮದರಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಉಪವನ್ನವಾಗುವಾಗ ಕೆಲವುಕಡೆ ಅನುಗತವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವು ನಿಮಿತ್ತವು, ಕೆಲವುಕಡೆ ಉಪಾಧಿಯು, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸ್ವರೂಪವೇ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕವಾದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ) ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಬರುವುದರಿಂದ, ಅನುಗಕಲ್ಪನಾ = ಅನುಗತವಾದ ಜಾತಿ ಕಲ್ಪನೆಯು, ಯುಕ್ತಾ = ಯುಕ್ತವಾದುದು, ನ = ಅಲ್ಲ || ೧೨೯ ||

ಹೀಗೆ ಸಮವಾಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ 'ತತ್ವಂ ಭಾವೇನ' ಎನ್ನುವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸತ್ತಾದಂತೆ ಸಮವಾಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕತ್ವವು ನಿತ್ಯತ್ವವೂ ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾ ಈಗ ಏಕತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸೀತಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಔಪಾಧಿಕವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ಯನುಪಿ ತದ್ವಸ್ತು ಕಿಂ ತತಃ |

ಅನ್ಯತ್ತದೇವ ಚೇದಗ್ನಿಮತ್ಸಂ ಕಿಂ ತತ್ರ ಭಣ್ಯತೇ || ೧೩೦ ||

ಅ || ಔಪಾಧಿಕವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ಯನುಪಿ, ಔಪಾಧಿಕ = ಉಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಪಾಚಕ ಯಾಜಕ ಮೊದಲಾದುದು, ವಿಶಿಷ್ಟವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದುದು ನೀಲ, ಅಗ್ನಿಮತ್ ಮೊದಲಾದುದು, ಅದ್ಯಮಸಿ = ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದುದು, ವಸ್ತು = ವಸ್ತುವು, ತದ್ವಸ್ತು ಕಿಂ = ಉಪಾಧಿ ವಿಶೇಷಣ ಉಪಲಕ್ಷಣ ಈ ಮೂರರ ಸ್ವರೂಪವೋ, ತತಃ = ಉಪಾಧಿ ಮೊದಲಾದ ಮೂರರದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಅನ್ಯತ್ ಕಿಂ = ಬೇರೆಯಾದುದೋ ಏನು? (ಹಾಗಾದರೆ ಔಪಾಧಿಕ ವಿಶಿಷ್ಟಾದಿಗಳು ಮೂರರಿಂದ ಅಭಿನ್ನವು ಎಂದರೆ) ತದೇವ ಚೇತ್ = ಔಪಾಧಿಕಾದಿಗಳು ಉಪಾಧ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವೆಂತೆಂದರೆ) ಅಗ್ನಿಮತ್ಸಂ = ಧೂಮಾದ್ಯನುಮಾನಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಮತ್ಸ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವು, (ಔಪಾಧಿಕವೂ ಉಪಲಕ್ಷಿತವೂ) ತತ್ರ = ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯ ಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಕಿಂ = ಯಾವುದು, ಭಣ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಅಗ್ನಿಮದಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟವು ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯ ಅವುಗಳ ಸಂಬಂಧಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನವೆಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ, ಆನಾಗ ೧ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯ ತತ್ವಂಬಂಧ ಇವು ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ

ವಾಗಿಯೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವರೂಪವೋ, ಅಥವಾ ವಿಶೇಷಣಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದರ ಸ್ವರೂಪವೋ ಯಾವುದಾದರೊಂದರ ಸ್ವರೂಪವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣಭೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಗ್ನಿಮತ್ ಎನ್ನುವ ವಿಶಿಷ್ಟವದಾರ್ಥವೋ, ಅಥವಾ ವಿಶೇಷ್ಯರೂಪವಾದ ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿಮತ್ ಎನ್ನುವ ವಿಶಿಷ್ಟವೋ, ಅಥವಾ ಅವುಗಳ ಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವು, ಅಗ್ನಿಮತ್ ಎನ್ನುವ ವಿಶಿಷ್ಟವೋ? ಸಂಯೋಗವೇ ವಿಶಿಷ್ಟವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಕೇವಲ ಪರ್ವತ ಸಂಯೋಗವೋ, ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗವೋ, ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗಮಾತ್ರವೋ, ವರ್ವತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗವೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಪಾಚಕಮೊದಲಾದ ಔಸಾಧಿಕ, ಉಪಲಕ್ಷಿತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಾಧ್ಯಾದಿತ್ರಯಾನನ್ಯತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. || ೧೩೦ ||

ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗವು ವಿಶಿಷ್ಟವು ಎನ್ನುವ ಅಂತ್ಯವಕ್ಷವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗಮಾತ್ರಂ ಚೇತ್ ಭವೇತ್ತ ಸಿದ್ಧಸಾಧನಂ ||
ಭೂಧರಸ್ಯಾಗ್ನಿಸಂಯೋಗೋ ಯದಿ ಪಸ್ಯ,ರ್ಥ ಏವ ಕಃ || ೧೩೧ ||

ಅ || ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗಮಾತ್ರಂ ಚೇತ್ = ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗಮಾತ್ರವು (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಂತ್ಯವಕ್ಷದಿಂದ ಇತರಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಗಳೂ) (ಅಗ್ನಿಮಜ್ಜಬ್ಧಾರ್ಥಃ = ಅಗ್ನಿಮತ್ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಭೂತವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದರೆ), ತತ್ = ಧೂಮವತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಅನುಮಾನವು, ಸಿದ್ಧಸಾಧನಂ = ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಪರ್ವತ ಸಂಯೋಗ ಗಳು ನಮಸ್ತುಗಳು) (ಏಕೇಣಾ ವಿಶೇಷ್ಯ ಸಂಬಂಧಗಳು, ಎಲ್ಲವೂ) ವ್ಯಸ್ತಗಳು (ಅವಾಂತರ ಭೇದ ದಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳು ಒಂದೊಂದು) ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂಯೋಗವೂ, ಅಗ್ನಿಮತ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಾಚ್ಯವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದರೆ ಧೂಮಾನುಮಾನವು ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು ಆಗುವುದು. ವಿಶಿಷ್ಟವು ಅನುಮಾನಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂಯೋಗವು ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪವಾದುದು ಅಗ್ನಿಮತ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಅನುಮಾನ ಸಾಧ್ಯವು ಎನ್ನುವ ಅಂತ್ಯವಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಪರ್ವತ, ಅಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗಗಳು ಸಮಸ್ತಗಳು, ವ್ಯಸ್ತಗಳೂ ಅಗ್ನಿಸಂಯೋ ಗವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಾವುದು ಸಂಯೋಗವೋ ಅದು ಅನು ಮಾನದಿಂದ ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಭೂಧರಸ್ಯ = ಪರ್ವತಕ್ಕೆ, ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗಃ ಯದಿ = ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗವು, (ಅಗ್ನಿಮತ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಅನು ಮಾನಸಾಧ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ) (ದೋಷವನಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ) ಪಸ್ಯ,ರ್ಥ ಏವಕಃ = ಪರ್ವತಸ್ಯ ಎನ್ನುವ ಪಸ್ಯ,ರ್ಥವು ಯಾವುದು?

ತಾ || (1) ಪರ್ವತವೂ, ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಅಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗವೋ ಅದು ನಮಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಆದುದರಿಂದ ಅದೇ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಅಗ್ನಿಮತ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಅನುಮಾನ ವೇದ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳುವವನು ಪರ್ವತಸ್ಯ ಎನ್ನುವ ಪಸ್ಯೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೇ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಅಗ್ನಿಮತಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಅನುಮಾನವೇದ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವೈಯಾ

ಕರಣರು ವಸ್ತುರ್ಥಗಳಾದ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಗಣನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಸಂಬಂಧಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಾಗಿದೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು, || ೧೩೧ ||

ಉತ್ತರವನ್ನು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸಮನಾಯೋ ಯದಿ ಹ್ಯಸ್ಯ ಚೈಕತ್ವಾತ್ಸಿದ್ಧಸಾಧನಂ |

ಯದ್ಯಸ್ಯಾಪಾಧಿಕೋ ಭೇದಃ ಕೃತ ಏಕತ್ವನಿಷ್ಕೃತೇ || ೧೩೨ ||

ಅ || ಹಿ = ಸಂಯೋಗವು ಗುಣವು, ಪರ್ವತವು ಗುಣಿಯು, ಗುಣಗುಣಿಗಳಿಗೆ ಸಮನಾಯು ಸಂಬಂಧವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, ಯದಿ ಸಮನಾಯುಃ = ಸಮನಾಯು ಸಂಬಂಧವು ವಸ್ತುರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅಸ್ಯ ಚ = ಈ ಸಮನಾಯುಕ್ತಾದರೂ, ಏಕತ್ವಾತ್ = ಏಕತ್ವವಿದ್ದು ರಿಂದ, ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ = ಸಿದ್ಧವ್ಯವಿರೋಧದಿಂದ, ಸಿದ್ಧಸಾಧನಂ = ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು (ಅಂದರೆ ತಂತು ಪಟಗಳಿಗೆ ಯಾವುದು ಸಮನಾಯುಃಪೋ ಅದೇನೇ ಪರ್ವತ, ಅಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗಗಳ ಸಮನಾಯು ವೆಂದು ಸಮನಾಯುಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಪರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ತಂತುಪಟಗಳ ಸಮನಾಯುವಾದರೂ ವ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿವಲಾಗಲೀ, ಅನುಮಾನದಿವಲಾಗಲೀ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಸಮನಾಯುವು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ನೀವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವೇ ಬರುವುದು.) (ಹಾಗಾದರೆ ತಂತುಪಟಾದಿ ಸಮನಾಯುವೂ ಪರ್ವತಾಗ್ನಿಸಂಯೋಗಾದಿ ಸಮನಾಯುವೂ ಯದ್ಯಸಿ ಸ್ವರೂಪದೊಂದೇ. ಆದಾಗ್ನಿ ತಂತುಪಟ ಮೊದಲಾದ ಉಪಾಧಿ, ಪರ್ವತ, ಅಗ್ನಿಸಂಯೋಗ ಮೊದಲಾದ ಉಪಾಧಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಉಪಾಧಿಭೇದವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಭೇದವೂ ಕೂಡ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಔಪಾಧಿಕ ಭೇದವಿರೋಧದಿಂದ ತಂತುಪಟಾದಿ ಸಮನಾಯುಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧತ್ವವಿದ್ದರೂ ಪರ್ವತಾಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯತ್ವವು ಉಪಸ್ಥಾನವೇ ಆಗುತ್ತದೆ; ಅಂದರೆ) ಯದಿ = ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಯ = ಸಮನಾಯುಕ್ಕೆ, (ಸಾಧ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಔಪಾಧಿಕಃ ಭೇದಃ = ಉಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಭೇದವು, ಇತ್ಯತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತದಾ = ಆಗ, ಏಕತ್ವಂ = ಏಕತ್ವವು, ಕೃತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೆಯಿಂದ, ಇತ್ಯತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಸಮನಾಯುಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವು ಸಂಖ್ಯಾನಿಶೇಷವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಿರ್ಗುಣವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಅಭೇದವು. ಪರರು ಭೇದಾಭೇದಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮನಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ) || ೧೩೨ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಏಕತ್ವವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ ಆದ ಭೇದದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಭೇದದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಗಗನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಭಾವತಃ ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಭೇದವು ದೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸಮನಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಅಯೋಗ್ಯವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ನಾನಿರ್ವಾಚ್ಯಂ ಹಿ ತೇನೇಷ್ವಮಕ ಔಪಾಧಿಕಾನೈಯೋಃ |

ಸತ್ಯತ್ವಾತ್ಕೋ ವಿಶೇಷಃ ಸ್ಯಾನ್ಮಾನಾನಾದ್ಯನ್ಯಥಾ ವದೇತ್ || ೧೩೩ ||

ಅ || (ವಿರುದ್ಧಗಳೆಂದು ಅಭಿಮತಗಳಾದವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ೧ ಕಾಲ ಭೇದದಿಂದಾಗುವುದು. ಉದಾ=ಅದೇ ಭೂತಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಘಟವು ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ೨ ಕೆಲವುಕಡೆ ದೇಶಭೇದದಿಂದ. ಉದಾ=ಆಗಲೆ ಅದೇ ಘಟವು ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ೩ ಕೆಲವುಕಡೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಭೇದದಿಂದ, ಉದಾ=ಅದೇ ಭೂತಲದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಒಂದು ಘಟವಿದೆಯೋ ಆಗಲೇ ಮತ್ತೊಂದು ಘಟವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ೪ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವ — ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವಗಳಿಂದ, ಉದಾ=ಭೂತಾ ಕಾಶದಲ್ಲಿ ರೂಪವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು. ರೂಪಾಭಾವವು ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಮನಾಯದ ಭೇದಾಭೇದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ (ಕಾಲಭೇದ, ದೇಶಭೇದ, ವ್ಯಕ್ತಿ ಭೇದ ಎನ್ನುವ) ಮೂರು ವಿಧಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರಂಗೂ ಸಮ್ಮತವು. ಪಾರ ಮಾರ್ಥಿಕತ್ವ- ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವವೆನ್ನುವ ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಕಾರವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮನಾಯ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವವೆಂದರೆ ಅಸತ್ಯವೋ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವೋ? ಅಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಸಿದ್ಧ ಸಾಧನತ್ವವು. ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ) ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬೆಯಿಂದ, ತೇನ= ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳಿಂದ, ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯಂ=ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು, ನೇಷ್ಠಂ=ಇಷ್ಟವಲ್ಲವೋ, ಅತಃ=ಅದುದರಿಂದ, ಅಸತ್ಯವೂ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಔಪಾಧಿಕಾ ನ್ಯಯೋಃ=ಔಪಾಧಿಕಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಕ್ಕೂ, ಸತ್ಯತ್ವಾತ್ = ಸತ್ಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಕೋ ವಿಶೇಷಃ ಸ್ಯಾತ್ =ನನು ನಿಶೇಷವು ಇರುವುದು. (ಅಂದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕದಂತೆ ಔಪಾಧಿಕವೂ ಸತ್ಯ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವ, ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವ ರೂಪವಾದವಿರೋಧಶಾಂತಿಕಾರಣವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಔಪಾಧಿಕತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದಂತೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಸಮನಾಯ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಾನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಯಾವ ದೋಷವು ಬರುವುದೆಂದರೆ, ಅವಸಿದ್ಧಾಂತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಅನ್ಯಥಾ=ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತು ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, (ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ) ಮಾಯಾವಾದೇ=ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು, ಭವೇತ್=ಆಗುವರು || ೧೩೩ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಕಾರಭೇದದಿಂದಲೂ ವಿರೋಧಶಾಂತಿಯಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅದೇ ಭೂತಲದಲ್ಲಿಯೇ ಆವಾಗಲೇ ನೀಲಪಟವು ಇದ್ದರೂ ಪೀತಪಟವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಸಮನಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಅಭೇದವನ್ನು ತಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಉಪಾಧಿಜನ್ಯಂ ತದ್ಗಮ್ಯಮಿತಿ ಚೌ(ವೌ)ಪಾಧಿಕಂ ಭವೇತ್ || ೧೩೪||
 ಉಭಯತ್ರಾಪ್ಯನಂತಾಃ ಸ್ಯುಃ ಸಮನಾಯಾ ಇತಸ್ತತಃ |
 ಭಿನ್ನತ್ವಂ ಚೈವ ತೇಷ್ವಸ್ತಿ ಕೋ ನಿಶೇಷ ಉಪಾಧಿಗೇ || ೧೩೫ ||

ಅ || ಉಪಾಧಿಜನ್ಯಂ=ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೂ, ಎನ್ನುವುದಾಗಲೀ, ತದ್ಗಮ್ಯಂ ಇತಿ ವಾ=ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕುದು ಎನ್ನುವುದಾಗಲೀ, ಔಪಾಧಿಕಂ ಭವೇತ್= ಔಪಾಧಿಕವಾದುದು ಆಗುವುದು. ಉಭಯತ್ರಾಪಿ=(ಹೀಗಾದರೆ ಸಮನಾಯಭೇದಕ್ಕೆ ಔಪಾಧಿಕ ತ್ವವೆಂದರೆ ಉಪಾಧಿಜನ್ಯತ್ವವು ಉಪಾಧಿಗಮ್ಯತ್ವವು ಎಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾಚ) ಎರಡು ವಕ್ತೃಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಇತಸ್ತತಃ=ಸರ್ವದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅವಯವ ಅವಯವ್ಯಾದಿ ಉಪಾಧಿ ಗಳಿಗೆ (ಆನಂತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ) ಆನಂತಾಃ ಸಮನಾಯಾಃ = ಆನಂತಸಮನಾಯಗಳು, ಸ್ಯುಃ=

ಆಗುವವು. (ಉಪಾಧಿಗಳಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಮವಾಯಕ್ಕೆ ಆನಂತ್ಯವು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಚ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, (ಔಪಾಧಿಕಭೇದವೆಂದರೆ ಉಪಾಧಿಗಳಿಗೇನೇ ಭೇದವೆನ್ನುವುದು ಅಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ 'ಸಮವಾಯಸ್ತು ಭೇದಃ' ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟೀಪ್ರಯೋಗವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಏಕತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಸಂಹಾರವೂ ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು. ಮತ್ತೆ) ತೇಷು ಏವ = ಸಮವಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ಭಿನ್ನತ್ವಂ ಚ ಅಸ್ತಿ = ಉಪಾಧಿ ಜನ್ಯವಾದುದಾಗಲೀ, ಉಪಾಧಿಗಮ್ಯವಾದುದಾಗಲೀ ಭಿನ್ನತ್ವವು ಇದೆ (ಭೇದಹೇತುಗಳಾದ ಉಪಾಧಿಗಳು ಆನಂತಗಳಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮವಾಯಾನಂತ್ಯವು ಹೇಗೆ ಇಲ್ಲ? ಆದಾಗ್ಯೂ ಔಪಾಧಿಕವೇ ಉಪಾಧಿಗಳ ಆನಂತ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಏನು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ) ಉಪಾಧಿಗೇ = ಉಪಾಧಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ (ಔಪಾಧಿಕವಾದ) ಭೇದದಲ್ಲಿ, ಕೋ ವಿಶೇಷಃ = ಯಾವ ವಿಶೇಷವು? (ಏಕೆ ಇದು ಅಭೇದವನ್ನು ತಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ).

ತಾ || (1) ಕಷ್ಟ ಬಟ್ಟೆ ಇದ್ದರೂ ಹಳದಿಬಟ್ಟೆಯಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಧಿವಿಷಯಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಿಸಯಕಗಳಾದರೆ ಆಗ ವಿಸಯಗಳೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಕಷ್ಟಬಟ್ಟೆ ಹಳದಿಬಟ್ಟೆಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲ ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲ. ಭೇದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭೇದಾಂತರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಏಕತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಅಯುಕ್ತವೇ. ವಿಶೇಷವಿಸಯಕಗಳಾದರೆ ಆಗ ಸಮವಾಯದಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆ ಭೇದವಾದರೂ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಅಕೃತ್ರಿಮವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ತಥಾಚ ಘಟಾದಿಗಳ ಭೇದದಿಂದ ಸಮಾನವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಅಭೇದೋಕ್ತಿಯು ಅನುಪವನ್ನವೇ. ಉಪಾಧಿಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವು ಆಗಂತುಕವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ || ೧೩೪ || ೧೩೫ ||

ಔಪಾಧಿಕವೆಂದರೆ ಉಪಾಧಿಗಮ್ಯವು ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಏವಾನ್ಯಃ ಸಮವಾಯೋಽಧಿಗಮ್ಯತೇ |

ಉಪಾಧಿನಾ ತದ್ಗಮನಮನುಮಾನಂ ನ ಮಾ ಭವೇತ್ || ೧೩೬ ||

ಅ || (ಉಪಾಧಿಗಮ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮವಾಯಭೇದವು ಔಪಾಧಿಕವು. ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಮೇಯವಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ಈ ಭೇದವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗುವುದು? ಮತ್ತೆ ಭ್ರಾಂತಿಯೇ. ಹೀಗೆ ಭೇದವು ಅಸತ್ತೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ಯವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ) ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಏವ = ಇಲ್ಲದೇನೇ ಇರುವ, ಅನ್ಯಃ = ಇತರವಾದ, ಸಮವಾಯಃ = ಸಮವಾಯವು, ಉಪಾಧಿನಾ = ಆಯಾಯ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ, ಅಧಿಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಈ ವಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ) ತದ್ಗಮನಂ = ಅವಿದ್ಯಮಾನನಾದ ಸಮವಾಯಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ, ಅನುಮಾನಂ = ಅನುಮಾನ ಸಮುದಾಯವು, ಮಾ ನ ಭವೇತ್ = ಪ್ರಮಾಣವು ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || (1) ಹೇಗೆ ಅಂಗುಲಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ನಯನ ಮೊದಲಾದ ಉಪಾಧಿಗಳ ವಶದಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವೇ ಆದ ಎರಡನೇ ಚಂದ್ರನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಆವಾಸ, ಸಂಬಂಧರೂಪಗಳಾದ ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನಗಳೇ ಆದ ಅನೇಕ ಸಮವಾಯಗಳು

ತೋರುತ್ತವೆ. ಆ ಈ ಸಮವಾಯುಗಳು ಔವಾಧಿಕ ಭೇದಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೇ ಆಗ್ನಿಮತ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಅನುಮಾನ ಸಾಧ್ಯಗಳಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರಗಳು. ಅಂತೂ ಸಮವಾಯುಕತ್ವಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯಿಲ್ಲ. ಆರೋಪಿತ ಚಂದ್ರರು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅನಾರೋಪಿತ ಚಂದ್ರನು ಒಬ್ಬನೇ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಆರೋಪಿತಗಳಾದ ಸಮವಾಯುಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅನಾರೋಪಿತವಾದ ಸಮವಾಯುವು ಒಂದೇ. ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಅಂತಹ ಸಮವಾಯುಗಳು ಮೊದಲು ಅಸಿದ್ಧಗಳೇ ಆಗಿವೆ. (2) ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧೂಮಾದ್ಯನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧ ಸಾಧನತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವಿದ್ಯನಾನವೇ ಆದ, ಸಮವಾಯುಸತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿವಾದಿಸತಕ್ಕ ಅನುಮಾನಗಳ ಸಮೂಹವು ಅಗ್ನಿಶೈತ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಅನುಮಾನದಂತೆ ಬಾಧಿತವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವು ಆಗಲಾರದು. ಮತ್ತು ಉಪಾಧಿಗಳು ಹೊರತು ಸಮವಾಯುಪ್ರತೀತಿಯು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವಾಯುವು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಎಲ್ಲಾ ಧೂಮಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವಾದಿದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಸಮವಾಯುವು ಒಂದೇ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸಮವಾಯುಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವೇ ಏವಕ್ತವಾದರೆ ಸರ್ವ ಆಗಮಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಾಕ್ಯಬೋಧ್ಯಗಳಾದ, ಸಂಸರ್ಗಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಗಳಾದ, ವಾಕ್ಯನಿರೂಪಿತಗಳಾದ ಸಂಸರ್ಗಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾತಜ್ಞಾಪಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ಆಪ್ರಾನ್ಯಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು || ೧೩೬ ||

ಸಮವಾಯುಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವನಿರಾಸವು.

ಈಗ ಸಮವಾಯುಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಏವಮೇವಾಸತಃ ಸತ್ತಾ ಸಮವಾಯೋಜನಿರ್ಮತಾ |

ತತ್ತಾಪಿ ಹ್ಯುಕ್ತದೋಷಾಣಾಂ ನೈವ ಕಿಂ ಚಿನ್ನಿನಾರಕಂ || ೧೩೭ ||

ಅ || ಏವಂ=ಹೀಗೆಯೇ, ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ಸಮವಾಯುವು ಸರ್ವತ್ರ ಒಂದೇ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವಾನುಮಾನಗಳು ದುಷ್ಟಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಹೀಗೆಯೇ ಸಮವಾಯುಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ, ಅಸತಃ=ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಕ್ಕೆ, ಸತ್ತಾಸಮವಾಯುಃ= ಸತ್ತಾಸಂಬಂಧವು, ಜನಿಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಮತಾ=ದುಷ್ಟವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಸಮವಾಯುಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು.) (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ತತ್ತಾಪಿ=ಅದರಲ್ಲಿಯೂ, ಉಕ್ತದೋಷಾಣಾಂ=ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಗೆ, ನಿವಾರಕಂ=ತಡಿಯತಕ್ಕುದು, ಕಿಂಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದೂ, ನ=ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ತಾಸಮವಾಯುವು ಜನಿಯು (ಉತ್ಪತ್ತಿಯು) ಎಂದು ಪರರು ಜನಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರಲ್ಲಿ ಸಮವಾಯುವು ನಿತ್ಯವೆಂದಾದರೆ ಆಗ ಸತ್ತಾ ಸಮವಾಯುರೂಪವಾದ ಘಟೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಕುಲಾಲಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರದ್ದೆತ್ತಿಯಿಂದ ಮೊದಲು ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿವುಳ್ಳ ಕುಲಾಲವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವು ಬರುವುದು. ಆದಕಾರಣ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾ ಚ ಸಮವಾಯುಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವನಿತ್ಯತ್ವಗಳು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾರವು || ೧೩೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಇದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವಾವ್ಯಾಹತವು. ಲಂಕಿಕ, ವೈದಿಕ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸ ತಕ್ಕ ನೀವೂಕೂಡ ವಿಶಿಷ್ಟಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆಲೇದ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ, ಎಂದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟಾದಿಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ತಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ ವೆಂದುತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ --

ಮೂ || ಅಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ ವಿಶೇಷಸ್ಯ ಸರ್ವತ್ರಾಂಗೀಕೃತತ್ವತಃ !

ನಾಸ್ತಿ ದೋಷಃ ಕ್ವಚಿದ್ಭಾವೋ ಹ್ಯಭಾವಶ್ಚ ಸ ಏವ ಹಿ || ೧೩೮ ||

ಅಭಾವಸ್ಯ ಚ ಧರ್ಮಾಃ ಸ್ವಾಭಾವಾಸ್ತೇಷಾಂ ಚ ತೇಷುಲಾಃ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾನತಃ ಸರ್ವಮೇತನ್ನೋ ವಾರಣಕ್ಷಮಂ || ೧೩೯ ||

ಅ || ಅಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ = ನಮ್ಮ ವಸ್ತುವಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷಸ್ಯ = ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ, ಪರಿಣಾಮಕ್ಕೂ, ಸರ್ವತ್ರ = ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂಗೀಕೃತತ್ವತಃ = (ಜನಿಪ್ಪವು) ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿ ರುವುದರಿಂದ, ಕ್ವಚಿತಾ = ಎಲ್ಲಿಯೂ. ಅಂದರೆ ಆತ್ಮತಾಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಾಭೇದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಥವಾ ಔಪಾಧಿಕ ಮೊದಲಾದ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ, ದೋಷಃ = ದೋಷವು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. (ಕೆಲವುಕಡೆ ಭಾವವು ವಿಶೇಷವು, ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವು ಅಭಾವವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉದಾ = ಘಟವು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಪ್ರಕೃತಿಯು ಕರ್ತೃ ಅಲ್ಲ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಭಾವವು ವಿಶೇಷವು. ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವು ಭಾವವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಉದಾ = ಅಭಾವವು ಇದೆ. ಅಭಾವವು ಪ್ರಮೇಯವು ಎಂದು, ಏನಿ ಸೀಧರೂಪಗಳಾದ ಭಾವ ಅಭಾವಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನವು ವಿಶಿಷ್ಟವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುತ್ತದು ಎಂದರೆ) ಕ್ವಚಿತ್ = ಕೆಲವುಕಡೆ, ಭಾವಃ = ಯಾವುದು ಭಾವವೋ, ಸ ಏವ = ಅದೇ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಕೆಲವುಕಡೆ, ಅಭಾವಃ = ಅಭಾವವು, (ಆಗುತ್ತದೆ.) ಅಭಾವಃ = ಯಾವುದು ಅಭಾವವೋ, ಸ ಏವ = ಅದೇನೇ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಕೆಲವುಕಡೆ, ಭಾವಃ = ಭಾವವು. (ಆಗುತ್ತದೆ.) ಹಿ = ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಅಭಾವಸ್ಯ ಚ = ಅಭಾವಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಭಾವಾಃ ಧರ್ಮಾಃ ಸ್ವಾಭಾವಃ = ಭಾವಗಳು ಧರ್ಮಗಳು ಆಗುವವು. ತೇಷಾಂಚ = ಭಾವಗಳಿಗೂ ಕೂಡ, ತೇ ಅಖಿಲಾಃ = ಅನೇಕ ಅಭಾವಗಳು ಧರ್ಮಗಳು, ಸ್ವಾಭಾವಃ = ಆಗುವವು. (ಇದನ್ನೂ ನಾನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವು ದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಏತತ್ಸರ್ವಂ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂದರಿಂದ ಅಭಾವಕ್ಕೂ ಭಾವಧರ್ಮಗಳು ಇವೆಯೋ ಭಾವಕ್ಕೂ ಅಭಾವಧರ್ಮಗಳು ಇವೆಯೋ ಆದುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮಾನತಃ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳದ್ದೆಂದರಿಂದ (ಸಿದ್ಧವೇ ಆಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ) ನೋ ವಾರಣಕ್ಷಮಂ = ತಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ.

ತಾ || (1) ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವು ವಿಶೇಷವಲ್ಲ, ಸಂಬಂಧವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ವಿಶೇಷವು, ವಿಶೇಷವಾತ್ರವೂ ಅಲ್ಲ, ಆ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವು ಎರಡುಏಕವಿದೆ. ೧ ವಿಶೇಷವು ಇರುವತನಕ ಇರ ತಕ್ಕುದು ಒಂದು. ೨ ವಿಶೇಷವು ಇರುವ ತನಕ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನೇದ್ದು ವಿಶೇಷದಿಂದ ಆತ್ಮತಾಭಿನ್ನವು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಈಶ್ವರನು ಸ್ವರೂಪವಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವು ವಿಶೇಷವಿರುವ ತನಕ ಇರತಕ್ಕುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವೂ ಕೂಡ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಆತ್ಮತಾಭಿನ್ನವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಭೇದವು ತಿಳಿದಿ ಯಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ 'ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ'

ಎಂದು ಅಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಅನುಪಪತ್ತಿದೋಷವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನೇ ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂದು ಅಭೇದವು ಪ್ರಮುತವಾಗಿದೆ. ಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆದರೂ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (2) ಎರಡನೇದ್ದು (ಯಾವದ್ದಿರೇತ್ಯಭಾವಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದದ್ದು) ವಿಶೇಷ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವು. ಹೇಗೆಂದರೆ - ಪರ್ವತದಿಂದ ಅಗ್ನಿವಿಶಿಷ್ಟವು. ಹೇಗೆ ಸಂಯೋಗವಿಶೇಷವುಳ್ಳ ತಂತುಗಳು ಪಟಾಕಾರವಾಗಿ ಪಂಚತಗಳಾಗುತ್ತವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಂತುಕವಾದ ವಿಶೇಷಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯಸ್ವರೂಪವು ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವಾಗಿ ಮಂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪಭೂತಗಳು. ಆದಾಗ್ಯೂ ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಂಕರ್ಯದೋಷವಿಲ್ಲ. (3) ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವೇ ಜನಿಯೆಂಬಂಗಳೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ - ಮೃದಾದಿಗಳಿಗೆ ಘಟಾದ್ಯಾಕಾರಾಪತ್ತಿಯೇ ಘಟಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು. ಸಮನಾಯವಲ್ಲ. || ೧೩೮ || ೧೩೯ ||

ಅಭಾವ-ಭಾವಗಳಿಗೆ ಭಾವಾಭಾವ ಧರ್ಮತ್ವವು ಇರಲಿ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಭಾವಕ್ಕೆ ಅಭಾವತ್ವವು, ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಭಾವತ್ವವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಏನು ಹೇಳದಂತೆ ಅಯಿತು ಎಂದರೆ -

ಮೂ || ಸರ್ವೇ ಭಾವಾ ಅಭಾವಾಶ್ಚ ಪದಾರ್ಥಾಸ್ತೇನ ಸರ್ವದಾ |
 ತಥಾಸಿ ಪ್ರಥಮಂ ಬುದ್ಧೇರ್ಯೋನಿಷೇಧಸ್ಯ ಗೋಚರ ||
 ಸೋಽಭಾವೋ ವಿಧಿಬುದ್ಧೇಸ್ತು ಗೋಚರಃ ಪ್ರಥಮಂ ಪರಃ || ೧೪೦ ||

ಅ || ತೇನ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಭಾವಭಾವಗಳಿಗೆ ಭಾವಾಭಾವಧರ್ಮವತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ, ಧರ್ಮಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ) ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸರ್ವೇ ಭಾವಾಃ ಪದಾರ್ಥಾಃ=ಎಲ್ಲಾ ಭಾವನದಾರ್ಥಗಳೂ, ಅಭಾವಾಶ್ಚ=ಅಭಾವಗಳೂ ಕೂಡ, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಭಾವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪದಾರ್ಥಾಃ=ಅಭಾವರೂಪಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ, ಸರ್ವದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಭಾವಾಃ=ಭಾವಗಳು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. (ಹೀಗೆ ಭಾವಕ್ಕೂ ಅಭಾವತ್ವವು, ಅಭಾವಕ್ಕೂ ಭಾವತ್ವವು ಎಂದಾದರೆ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳು ಭಾವಗಳೇ, ಪ್ರಾಣಿಭಾವಾದಿಗಳಾದರೂ ಅಭಾವಗಳೇ ಎಂದು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಭಾವ ಅಭಾವ ವೆನ್ನುವ ವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ತಥಾಸಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ, ಯಃ=ಯಾವುದು, ಪ್ರಥಮಂ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ. ನಿಷೇಧಸ್ಯ ಬುದ್ಧೇಃ=ನಿಷೇಧಬುದ್ಧಿಗೆ, (ನಾಸ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಗೆ) ಗೋಚರಃ=ವಿಸಯವಾಗುತ್ತದೋ, ಸಃ=ಅದು, ಅಭಾವಃ=ಅಭಾವವು, ವಿಧಿಬುದ್ಧೇಸ್ತು=ವಿಧಿಬುದ್ಧಿಗಾದರೂ, (ಅಸ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಗೆ) ಪ್ರಥಮಂ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಗೋಚರಃ=ವಿಸಯವಾಗುತ್ತದೋ, ಸಃ=ಅದು, ಪರಃ=ಭಾವವು || ೧೪೦ ||

ಅಭಾವ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಭಾವಾಭಾವ ಧರ್ಮವತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ವ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ -

ಮೂ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರದ್ವೆಸ್ತಭೇದಾದಿ ಸದಿತ್ಯೇನಾವನಮ್ಯತೇ || ೧೪೧ ||
 ಅಸ್ತ್ಯಭಾವೋಽಸ್ತಿ ಚ ಧ್ವಂಸೋ ದೇಹಾಭಾವಶ್ಚ ಭಸ್ಮತಾ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಯುಜ್ಯತೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣತಃ || ೧೪೨ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್ = (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಭಾವಧರ್ಮತ್ವವು ಇದೆಯೋ) ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಧ್ವಸ್ತ ಭೇದಾದಿ = ಪ್ರಧ್ವಂಸ, ಪ್ರಧಕ್ತ್ವ, ಪ್ರಮೇಯತ್ವ ಮೊದಲಾದುದು, ಅಂದರೆ ಪ್ರಧಂಸಾಭಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಕ್ತ್ವ ಪ್ರಮೇಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಧರ್ಮಗಳ ಸಮುದಾಯವು, ಸದಿತ್ಯೇನ = ಉಂಟೇ ಉಂಟೆಂದು, ಅವಗಮ್ಯತೇ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಪ್ರಧ್ವಂಸವೂ ಪ್ರಾಗಭಾವದಿಂದಲಾಗಲೀ ಘಟದಿಂದಲಾಗಲೀ ಪ್ರತ್ಯೇಕವೂ, ಪ್ರಮೇಯವೂ, ಅಭಿಧೇಯವೂ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಭಾವಧರ್ಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. 'ಘಟಃ ಘಟೋ ನ ಭವತಿ' ಎಂದು ಭಾವಕ್ಕೆ ಅನನ್ಯೋನ್ಯಭಾವಧರ್ಮವತ್ವವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ.) (ಹೀಗೆ ಅಭಾವ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಟ್ಟು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಮಾತ್ = (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಭಾವತ್ವವೂ ಭಾವಕ್ಕೆ ಅಭಾವತ್ವವೂ, ಉಪಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟತೋ,) ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಭಾವಃ ಅಸ್ತಿ = ಅಭಾವವು ಇದೆ. ಅಸ್ತಿ ಚ ಧ್ವಂಸಃ = ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವವೂ ಇದೆ. ದೇಹಾಭಾವಶ್ಚ = ದೇಹವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಭಸ್ಮತಾ = ಭಸ್ಮತನವು. ಇತ್ಯಾದಿ = ಇದು ಮೊದಲಾದುದು, (ಅಂದರೆ ಹೀಗೆ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷತ್ವವೂ, ಭಾವಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವವೂ, ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೂ ಹಾಗೆಯೇ 'ಘಟೋ ನ ಜಾನಾತಿ' ಎಂದು ಭಾವವು ವಿಶೇಷ್ಯವು. ಅಭಾವವು ವಿಶಿಷ್ಟಕಾರವು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು) ಯುಜ್ಯತೇ = ಕೂಡುತ್ತದೆ. (ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗದೆ ಇದ್ದರೆ ಆಗ ಘಟವೂ ಕೂಡ ಘಟಾಭಾವವರೂಪವು ಏಕ ಆಗಲಾರದು ಎಂದರೆ) ಸರ್ವಂ = ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಂದರೆ ಭಾವಾಭಾವಗಳಾದ ವಿಶೇಷ್ಯ ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ವ್ರನಾಣತಃ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ವ್ರನಾಣಗಳಿಂದ (ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.) (ಘಟಘಟಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅತಿವ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ.) || ೧೪೧ || ೧೪೨ ||

ಅಥವಾ 'ಭಾವೋ ದ್ಯುಭಾವತ್ವ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಣಾಮವಾದವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

(1) ಕೆಲವರು ಪರಿಣಾಮವಾದಿಗಳು ಸತ್ತೇ ಆದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಜನಿಯನು ತ್ತಾರೆ. ಆ ಮತವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಭಾವೋ ಹಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂಲವು. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವ ಅಭಾವ ಶಬ್ದಗಳು ಸದಸತ್ತರಗಳು. ತಥಾಚ ಯಾವುದು ಕಾರಣವೆಂದಭಿಮತವಾದ ಮೃತ್ಪಿಂಡವೋ ಅದು ಕಾರ್ಯವಾದ ಘಟರೂಪದಿಂದ ಅಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಮೃತ್ಪಿಂಡರೂಪದಿಂದ ಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಆ ಘಟವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಆಗ ಅಸತ್ತೂ ಆಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಯಾವುದು ಕುಲಾಲಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಮೊದಲು ಘಟರೂಪದಿಂದ ಅಸತ್ತಾದ ಮೃತ್ಪಿಂಡವೋ ಅದೇನೇ ಆ ಮೇಲೆ ಘಟರೂಪದಿಂದ ಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯವು ಕಾರಣದಿಂದ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸದಸತ್ತಾದುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಕಾರಣವು ಕಾರಕವ್ಯಾಪಾರದ್ದೆಂಬುದು ಮೊದಲು ಅಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಕಾರ್ಯರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಜನಿಯು (2) ಹಾಗಾದರೆ ಒಂದಕ್ಕೇನೇ ಭಿನ್ನತ್ವವೂ, ಅಭಿನ್ನತ್ವವೂ, ಸತ್ವವೂ, ಅಸತ್ವವೂ ಏಕಾದೇವೆಂದರೆ 'ಅಭಾವಸ್ಯ ಚ ಧರ್ಮಾಃ ಸ್ಯುಃ' | ಎನ್ನುವ ೨|| ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ವಿರುದ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಒಂದಕ್ಕೇನೇ ಭಾವತ್ವವನ್ನೂ ಅಭಾವತ್ವವನ್ನೂ ಉಪಸಾದಿಸಿದರು. ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

(3) ಹೀಗೆ ಸಂಭಾವನೆಯಿರಲಿ, ನಿಶ್ಚಯಕವು ಯಾವುದು ಎಂದರೆ ಭೇದ ಅಸತ್ಯಗಳನ್ನು

ಪರರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಭೇದ ಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ 'ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರದ್ವಸ್ತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ನಷ್ಟಾನಾನುಪಿ ವಸ್ಮೂನಾಂ ಭೇದೋ ನೈವ ವಿನಶ್ಯತಿ' ಎಂದು ಪ್ರದ್ವಸ್ತವಾದ ಘಟಾದಿಗಳ ಭೇದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, 'ಘಟೋ ಜಾಯತೇ ಘಟಂ ಜನಯತಿ' ಎಂದು ಹುಟ್ಟದೆ ಇದ್ದುದಕ್ಕೂ ಕರ್ತೃತ್ವವಾಗಲೀ ಕರ್ಮತ್ವವಾಗಲೀ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೋ ಆದಕಾರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೂ ನಷ್ಟವಾದ ಮೇಲೆಯೂ ಸತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪಭೇದವು ಸತ್ತಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ತಿಗೆ ಕಾರಕತ್ವವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಬೇರೆ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವನ್ನೂ ಕಾರಣಾಭೇದವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೆ ಔಪಚಾರಿಕತ್ವಕಲ್ಪನೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (4) ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಭಾವಗಳೂ ಧರ್ಮಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳು ವೃತ್ತಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ನಿರಾಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲ. ಇದನ್ನು 'ಅಸ್ತ್ಯಭಾವಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿಶದೀಕರಿಸಿದರು. ಘಟ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪಚಾನೋನ್ಯಾಭಾವಧರ್ಮಕತ್ವವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದವು || ೧೩೮ || ೧೩೯ || ೧೪೦ || ೧೪೧ || ೧೪೨ ||

ಅಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ವೃಧಕ್ತ್ಯವೆದೆ ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದಯುಕ್ತವು. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಭೇದವ್ಯವಹಾರವು ಸ್ವರೂಪಭೇದದಿಂದಲೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ವೃಧಕ್ತ್ಯವು ಸ್ವರೂಪಭೇದದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಭೇದೌ ಚ ಸೃಥಕ್ತ್ಯಂ ಚ ಸೃಥಕ್ತ್ಯಥಕ್ |
 ಯತ್ಕಲ್ಪಯಂತಿ ತಚ್ಚೈವ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾದ್ಗತಂ ||
 ಪರ್ಯಾಯತ್ವೇನ ತೇ ಶಬ್ದಾಃ ಜ್ಞಾಯಂತೇ ಸರ್ವ ಏವ ಹಿ || ೧೪೩ ||

ಅ || ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವಭೇದೌ ಚ=ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವ ಭೇದಗಳೂ, ವೃಧಕ್ತ್ಯಂ ಚ= ಸೃಥಕ್ತ್ಯವೂ ಕೂಡ, ವೃಧಕ್ತ್ಯಥಕ್=ವಿಭಿನ್ನಗಳೇ ಎಂದು, ಯತ್=ಯಾವುದನ್ನು, ಕಲ್ಪಯಂತಿ=ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೋ, ತಚ್ಚ=ಅವಾದರೂ, ಕಲ್ಪನಾಗೌರವತ್=ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಗತಮೇವ=ಮೊದಲೇ ನಿರಾಕೃತವಾಗಿವೆ. (ಹೇಗೆ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಾದಿಗಳೆಂದರೆ) ಸರ್ವ ಏವ ತೇ ಶಬ್ದಾಃ=ಲೌಕಿಕಗಳೂ ವೈದಿಕಗಳೂ ಆದ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವ, ವೃಧಕ್ತ್ಯ, ಭೇದ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಪರ್ಯಾಯತ್ವೇನ=ಕ್ರಮವುಯೋಜ್ಯಗಳಾಗಿ (ಸಹ ಪ್ರಯೋಗಾನರ್ಥಗಳಾಗಿಯೇ)ಜ್ಞಾಯಂತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು || ೧೪೩ ||

ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವ ಭೇದಸೃಥಕ್ತ್ಯಗಳಿಗೆ ಭೇದ ಹೇಳಿದರೆ ದೋಷನಿರೂಪಣವು.

ಸ. ರ. ವಿ. ಭೇದಕ್ಕೆ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪತ್ವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಮಾಯಿಗಳು ಏನು ದೂಷಣ ಹೇಳಿರುವರೋ ಅದನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು:— ಸ್ವರೂಪಭೇದದಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತಗಳಾಗದೆ ಇರುವ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವ ವೃಧಕ್ತ್ಯಗಳಿಗೆ ಭಾವಧರ್ಮತ್ವವೂ ಆಭಾವಧರ್ಮತ್ವವೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಭಾವಾಭಾವರೂಪತ್ವವು

ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದಯುಕ್ತವು. ಭೇದಕ್ಕೆ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಭಿನ್ನವಿಧಾರಣೆ ಎನ್ನುವ ಧಾತುನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದಶಬ್ದವು ಏದಾರಣಾರ್ಥಕವು. ಏದಾರಣರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಭಾವಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಭಾವಕ್ಕೂ ಏದಾರಣವು ಆಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಭಿನ್ನ ಘಟಭಾಗಗಳಿಗೂ ಭೇದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಲಲ್ಲಿಯೂ ಏದಾರಣವು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಅದರ ಅವಯವಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೀಗೆ ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ಕೊನೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಏದಾರಣದಿಂದ ಶೂನ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (೨) ಮತ್ತು ಭೇದವು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ಇರಲಾರದು. ಏಕತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಅನೇಕತ್ವವೂ ಇರಲಾರದು. ಏಕತ್ವ ಅನೇಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಶೂನ್ಯವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. (೩) ಮತ್ತು ಭೇದವು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಆಗ ಪ್ರತಿಯೋಗ್ಯವೇಷೆಯು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಯಾವುದರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಘಟದ್ದೆಲೆಯಿರುವ ವಟಕ್ಕೆ ಭೇದವು ಎಂದು ಭೇದವು ಸಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾಗಿ ತೋರಿದಂತೆ ಘಟದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ವಟವು ಎಂದು ವಟಾದಿಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಸಪ್ರತಿಯೋಗಿಕತ್ವ ಪ್ರತಿಯೋಗ್ಯ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ! 'ಘಟೋ ಭಿನ್ನಃ' 'ಘಟಸ್ಯ ಭೇದಃ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವ ಸಂಬಂಧಪ್ರತಿಯೋಗ್ಯ ಕೂಡ ಭೇದವು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತಾನೇ ತನಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಲೇ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಲೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (೪) ಸಂಶಯ ಏವಯಯಗಳೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಧರ್ಮಭೇದಾಗ್ರಹ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅವುಗಳು ಹುಟ್ಟುವುವು. ಧರ್ಮಯನ್ನು ಏವಯಯಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಂಶಯಏವಯಯಗಳು ಬರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪ ಭೂತವಾದ ಭೇದವೂ ಕೂಡ ಗೃಹೀತವಾಗುವುದರಿಂದ ಭೇದಾಗ್ರಹ ರೂಪ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯ ಏವಯಯಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಧರ್ಮಯನ್ನು ಏವಯಯಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಾರದೆ ಇರುವುದಾದರೆ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನ ರೂಪಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯಏವಯಯಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (೫) 'ಆಸ್ಮಾತ್ ಆಯಂ ಭಿನ್ನಃ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುವ ಭೇದವು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಆಗ ಸಂಬಂಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭೇದವೂ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದ್ಯೈತವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಭೇದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಮಾಯಾನಾದಿಗಳು ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ದೂಷಣವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನೂ || ಭೇದಸ್ಯ ತು ಸ್ವರೂಪತ್ವೇ ಯೇ ವದಂತಿ ಚ ಶೂನ್ಯತಾಂ || ೧೪೪ ||
 ಅದ್ಭುತಾಶ್ಚೇ ಯತೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಮಿಷ್ಯತೇ |
 ಪ್ರತಿಯೋಗಿನೋಃ ಹಿ ಭೇದೋಽಯಂ ನ ತು ಸ್ವಸ್ಯಾತ್ಮಕಂ ಚನ |
 ವಿಭಾಗೇನಾಲ್ಪತ್ಯೈವ ಸ್ಯಾತ್ಮತ ಏವ ತು ಶೂನ್ಯತಾ || ೧೪೫ ||

ಅ || ಭೇದಸ್ಯ ತು=ಭೇದಕ್ಕಾದರೂ, ಸ್ವರೂಪತ್ವೇ=ಭೇದ್ಯವಸ್ತುಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದರೆ, ಯೇ=ಯಾರು, ಶೂನ್ಯತಾಂ=ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಶೂನ್ಯತ್ವವನ್ನು, ವದಂತಿ ಚ=ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, (ಯಾವ ಭೇದವು ಯಾವುದರ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅಂತಹ ಭೇದವನ್ನು ಕುರಿತು ಅದರಿಂದ) ಅನ್ಯಸ್ಯ=ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೇನೋ, ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಂ=ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು, ಇಷ್ಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ,

(ಆದುದರಿಂದ) ತೇ=ಅವರು, ಅದ್ಭುತಾಃ=ಅಶ್ಚರ್ಯರು. (ಅಂದರೆ ಲೌಕಿಕರಲ್ಯಾಗಲೀ, ಪರೀಕ್ಷಕರಲ್ಲಾಗಲೀ ಇಂತಹ ಜನರು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.) (ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ ವಿದ್ವರೂ ಕೂಡ ಹೇಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಹಾರವೆಂದರೆ) ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆ ಯಿಂದ, ಅಯಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾದ, ಭೇದಃ=ಭೇದವು, ಪ್ರತಿಯೋಗಿನಃ=ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯ ದ್ವಿಶೆಯಿಂದಲೋ, ಕಥಂಜನ=ಯಾವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ, ಸ್ವಸ್ಮಾತ್=ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ನ ತು=ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. (ಸ್ವರೂಪವಿದಾರಣವಾಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಶೂನ್ಯತ್ವವನ್ನು ಆನಾದಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತವೇ ಎನ್ನುತ್ತಾರ.) ವಿಭಾಗೇನ=ವಿಭಾಗದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಲೋಷಾದಿಗಳ ಅವಯವವಿಭಾಗದಿಂದ ಲೋಷಾದಿಗಳ ವಿನಾಶವಾಗುವಾಗ ಅಲ್ಪವಾದ ವರಿಣಾಮವುಳ್ಳ ಅವಯವವು ಅವಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಸರ್ವಶೂನ್ಯತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಾಗದಿಂದ) ಅಲ್ಪತ್ವೇನ=ಅಲ್ಪಾವಯವವಶೇಷತ್ವವೇ, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. ಶೂನ್ಯತಾತು=ಶೂನ್ಯತ್ವವಾದರೂ, ಕುತ ಏವ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಆಗುವುದು?

ತಾ || (1) ಭೇದವು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಘಟಕ್ಕೆ ವಿದಾರಣವಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಭಿನ್ನ ಘಟಭಾಗಗಳಿಗೂ ಭೇದಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿದಾರಣವು ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಅದರ ಅವಯವದಲ್ಲಿಯೂ. ಕೊನೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ವಿದಾರಣದಿಂದ ಶೂನ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವರು. ಈ ದೋಷವಾದರೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೃಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಭೇದವು ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದೆ. ಘಟಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದರಿಂದಲೇ ವಿಭಾಗವು ಬರುವುದು. ತನ್ನಿಂದ ಅಲ್ಲ. ವಿದಾರಣವಾದಾಗ್ಯೂ ಘಟ ಘಟಾವಯವಗಳಿಗೂ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಲ್ಪ, ಅಲ್ಪಾವಯವಗಳಿಗೂ ವಿದಾರಣವೇ ಆಗುವುದು. ಶೂನ್ಯತ್ವವು ಒರುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಮತ್ತು ಏಕತ್ವ ಅನೇಕತ್ವಗಳು ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಏರುದ್ದಗಳಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಘಟಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅನೇಕತ್ವವು ಕಾಣುವುದು. ಆದರೆ ಯಾವುದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅನೇಕವಾಗುವುದೋ ಅದನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ 'ಏಕಃ' ಎನ್ನುವುದು ಏರುದ್ದವು. ಆದರಲ್ಲಿ ಘಟಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಿಂದಲೇ ಭೇದವು. ಅದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಅನೇಕತ್ವವು. ತನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲಾವರೂ ಏಕತ್ವವು ಏರುದ್ದವಲ್ಲ. (3) ಹೇಗೆ ಪರನಿರೂಪ್ಯವಾದಾಗ್ಯೂ ಚೇವಬ್ರಹ್ಮೈಕೈವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಯಿಂದ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಯೋಗಿನಿರೂಪ್ಯವಾದಾಗ್ಯೂ ಭೇದವು ವಸ್ತು ಸ್ವರೂಪವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವಿರೋಧವಲ್ಲ || ೧೪೪ || ೧೪೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಐದಾರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿದಾರಣದಿಂದ ಅಲ್ಪ-ಅಲ್ಪತರ-ಅಲ್ಪತಮ ವಸ್ತುಗಳು ಅವಶಿಷ್ಟಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಕೊನೆಗೆ ಕೆಲವು ಅವಯವಗಳ ಸಮೂಹವು ಶೂನ್ಯವಾಗುವಾಗ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಶೂನ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ನ ಶೂನ್ಯಾನಾಂ ಹಿ ಸಂಯೋಗಾದ್ಭಾವೋ ವಸ್ತು ನ ಇಸ್ಯತೇ || ೧೪೬ ||
 ವಿದಾರಣಾರ್ಥೋ ಧಾತುಶ್ಚ ವಿಭಾಗ ಗುಣನಾಚಕಃ |
 ಅವಿದಾರಣೇನಿಹಾಸ್ಯಸ್ಯ ಭಿನ್ನಾನೋಷ್ಠಾ ಚ ತಸ್ಯ ಚ |
 ಅತಃ ಉನ್ಮತ್ತನಾಕೃತ್ವಾನ್ಮಾಯಾನಾದೋ ಹ್ಯಪೇಕ್ಷಿತಃ || ೧೪೭ ||

ಅ || ಶೂನ್ಯಾನಾಂ ಸಂಯೋಗಾತ್=ಶೂನ್ಯಗಳ ಸಂಯೋಗದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ವಸ್ತುನಃ=ಅತ್ಯಲ್ಪಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ, ಭಾವಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ನ ಇಸ್ಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ಹಾಗಾದರೆ ಶೂನ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ಯವೆಂದಾಪಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ

ಸೂಕ್ತತಮತ್ವೇ. ಅದಾದರೂ ಅನಿಷ್ಟವೇ ಎಂದರೆ) ಧಾತುತ್ವ = ಭಿದಧಾತುವಾದರೂ, ವಿದಾರಣಾರ್ಥಃ = ವಿದಾರಣಾರ್ಥಕವೆಂದು ಏವಕ್ಷಿತವಾದರೆ, (ಆಗ ಭೇದಶಬ್ದವು) ವಿಭಾಗಗುಣವಾಚಕಃ = ವಿಭಾಗಾಖ್ಯವಾದ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವರೂಪವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕುದು ಅಲ್ಲ. (ಹಾಗಾದರೆ ವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಅನ್ಯತ್ವಕ್ಕೂ ಏನು ವೈಶೇಷವೆಂದರೆ— ವಿಭಾಗವು ಗುಣವೆಂದು ವೈಶೇಷಿಕಾಧಿಗಳು ಹೇಳಿರುವರು. ಅನ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು. ಹೀಗೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಭೇದವು. ಯಾವನು ಮಾಯಾವಾದಿಯು ಗುಣಾದಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಯಾವಾಗ ಮಾಯಾವಾದಿಯು ನಿರುತ್ತರನಾಗಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುತ್ತಾನೋ ಆಗ) ತಸ್ಯ ಚ = ಮಾಯಾವಾದಿಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳೇ ಆದ, ಅಸ್ಯ ಸ್ಯ = ಅಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ, ಓಷ್ಠಗಳಿಗೆ, ಅವಿದಾರಣೇಷಿ = ವಿದಾರಣರೂಪವಾದ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಓಷ್ಠ = ತುಟಿಗಳು, ಭಿನ್ನ = ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವರೂಪಗಳಾದ ಭೇದವುಳ್ಳವುಗಳು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆತಃ = ಆದುದರಿಂದ, ಉನ್ಮತ್ತ ವಾಕ್ಯತ್ವತ್ = ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮಾಯಾವಾದಃ = ಮಾಯಾವಾದವು, ಉಪೇಕ್ಷಿತಃ ಹಿ = ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || (1) ಯಾವ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಯಾವುದು ವಸ್ತುವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ, ಆ ವಸ್ತುವು ವಿದಾರಣವಾಗುವಾಗ ಸಂಯೋಗನಾಶದ್ವಿತಿಯಿಂದ ವಸ್ತುನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ ಅದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾ: — ತಂತುಸಂಯೋಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ವಟವು ತಂತುವಿದಾರಣಸಂಯೋಗನಾಶಕ್ರಮದಿಂದ ವಿನಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿರಲು ತಂತುಗಳು ಉಳಿಯುತ್ತವೆ ಏನಂಚ ಕೆಲವು ಪರಮಾತ್ಮಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಶೂನ್ಯಸಂಯೋಗದ್ವಿತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ವಿದಾರಣವಾಗುವಾಗ, ಸಂಯೋಗನಾಶದಿಂದ ಕಾರ್ಯವು ನಾಶವಾಗುವಾಗ ಶೂನ್ಯವೇ ಉಳಿಯಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಶೂನ್ಯತಾನಾದನವು ಆಯುಕ್ತವು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಭೇದವು ವಿದಾರಣರೂಪವೆಂದು ಅವಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಬೇದಶಬ್ದವು ಭಿದಿ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವು. ಅದು ವಿದಾರಣಾರ್ಥಕವೆಂದು ವಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ — ಯಾವಾಗ ಭಿದಿ ಧಾತುವು ವಿದಾರಣಾರ್ಥಕವೆಂದು ಏವಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತದೋ, ಆಗ ಭೇದಶಬ್ದವು ವಿಭಾಗಾಖ್ಯಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವರೂಪವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ — ‘ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿತ್ತ್ವವಾಖ್ಯಾತುನೇಕೈಕೋರ್ಥಃ ಪ್ರದರ್ಶಿತಃ | ಪ್ರಯೋಗತೋನುಗಂತವ್ಯಾ ಅನೇಕಾರ್ಥಾಃ ಹಿ ಧಾತವಃ ||’ ಎನ್ನುವ ವಚನದ್ವಿತಿಯಿಂದ ಭಿದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಭಾಗವೆಂದೂ, ಅನ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ‘ಭಿನ್ನೋ ಘಟಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ‘ಸ್ಪುಟತಃ’ ಒಡದು ಹೋಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ‘ಭಿನ್ನಂ ಗಗನಂ ಘಟಾತ್’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗವು ವಿದಾರಣರೂಪವಾದುದು, ಅನ್ಯತ್ವನಲ್ಲ. ಅದೇವೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವು. ‘ನ ವಿಭಾಗಃ’ ಎಂದು ಅನ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಭೇದವು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ವಿದಾರಣವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವವನ್ನು ಆಪಾದಿಸುವುದು ಅಸಂಗತವೇ. (3) ವಿಭಾಗದ್ವಿತಿಯಿಂದ ಭೇದಶಬ್ದವು ಅರ್ಥಾಂತರವುಳ್ಳದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಮಾಯಿತವು ಉನ್ಮತ್ತವಾಕ್ಯದಂತೆ ಉಪೇಕ್ಷಣೀಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಅನುವಾದಾರ್ಹವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಕಾರರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅನುವಾದಮಾಡಿ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ದೂಷಿಸಲಿಲ್ಲ. || ೧೪೬ || ೧೪೭ ||

ಸಮವಾಯ ನಿರಾಸವು.

ಹೀಗೆ ಸಮವಾಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಸಂಬಂಧಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಗುಣಾದಿಗಳೂ ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈರ್ವರನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನ ಚಾನಂದಸದಾನಂದಸ್ಯಂದ್ಯನಂತಗುಣಾರ್ಣವಃ || ೧೪೮ ||
ಈಶ್ವರೋಽಷ್ಟಗುಣತ್ವೇನ ಪ್ರಮೇಯೋಽಪ್ರಮಿತತ್ವತಃ |
ಮಯ್ಯನಂತಗುಣೋನಂತೇ ಗುಣತೋನಂತವಿಗ್ರಹೇ || ೧೪೯ ||
ಅನಂತಗುಣಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನಮಹಾರ್ಣವಃ |
ನಾರಾಯಣಃ ಪರೋಽಶೇಷಚೇತನೇಭ್ಯಃ ಪರಂ ಪದಂ || ೧೫೦ ||
ಇತ್ಯಾದಿವೇದತದ್ವಾಕ್ಯೈರನಂತೈಶ್ಚಾವಸೀಯತೇ |
ಅನಂತಗುಣತಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕಥಮೇವ ಹ್ಯಶೋದ್ಯತೇ || ೧೫೧ ||

ಅ || ಈರ್ವರಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಅಷ್ಟಗುಣತ್ವೇನ=ಜ್ಞಾನ-ಇಚ್ಛಾ-ಪ್ರಯತ್ನ-ಸಂಖ್ಯಾ-ಪರಿಮಾಣ-ವೃದ್ಧಕ್ತ್ವ-ಸಮೋಗ ವಿಭಾಗ ಎನ್ನುವ ಎಂಟೇ ಗುಣಗಳು ಇವನಿಗೆ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು, ಅಪ್ರಮಿತತ್ವತಃ=ಎಂಟೇ ಗುಣಗಳು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ನ ಚ ಪ್ರಮೇಯಃ=ತಿಳಿಯಲರ್ಹನಲ್ಲ (ಮತ್ತೆ)ಅನಂದಸದಾನಂದಸ್ಯಂದ್ಯನಂತಗುಣಾರ್ಣವಃ=ಅಪರಿಮಿತಗಳೂ, ನಿರ್ದುರ್ವಾಗಳೂ ಆದ ಅನಂದಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನು, ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತಾನಂತರೂಪವಾದಾರ್ಥಗಳಿಲ್ಲವನು. ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಂತೆ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅನ್ಯತನನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂದು, ಪ್ರಮೇಯಃ=ತಿಳಿಯಲರ್ಹನು (ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಎಂಟು ಗುಣಗಳು ಇವೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇಅನಂತಗುಣಗಳುಇವೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ.) ಅನಂತಗುಣೇ=ಅಸಂಖ್ಯತಗಳಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, ಗುಣತಃ ಅನಂತೇ=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ನಿರವಧಿಕಗಳಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಅವಾಂತರ ವಿಲೇವಾರಿಗಳಿಲ್ಲವನು, ಅನಂತವಿಗ್ರಹೇ=ಅಪರಿಮಿತ ಶರೀರಗಳುಳ್ಳವನು, ಮಯಿ=ಇಂತಹ ನನ್ನಲ್ಲಿ, ('ಯದಾಸೀತ್ತತ ಏವಾದ್ಯಃ ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಸಮಭೂದಜಃ |' ಯತ್=ಯಾವ ಕಮಲವು, ಆಸೀತ್=ಆಯಿತೋ, ತತ ಏವ = ಆ ಕಮಲದಿಂದಲೇ, ಆದ್ಯಃ = ಪ್ರಾಥಮಿಕನಾದ, ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಅಜಃ=ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು, ಆಸೀತ್=ಆದನು. ಎಂದು ಭಾಗವತವಾಕ್ಯವು.) ಅನಂತ ಗುಣಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನಮಹಾರ್ಣವಃ=ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಗುಣಗಳು, (ಮಹಿಮೆಗಳು) ಉಳ್ಳವನು, ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಮಹತ್ತಾದ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವವನು, ಪರಂ ಪದಂ=ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ, ನಾರಾಯಣಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಅಶೇಷಚೇತನೇಭ್ಯಃ=ಎಲ್ಲಾ ಚೇತನರದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಪರಃ=ಉತ್ತಮನು. ಇತ್ಯಾದಿವೇದತದ್ವಾಕ್ಯೈಃ ಅನಂತೈಶ್ಚ=ಇದು ಮೊದಲಾದ, 'ಅನಂತ ಬಾಹುರನಂತಗುಣೋನಂತರೂಪಃ' ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ವೇದ, ಭಗವತ್ವವಾಕ್ಯ (ಭಾಗವತವಾಕ್ಯ) ಗಳಿಂದ, ಅವಸೀಯತೇ=(ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅನಂತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಇತಾದ್ಯರ್ಥವು) ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ವಚನಗಳು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರವೆಂದರೆ—) (ಬಾಧಕವಶದಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ) ಅನಂತಗುಣತಾ = ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿರುವಿಕೆಯು, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ

ಹರಿಗೆ, ಕಥಮೇವ ಹಿ=ಹೇಗೆ ತಾನೆ, ಅವೋದ್ಯತೇ=ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ? || ೧೪೮ || ೧೪೯ ||
 || ೧೫೦ || ೧೫೧ ||

ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಈಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನ, ಇಚ್ಛಾಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಗೆ ಅಖಂಡತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದೂ ಅಯುಕ್ತವು. 'ಅನಂತೇ ಗುಣತಃ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅನಂತ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಗಮಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯದ್ಯನಂತವಿಶೇಷಾಶ್ಚ ತಜ್ಞಾನಾದೇರ್ನಿವಾರಿತಾಃ |
 ಕಥಂ ತತ್ತದ್ವಿಷಯತಾ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾರ್ಥಂ ನಿಧೀಯತೇ |
 ಔಪಾಧಿಕವಿಶೇಷಸ್ತು ಪೂರ್ವಮೇವ ನಿರಾಕೃತಃ || ೧೫೨ ||

ಅ | ಯದಿ=ಯಾವನಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಅನಂತವಿಶೇಷಾಶ್ಚ=ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ವಿಶೇಷಗಳು, ತಜ್ಞಾನಾದೇರಿ=ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೆ, ನಿವಾರಿತಾಃ=ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೋ, (ಹಾಗಾದರೆ) ತತ್ತದ್ವಿಷಯತಾ=ಘಟವಟಾದಿ ಸರ್ವವಿಸಯಕತ್ವವು, ಸಾರ್ವಜ್ಞಾರ್ಥಂ = ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಕ್ಕಾಗಿ, ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ನಿಧೀಯತೇ=ಉಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಜಪ್ಪಿರುವನಾದ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವು ನಿರ್ವಿಶೇಷವೇ. ಆದಾದರೂ ಆವಾಂ ಘಟಾದ್ಯುಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಘಟವಟಾದಿ ವಿಸಯಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯು ಅಖಂಡವೇ ಆಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಆವಾಂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದ್ಯುಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯೂ, ಸಂಹಾರೇ ಚ್ಛೆಯೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಕೂಡ. ಆಮವ ರಿಂದ ಸ್ವತಃ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಔಪಾಧಿಕವಿಶೇಷವಿದ್ದುದರಿಂದ ಘಟವಟಾದಿ ಸರ್ವವಿಸಯಕ ತ್ವವೂ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳೂ ಕೂಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಔಪಾಧಿಕವಿಶೇಷಸ್ತು = ಔಪಾಧಿಕ ವಾದ ವಿಶೇಷವಾದರೂ, ಪೂರ್ವಮೇವ=ಮೊದಲೇ, ನಿರಾಕೃತಃ=ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂದರೆ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ವಿಶೇಷವು ಉಂಟೋ, ಇಲ್ಲವೋ, ಇದ್ದರೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಗೆ? ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳು ಕೂಡಲಾರವು, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು.

ತಾ || ಸರ್ವವಿಸಯಕ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಹಾಗೆಯೇ ಸರ್ವಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ವಿಸಯಕಗಳಾದ ಇಚ್ಛಾಪ್ರಯತ್ನಗಳುಳ್ಳವನು ಸರ್ವಕರ್ತನು. ಸರ್ವ ಕಾರ್ಯಗಳ ಏನಾಶ ವಿಸಯಕಗಳಾದ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳುಳ್ಳವನು ಸರ್ವ ಸಂಹರ್ತನು. ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಗಳಾದರೆ ಆಗ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಘಟವಟಾದಿವಿಸಯಕತ್ವವು ಬಾರದೆಹೋಗುವವು. ಆಗ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವವು. ಪರರೂಕೂಡ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಘಟಾದಿವಿಸಯಕತ್ವವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅಂತೂ ನಿರ್ವಿಶೇಷವನ್ನು ಕೂಡಲಾರದು. (2) ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನೇಚ್ಛಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿವಿಸಯತ್ವಂ - ಸ್ಥಿತಿವಿಸಯತ್ವಂ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷವು ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ವಿಸಯೋಪಾಧಿಕ ವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಔಪಾಧಿಕವಿಶೇಷವೂ ಕೂಡ ಇದ್ದರೆ ಈಶ್ವರ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅನಂತವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಕೂಡದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಘಟಾದಿವಿಸಯಕತ್ವವು ಬಾರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು || ೧೫೨ ||

ಸ. ರ. ವಿ - ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸ ಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಕೆಲವರು ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅವರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಮಸಿ ತು ಯೈಜ್ಞಾನಸ್ಯ ನಿವಾರಿತಂ || ೧೫೩ ||

ಕಥಂ ಸರ್ವಜ್ಞತಾ ತಸ್ಯ ಸ್ವಜ್ಞಾನಾಧಿಗಮಂ ವಿನಾ |

ಜ್ಞಾನಂ ವಿಶ್ವಾಧಿಕಂ ತ್ರೇಕಂ ತಜ್ಞಾನವಿಷಯಂ ಪರಂ || ೧೫೪ ||

ಇತಿ ಜ್ಞಾನದ್ವಯೇನೈವ ಸರ್ವವಿತ್ತರಮೇಶ್ವರಃ |

ಇತಿ ಚೇದೇಷ ಏನಾರ್ಥಸ್ವಜ್ಞಾನಾವಸಿತೋ ಯದಿ || ೧೫೫ ||

ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಮೇವ ಸ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ಹ್ಯೇತದ್ವಿಶೇಷಣಂ |

ಜ್ಞಾನಾಂತರೇಣ ಚೇದತ್ರ ಭವೇದೇವಾನವಸ್ಥಿತಿಃ ||

ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಮೇತಸ್ಮಾದ್ಧರ್ನಿವಾರಂ (ಯಂ) ಸಮಾಪತೇತ್ ||

|| ೧೫೬ ||

ಅ || ಯೈಸ್ತು = ಯಾರಿಂದ, ಜ್ಞಾನಸ್ಯ = ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಮಸಿ = ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವಾದರೂ, ನಿವಾರಿತಂ = ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ, (ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷೇ = ಅವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ತಸ್ಯ = ಈಶ್ವರನಿಗೆ, ಸ್ವಜ್ಞಾನಾಧಿಗಮಂ ವಿನಾ = ತನ್ನ ಜ್ಞಾನದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಸರ್ವಜ್ಞತಾ = ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, (ಅಂದರೆ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವು ಒಂದೇ. ಅದು ಸ್ವವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದನ್ನೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ತನ್ನನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವಜ್ಞನು ಹೇಗೆ ಆದಾನು?) (ಪಾಗಾದರೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಕೂಡಬಹುದೆಂದು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏಕಂ ತು ಜ್ಞಾನಂ = ಒಂದು ಜ್ಞಾನವಾದರೂ, ವಿಶ್ವಾಧಿಕಂ = ಸ್ವವ್ಯತಿರಿಕ್ತಗಳಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಪರಂ = ಮತ್ತೊಂದು, ತಜ್ಞಾನವಿಷಯಂ = ಆ ಜ್ಞಾನವೇ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ, ಜ್ಞಾನದ್ವಯೇನೈವ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದಲೇ, ಪರಮೇಶ್ವರಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸರ್ವವಿತ್ = ಸರ್ವಜ್ಞನು, (ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ದೋಷವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಗಳು ಎರಡು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಒಂದು ಜ್ಞಾನವು ತಾನು ಹೊರತಾದ ಎರಡನೇ ಜ್ಞಾನದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (೨) ಎರಡನೇದ್ದು ಆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಏನಂ ಚ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವವಿಷಯತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಇಂತಹ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದಲೇ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಭಾವವನ್ನಾಗಲೀ ಈಶ್ವರ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ ಬಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಇತಿ ಚೇತ್ = ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಎಷ ಏನಾರ್ಥಃ = ಇದು ಮೊದಲಾದ ಇದೇ ಅರ್ಥವು, (ಅಂದರೆ ಸಜಾತೀಯಗಳಾದ ಆತ್ಮ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಗೆ ಯ'ಗ ಪದ್ಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಇರಲಿ. (೧) 'ಜ್ಞಾನದ್ವಯವಾನಹಂ ಜ್ಞಾನದ್ವಯೇನ ಸರ್ವಜ್ಞೋಸ್ಮಿ' 'ಇದಂ ಮೇ ಜ್ಞಾನಂ ವಿತಜ್ಞಾನವಿಷಯಂ 'ಎತಜ್ಞ ವಿತದ್ವಿಷಯಂ' ೧ ನಾನು ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳುಳ್ಳವನು, ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನು ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. ೨ ಈ ನನ್ನ ಜ್ಞಾನವು ಜ್ಞಾನವೇ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ಇದೇ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದು, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಈ ಅರ್ಥವೇ ಈಶ್ವರನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದೋ,

ಇಲ್ಲವೋ, ೩ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಬಾರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೧ ತಿಳಿಯಲಿಡುವುದಾದರೆ ಈ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಂದು ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೋ ಗನೇದ್ದಕ್ಕೆ ಇದು ಉಪಾಹರಣವು. ಈ ಅರ್ಥವೇ(ತಜ್ಞಾನಾನಾಂತರೋ ಯಃ = ಆ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿಸಯಾಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ (ಆಗ, ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ) ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಂ = ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು, ಸ್ಯಾದೇವ = ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. (ಆದುದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಏತತ್ ಜ್ಞಾನಂ ವಿಶೇಷಣಂ ಹಿ = ಈ ಜ್ಞಾನವು ವಿಶೇಷಣವಷ್ಟೆ. (ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಜ್ಞಾನವು ನಿಷ್ಕಲ್ಪವಾಗಿ ತಾನು ವಿಸಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಜ್ಞಾನವಿಸಯವಾದ 'ಜ್ಞಾನದ್ವಯವಾನಹಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ವಿಸಯಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ವಿಶೇಷಣಭೂತವಾದ ಸ್ವವಿಸಯಕತ್ವವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ.) (ಮತ್ತೊಂದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಎನ್ನುವ ಏನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಜ್ಞಾನಾಂತರೇಣ ಚೇತ್ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಮೂರನೇ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, (ಈ ಅರ್ಥವು ವಿಸಯಾಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ) ಅತ್ರ = ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನವಸ್ಥಿತಿಃ ಭವೇದೇವ = ಜ್ಞಾನವ್ಯಯವಾನೀಶ್ವರಃ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮಾಭಾವವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುವುದು (ಯಾವನು 'ಜ್ಞಾನತ್ರಯವಾನಹಂ' ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅತನ ದತ್ತಿರ ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. 'ಜ್ಞಾನತ್ರಯವಾನಹಂ ಮಸ್ಮಿ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈಶ್ವರನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಇಲ್ಲವೋ, ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾಭಾವವು. ತಿಳಿಯುವುದಾದರೆ ಈ ಮೂರರ ಪೈಕಿ ಒಂದರಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕನೇ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೋ, ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅನವಸ್ಥೆಯೇ. ಏವಂ ಚ ಜ್ಞಾನಾಂತರ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕಾಗುವುದು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಅನಂತಾನಂತ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ ಯಾವ ದೋಷವೆಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕಲ್ಪನಾಗೌರವವು ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಒಂದೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವು ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಏತಸ್ಮಾತ್ = ಈ ಕಾರಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಂ = ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು, ದುರ್ನಿವಾರಂ = ತಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿ, ಸಮಾಪತೇತ್ = ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ತಾ || (1) ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು. (2) ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ತಿಳಿಯದಿದ್ದವನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಜ್ಞಾನವೂ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾಂತರವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಜ್ಞಾನದ್ವಯೇನ ಸರ್ವಂ ಜಾನಾಮಿ' ಎಂದು ಜ್ಞಾನವೂ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ವಿಸಯವಾಗಿ ತನ್ನಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯತ್ವವೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವು. ಸ್ವೇತರ ಸರ್ವವಿಸಯಕಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಸ್ವವಿಸಯಕ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಆ ಉಭಯ ವಿಸಯಕ ಜ್ಞಾನವು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಆ ಮೂರನ್ನು ವಿಸಯಾಕರಿಸತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವು ಬೇರೆ, ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. ಸರ್ವರಿಗೆ 'ಇದಂ ಸರ್ವಂ' ಎಂದು ಯಾವುದು ಜ್ಞಾನವೋ, ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವವಿಸಯತ್ವವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸರ್ವ ವಿಸಯತ್ವವೂ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು, ತಾನೂ ಕೂಡ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಯದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು || ೧೫೩ || ೧೫೪ || ೧೫೫ || ೧೫೬ ||

ಸ. ರ. ವಿ.— ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಆನಂದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ವರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಹೇತುವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ಈಶ್ವರನು ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲವನು ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದಯುಕ್ತವು. ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳೇ ಇಲ್ಲ. ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರವು. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಂಟೇ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕೂಡಿದವನು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶಾರ್ಙ್ಗ ಔದಾರ್ಯ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ವರರು ಹೇಳಿರುವ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸುಖವನ್ನು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು. 'ಈಶ್ವರಃ ಸುಖರಹಿತಃ ದುಃಖರಹಿತತ್ವಾತ್ ಘಟವತ್' = ಈಶ್ವರನು ಸುಖವಿಲ್ಲದವನು, ದುಃಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆ. ಸುಖವುಳ್ಳವನೆಂದಾದರೆ ದುಃಖವುಳ್ಳವನಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ದೇವದತ್ತನಂತೆ, ಎಂದು ಏಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕನಿರುವ ಅನುವಾದದಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಾಹಕವಾದ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸುಖವಾನ್ ದುಃಖವಾಂಶ್ಚ ಸ್ಯಾದಿತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚ ನೋ ಭವೇತ್ || ೧೫೭ ||
 ನಿರ್ದುಃಖತ್ವಂ ಮಹಾನಂದಃ ಶ್ರುತ್ಯೈವೇಶಸ್ಯ ಭಣ್ಯತೇ |
 ಯೋಽಶನಾಯಾಸಿಪಾಸೇ ಚ ಶೋಕಾದೀಂಶ್ಚಾತಿ ವರ್ತತೇ |
 ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಸಾಪ್ತಾತ್ಯಾದಿಕಾ ಚಸಾ || ೧೫೮ ||

ಅ | (ಈಶ್ವರನು ಸುಖಿಯಾದರೆ ಆಗ ದುಃಖವುಳ್ಳವನಾಗಬೇಕಾಗುವನು ಎಂದು ಈ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ) ಸುಖವಾನ್ ದುಃಖವಾಂಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ = ಯಾರು ಸುಖವುಳ್ಳವನೋ ಅವನು ದುಃಖವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವನು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂಕೂಡ, ನೋ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು. (ವ್ಯಾಪ್ತಭಾವವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ) ನಿರ್ದುಃಖತ್ವಂ = ದುಃಖಲೇಶಾತ್ಯಂತಾಭಾವವೂ, ಮಹಾನಂದಃ = ಪೂರ್ಣಾನಂದವೂ ಕೂಡ, ಶ್ರುತ್ಯೈವ = ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೇ, ಈಶಸ್ಯ = ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಭಣ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಯಾವುದೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖವು ದುಃಖದಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿ ಕಂಡದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ದುಃಖಲೇಶಾತ್ಯಂತಾಭಾವವೂ ಪೂರ್ಣಾನಂದವೂ ಶ್ರುತಿಬಲದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ವ್ಯತಿಚಾರವು ಬಂದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಥತಃ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯಃ = ಯಾರು, ಅಶನಾಯಾಸಿಪಾಸೇ ಚ = ಅಶನೇಚ್ಛಾ ಪಾನೇಚ್ಛಗಳನ್ನು ಶೋಕಾದೀಂಶ್ಚ = ಶೋಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅತಿವರ್ತತೇ = ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿರುತ್ತಾನೋ, (ಇದರಿಂದ 'ಯೋಽಶನಾಯಾಸಿಪಾಸೇ ಶೋಕಂ ಮೋಹಂ ಜರಾಂ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯೇತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಗೃಹೀತವಾಯಿತು.) ಬ್ರಹ್ಮಣಃ = ವರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಆನಂದಂ = ಆನಂದವನ್ನು, ವಿದ್ವಾನ್ = ತಿಳಿದವನು. ವಿಸಾಪ್ತಾ = ಪಾಪಲೇಶವಿಲ್ಲದವನು, ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ಚ = ಇದು ಮೊದಲಾದುದು, ಸಾ = ನಿರ್ದುಃಖತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದು. 'ವಿಸಾಪ್ತಾ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಯ ಆತ್ಮಾಪಹತ ಪಾಪಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದು. ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ದುಃಖಾಭಾವವೂ ಪಂಾನಂದವೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. || ೧೫೭ || ೧೫೮ ||

ಸ. ರ. ವಿ. — ದೇವದತ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ದುಃಖಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಖಿತ್ವವು ಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ದುಃಖಿತ್ವವಾದಕವಾದ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛಾವಿಷಯತ್ವವೇ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕವು. ಈಶ್ವರನು ತನಗೆ ದುಃಖಿತ್ವವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ದುಃಖಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ. ಚ. ವಿ. ಪರಹೇತುವಿಗೆ ಬಾಧವನ್ನುದ್ಧಾವಿಸಿ, ಅವ್ರಯೋಜಕತ್ವ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಃ — ಹಾಗಾದರೆ 'ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ದುಃಖಾಭಾವವಿಷಯತ್ವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ, ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಭೂತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಭಂಗವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ — ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸೋಪಾದಿ ಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಈಶ್ವರಸ್ಯ ತಥೇಷ್ಟತ್ವಂ ದುಃಖಿತ್ವೋಪಾಧಿರಿತ್ಯಪಿ || ೧೫೯ ||

ಉಕ್ತೇ ಕಿಮುತ್ತರಂ ಬ್ರೂಯಾಚ್ಛ್ರತ್ಯನಾದರತತ್ವರಃ |

ನ ಚಾತ್ಮದುಃಖತೇಚ್ಛಾಸ್ಯಾದತ ಏತನ್ನಿನಾಯತೇ || ೧೬೦ ||

ಅ || ಈಶ್ವರಸ್ಯ = ಶ್ರೀಹರಿಯು, ತಥೇಷ್ಟತ್ವಂ = ದುಃಖವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ ಎನ್ನುವ ಇಚ್ಛಾವಿಷಯತ್ವವು, ದುಃಖಿತ್ವೋಪಾಧಿಃ = ದುಃಖಿತ್ವಪ್ರಯೋಜಕವು, ಅಪಿ = ಅಧರ್ಮಾದಿಮತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಉಕ್ತೇ = ಹೇಳುತ್ತಿರಲು, ಶ್ರುತ್ಯನಾದರತತ್ವರಃ = ಶ್ರುತಿಗಳ ಅನಾದರದಲ್ಲಿ (ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ) ಆಸಕ್ತನಾದವನು, ಕಿಮುತ್ತರಂ = ಯಾವ ಉತ್ತರವನ್ನು, ಬ್ರೂಯಾತ್ = ಹೇಳಿಯಾನು? (ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಭಂಗವು ಆಗುವುದು ಬೇಡ. ಸೋಪಾದಿಕತ್ವವಾದರೂ ಬರುವುದು. ಸೋಪಾದಿಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ನಿಯತವಾಗಿದೆ.) (ಯಾರು ಸುಖವುಳ್ಳವನೋ ಅವನು ದುಃಖವುಳ್ಳವನು ಆಗಲಿ. ಎಂದು ಈಶ್ವರೇಚ್ಛಾವಿಷಯನು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಯಮವಿದ್ದರಿಂದ ಇದು ಉಪಾಧಿಯಲ್ಲ. ಎಂದರೆ —) ಆತ್ಮದುಃಖಿತ್ವೇಚ್ಛಾ ನ ಚ ಸ್ಯಾತ್ = (ಈಶ್ವರನಿಗೆ 'ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಸುಖವಿದ್ದರೂ ಈ ಉಪಾಧಿಯು ಇಲ್ಲ. ಯಾರಿಗೂ) ಆತ್ಮದುಃಖಿತ್ವೇಚ್ಛಾ = ತನಗೆ ದುಃಖವಿರಲಿ ಎನ್ನುವ ಇಚ್ಛೆಯು, ನ ಚ ಸ್ಯಾತ್ = ಇರಲಾರದು. ಅತಃ = ಆದುದರಿಂದ, ಏತತ್ = ಉಪಾಧಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ಯಾಭಿಮತವ್ಯವಕತ್ವವು, ನಿನಾಯತೇ = ತಡೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. (1) ಈಶ್ವರನು ಪೂರ್ಣಾನಂದವುಳ್ಳವನಾದರೆ ದುಃಖವುಳ್ಳವನು ಆಗುವನು, ಹೀಗೆ ಆಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಾನಂದನಿಗೆ ದುಃಖದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಈ ಆಪಾದನವು ವ್ಯಾಹತವೂ ಆಗಿದೆ. ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣಾನಂದನಿಗೆ ದುಃಖಿತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಆನಂದವಿದ್ದರೆ ಚೈತ್ರನಂತೆ ಅನಿತ್ಯಾನಂದವತ್ವವನ್ನು ಆಪಾದಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಮೈತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯ ಸುಖಿತ್ವವು ದುಃಖಿತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದುಃಖಿತ್ವವಾದರೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶ್ರುತಿವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. || ೧೫೯ || ೧೬೦ ||

ಸ. ರ. ವಿ. ಸುಖಿತ್ವದುಃಖಿತ್ವಗಳಿಗೆ ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಈಶ್ವರಾನಂದವನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡಿದರೆ ಆಗ್ನಿಷೋವಿಯಾಪಶುಹಿಂಸಾದಿಗಳಿಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳ ಹಿಂಸೆಯಂತೆ ಘಾಸಹೇತುತ್ವವನ್ನು ಏಕೆ ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಪರತ್ವವಿದ್ದರೆ ತರ್ಕಾನುಮಾನಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಭಂಗವು. ವ್ಯಾಪ್ತಿಭಂಗವಾದರೆ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಪರತ್ವವು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಪ್ರತೀತಾರ್ಥಪರತ್ವ್ಯಾಗವೇ ಬಾಧಕವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾರ್ಥಪರತ್ವವು ಬಾಧಕಾಭಾವವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾರ್ಥಪರತ್ವವು ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ರುತಿಬಲದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಭಂಗಬಂದರೂ ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದ ತರ್ಕ ಏಕೆ ಕೂಡಲಾರದೆಂದರೆ— ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರೇಣ ಶ್ರುತೀನಾಮಪಲಾಪಕಃ |

ಯಜ್ಞಾದೇರಸಿ ಪಾಪಸ್ಯ ಹೇತುತ್ವಂ ಹಿಂಸಯಾ ಯುತೇಃ || ೧೬೧ ||

ನಾನುಮಾತಿ ಕಥಂ ತತ್ರ ಯದ್ಯುಪಾಧಿನಿಸಿದ್ಧತಾ |

ಅದುಃಖತ್ವೇನ ಚಾನುಕ್ತಿಃ ಕಥಂ ನೋಪಾಧಿತಾಂ ವ್ರಜೇತ್ || ೧೬೨ ||

ಅದುಃಖಮಿತರತ್ನವಂ ಜೀನಾ ಏವ ತು ದುಃಖಿನಃ |

ತೇಷಾಂ ದುಃಖಪ್ರಹಾಣಾಯ ಶ್ರುತಿರೇಷಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ || ೧೬೩ ||

ಇತಿ ಶ್ರುತಿರ್ಹಿ ಪರಮಾ ಶ್ರುತ್ಯಕ್ರಿಯಾದಿ ಕಾರಣಂ |

ಕಿಂ ಕಾರ್ಯಮನುಮಾನೇನ ಗಲಸ್ತನಸಮೇನ ಹಿ || ೧೬೪ ||

ಅ | ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರೇಣ = ಅಪಾದಕಕ್ಕಾಗಲೀ, ಸಾಧನಕ್ಕಾಗಲೀ, ಆಸಾದ್ಯದಿಂದಲಾಗಲೀ, ಸಾಧ್ಯದಿಂದಾಗಲೀ ಏಕತ್ರ ದರ್ಶನವಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟಮಾತ್ರದಿಂದ, ಶ್ರುತೀನಾಂ = ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ, ಅಪಲಾಪಕಃ = ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡುವವನು, ಯಜ್ಞಾದೇರಸಿ = ಅಗ್ನಿ ಸೇವಿಯಾಯ ವೊದಲಾದುದಕ್ಕಾಗಿ, ಹಿಂಸಯಾ = ಹಿಂಸೆಯಿಂದ, ಯುತೇಃ = ಸಂಬಂಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಪಾಪಸ್ಯ = ಪಾಪಗಳಿಗೆ, ಹೇತುತ್ವಂ = ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ನಾನುಮಾತಿ = ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಸಹದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದ ಆನಂದ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಅಪಲಾಪನಾಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಯಾವುದು ಹಿಂಸೆಯೋ ಅದು ಪಾಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಎಂದು ಸಹದರ್ಶನದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಷೋವಾದಿ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಪಲಾಪನಾಡಬೇಕಾದೀತು.) (ಹಾಗಾದರೆ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹಿಂಸಾತ್ವಪಾಪಸಾಧನತ್ವಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಹೇಳಿದರೆ ನಿಷಿದ್ಧತ್ವರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಇದೆ. ಸುಖಿತ್ವದುಃಖಿತ್ವಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವುದೊಂದು ಉಪಾಧಿಯೂ ಇಲ್ಲ. 'ಈಶ್ವರನಿಗೆ ತರ್ಕೇಷ್ಯತ್ವವು ಉಪಾಧಿಯು ಎನ್ನುವುದಾದರೂ ಈಗಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ರ = ಹಿಂಸಾತ್ವ ಪಾಪಸಾಧನತ್ವಗಳಲ್ಲಿ, ನಿಷಿದ್ಧತಾ ಉಪಾಧಿಃ = ನಿಷಿದ್ಧತ್ವರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯು, ಯದಿ ಅಸ್ತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ = ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಅದುಃಖಿತ್ವೇನ ಚಾನುಕ್ತಿಃ = ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ದುಃಖವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳದಿರುವಿಕೆಯು (ಅಂದರೆ ದುಃಖಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆನ್ನುವ ಉಕ್ತಿಯು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಉಪಾಧಿತಾಂ = ಉಪಾಧಿತ್ವವನ್ನು, ನ ವ್ರಜೇತ್ = ಹೊಂದಲಾರದು. (ದೇವದತ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದುಃಖಿತ್ವೋಕ್ತಿಯು ಯಾವುದೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಇತರತ್ನವಂ = ಜೀವರಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದೆಲ್ಲವೂ, ಅದುಃಖಂ = ದುಃಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಜೀನಾ ಏವ ತು = ಜೀವರೇ, ದುಃಖಿನಃ = ದುಃಖವುಳ್ಳವರು. ತೇಷಾಂ = ಆ ಜೀವರ, ದುಃಖಪ್ರಹಾಣಾಯ = ದುಃಖವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಏಷಾ ಶ್ರುತಿಃ = ಈ ಶ್ರುತಿಯು, ಪ್ರವರ್ತತೇ = ದುಃಖವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪರಮಾಶ್ರುತಿಹಿಂ=ಪರಮಾಶ್ರುತಿಯಷ್ಟೆ. (ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕ ವಾದ ತರ್ಕವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ 'ಈಶ್ವರೋ ನ ಸುಖೀ ನಿರ್ದುಃಖತ್ಯಾತ್ ಘಟವತ್= ಈಶ್ವರನು ಸುಖವುಳ್ಳವನಲ್ಲ, ದುಃಖಶೇಶರಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘಟದಂತೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವನ್ನೂ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತಿಃ=ಶ್ರುತಿನಚನವು, ಯದಿ ಕಾರಣಂ=ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದಾದರೆ, ಗಲಸ್ತನ ಸಮೇನ=ಅಜಾಗಲಸ್ತನಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ, ಅನುಮಾನೇನ= ಅನುಮಾನದಿಂದ, ಕಾರ್ಯಂ=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಕಿಂ ಹಿ=ಏನು ಇದೆ?

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ. ಬೃಹ್ಮಹತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪಾಪಹೇತುತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾತ್ವವು ಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ನಿಸಿದ್ಧತ್ವವು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿವಿಹಿತವಾದ ಹಿಂಸೆಯೆಂದೂ ಡಗೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧರ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಜೀವನಿಗೆ ದುಃಖತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖತ್ವವು ಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ದುಃಖಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದ ರುವಿಕೆಯು. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ದುಃಖತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವು ಸಮವೇ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಅಜಾಗಲಸ್ತನದಂತಿರುವ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಕೂಡದು. || ೧೬೧ || ೧೬೨ || ೧೬೩ || ೧೬೪ ||

ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸುಖಾಭಾವವು ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅನುಮೇಯಿಸುವುದಾದರೆ 'ವಿಮತಃ ಜಗತ್ಕರ್ತಾ ನ' ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರಾದ್ಯಭಾವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಆದರಿಸದೆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವುಕಾರ ಈಶ್ವರಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಃ— ಹಾಗಾದರೆ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಆದರೆ ಅನುಮಾನ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದುಃಖಾಭಾವಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿಬಾಧಕತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಬಾಧಕತ್ವವು ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವಾದಿ ಬಾಧಕಪ್ರಯೋಜಕಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅತಿ ಪ್ರಸಂಗವು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅನುಮಾನೇನ ಯದ್ಭರ್ತುಃ ಶ್ರುತಿದೃಷ್ಟೋಽಪ್ಯಪೋದ್ಯತೇ |
ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ನೇಶ್ವರೋ ಧರ್ಮಏವ ಚ || ೧೬೫ ||
ಸ್ಯಾತ್ತ್ವಲಂ ಚ ತೇನಾತ್ರ ಶ್ರುತಿರೇವ ಪ್ರಮಾ ಭವೇತ್ |
ಈಶಸ್ಯಾನುಮಯಾ ಸಿದ್ಧೇಃ ಶ್ರುತಿರ್ಧರ್ಮಿಪ್ರಮಾ ಭವೇತ್ || ೧೬೬ ||
ತಯಾ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪೂರ್ಣಃ ಈಶ ಉಕ್ತೋ (ಉಕ್ತ ಈಶೋ)
ಯತಸ್ತತಃ |

ಅನಾನಂದಾನುಮಾನಸ್ಯ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಿ ವಿರೋಧತಃ |
ನ ಪ್ರಮಾಣಂ ಭವೇತ್ತಸ್ಯಾನುಮಾನೋಪಯೋಗಿನೀ || ೧೬೭ ||

ಅ || ಅನುಮಾನೇನ = ಅನುಮಾನದಿಂದ, ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶ್ರುತಿ ದೃಷ್ಟೋಪಿ=ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ, ಅರ್ಥಃ = ಈಶ್ವರಾದಿರೂಪ ಅರ್ಥವು, ಅಪೋದ್ಯತೇ= ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ಹಾಗಾದರೆ) ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ=ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ

ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಈಶ್ವರಃ = ಈಶ್ವರನು, ಧರ್ಮಶ್ಚ = ಧರ್ಮವೂ, ತತ್ಕಲಂ ಚ = ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ಫಲವೂ ಕೂಡ, ನೈವಸ್ಯಾತ್ = ಆಗದೇನೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧನಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅನುಮಾನ ಏರೋಧವಿಂದ ಬಿಡಬೇಕಾಗುವುದು.) (ಯಜ್ಞ ಕ್ರಿಯಾ ನಾದೃಷ್ಟ ಫಲಹೇತುಃ ಕ್ರಿಯಾತ್ಪಾತ್ ನಿಷ್ಠೀವನಾದಿಕ್ರಿಯಾವತ್ = ಯಜ್ಞ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅದೃಷ್ಟಫಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಠೀವನ (ಉಗುಳುವುದು) ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ. ಧರ್ಮೋ ವಾ ನ ಸುಖಸಾಧನಂ ಅದೃಷ್ಟತ್ಪಾತ್ ಅಧರ್ಮವತ್ = ಧರ್ಮವು ಸುಖಸಾಧನವಲ್ಲ, ಅದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಧರ್ಮದಂತೆ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಮಾನವು ಕೂಡಬಹುದು) (ಅತಿಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಏವರ್ಯಯಪರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) ತೇನ = (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವಾದಿ ರಹಿತವಾದ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಆನಂದಶ್ರುತಿಗೆ ಬಾಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನಿಷ್ಟವು ಬರುವುದೋ) ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಶ್ರುತಿಃ = ಈ ಶ್ರುತಿಯು, ಅತ್ರೈವ = ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಆನಂದವತ್ಪ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ, ಪ್ರಮಾ = ಪ್ರಮಾಣವು ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ಯೋಚಿಸಕೂಡದು.) ಈಶಸ್ಯ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ಅನುಮಯಾ = ಶ್ರುತಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಸಿದ್ಧೇಃ = ಸಿದ್ಧಿಯಿರೋಣದರಿಂದ, ಶ್ರುತಿಃ = ಶ್ರುತಿಯು, ಧರ್ಮಪ್ರಮಾ = ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣವು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. ತಯಾ = ಶ್ರುತಿಯಿಂದ, ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಈಶಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸರ್ವಗುಣೈಃ = ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದ, ಪೂರ್ಣಃ = ಪರಿಪೂರ್ಣನೇ ಎಂದು, ಉಕ್ತಃ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ, ತತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಅನಾನಂದಾನುಮಾನಸ್ಯ = ದುಃಖವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ, ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಿವಿರೋಧತಃ = ಧರ್ಮಿಯಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಪ್ರಮಾಣಂ ನ ಭವೇತ್ = ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದುದರಿಂದ, ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, ಅತ್ರ = ಈಶ್ವರವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಉಪಯೋಗಿನೀ = ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು, ನ = ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || (1) ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರವಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನು ಧರ್ಮಿಯು, ಇವನು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯನೆಂದು ಪರರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ. ಆದ ಕಾರಣ ಪರಿಶೇಷತಃ ಶ್ರುತಿಯೇ ಧರ್ಮಿಯಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು ಎಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕು. ತಥಾ ಚ ಈ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅನುಮತನಾಗಿದೆ. ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಶ್ರುತಿಯು ಈಶ್ವರನು ಆನಂದವುಳ್ಳವನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಅಪ್ರಮಾಣವೇ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಗ್ನಿಶೈತ್ಯಾನುಮಾನದಂತೆ. ಇದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ವಿಗ್ರಹರೂಪಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಅನುಮಾನವೂ ಕೂಡ ಶ್ರುತಿವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣವೇ. || ೧೫ || ೧೬ || ೧೭ ||

ಸ. ರ. ವಿ. ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಕಾಲಭೇದದಿಂದ ಕಾಲವು ಸರ್ವದಾ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಈಶನಿಗೆ ನಿತ್ಯೇಚ್ಛೆಯು ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಲಯಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಕೂಡಲಾರದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ 'ನಿತ್ಯಮೇವ ಚ ಭಾವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನಿತ್ಯೇಚ್ಛತ್ವಾತ್ಪರೇಶಸ್ಯ ಪರಮಾಣುಸದಾತ್ವತಃ |

ಅದೃಷ್ಟಕಾಲಯೋಚ್ಛಿವ ಭಾವಾತ್ಪಾರ್ಯಂ ಸದಾ ಭವೇತ್ || ೧೬೮ ||

ಅ | ಪರೇಶಸ್ಯ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ನಿತ್ಯೇಚ್ಛತ್ವಾತ್ = ಸದಾತನವಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ, ಪರಮಾಣು ಸದಾತ್ವತಃ = ಪರಮಾಣುವಿಗೆ ಸದಾತನತ್ವನಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅದೃಷ್ಟಕಾಲಯೋಚ್ಛಿ = ಅದೃಷ್ಟ ಕಾಲಗಳಿಗೆ, ಭಾವಾತ್ = ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರೋಣ ಇವುದರಿಂದ, ಕಾರ್ಯಂ = ಕಾರ್ಯವು. ಸದೈವ = ಯಾವಾಗಲೂ. ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ಕಾಲನಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ದ್ವೈತಾಭಿಮಾನವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ ಮಹಾಭೂತಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಮೆ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅಲೋಚಿಸುವಾಗ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದರೆ ಅವರ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಯಾವಾಗ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೂ ಆಗುವುದು. ಕಾರ್ಯೋತ್ತಮಿಯ ಕಾಲನಿಯಮತ್ರ ಕಾರಣಾನುಗ್ರೀನಿಮಿತ್ತಕವಾದುದು. ಅದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಮವಾಯುಕಾರಣಭೂತಗಳಾದ ಪರಮಾಣುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತವೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವಾದ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯೂ ನಿತ್ಯವೇ ಕಾಲವೂ ದಿಕ್ಕೂ ನಿತ್ಯವೇ. ಯದೃಷಿ ಅದೃಷ್ಟವು (ಧರ್ಮ ಅಧರ್ಮಗಳು) ನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಟಿಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಇವುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾರ್ಯವು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು ನನ್ನತಸ್ತು ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತ ದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವೈತಾಭಿಮಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಾಶಕಾರಣವಾದ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛಾದಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸತ್ತವಿವಿತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. || ೧೬೮ ||

ಕಾಲವಾತ್ರವು ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಲೀ, ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಲೀ ಕಾರಣವೆಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗು ತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಕಾಲನಿಶೇಷವೇ. ಅದುದರಿಂದ ಕಾಲನಿಶೇಷಭಾವಾಭಾವಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರನಿಯಮವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ಇಚ್ಛಾವಾತ್ರವು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಇಚ್ಛಾನಿಶೇಷವೇ. ಅದುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾನಿಶೇಷ ಸದ್ಭಾವ-ಅಸದ್ಭಾವಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಆಗುವುದು ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ — ಕಾಲದೇಶಾದಿ ಗಳಿಗೆ (೧) ಔಪಾಧಿಕಭೇದವೋ (೨) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದೋ, ೧ನೇನ್ನು ಕೂಡಲಾರದು. ಔಪಾಧಿಕಭೇದವು ನಿರಸ್ತವಾಗಿದೆ. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದು ಇಚ್ಛಿಕೊಂಡರೆ) ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ನ ಹಿ ಕಾಲವಿಭೇದೋಽಸ್ತಿ ತತ್ರಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಮನ್ಮತೇ ಹರೇಃ |

ವಿಶೇಷಕಾಲನಿಶೇಷತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಧೀಚ್ಛಾ ಸದಾತನಾ || ೧೬೯ ||

ಅ || ತತ್ರಕ್ಷೇತ್ರ = ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ, ಕಾಲವಿಭೇದಃ = ಕಾಲ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಗಳಿಗೆ ಭೇದವು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. ಹಿ = ಆಕಾಶ ಕಾಲದಿಶಾನೇಕೈಕತ್ವಾತ್ ಎಂದು ಅವರ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ದೋಷವು ನಿಮಗೂ ಸಮಾನವೇ ಹೇಗೆಂದರೆ ಮಹದಾ ದ್ವೈತಾಭಿಮಾನಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ನಿತ್ಯವೇ. ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವಾದ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯೂ ಕಾಲಾದಿಗಳೂ ನಿತ್ಯವೇ. ಆಗೇ ಪ್ರಲಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಲಯ

ಸಮಯನಿಯಮವು ನಿಮಗೂ ದುರ್ಘಟನೇ ಎಂದರೆ—) ಯದ್ಯಪಿ ಅಸ್ಮತ್ಯತೇ=ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಹರೇಃ=ಶ್ರೀ ಪರನಾತ್ಮನ, ಇಚ್ಛಾ=ಇಚ್ಛೆಯು, ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳೂ, ಸದಾತನಾ=ನಿತ್ಯಗಳು. (ಆದಾಗ್ಯೂ) ವಿಶೇಷಕಾಲವನ=ವಿಶೇಷಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ. ಎತತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ=ಈ ಮಹದಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಯಾದಿಗಳು, ಆಗುತ್ತವೆ.

ತಾ || ನಾವು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ತಥಾಚ ಕಾಲವಿಶೇಷವೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿದ್ದರೂ ಕಾಲವಿಶೇಷ ನತ್ತು ಅಸತ್ಯಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಸಮಯನಿಯಮವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ || ೧೬೯ ||

ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ವಿಶೇಷಾಶ್ಚೈವ ಕಾಲಸ್ಯ ಹರೇರಿಚ್ಛಾವಶಾಃ ಸದಾ || ೧೭೦ ||
 ಸರ್ವೇನಿಮೇಷಾ ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿರೇವಾಹ ಸಾದರಂ |
 ಉದೀರಯತಿ ಕಾಲಾಖ್ಯಾಂ (ಖ್ಯ) ಶಕ್ತಿಮಿತ್ಯಸ್ಯ ನಾಗಪಿ |
 ಕಾಲಸ್ಯ ಕಾಲಗತ್ಯೇನ ನ ವಿರೋಧೋಽಪಿ ಕಲ್ಪನ || ೧೭೧ ||

ಅ|| (ಮಹದಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ಕಾಲಸ್ಯ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ=ಕೃಣ ಲವ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳೂ ಕೂಡ, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, (ನಿರಂತರವಾದುದಿಂದ) ಹರೇ ರೇವ=ಶ್ರೀ ಪರನಾತ್ಮನದ್ದೇ, ಇಚ್ಛಾವಶಾಃ=ಇಚ್ಛಾರ್ಥವಿವಿಧಗಳು. (ಹಾಗಾದರೆ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಯಾವ ಪ್ರಸಾಧನವಿಂ ಪಡೆದಿರಬಹುದೆ ಎಂದರೆ) ಸರ್ವೇ ನಿಮೇಷಾ ಇತಿ ಶ್ರುತಿರೇವ= 'ಸರ್ವೇ ನಿಮೇಷಾ ಜಜ್ಞಿ ರೇ ವಿದ್ಯುತಃ ಪುರುಷಾದಧಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೇ, ಸಾದರಂ=ಆದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಆಹ ಪಿ=ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದಷ್ಟೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ನಿಮೇಷಾದಿಗಳು ಕಣ್ಣು ರೆವೆಗಳ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವುಗಳಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಲಕ್ಕೆನೇ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಈ ಏನಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಕಾಲಾಖ್ಯಾಂ=ಕಾಲಾತ್ಮಿಕವಾದ ಕಾಲಾಖ್ಯಾನವಾದ, ರಕ್ತಿಂ=ಸಹಕಾರಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಉದೀರಯತಿ=ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಸ್ಯ= 'ಸ್ಯೋಂತಃ ಶರೀರೇರ್ಸರ್ವತಭೂತಸೂಕ್ಷ್ಮಃ ಕಾಲಾತ್ಮಿಕಾಂ ಶಕ್ತಿಮುದೀರಯಾನಃ' ಎನ್ನುವ ಈಶ್ವರನ, ನಾಗಪಿ=ವಚನವೂ ಕೂಡ, ಕಾಲಸ್ಯ=ಕಾಲಕ್ಕೆ, ಆಹ=ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ಕಾಲವು ಜನಿಸುತ್ತಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವು. ಕಾಲದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಾಂತರವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು? ಪೂರ್ವಕಾಲವು ಪರಕಾಲಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವು ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. 'ಇದಾನೀಂ ಜಾತಃ ತದಾನೀಂ ಜಾತಃ' ಎಂದು ಅಧಿಕರಣವಾಗಿ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು. ಅಧಿಕರಣವು ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಸಮಾನಕಾಲೀನವೆಂದು 'ಗೇಹೇ ಜಾತಃ | ಗೋಷ್ಟೇ ಜಾತಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ) ಕಾಲಸ್ಯ=ಕಾಲಕ್ಕೆ, ಕಾಲಗತ್ಯೇನ=ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರೋಣ ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಕಲ್ಪನ=ಯಾವುದೊಂದೂ, ವಿರೋಧೋಽಪಿ=ವಿರೋಧವೂ ಕೂಡ, ನ=ಇಲ್ಲ. (ಎಂದರೆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸಾಧಕಮಾತ್ರವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ)

తా || స. ర. వి. ఈర్ష్యరస ఇచ్ఛానశబ్దాలిద్వయే స్థితి సృష్ట్యాదిగణనా హేమోద్దిశి
 కేదతకృత్య కాలవిలేనగళా ఈర్ష్యరాధినగళే. 'సర్వే నివేషా జన్జిరే, విద్యుతః
 పురుషఃదధి' జేన్నగి ప్రకాశిసికేందిరువ శ్రీ దరియింద కాలభేదగళా యుట్టదవు.
 'కలా మయూతాః కాస్మాత్తా హేమోరాత్తా శ్చ సర్వతః | అంతః శరీరేసిక
 భూతసూక్ష్మః కాలాత్మికాం శక్తి ముదిరయానః | లునాశ తస్మిన్ సలిలై |'
 ఎన్నవ భాగవతదిందలూ కాలాదిగళా శ్రీ దరియిందలీ సృష్టిసల్పట్టవు ఎందుక
 నాయితు. || ౧౬౧ ||

హిగే తన్ను నుతదల్లి కాలవిలేన భావాభావప్రయుక్తవాద సృష్ట్యాదిగళ సమయ
 నియమనెందు సమర్థితవాగిదే. ప్రకారాంతరదింద సృష్ట్యాదిగళ సమయనియమనను
 సమర్థిసుత్తారే —

మూ || ఆసంఖ్యాతవిలేశత్వానిచ్ఛాయా అపి సర్వదా || ౧౬౨ ||

ఈలీదేదేశత్వ కాలత్వ స్వగతా ఏవ సర్వదా |

ఈశాధినో జే తో నిత్యం తదాధారో జే తద్గతౌ || ౧౬౩ ||

ఇతి శ్రుతిరసి స్రాహ కాలే స్తోద్దిష్ట ఏవ తు |

తత్కాలసృష్టి నేనాతేనా నాం జ్యోతిరః సద్యేవ ి |

స్యాత్పాలః స తద్యేనేతి కాలస్య స్వగతత్వతః || ౧౬౪ ||

అ || సర్వదా (విద్యుతసానాయా) అపి = ఎన్ను హేమోద్దిశి గు ఇరతక్కుదాగ్ని,
 ఇచ్ఛాయా = ఈర్ష్యరేళ్ళగే. (రశ్మిప్రకృతిరూపవాగిరతక్కు సిన్ధుకృత్యమోదబుదా అసంఖ్యాత
 విలేనగళా ఇద్దుదరింద.) (ఆ ఇచ్ఛావిలేన వ్యక్తి, అవ్యక్తిప్రయుక్తవాగి సృష్ట్యాది
 గళ సమయ నియమగళా యుక్తవాగుత్తవే.) ('కాలస్య కాలగత్వేన' ఎందు హే
 ల్పట్టదే. అదరల్లి కాలవు తన్నల్లిరువుదేనా కాలాంతరదల్లిరువుదేనా, గనేద్దు కుద
 లారదు. తనగే తన్ను దేగలిన ఆరోదణవు హేగే ఏరుష్ట్యేనా దాగేయే కాలకృ స్వగ
 తత్వవు ఏరుద్దవు. అనేద్దు కుదలారదు. కాలాంతరనే ఇల్ల కాలాంతరవిద్దరే
 కాలాంతరద సృష్టియు వ్యర్థవు. అదు యుట్టువ ఏనయందల్లి కాలాంతరవన్ను
 అంగిరేసికేకాగువుదు. ఆదుదరింద ఏదే దేదేద్దన్ను ప్రనాగసూపకవాగి
 వివరిసుత్తారే) ఈః = శ్రీ దరియు, దేశత్వ = అవ్యాకృతాకారపూ, కాలత్వ = కాలపూ
 కుద, సర్వదా = యానాగలూ, స్వగతా ఏవ = తన్నల్లియే ఇరతక్కువుగళు. త =
 దేశకాలగళు, నిత్యం = యానాగలూ, ఈశాధినో = శ్రీ దరియే అధినగళు,
 తదాధారో = శ్రీ దరియే ఆధారవాగి లుట్టవుగళు, తమ త జ = శ్రీ దరియల్లియే
 ఇరతక్కువుగళు. (ఈ మురు ఏ వేదనగళింద దేశకాలగళ నత్తాప్రతితి వువృత్తి
 గళు పరమేశ్వరస అధినగళిందు హేల్పట్టడుత్తవే.) ఇతి = హిగే, శ్రుతిరసి =
 శ్రుతియు, సాక్షియు కుద, (యాన కారణదేలియుంద, కాలకృ స్వగతత్వవన్ను
 హేల్పట్టదేనా, సాక్షియుందలూ సిద్ధవాగిదేయేనా, ఆదుదరింద) కాలస్య = కాలకృ, స్వగత
 త్వతః = తన్నల్లి ఇరోదణ ఇద్దుదరింద (కాలవు తన్నల్లి ఇద్దుదరింద,) సః కాలః = ఆ
 కాలవు, తద్యేనాత్ = ఇరుత్తదే. ఇతి = ఈ ప్రకార, ఈః = శ్రీ దరియు, సద్యేవ =

ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವೋದ್ವಿಷ್ಟೇ ಏವ ಕಾಲೇ ತು=ತನಗೆ ಉದ್ವಷ್ಟವೇ (ಇಷ್ಟವೇ) ಆದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತತ್ಕಾಲಸೃಷ್ಟಿಮೇವ=ಆವಾಸ ಕಾಲಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ, ವಾಂಛತಿ=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || (1) ಕಾಲಾತಿಂಕ್ತಕಾರ್ಯಗಳಿಗೇನೇ ಕಾಲವು ಅಧಿಕರಣವಾಗಿ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ. ಕೇವಲವಾಗಿ ನಾಳೆ ಘಟನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗುತ್ತೇನೆ ಎಂಬುವ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಈಶ್ವರನು ಕಾಲದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣವಾಗಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಕಾಲವು ಸೃಜ್ಯಕಾಲವೇ. ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅಧಾರಾರ್ಥೇಯಭಾವವು ಒಂದಕ್ಕಿನ್ನೇ ಶ್ರುತ್ವಾದಿಸಿದವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಕಾಲೋತ್ಪತ್ತಿವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೭೨ || ೧೭೩ || ೧೭೪ ||

ಯಾವಾಗ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯು ಸಿಸೃಕ್ಷಾ (ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿಚ್ಛಾ) ಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೋ ಆಗ ಮಹದಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗ ಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾ (ಸಂಹಾರ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಾ) ರೂಪವಾದ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೋ ಆಗ ಸಂಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಏನು ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಕಾಲವಿಶೇಷವು ನಿಮಿತ್ತವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಕಾಲವಿಶೇಷವೂ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛಾಧೀನವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷಾರ್ಥಾಧೀನವೂ ಅಲ್ಲ. ವರತಂತ್ರವಾಗಬೇಕಾದೀತು ಎಂದಾಶುಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವಭಾವಾದೇವ ಹೀಚ್ಛೈಷಾ ದೇವಸ್ಯೈಷ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ || ೧೭೫ ||

ಸ್ವಭಾವೋಽಪಿ ಪರೇಶೇಚ್ಛಾವಶ ಇತ್ಯುದಿತಃ ಪುರಾ |

ನಿತ್ಯಾ ಅನಿತ್ಯಾಶ್ಚ ತತಸ್ತದಧೀನಾ ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ೧೭೬ ||

ಅ || ಸ್ವಭಾವಾದೇವ=ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ, ಏಷಾ=ಏಚಿತ್ರವಾದ, ಇಚ್ಛಾ=ಇಚ್ಛೆಯು, ಹಿ = ಅದುದರಿಂದ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಈಶ್ವರಾಧೀನತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರುತಿಯದೋಷವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲಿ, ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಸ್ವಭಾವವೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ— ದೇವಸ್ಯೈಷಾ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ=‘ದೇವಸ್ಯೈಷಃ ಸ್ವಭಾವೋಽಯಂ ರೂಪ್ತುಕಾನುಸ್ಮಕಾಸ್ಪೃಹಾ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದಿಶೆಯಿಂದ, (ಸ್ವಭಾವವೆನ್ನುವುದು ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಏಕೆಂದರೆ.— ಕಾರಣಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸ್ವಭಾವವಿವಿಧವೇ ಸಮಯನಿಯಮವು ಕೂಡಬಹುದು. ಕೊನೆಗಾವರೂ ಸ್ವಭಾವವಾದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಭಾವವಾದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವು, ಎಂದರೆ) ಸ್ವಭಾವೋಽಪಿ=ಸ್ವಭಾವವೂ ಕೂಡ, ಪರೇಶೇಚ್ಛಾವಶಃ=ಶ್ರೀ ಹುಯ ಇಚ್ಛಾಧೀನವಾದುದು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪುರಾ=‘ಚೇತನಾನಾಂ ವಿಶೇಷೋ ಯಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಉದಿತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತತಃ=ಆದಕಾರಂ ಸರ್ವ ಸ್ವಭಾವವೂ ಅವನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ: ನಿತ್ಯಾಃ=ನಿತ್ಯಗಳು, ಅನಿತ್ಯಾಶ್ಚ=ಅನಿತ್ಯಗಳೂ ಕೂಡ, ತದಧೀನಾಃ=ಶ್ರೀ ಹುಯ ಅಧೀನಗಳು, ಇತಿ=ಎನ್ನುವ, ಶ್ರುತಿಃ=ಶ್ರುತಿಯು. ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಅವಿಚಿತ್ರವಾದ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವಿಚಿತ ಕಾರ್ಯವು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಗೆ ಅನಂತ ವಿಶೇಷಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ

ಕಾಲದಂತೆ ಈಶದೇಶಗಳೂ ಕೂಡ ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕಗಳು. ಈಶನು ಸ್ವತಂತ್ರನು, ದೇಶವು ಸರ್ವ ಗತವು ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ದೇಶಕಾಲಗಳು ಸ್ವನಿರ್ವಾಹಕಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಈಶನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದ್ದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ವೋಧಿಸ್ವವಾದ ಕಾಲವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಲಿ, ಸಂಹಾರವಾಗಲಿ, ಎಂದೂ ಇಚ್ಛೆ ಸುತ್ತಾನೆ.

ನ. ಚ. ವಿ — ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಕ್ಷಯ ಯತಿ ಪ್ರಕಾಶಾವೃತ್ತಿಬಂಧನಂ | ಸರ್ವ ಕ್ಷುಣ್ಣಾಣಾನೇನೈತಃ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಕ್ತಿಕ್ತನೋಕ್ಷಣಂ | 1ಗ್ ಸ್ಥಿತಿ ಯತಿಶೋಕಿ ನಿತ್ಯಾನಂದರದೋಽಪ್ಸರೇ | ತೇಷ್ವಾಶ್ವದಶ್ಚ ಸರ್ವಾ ಸಾ ನೇಕವಿಶ್ವಕರೋಹರಿಃ || ಎನ್ನುವ ಪರಮಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ನಿಖಿಲಕರ್ತನು ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿತ ವಾಗಿದೆ || ೧೭೫ || ೧೭೬ ||

ಪರಮಾಣು ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಮಾಣ್ವಾರಂಭವಾದವನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ಈಗ ಪರಮಾಣುವಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ —

“ ಓಂ ರೂಪಾದಿನುತ್ಪಾಚ್ಚೈವಿಸರ್ಯಯೋದರ್ಶನಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. || ೧೫ ||

ಸಾರ್ಥವಾದಿ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ರೂಪರೂಪಿಗಳು ಇದ್ದವ್ರಯುಕ್ತ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಯಾವುದು ರೂಪಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದೋ ಅದು ಅನಿತ್ಯವು ಎಂದು ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ರೂಪಾದಿಗಳು ಇದ್ದರೂ ಕೂಡ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಇರಲಿ. ಅಥವಾ ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿರಲಿ. ಬಾಧಕ ವೇನೆಂದರೆ —

“ ಓಂ ಉಭಯಥಾ ಚ ದೋಷಾತ್ ಓಂ ” ಸೂ. || ೧೬ || ಅಧಿ. || ೬ ||

ಎರಡುವ್ರಕಾರ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ದೋಷವಿದೆ. ನಿತ್ಯತ್ವವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪರಮಾಣು ವಿನಂತೆ ಸರ್ವವೂ ನಿತ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪರಮಾಣುತ್ವದ ಕನೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಣುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ಪರಮಾಣ್ವಾರಂಭವಾದವು ಅಸ್ರಾನಾಣಿಕವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ —

“ಓಂ ಅಪರಿಗ್ರಹಾಚ್ಛಾತ್ಯಂತನುನವೇಕ್ಯಾ ಓಂ” ಸೂ. || ೧೭ || ಅಧಿ. ೬ ||

ಪರಮಾಣ್ವಾರಂಭವಾದವು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳಿಂದ ದುಷ್ಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅನಾದರಣೀಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉವೇಕ್ಷಣೀಯವು.

ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅನುಪವತ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ‘ರೂಪಾದಿನುತ್ಪಾಚ್ಚೈವಿಸರ್ಯಯೋದರ್ಶನಾತ್’ ‘ಓಂ ಉಭಯಥಾ ಚ ದೋಷಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ರೂಪಸ್ವರ್ಶಾದಿಹೇತುಭ್ಯಃ ಪರಮಾಣೋರನಿತ್ಯತಾ |
ಅನುನೇಯಾ ಶ್ರುತೀನಾಂ ಚ ವಿರುದ್ಧತ್ವಾನ್ನ ತನ್ನತಂ |
ಉಸಾದೇಯಮತಶ್ಚಾಯಮನಿರುದ್ಧಃ ಸಮನ್ವಯಃ || ೧೭೭ ||

ಅ || ರೂಪಸ್ವರ್ತಾದಿವೇತುಭ್ಯಃ = ರೂಪಸ್ವರ್ತಮೊದಲಾದ ಹೇತುಗಳಿಂದ, ಪರಮಾಣೋಃ = ಪರಮಾಣುವಿಗೆ. ಅನಿತ್ಯತಾ = ಅನಿತ್ಯತ್ವವು, ಅನುಮೇಯಾ = ಅನುಮೇಯಿಸತಕ್ಕದು. ('ಅಪರಿಗ್ರಹಾಚ್ಛಾತ್ಯಂತಮನವೇಕ್ಷಾ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಪರಮಾಣ್ವಾರಂಭವಾದಕ್ಕೆ, ಶ್ರುತೀನಾಂ ಚ = 'ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತೇ' ಇದುವೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ, ನಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ = ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ತನ್ಮತಂ = ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತವು, ನ ಉಪಾದೇಯಂ = ಸ್ವೀಕರಿಸಕೂಡದು. ಅತಶ್ಚ = ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತವು ಅನುಪಾದೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಯಂ = ಸಕಲಗುಣಪೂರ್ಣ ಪಂಚಭೂತವಿಷಯಕವಾದ, ಸಮನ್ವಯಃ = ಸಮನ್ವಯವು, (ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯಲಕ್ಷಣಾನ್ಯತರಸಂಬಂಧವು) ಅವಿರುದ್ಧಃ = ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತವೇ ಅನುಪಾದೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ವಿರೋಧದಿಂದ ಅಸಮಂಜಸನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಪಾರ್ಥಿವ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ಪಾರ್ಥಿವಾಃ ಪಾಘಸೀಯಾಃ ತೃಜಸಾರ್ಥ ಪರಮಾಣವಃ ಅನಿತ್ಯಾಃ ರೂಪನತ್ಯಾತ್ ವಟವತ್ = ಪಾರ್ಥಿವ ಜಲೀಯ ತೃಜಸ ಪರಮಾಣುಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳು, ರೂಪವಿದ್ಧವ್ರಯುಕ್ತ ವಟದಂತೆ. ಅಥವಾ ಚತುರ್ವಿಧಾ ಅಪ್ಯನಿತ್ಯಾಃ ಸ್ವರ್ಶವತ್ಯಾತ್ ವಟವತ್ = ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಪರಮಾಣುಗಳೂ ಅನಿತ್ಯಗಳು, ಸ್ವರ್ಶವಿದ್ಧವ್ರಯುಕ್ತ ವಟದಂತೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾ ಅನ್ಯಾರ್ಥನಿತ್ಯಾಃ ರಸವತ್ಯಾತ್ ವಟವತ್ = ಪಾರ್ಥಿವಗಳೂ ಜಲೀಯ ಪರಮಾಣುಗಳೂ ಕೂಡ ಅನಿತ್ಯಗಳು, ರಸವಿದ್ಧವ್ರಯುಕ್ತ ವಟದಂತೆ. 'ಪಾರ್ಥಿವಾ ಅನಿತ್ಯಾ ಗಂಧವತ್ಯಾತ್ ವಟವತ್' ಪಾರ್ಥಿವಪರಮಾಣುಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳು, ಗಂಧ ಇದ್ದವ್ರಯುಕ್ತ ವಟದಂತೆ. ಇದುವೊದಲಾದ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಪರಮಾಣು ನಿತ್ಯತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿಯದೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ನಾವೂ ಕೂಡ ಭೂತನೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಹೀಗೆ ಅನುಮೇಯಿಸುವುದೆಂದರೆ — ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪರಮಾಣುಗಳು ಭೂತನೂಕಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅಸಂಕಾರಮಾತ್ರದಿಮಪಚಿತಗಳಾವವುಗಳು. ಏಕೈತಾಕಾರಗಳಾದವುಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳೇ. ಆದುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳಿಂದ ದೂಷಿತಗಳಾಗಿರುವವ್ರಯುಕ್ತ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳ ಮತವು ಉಪೇಕ್ಷಣೀಯವೇ ಆಗಿದೆ || ೧೭೭ || || ಸೂ. || ೧೧ || ೧೨ || ೧೩ || ೧೪ || ೧೫ || ೧೬ || ೧೭ || ಅಧಿ. ೬ ||

ವೈಶೇಷಿಕಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಸಮುದಾಯಾಧಿಕರಣವು.

ಹೀಗೆ ಹೈತುಕರನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಪಾಪಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣುಪುಂಜವಾದಿಗಳಾದ ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರ ಮತವನ್ನು ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ —

“ ಓಂ ಸಮುದಾಯಉಭಯಹೇತುಕೇಽಪಿ ತದಪ್ರಾಪ್ತಿಃ ಓಂ ”
|| ಸೂ. ೧೪ ||

ಕಾಲಕರ್ಮಾದಿನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಅಣುಹೇತುವಾದುದು ಸಮುದಾಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅವಯವಿಯು ಯಾವುದೋ ಇಲ್ಲವೋ ಇಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಮುದಾಯವು ಒಂದು ಅಣುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಅಣುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೋ? ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೇ ಪಕ್ಷವು 'ಏಕಸ್ಯಾತ್ ಸಮುದಾಯಃ' ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಯುಕ್ತವು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪವು (ಸಮುದಾಯವು ಅನೇಕ ಅಣುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದೂ) ಆಯುಕ್ತವು. ೨ನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮುದಾಯವು ಮಿಲಿತ ಅನೇಕ ಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಣುಗಳಿಗೆ ಮೇಲನವಾದಾಗ ಸಮುದಾಯವು, ಸಮುದಾಯವಾದಾಗ ಮೇಲನವ ಹೀಗೆ ಅಸ್ಯೋನ್ಯಾತ್ರಯದೋಷವು ಬರುವುದು. ಸಮುದಾಯವು ವಿರಲಾನೇಕ ಪರನಾಣುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಂತಹ ವಿರಲ ಅಣುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯವೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಪ್ರಲಯವೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಂಧನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಬಂಧನರು ವೈಭಾಷಿಕರು ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರು ಮಾಧ್ಯಮಿಕರು ಯೋಗಾಚಾರರು ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೇ, ಪರನಾಣುವುನವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ವೈಭಾಷಿಕರನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಆ ಮತದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವ ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರ ಮತವನ್ನು ಈಗ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈಗ ಏವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರ ಮತವನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ನೂ || ವೈಭಾಷಿಕಾಶ್ಚ ಸೌತ್ರಾಂತಾಃ ಸ್ವರಸಕ್ಷಣಿಕಂ ಜಗತ್ || ೧೭೮ ||
 ಅಣೂನಾಂ ಸಮುದಾಯಂ ಚ ಕಾಲಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತತಃ |
 ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾಲೇ ಯುಕ್ತಾನಾಮಾತ್ಮಾನಂ ಚ ಕ್ಷಣಸ್ಥಿತಂ (ತಿಂ) |
 ನಿತ್ಯಂ ಸಂತಾನನೇತೇಷಾಂ ಪಂಚಸ್ಕಂಧಾತ್ಮನಾಸ್ಥಿತಂ || ೧೭೯ ||

ಅ || ವೈಭಾಷಿಕಾಃ = ವೈಭಾಷಿಕರು, ಸೌತ್ರಾಂತಾಶ್ಚ = ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರು, ಸ್ವರಸಕ್ಷಣಿಕಂ = ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲರತಕ್ಕುದು ಎಂದು, ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತನ್ನು, ಆಹುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಸ್ವಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕ್ಷಣಿಕವಾದುದು, ವಸ್ತುವಿಗೆ ವಿನಾಶಿತ್ವವು ಸ್ವಭಾವವೇ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಮುದ್ದರಾದಿಗಳೂ ವಸ್ತುವಿನ ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಘಟಾದಿಗಳೆದ್ದೆದೆಯಿಂದ ಕವಾಲಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಸದೃಶಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳೇ ಆಗಿವೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಂಯೋಗವಾದಾಗ ಕಾರಣ ಸಮನೇತವಾದುದಾಗಿ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಬೇಕು. ಅದರ ಕಾರ್ಯವೂ ಹೀಗೆ, (ಅದರ ಕಾರ್ಯವೂ ಹೀಗೆ, ಆದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ—) (ಸಮುದಾಯವು ಮೇಲಕನಾದ ಪುರುಷನಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಮದಾದಿಗಳು ಮೇಲಕರಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಅವಯವಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಗೋಘಟಾದಿ ವಿಲಕ್ಷಣಾಕಾರತ್ವವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ, ಕಾಲಕರ್ಮ ನಿಮಿತ್ತತಃ = ಕಾಲಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತಗಳೆದ್ದೆದೆಯಿಂದ, ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾಲೇ = ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಯುಕ್ತಾನಾಂ = ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾಗಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಅಣೂನಾಂ = ಅಣುಗಳ, (ಹೇಗೆ

ಹೇಗೆ ಗೋಘಟಾದಿ ವಿಚಿತ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿವಿವಾದಗುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕರ್ಮಾದಿಗಳ ವಶದಿಂದಲೇ ಹಾಗೆ ಹಾಗೆ ಸನ್ನಿಹಿತಗಳಾದ ಪರಮಾಣುಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಂದಾಗಲೀ ಪರಮಾಣುವುಜವಾದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅವಯವಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯೂ ಕೂಡ ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅವಯವಿಯು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದುದು ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅಸ್ವರಿಯದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಕೂಡುತ್ತವೆ.) ಸಮುದಾಯಂ ಚ = ಸಮುದಾಯವನ್ನು (ಜಗತ್ತನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ — ಅಣುಸಮುದಾಯಗಳೇ ಹಾಗೆ ಹಾಗೆ ಒಟ್ಟುಕೂಡಿದ್ದು ಗೋಘಟಾದಿಪ್ರತಿವಿವಾದಗಳೂ. ಅಣುಸಮುದಾಯಗಳಿಂದ ಆತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಅವಯವಿಯು ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಏಕದ್ವಂದ್ವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) (ಅನಾತ್ಮವ್ಯವಂಚಮಾತ್ರವೇ ಕ್ಷಣಿಕವೋ ಅಂದರೆ ಅಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಆತ್ಮಾನಂ ಚ = ಆತ್ಮನನ್ನಾದರೂ, ಕ್ಷಣಸ್ಥಿತಂ = ಕ್ಷಣಿಕವನ್ನಾಗಿ (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷಣಿಕವಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಃ ಏಕೋಧವೆಂದರೆ) ಏತೇಷಾಂ = ಈ ಅಣುಗಳ, ನಿತ್ಯಂ ಸಂತಾನಂ = ನಿತ್ಯವಾದ ಸಂತಾನವನ್ನು, ಪಂಚಸ್ಕಂಧಾತ್ಮನಾ = ಸಂಸ್ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಸ್ಕಂಧರೂಪದಿಂದ, ಸ್ಥಿತಂ = (ತಿಂ) ಜಗದ್ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಇದ್ದದ್ದನ್ನಾಗಿ, ಆಹುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಅಂತೂ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಯು ಸಂತಾನವೆಂದೆಂದೇಕೆಂದುದು) || ೧೮೨ || ೧೮೩ ||

ಪಂಚಸ್ಕಂಧಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || ಸಂಸ್ಕಾರರೂಪವಿಜ್ಞಾನಸಂಜ್ಞಾದುಃಖಾತ್ಮನಾ ಸ್ಥಿತಿಃ || ೧೮೦ ||
 ದುಃಖಾಭಾವಂ ಸುಖಂ ಚಾಹಾರರೂಪಜ್ಞಾನಸಂತತಿಂ |
 ಮೋಕ್ಷಂ ಸ ಸಮುದಾಯೋ ಹಿ ನೈಕಸ್ಮಾದೇವಯುಜ್ಯತೇ || ೧೮೧ ||
 ನೋಭಯೋಶ್ಚೋಭಯತ್ವಂ ಯತ್ಸಮುದಾಯವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ |
 ಆತೋಽನೋನ್ಯಾಶ್ರಯಶ್ಚೇನ ಸಮುದಾಯೋ ನ ಯುಜ್ಯತೇ ||
 || ೧೮೨ ||

ಅ || ಸಂಸ್ಕಾರ ರೂಪ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಜ್ಞಾ ದುಃಖಾತ್ಮನಾ = ಸಂಸ್ಕಾರಸ್ಕಂಧ, ರೂಪ ಸ್ಕಂಧ, ವಿಜ್ಞಾನಸ್ಕಂಧ, ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಕಂಧ, ದುಃಖಸ್ಕಂಧ, ಈ ಐದು ರೂಪದಿಂದ, ಸ್ಥಿತಿಃ = ಸ್ಕಂಧಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯು. (ಸುಖ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಾಂತರಗಳು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಐದೇ ಸ್ಕಂಧಗಳು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ) ದುಃಖಾಭಾವಂ = ದುಃಖಾಭಾವವನ್ನು, ಸುಖಂ ಚ = ಸುಖವನ್ನಾಗಿ, ಆಹುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಚ = ಸುಖವು ನೇದನಾಸ್ಕಂಧದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಮೂರ್ತಾರ್ಥಭಾವನೇ ಆಕಾಶವು. ರೂಪಾದಿಗಳೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳು. ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅರೂಪಜ್ಞಾನಸಂತತಿಂ = ನಿರ್ವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನಸಂತತಿಯನ್ನೇ, ಮೋಕ್ಷಂ = ಮುಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ, ಆಹುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಇತರವಾದುದನ್ನು ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪಂಚಸ್ಕಂಧಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಭಂಗವಿಲ್ಲ.) (ಹೀಗೆ ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕ ಸಾಧಾರಣಮತವನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಅವಾಂತರ ಭೇದವನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯೇ ಹೇಳಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾ 'ಪರಮಾಣುಸಮುದಾಯವೇ ಗೋಘಟ ಮೊದಲಾದ ಪುಪಂಜವು, ಅದರಿಂದ ಆತಿರಿಕ್ತ ಅವಯವಿಯು ಯಾವುದೊಂದೂ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ' ಸಮುದಾಯ ಉಭಯಹೇತುಕೇಽಪಿ ತದ

ಪ್ರಾಪ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ಸಮುದಾಯಃ = ಯಾವುದು ಗೋಘಟಾದಬುದ್ಧಿವಿಸಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಸಮುದಾಯವು, ಏಕಸ್ಮಾತ್ = ಒಂದರಿಂದ, ನೈವ ಯುಜ್ಯತೇಽಪಿ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (ಅಂದರೆ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ೧ ಒಂದು ಪರಮಾಣುವು ಹೇಳುವೆನೋ, ೨ ಅನೇಕ ಪರಮಾಣುಗಳು ಹೇಳುವೆನೋ? ಗನೇದ್ವು ಕೂಡಲಾರದು. ಒಂದು ಪರಮಾಣುವಿನಿಂದ ಸಮುದಾಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತ ಸಮುದಾಯವೆಂಬುವ ಬುದ್ಧಿಯು ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೆ. (೨ನೇದ್ವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಉಭಯೋಃ = ಎರಡರ ಸಕಾಶದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಸಮುದಾಯಃ = ಸಮುದಾಯವು, ನ ಯುಜ್ಯತೇ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಏಕೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅನೇಕಗಳು ಹೇಳುವು ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ, ೧ ಅಸಮುದಿತವಾದ ಅನೇಕ ಹೇಳುವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಸಮುದಿತವಾದ ಅನೇಕ ಹೇಳುವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದೋ? ಗನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಘಟಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಸಮುದಿತ ಪರಮಾಣುಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅದು ಮಾತ್ರ ಕಾರಣವಾಗಿರೆ. ಸಮುದಾಯಾಂಗೀಕಾರವು ವ್ಯರ್ಥವೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು.) (೨ನೇದ್ವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಳುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಉಭಯತ್ವಂ = ಉಭಯತ್ವವು, ಸಮುದಾಯವ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ = ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು, (ಅಂದರೆ ಉಭಯತ್ವವು (ಸಮುದಿತಾನೇಕತ್ವವು) ಸಮುದಾಯಸಾವೇಕ್ಷೆವಾದುದು, ಸಮುದಾಯವು ಉಚಿತಾದರೆ ಅನೇಕಗಳಿಗೆ ಸಮುದಿತತ್ವವು) ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಸಮುದಿತಾನೇಕತ್ವಕ್ಕೆ ಸಮುದಾಯದ ಆಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದರೂ ಯಾವುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ಅತಃ = ಆದುದರಿಂದ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವೇನ = ಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ಸಮುದಿತ ಅನೇಕಗಳಿಗೂ, ಪರಸ್ಪರಾಪೇಕ್ಷೋತ್ಪತ್ತಿಕೃತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸಮುದಾಯಃ = ಸಮುದಾಯವು, ನ ಯುಜ್ಯತೇ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಣುಗಳಿಗೆ ಸಮುದಾಯವು ಕೂಡದಿದ್ದ ಮೇಲೆ ಮಹಾನ್ ಏಕಃ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬುದ್ಧಿವಿಸಯತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅವಯವಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು || ೧೮೦ || ೧೮೧ || ೧೮೨ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ಇತರೇತರ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾದಿತಿ ಚೇನ್ನೋತ್ಪತ್ತಿ ಮಾತ್ರನಿಮಿತ್ತ ನಿಮಿತ್ತತ್ವಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೯ ||

ಪ್ರಲಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೂ ಇದೆ ಎಂದು ಯಾವುದು ಮೊದಲು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಣುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅನೇಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾರೂಪವಾದ ಸಮುದಾಯವು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದರೂ ಸಮುದಾಯಪ್ರತಿವ್ಯವಹಾರಗಳು ಆಪೇಕ್ಷಾಬುದ್ಧಿಯ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾವಿರಾಪ್ಯ ಹೇಳುವವಾದ ಆಪೇಕ್ಷಾಬುದ್ಧಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯ ಪ್ರತಿತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಲಯಾದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವಿರಲಾಣುಗಳಿಗೆ ಮಿಲಿತಾ ಏರೂಪಸಮುದಾಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತತ್ವವಿದೆ, ಆಪೇಕ್ಷಾಬುದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತತ್ವವಿಲ್ಲ. ಕ್ಷಣಿಕವಾದವಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿಯೇ ಅಣುಗಳಿಗೆ ನಾಶವಿದುದ್ದರಿಂದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ದರ್ಶನವು,

ಆ ಮೇಲೆ ಅಪೇಕ್ಷಾಬುದ್ಧಿಯು, ಆ ಮೇಲೆ ಸಮುದಾಯ ಏಕಯುಕ್ತಗಳಾದ ವಿತ್ತಿವ್ಯವಹಾರಗಳು, ಎಲ್ಲವೂ ಒಂದು ಕಡೆ ಆಯುಕ್ತವು.

ಅಕ್ಷೇಪಾಂಶವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪುಂಸಃ ಸಮುದಾಯತ್ವವೇದನಂ |
ಸ್ಯುತ್ತತ್ವದಾತನತ್ವೇನಿ ತಚ್ಚ ಸಾಮೀಪ್ಯಹೇತುಕಂ || ೧೮೩ ||
ಇತಿ ಚೇತ್ಯಾರ್ಯಸಂಭೂತಿನೂತ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಕಾರಣಂ |
ನತು ಕಾರ್ಯಏಶೇಷೇಷು ವ್ಯಾಪ್ತಕಂ ಕಾರಣಂ ಭವೇತ್ || ೧೮೪ ||
ಅತೋಽರ್ಥೇಂದ್ರಿಯಸಂಯೋಗಿರೂಪಕಾರಣತಾತ್ಮನಃ |
ಸಂಯೋಗಿರೂಪರಾಹಿತ್ಯಾನ್ವೈವ ತಜ್ಞಾನತಾಪ್ತಿಸಿ ಹಿ || ೧೮೫ ||

ಅ || (ಈ ಸಮುದಾಯವು ಕಾದಾಚಿತ್ತವಾದಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಸದಾತನವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗಾದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪ್ರಲಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಬಾರದಹೋಗುವುದು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆವೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ) (ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲಿ) ತತ್ಪದಾನಪ್ತೇನಿ = ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸದಾತನತ್ವವಿದ್ದರೂ, ಪುಂಸಃ = ಪುರುಷನಿಗೆ, ಸಮುದಾಯತ್ವವೇದನಂ = ಸಮುದಾಯತ್ವಜ್ಞಾನವು, (ಕದಾಚಿತ್ = ಕೆಲವುನೇಳೆ), ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು, (ಆದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಿವ್ಯವನೆಯು ಉಪವನ್ನ ವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸದಾತನತ್ವವಿದ್ದರೂ ಸಮುದಾಯವೇದನವೂಕೂಡ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾದಾಚಿತ್ತವು ಎಂದರೆ) ತಚ್ಚ = ಸಮುದಾಯತ್ವವೇದನವು, ಸಾಮೀಪ್ಯಹೇತುಕಂ = ವರಮಾಣು ಸಾಮೀಪ್ಯವೇ ಹೇತುನಾಗಿಉಳ್ಳದು, (ಸಾಮೀಪ್ಯವುಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣವೇದನವು ಕಾದಾಚಿತ್ತವೇ.) (ಸಮುದಾಯವೇದನಕ್ಕೆ ಸಾಮೀಪ್ಯಹೇತುಕತ್ವವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದರೆ) ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಪೇಕ್ಷಯಾ = ವರವರವರಮಾಣುಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಸಮುದಾಯತ್ವವೇದನವು ಆಗುತ್ತದೆ. (ಸಾಮೀಪ್ಯವೊರತು ಅನ್ಯೋನ್ಯಜ್ಞಾನ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) ಇತಿಚೇತ್ = ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ, (ಸಮಾಧಾನಾಂಶವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಕಾರ್ಯಸಂಭೂತಿನೂತ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಕಾರ್ಯೋತ್ತಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಕಾರಣಂ = ಕಾರಣವು, (ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂನೇಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.) (ಆದಕಾರಣ ಯಥಾಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಇದು ವರಿಹಾರಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ) ಕಾರ್ಯಏಶೇಷೇಷು = ಏಶೇಷಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಕಾರಣಂ = ಕಾರಣವು, ವ್ಯಾಪ್ತಕಂ = ವ್ಯಾಪಾರ ಏಶೇಷವಾದುದು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು, (ಕಾರಣಗಳು ಸ್ವಸದೃಶಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವುಗಳೂ ಏಸದೃಶಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲ) (ಹೀಗಾದರೆ ವ್ಯಕ್ತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ) ಅತಃ = ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಸದೃಶಕಾರ್ಯ ಜನಕತ್ವವಿಯಮುಪ್ಪದಿಂದ, ಅರ್ಥೇಂದ್ರಿಯಸಂಯೋಗಿರೂಪಕಾರಣತಾ = ಗ್ರಾಹ್ಯಗ್ರಾಹಕ ರೂಪಗಳಾದವುಗಳು ಯಾವುದು ಅರ್ಥೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೋ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕುಂಠಿಸಂಯೋಗಿರೂಪಕಾರಣತ್ವವು, ಸಂಯೋಗಿರೂಪರಾಹಿತ್ಯಾತ್ = ಕಾರಣಗಳಾದ ಅರ್ಥೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾಹ್ಯಗ್ರಾಹಕರೂಪಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ನೈವ = ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಆತ್ಮನೋಪಿ = ಕಾರ್ಯಭೂತನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೂ, ತಜ್ಞಾನತಾ = ಸಮುದಾಯವಿಷಯಕವಾದ

ಜ್ಞಾನಇರುವತನವು, ನೈವ=ಕೂಡುವುದೇಇಲ್ಲ, ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಆತ್ಮನಃ= ಕಾರಣನಾದಆತ್ಮನಿಗೆ, ತಜ್ಞಾನ್ವಿತತಾ = ಸಮುದಾಯವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವಿರುವತನವು, ನೈವ=ಇಲ್ಲವೇಇಲ್ಲ.

ತಾ || (1) ೧ ಕಾರಣವು ಸದೃಶವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುವುದೋ, ೨ ಅಥವಾ ವಿಸ್ಮಯವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೋ, ೩ ಉಭಯಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೋ, ೪ ಅಥವಾ ಉಭಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೋ? ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇ ಕಲ್ಪವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯಗಳಾದ (ಆದರೆ ಗ್ರಾಹ್ಯ ರೂಪಗಳು ಆಗದಿರುವ) ವಿರಲವರಮಾಣುಗಳದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಅಂತಹುಗಳೇ ಆದರೆ ಗ್ರಾಹ್ಯರೂಪ ಗಳಾಗದಿರುವ ವಿರಲಗಳೇ ಆದ ವರಮಾಣುಗಳು ಹುಟ್ಟುವವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯ ವಾದವುಗಳು ಅಂದರೆ ಗ್ರಾಹ್ಯರೂಪಗಳಾದ ಮಿಲಿತವರಮಾಣುಗಳು ಹುಟ್ಟಲಾರವು. ಅರ್ಥಾ ನಧಿವತಿಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಗ್ರಾಹಕರೂಪಗಳಾಗದೆಯಿರುವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಗ್ರಾಹಕರೂಪಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಲಾರವು. ಅಸಮುದಾಯಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆಯಿರುವ ಆತ್ಮನದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಅಂತಹ ಆತ್ಮನೇ ಹುಟ್ಟಿ ಯಾನು. ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮುದಾಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನು ಹುಟ್ಟಲಾರನು. ಗ್ರಾಹ್ಯರೂಪವು ಮೊದಲಾದ ವರಮಾಣುಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ವರಮಾಣಾದಿಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಇಂದ್ರಿಯಲಂಬನತ್ವವಿ (ಗ್ರಾಹ್ಯರೂಪತ್ವವಿ)ಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಸದೃಶವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಭಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು || ೧೮೩ || ೧೮೪ || ೧೮೫ ||

ಕಾರಣವು ವಿಸ್ಮಯವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ --

ಮೂ || ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯಜನಕಂ ಯದಿಕಾರಣಮಿಷ್ಟತೇ |
ಕುತಃ ಸಮಾನರೂಪತ್ವಂ ಕಾರ್ಯಾಣಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |
ಅತೋ ನಿಯತ್ಯಾ ಯತ್ಕ್ರಿಯಂಚಿದ್ಯಸ್ಯಕಸ್ಯಾಪಿ ಕಾರಣಂ || ೧೮೬ ||

ಅ || ಯದಿ=ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಕಾರಣಂ=ಕಾರಣವು, ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯಜನಕಂ = ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಇಷ್ಟತೇ ಯದಿ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, (ತಥಾಚ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗದೆ ಇರುವ ವಿರಲವರಮಾಣಾದಿಗಳದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯಭೂತಗಳಾದ ಮಿಲಿತವರಮಾಣಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ.) ಎಂದಾದರೆ— (ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ) ಸರ್ವಶೋಃಪಿ ಕಾರ್ಯಾಣಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ, ಸಮಾನರೂಪತ್ವಂ = ಸಮಾನರೂಪವುಳ್ಳತನವು, ಕುತಃ = ಯಾವುದರಿಂದ. (ಹಾಗಾದರೆ ಕಾರಣವು ಉಭಯಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಪಕ್ಷವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಒಂದೂ ಹುಟ್ಟದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅತಃ=ಅದುದರಿಂದ, ಅನಿಯತ್ಯಾ=ಘಟವು ಘಟಕ್ಕೆನೇ, ನೀಲವು ನೀಲಕ್ಕೆನೇ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ, ಯತ್ಕ್ರಿಯಂಚಿತ್=ಘಟಾದಿಗಳಾಗಲಿ, ನೀಲಾದಿಗಳಾಗಲಿ, ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಾಪಿ=ಘಟಾದಿಗಳಾಗಲಿ, ಅಘಟಾದಿಗಳಾಗಲಿ, ನೀಲಾದಿಗಳಾಗಲಿ, ಅನೀಲಾದಿ

ಗಳಿಗಾಗಲೀ, ಕಾರಣಂ = ಕಾರಣವು, ಸ್ವಾತ್ = ಆಗುವುದು. ಉನ್ನೇದ್ವಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾರೂಪಿತವಾದುದು ಅಗತ್ಯಗರ್ಭಿಕಾಗುವುದು. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವೇ ಸತ್ಯವೆಂದು ಸ್ವಗತರೂಪವೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ಕಾರ್ಯಜನನಮಾತ್ರವು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಭಾವವೆಂದೆಂದೇ ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಅದ ಕಾರಣ ನಿರೂಪಿಸಿಲ್ಲದೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಆಗುವುದು|| ೧೮೬ ||

(೧) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆಕ್ಷೇಪವ ಮೇಲೆ ಹೀಗೆ ನಮೂನಾವನ್ನು ಶುಕ್ರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಜನನ ಸ್ವಭಾವವಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ದೋಷ ರೂಪಸಹಕಾರಿಯಲ್ಲದಾದ ಅಪ್ರಮಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೋ, ಹಾಗೆ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಸದೃಶ ಕಾರ್ಯಜನಕತ್ವ ಸ್ವಭಾವವಿದ್ದರೂ ಅದೃಷ್ಟಾದಿಸಹಕಾರಿಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕದಾಚಿತ್ ವಿಸದೃಶ ಕಾರ್ಯಜನಕತ್ವವೂ ಕೂಡಬಹುದು. (೨) ಅಥವಾ ಸಾಂಖ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಮಾ-ಅಪ್ರಮಾ ಇವು ಎರಡನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳೋ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಮಾಕ್ಕೆ ಏರೋಧಿಗಳಾದ ಗುಣಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಪ್ರಮಾವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾವೆ. ಪ್ರಮಾಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿ ಬಂಧಕಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಅಪ್ರಮಾವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾವೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಉಭಯ ಸ್ವಭಾವತ್ವವಿದ್ದರೂ ಅದೃಷ್ಟಾದಿಸಹಕಾರಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯಾವುದಾದ ರೊಂದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. (೩) ಹೇಗೆ ನೈಯಾಯಿಕಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳೋ ಗುಣವೊಂದಲಾದ ಸಹಕಾರಿಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಮಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು. ಅಪ್ರಮಾವೊಂದಲಾದ ಸಹಕಾರಿಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರಣಸದೃಶವಾದ ಅಥವಾ ವಿಸಮಾನವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಬಹುದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಅದೃಷ್ಟವನು ತಸ್ಯೈವ ವಿಶೇಷಾಪಾದಕಂ ಕುತಃ || ೧೮೭ ||
 ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಾಪಿ ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಮುಪಪಾದಯೇತ್ |
 ಕಾರ್ಯಂ ಚ ಕಾರಣಂ ಚೈವ ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿತ್ || ೧೮೮ ||
 ಭವೇನ್ನಿಯಾಮಕಾಭಾವಾದಿದಮಸ್ಯೈವ ಕಾರಣಂ |
 ಇತಿ ನಿತ್ಯನಿಶಾಶ್ಚೈ ಕೇನ ಮಾನೇನ ಗಮ್ಯತೇ |
 ಇದಂ ನ ಜಾಯತೇನುಷ್ಪದಿತ್ಯತ್ರಾಪಿ ನ ಕಾರಣಂ || ೧೮೯ ||

೨ || ಅದೃಷ್ಟವನು = ಅದೃಷ್ಟವೂ (ಸಹಕಾರಿಮಾತ್ರವೂ) ವಿಶೇಷಾಪಾದಕಂ = (೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ) ವಿಸಮಾನಕಾರ್ಯಜನಕತ್ವಕ್ಕೆ, (೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ) ಅನ್ಯತರ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ್ಕೆ, (೩ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ) ಉಭಯಜನಕತ್ವಕ್ಕೆ ಆಪಾದಕವಾದುದು, ಕುತಃ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ತಸ್ಯೈವ = ಆ ಕಾರಣಕ್ಕೇನೋ, ವಿಶೇಷಾಪಾದಕಂ = ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಪಾದಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು, ಕುತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, (ಆದರೆ ವಿಶೇಷಾಪಾದಕವಾದ ಅದೃಷ್ಟವೂ ಕೂಡ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾರಣಕ್ಕೇನೋ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, ಕಾರಣಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ, ೧ನೇಯ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ನಿಯಾಮಕಗಳಾದ ಕಾರಣ, ಜ್ಞಾಪಕಗಳು ಇಲ್ಲ. ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ = ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅದೃಷ್ಟವು, ವಿಶೇಷಂ = ವಿಶೇಷವನ್ನು, ಉಪಪಾದಯೇತ್ = ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದು. (ಪೂರ್ವಪೂರ್ವತರಾದೃಷ್ಟಕ್ಕೂ

ವಿಶೇಷವಾದಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಆ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವತರಾದಿ ಅದೃಷ್ಟವೂ ಕೂಡ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದು. ತಥಾಚ ಸಮುದಾಯಪ್ರತಿಗತಿಗೆ ಸಮಯನಿಯಮವು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು) ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಾಪಿ = ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೂ, ವಿಶೇಷಂ = ವಿಶೇಷವನ್ನು, ಉಪಸಾದಯೇತ್ = ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದು. (ಕಾರಣಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಪಾದಿಸಿಕೊಡ ತಕ್ಕ ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಕೊಡುವುದು. ತಥಾಚ ಘಟಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ಮೇಲನವಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೂ ಮೇಲನವಾಗುವುದು. ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಮಿಲಿತಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ಅನಸ್ತಿ ತಿಯು ಇರಲಾರದು) (ತಂತುಪಟಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಿದೆ. ವ್ರಮಿತವಾಮದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹ ವಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆ ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೋ ಹಾಗೆ ಹಾಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಇದು ನನಗೂ ಸಮಾನವೇ, ಎಂದರೆ—) ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ = ಯಾವುದಾದರೂ ನೀಲಾದಿಗಳು, ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿತ್ ಏವ = ಯಾವುದಾದರೂ ಪೀತಾದಿಗಳಿಗೇನೇ, ಕಾರ್ಯಂ ಚ = ಕಾರ್ಯವೂ, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ = ಪೀತಾದಿಗಳು, ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿದೇವ = ನೀಲಾದಿಗಳಿಗೇನೇ, ಕಾರಣಂ = ಕಾರಣವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು. (ಏಕೆಂದರೆ ನೀಲವು ನೀಲದ್ದೇ ಕಾರ್ಯವು ಪೀತದ್ದಲ್ಲ, ನೀಲವೇ ನೀಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಪೀತವಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ) ನಿಯಾನುಕಾಭಾವಾತ್ = ನಿಯಾನುಕವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, (ಸಮವಾಯ ಪರಿಣಾಮಗಳು ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಇರುವುದೋ ಅದೇನೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೋ ಅದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ಎನ್ನುವ ಅವಧಾರಣವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ನಿಯಾನುಕವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅಸಿದ್ಧವೆಂದರೆ ಕಾರ್ಯನಿಯಮವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಇದಂ = ಈ ನೀಲವು, ಅಸ್ಯೈವ = ಈ ನೀಲಕ್ಕೇನೇ, ಕಾರಣಂ = ಕಾರಣವು. ಪೀತಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ನೀಲಕ್ಕೆ ನೀಲಕಾರ್ಯವು) ನಿತ್ಯವಿನಾಶಿತ್ಯೇ = ನಿರನ್ವಯವಾಗಿ ವಿನಾಶೋತ್ಪಾದವಾಗುತ್ತದೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಕೇನ ಮಾನೇನ = ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.) (ವಶ್ವಾಡ್ಭಾವಮಾತ್ರವು ನೀಲದಿಂದ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಪೀತದಿಂದಲೂ ಇರುತ್ತದೆ.) (ಕಾರಣನಿಯಮವನ್ನು ಕೂಡ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಇದಂ = ಈ ನೀಲವು, ಅನುಷ್ಠಾತ್ = ಈ ಪೀತದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ನ ಜಾಯತೇ = ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. (ಮತ್ತೆ ನೀಲದಿಂದಲೇ) ಇತ್ಯತ್ರಾಪಿ = ನೀಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣತ್ವನಿಶ್ಚಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಕಾರಣಂ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. ನೀಲಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ನೀಲಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವವಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪೀತಕ್ಕೂ ಕೂಡ ನೀಲಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವ ಭಾವಿತ್ವವು ಇದೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ಹೇಗೆ ನಿಮಗೆ ಸಮವಾಯ ಪರಿಣಾಮಗಳು ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಕುವಿಂದ ಪಟಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ನನಗೂ ಆಗುವುದು, ಎಂದರೆ 'ಇದಮಸ್ಯೈವ ಕಾರಣಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಆತ್ಮನಿಗೆ ನಿತ್ಯವಿನಾಶಿತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆನ್ನುವ ನಿಶ್ಚಯವು ಕೊಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಧಾರಣವು ಅನನ್ಯಭಾಸಿದ್ಧವಾದ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕದಿಂದ ಕೂಡಬಹುದು. ಬೌದ್ಧರ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ನಾವು ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾನು ಸಂಧಾನವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತೇವೆ. ಸೌಗತರು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಕ್ಷಣಿಕಾತ್ಮನು ಕಾರಣತ್ವನಿಶ್ಚಯಕವಾದ ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾನು ಸಂಧಾನವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೧೮೭ || ೧೮೮ || ೧೯೯ ||

(1) ಹೀಗೆ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವನ್ನು ಈಗ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಗ್ರಂಥವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಕೇವಲವಾಗಿ ಸಮುದಾಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷಣಿಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. (2) ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅದಾದರೂ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರವನ್ನು ಗೃಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಉಪಬಂಧಿಯಾದ ಸತ್ತಾವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸತ್ತಾವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಅವಿಶ್ವಮಾಣಿಕವು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ— ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು. 'ಕ್ಷಣಸಂಬಂಧಿಸತ್ಯವೋ ೨ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶವಿರುವಿಕೆಯೋ, ೩ ಅಥವಾ ಕ್ಷಣಾಂತರಕ್ಕೆ ಅಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಇದ್ದು ಏಕಕ್ಷಣಸಂಬಂಧಿತ್ಯವೋ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೇದ್ದು ಇಷ್ಟವೇ.' ಸ್ಥಾಯಿಯಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಏಕಕ್ಷಣಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸತ್ತಾವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ೨ನೇದ್ದನ್ನೂ ೩ನೇದ್ದನ್ನೂ ದೂಷಿಸುತ್ತೇವೆ—

ಮೂ || ವಿನಾಶೋತ್ಪತ್ತಯಶ್ಚೈವ ಸ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಸದಾತನಾಃ |

ದೃಶ್ಯತೇ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾತಃ ಸ್ಥಿರತ್ವಂ ಸರ್ವವಸ್ತುಷು || ೧೯೦ ||

ಅ || ಸದಾತನಾಃ=ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ವಿನಾಶೋತ್ಪತ್ತಯಃ=ವಿನಾಶೋತ್ಪತ್ತಿಗಳು, ನೈವ ಚ ದೃಶ್ಯಂತೇ=ಕಾಣದಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಏನಾರಗಳನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಕ್ಷಣಾಂತರಸಂಬಂಧಿತ್ವವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಇಂತಮ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವುವುದು? (ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣವೃತ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕೂಡಲೆ ಗೃಹಿಸುತ್ತದೋ, ೨ ಇಲ್ಲಿನೋ, ವರ್ತಮಾನ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಹಿಯಾದುದರಿಂದ ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅಸತ್ಯವು ಸಿದ್ಧವುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ— ೨ನೇದ್ದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು ತೋರದಿರುವುದೇ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ, ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವರ್ತಮಾನ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಹಿತ್ವವನ್ನು ವರರೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕಾಲವೃತ್ತಿತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. (3) ಅಥವಾ ಗನೇ ವಕ್ಷವೇ ಆಗಲಿ. ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಹಿತ್ವವಿದ್ದರೂ 'ತದೇವೇದಂ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಹಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾತಃ=ತದೇವೇದಂ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಯಿಂದ, ಸರ್ವವಸ್ತುಷು=ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿರತ್ವಂ=ಒಂದಕ್ಕೇನೇ ಅನೇಕ ಕ್ಷಣಸಂಬಂಧಿತ್ವವು, ದೃಶ್ಯತೇ=ವಿಸಯೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವೂ, ತಮ್ಮ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಸದ್ಭಾವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೧೯೦ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಬಾಧಕವಾಗದೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಕವು ಆಗುವುದು ಎಂದು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನೂ || ಫಲಾದೀನಾಂ ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವತ್ರಾಪ್ಯನುನಿಯತೇ || ೧೯೧ ||
 ಸತ್ವೇನ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಂ ಚೇದಾಕಾಶಸ್ಯಾವಿಶೇಷತಃ |
 ಅವಿಶೇಷೋಽಖಿಲಸ್ಯಾಪಿ ಸತ್ವಾತ್ಪಿಂ ನಾನುನಿಯತೇ || ೧೯೨ ||

ಅ || ಫಲಾದೀನಾಂ = ಫಲ, ದೇಹದೀನಾದಿಗಳಿಗೆ, ವಿಶೇಷೇಣ = ಪರಿಮಾಣಭೇದದಿಂದ,
 ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಂ = ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು, ಅನುನಿಯತೇ = ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತತಃ = ಆ ದೃಷ್ಟಾಂತ
 ದಿಂದ, ಸರ್ವತ್ರಾಪಿ = ಫಲಾದಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಸತ್ವೇನ = ಸತ್ವರೂಪವಾದ
 ಹೇತುವಿನಿಂದ, ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಂ = ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು, ಅನುನಿಯತೇ ಚೇತ್ = ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುವ
 ದಾದರೆ, ಆಕಾಶಸ್ಯ = ಆಕಾಶಕ್ಕೆ, ಅವಿಶೇಷತಃ = ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವ
 ರಿಂದ, ಅವಿಶೇಷಃ = ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದರಾಹಿತವು, ಅಖಿಲಸ್ಯಾಪಿ = ಏಪ್ರತಿವಸ್ತುವಾದ
 ದೆಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ, ಸತ್ವಾತ್ = ಸತ್ವದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಕಿಂ = ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ, ನಾನುನಿಯತೇ = ಅನು
 ಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಆಕಾಶಸ್ಯ = ಆಕಾಶಕ್ಕೆ, ಅವಿಶೇಷತಃ = ಪರಿಮಾಣಭೇದವು ಇಲ್ಲ
 ದಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ, ಅಖಿಲಸ್ಯಾಪಿ = ಎಲ್ಲಾಫಲಾದಿಗಳಿಗೂ, ಅವಿಶೇಷಃ =
 ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣಭೇದಾಭಾವವು, ಸತ್ವಾತ್ = ಸತ್ವದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಕಿಂ =
 ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ, ನಾನುನಿಯತೇ = ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) 'ಯತ್ ಸತ್ ತತ್ ಕ್ಷಣಿಕಂ ಯಥಾಫಲಾದಿ
 ಸಂತಶ್ಚ ಪಂಚಸ್ಕಂಧಾಃ' ಯಾವುದು ಸತ್ತಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಕ್ಷಣಿಕವು ಫಲಾದಿಗಳಂತೆಯೇ
 ಪಂಚಸ್ಕಂಧಗಳೂ ಸತ್ತಾಗುವೆ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ಸ್ಥಿರತ್ವವಿವಯಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಗೆ
 ಬಾಧಕವಾಗುವುದು. ಫಲಾದಿ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವಿಲ್ಲ (2) 'ಯದ್ಧಿರುದ್ಧ
 ಪರಿಮಾಣಂತತ್ ನಾನಾದ್ಯಸ್ಥಂ ಯಥಾಫಲವಟ' ಯಾವುದು ವಿರುದ್ಧಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದೋ
 ಅದು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿಕಂಡದೆ ಫಲವಟಗಳಂತೆಯೇ, 'ವಿರುದ್ಧಪರಿಮಾಣಂ ಚ ಫಲಾದಿಕಂ
 ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಯೋಃ' ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಫಲಾದಿಗಳು ವಿರುದ್ಧಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು,
 ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಫಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ, ವರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.
 'ಯತ್ ಸತ್ ತತ್ ಅಕ್ಷಣಿಕಂ ಯಥಾಕಾಶಃ ಸಚ್ಚನೀಲಾದಿ' ಯಾವುದು ಸತ್ತೋ ಅದು
 ಅಕ್ಷಣಿಕವು ಆಕಾಶದಂತೆ, ನೀಲಾದಿಗಳೂ ಸತ್ತಾಗುವೆ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನದಿಂದ
 ಪ್ರತಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಸಾಧಕವಾದ ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಆಭಾಸತ್ವವಿದ್ದ
 ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ಥಿರತ್ವಸಾಧಕಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಬಾಧಕತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶರೂಪ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ
 ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಆಕಾಶೋ ದ್ವೈ ನಿರೋಧೌ ಚ ನಿತ್ಯಂ ತ್ರಯಮನುಸ್ಸೃತಂ'
 ಎಂದು ಪರರೇ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಸಾಧಕ
 ವಾದ ಪರಿಮಾಣಭೇದಾದಿಗಳೂಕೂಡ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. (3) ನೀನು ಹೇಳಿದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವ
 ಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನು
 ಮಾನವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಬಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲ
 ವಾದರೆ 'ಫಲಾದಿಕಂ ಪರಿಮಾಣಭೇದರಹಿತಂ ಸತ್ವಾದಾಕಾಶವತ್' ಫಲನೊಲಲಾದುದು
 ಪರಿಮಾಣಭೇದವಿರಹಿತವಾದುದು, ಸತ್ವನಿದ್ದವ್ರಯುಕ್ತ ಆಕಾಶದಂತೆ ಎಂದೂ ಅನುಮಾನವು
 ಕೊಡಬಹುದು. ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬಾಧ ಹೊರತು ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ.
 ತಥಾಚ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯ

ವೈಕಲ್ಯವು ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧದಿಂದಲೇ ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟಾ
 ಮಾಣ್ಯವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.
 ಅದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇ. ಇದರಿಂದ 'ಆಕಾಶೇಚಾನಿಶೇಷಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. (4) ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸತ್ತ ತಿಪಕ್ವತ್ವವನ್ನು
 ಬಾಧಿತವಿಸಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವನಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವೂ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು.
 (5) ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಫಲಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವೆಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಅಲ್ಲಿಯೂ
 ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವೆವು || ೧೯೧ || ೧೯೨ ||

ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸತ್ವವಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ.
 ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಮೂರ್ತಾಭಾವರೂಪತ್ವವಿದೆ. ಭಾವತ್ವವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ವವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.
 ಸ್ವರೂಪತ್ವವೇ ಸತ್ವವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೂ ಅಭಾವವು ನಿಃಸ್ವರೂಪವೆಂದಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ
 ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯದ್ವ್ಯಾಕಾಶಸ್ಯ ಸತ್ವಂ ನ ಕುತ ಏವ ನರಾದಿಷು |
 ಸಧರ್ಮಿಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ತಮಭಾವಸ್ಯ ನಿಯಾಮಕಂ || ೧೯೩ ||
 ತೌ ವಿನಾ ನಹ್ಯಭಾವಶ್ಚ ಕ್ವಚಿದ್ವ್ಯಷ್ಟಃ ಕದಾಚನ |
 ಅಧರ್ಮಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ತಮಾಕಾಶಸ್ಯಾವಗನ್ಯತೇ || ೧೯೪ ||
 ಸ್ವೀಕಾರತ್ಯಾಗತೋದ್ಯಷ್ಟದ್ಯಸ್ಯಯೋಃ ಸರ್ವವಸ್ತುಷು |
 ಗುಣಾನುನತ್ತ ಏವಾಸೌ ವಿದಧಾತ್ಯಧಿಕಂ ಪುನಃ || ೧೯೫ ||

ಅ || ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆಕಾಶಸ್ಯ=ಆಕಾಶಕ್ಕೆ, ಸತ್ವಂ=ಸತ್ವವು, ನ=
 ಇಲ್ಲವೋ, ನರಾದಿಷು = ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಕುತ ಏವ = ಹೇಗೆ ತಾನೇ
 ಬರುವುದು. (ಅಂದರೆ (೧) ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ, ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ
 ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯವೂ ತನ್ನ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿ
 ಚಾರಾಭಾವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ವವು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಸಿದ್ಧವಾಗ
 ಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ತಥಾ ಚ ಪರಕೀಯಃ ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕೂ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯವು ಬರು
 ವುದು. (೨) ವಿಧಿಮುಖ ಪ್ರತ್ಯಯವೇದ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಾವತ್ವವೂ,
 ಪ್ರಮಾವಿಸಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಸತ್ವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಅದು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ
 ಸಮಾನವೇ.) (ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭಾವತ್ವವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
 ಉಪೋದ್ಧಾತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಸಧರ್ಮಿಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಂ = ಎಲ್ಲಿ ಅಭಾವವು ಇದೆಯೋ
 ಅದು ಧರ್ಮಿಯು, ಯಾವುದರ ಅಭಾವವೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು, ಆ ಉಭಯ
 ವತ್ವವು, ಅಭಾವಸ್ಯ = ಅಭಾವಕ್ಕೆ, ನಿಯಾಮಕಂ = ವ್ಯಾಪಕವು, (ಅಂದರೆ ಯಾವುದು
 ಅಭಾವವೋ, ಅದೆಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಿಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೇ ಆಗಿದೆ. ಉದಾ = ಘಟಾದ್ಯ
 ಭಾವವು. ಅದು ಭೂತಲ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಿಯಿಂದಲೂ ಘಟ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ
 ಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದೇ ಆಗಿದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಇದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿ
 ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯನಿಯಮವು ೧ ದೇಶದಿಂದ ಆಗುವುದೋ, ೨ ಕಾಲದಿಂದಲೋ? ೧ನೇ
 ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಸಮಾನದೇಶತ್ವವಿಲ್ಲ. ಭೂತಲವು ಸ್ವಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಾವವು

ಭೂತಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಿಂದಲಾದರೂ ವಿರುದ್ಧವೇ. ೨ನೇದ್ದು ಯದ್ಯಪಿ ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಕಥಂಚಿತ್ ಸಮಾನದೇಶತ್ವವು ಕೂಡಬಹುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಿಂದ ಸಮಾನದೇಶತ್ವವು ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಗಭಾವ ಪ್ರಧ್ನಸಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಭಿನ್ನಕಾಲತ್ವನಿಯಮವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಸಾಹಿತ್ಯವ್ಯಾಪ್ಯತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ ವಿನಾ = ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ, ಅಭಾವಶ್ಚ = ಅಭಾವವಾದರೂ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಕದಾಚನ = ಯಾವಾಗಲೂ, ನ ಹಿ ದೃಷ್ಟಃ = ಕಾಣಲ್ಪಡಲೇ ಇಲ್ಲ ಚ = ಅಭಾವವು ಕಾಣಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳು ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವಾಗಲೇ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿ = ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು. (ಹೀಗೆ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಸಾಹಿತ್ಯವು ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾದರೆ ಇದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ) ಅಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಂ = ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಸಾಹಿತ್ಯಭಾವವು, ಆಕಾಶಸ್ಯ = ಆಕಾಶಕ್ಕೆ, ಅವಗನ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಾವಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸಧರ್ಮಿವ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಆಕಾಶದಿಂಚ ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಆಕಾಶ ಎಂದೇ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅತ್ರ ಇದಂ ನಾಸ್ತಿ' ಎಂದು ಆಕಾಶವು ಅವಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) (ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸೌಹಾರನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಸರ್ವವಸ್ತುಃ = ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಅದೃಷ್ಟದೃಷ್ಟಯೋಃ ಸ್ವೀಕಾರತ್ಯಾಗತಃ = ಕ್ಷಣಿಕ ಮೊದಲಾದ ಅದೃಷ್ಟದ ಸ್ವೀಕಾರದೊಡೆಯಿಂದಲೂ, ದೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಿರತ್ವಾದಿಗಳ ತ್ಯಾಗದಿಂದಲೂ, ಅಸೌ = ಸೌಗತನು, ಪುನಃ = ಮತ್ತೆ, ಉನ್ಮತ್ತೇ ಏವ = ಉನ್ಮತ್ತನಲ್ಲಿಯೇ, ಅಧಿಕಂ = ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, (ತನ್ನಿಂದ) ಗುಣಾನ್ = ಗುಣಗಳನ್ನು, ವಿಧಧಾತಿ = ಮಾಡತಾನೆ (ಅಂದರೆ ಉನ್ಮತ್ತನನ್ನೂ ಕೂಡ ತನ್ನ ದೆಶೆಯಿಂದ ಅಧಿಕ ವಿನೇಕವುಳ್ಳವನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಉನ್ಮತ್ತನು ಸರ್ವತ್ರ ಅವ್ರಮಿತವಾದುದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಿತವಾದುದನ್ನು ಬಿಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. || ೧೯೩ || ೧೯೪ || ೧೯೫ ||

ಏರಲಾಣುಗಳಿಂದ ಮಿಲಿತಾಣುರೂಪವಾದ ಅಸದೃಶಕಾರ್ಯಜನನವೇ ಅಯುಕ್ತ ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

“ಓಂ ಉತ್ತರೋತ್ತಮೀ ಚ ಪೂರ್ವನಿರೋಧಾತ್ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೨೦ ||

ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕ ಸ್ವಸದೃಶಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲು ಇರುವ ಕಾರಣನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕವಾದದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಸದೃಶಕಾರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಆಮೇಲೆ ಅದರಲ್ಲಿ ವೈಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಉತ್ತರೋತ್ತಮೀನಾಶ್ರೇಣ ವಿನಾಶಾತ್ಪೂರ್ವವಸ್ತುನಃ |
 ನ ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಪಕತ್ವಂ ಚ ಯುಜ್ಯತೇ ಕಸ್ಯಚಿತ್ಕ್ವಚಿತ್ || ೧೯೬ ||
 ಆತೋ ಜ್ಞಾತಂ ಮಯೇತ್ಯಾದಿ ನ ಜ್ಞೇಯಮನುಮಾಕುತಃ |
 ಏಕತ್ವಮನಃ ಭೂತಿಷ್ಟಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ನಿರ್ಮಾನಿ (ನ) ಕಾ ಭಿದಾ |
 ಕುತ ಆತ್ಮಾದಿಕೇಷು ಸ್ಯಾದ್ಭಿಲೇವಾನುಭವೋ ಯತಃ || ೧೯೭ ||

ಅ || ಉತ್ತರೋತ್ತಮಾತ್ಮೇಣ=ಮೇಲಿನ ಸದೃಶಕಾರ್ಯದ ಉತ್ತಮಾತ್ಮದಿಂದಲೇ, ಪೂರ್ವವಸ್ತುನಃ=ಮೊದಲಿನ ವಸ್ತುವಿಗೆ, ವಿನಾಶಾತ್=ವಿನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ, ಕಸ್ಯಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದು ಕಾರಣಕ್ಕೂ, ಕ್ವಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಪಕತ್ವಂಚ=ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಥಾಯಕತ್ವವು, ನ ಯುಜ್ಯತೇ=ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಃ=ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಪಣವು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮಯಾ ಜ್ಞಾತಂ ಇತ್ಯಾದಿ, ನ ಜ್ಞೇಯಂ=ಯಾವುದು ಲಿಂಗವು ನನ್ನಿಂದ ಸಾಧ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟತೋ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವು. (ಆದುದರಿಂದ), ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನವು, (ಆಗಮಾದಿಗಳೂಕೂಡ) ಕುತಃ=ಎಲ್ಲಿಂದ(ಹಾಗಾದರೆ ಸರ್ವಲೋಕಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಅಪಲಾಪ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಆದರ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅಲೌಕಿಕವಾದಾಗ್ಯೂ ಒಟ್ಟು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಪಕತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ) (ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ), ಅನುಭೂತಿಸ್ಥಂ = ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಸಿದ್ಧವಾದ, ಏಕತ್ವಂ=ಏಕತ್ವವನ್ನು, ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ=ಬಿಟ್ಟು, ನಿರ್ವಾನಿಕಾ=ಪ್ರಮಾಣ ಬಾಧಿತವೂ, ಪ್ರಮಾಣವಿರಹಿತವೂ ಆದ, ಭಿಧಾ=ಭೇದವು, ಆತ್ಮಾದಿಕೇಷು=ಆತ್ಮಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ, ಕುತಃ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಸ್ಯಾತ್=ಅಂಗೀಕರಿಸಲು ಅರ್ಹವಾಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಅನುಮಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಮಾತ್ರದಿಂದ ಅಲೌಕಿಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೋ?, ಅದವಾ ಆತ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಲೌಕಿಕತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೋ? ಇನ್ನೇದ್ದು ಕೊಡಲಾರದು. ಆತ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವದಿಂದಲೇ ಅನುಮಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೇದ್ದಾದರೂ ಆತ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು, ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಪ್ರಮಾಣ ಬಾಧಿತವೂ, ಪ್ರಮಾಣ ಶೂನ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಅದರಿಂದ ಆತ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದರೆ—) ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಅನುಭವಃ = ಅನುಭವವು, ಬಲೈವ=ಪ್ರಬಲವೇ ಆಗಿದೆಯೋ ಅಂದರೆ ತರ್ಕಬಲದಿಂದ ಅನುಮಾನವು ನಿರವಕಾಶವಾಗಿ ಪ್ರಬಲವಾದಾಗ ಅದರ ವಿಲೋಧದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗುವುದು. ಯಾವಾಗ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಹಿಡಿದ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅಭಾಸತ್ವವಿದೆಯೇ, ಆವಾಗ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು? ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಗೆ ಅದರಿಂದ ಬಾಧವೂಕೂಡ ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು? ಅಬಾಧಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾನುಭವವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಬಲವೇ ಆಗಿದೆಯೋ, ಅದರಿಂದ ಆತ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವವು ಅದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು || ೧೯೬ || ೧೯೭ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಮೇಲಿನದ್ದು ದುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಮೊದಲಿನದ್ದಕ್ಕೆ ನಾಶವು ಬರಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಮೊದಲಿನದ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಇದ್ದುದರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ದುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋಶ್ಚೈಕಕಾಲೀನತ್ವಂ ವಿನಾ ಕಥಂ || ೧೯೮ ||
 ಪೂರ್ವಸಂಸ್ಕಾರಯೋಗೀ ಸ್ಯಾದುತ್ತರೋ ನಿಯಮೇನ ಚ |
 ಸಂಬಂಧಾ ಏವ ಸಂಸ್ಕಾರಮನ್ಯತ್ರಾದಧತೇಽಖಿಲಾಃ |
 ಅಸಂಬಂಧಃ ಕಥಂ ಪೂರ್ವ ಉತ್ತರೇ ವಾಸನಾಕರಃ || ೧೯೯ ||

ಅ || ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋಜ್ಞೆ = ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ, ಏಕಕಾಲೀನತ್ವಂ = ಏಕಕಾಲೀನತ್ವವನ್ನು, ವಿನಾ = ಹೊರತು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಉತ್ತರಃ = ಮೇಲಿನದ್ದು, ನಿಯಮೇನ = ನಿಯಮದಿಂದ, ಪೂರ್ವಸಂಸ್ಕಾರಯೋಗೀ = ಪೂರ್ವದಿಂದ ಆಹಿತವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಸ್ವಾತ್ = ಆಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಮೇಲಿನದ್ದು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಪೂರ್ವದ್ದು ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲೀನತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಕಾಲೀನತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವಾಹಿತಸಂಸ್ಕಾರಯೋಗಿತ್ವವು ಮೇಲಿನದ್ದಕ್ಕೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಏಕಕಾಲೀನತ್ವವಿದ್ದರೆ ನೇನೇ ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಪಕತ್ವವು ವ್ಯಸ್ಥವಾಗಿದೆ. ಭಿನ್ನಕಾಲೀನತ್ವವಿದ್ದರೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಏಕಕಾಲೀನತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಪಕತ್ವವು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ —) (ಯಸ್ವಾತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂದರೆ) ಅಖಿಲಾಃ = ಎಲ್ಲಾ ಸಂಸ್ಕಾರಾಧಾಯಕಗಳಾದ ಚಂಪಕಕುಸುಮ ಮೊದಲಾದ ವದಾರ್ಥಗಳು, ಸಂಬಂಧವಿವ = ತ್ರೈಲಾದಿಗಳಿಂದ ನಂಬಧ್ವಗಳಾಗಿಯೇ, ಅನ್ಯತ್ರ = ತ್ರೈಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಂ = ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು, ಆದಧತೇ = ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅಸಂಬಂಧಗಳಾದವುಗಳು ಸಂಸ್ಕಾರಾಧಾಯಕಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿದೆ. ಭಿನ್ನಕಾಲದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ) ಅಸಂಬಂಧಃ = ಮೇಲೆ ಆಗುವ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ, ಪೂರ್ವಃ = ಮೊದಲಿನದ್ದು, ಉತ್ತರೇ = ಮೇಲೆ ಇರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ವಾಸನಾಕರಃ = ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡೀತು? (ಅಂದರೆ ಮೇಲೆ ಆಗತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಾರದು.) || ೧೯೮ || ೧೯೯ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಧ್ಯಾಯ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆರೂಢವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ನೂ || ಏಕಕಾಲತಯಾ ಯೋಗಂ ವಿನಾ ಸಂಸ್ಕಾರತಃ ಕಥಂ || ೨೦೦ ||
 ಕ್ಷಣಮಾತ್ರಮವಸ್ಥಾನಂ ಸ್ವೀಕೃತಂ ಸರ್ವವಸ್ತುಷು |
 ಪೂರ್ವಮಧ್ಯಾಪರಕಲಾ ವಿಕಲಃ ಕ್ಷಣ ಇಷ್ಯತೇ || ೨೦೧ ||

ಅ || ಏಕಕಾಲತಯಾ ವಿನಾ = ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿರೋಣವನ್ನು ಹೊರತು, (ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.) ಯೋಗಂ ವಿನಾ = ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ, (ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಪಕತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.) ಸಂಸ್ಕಾರತೋ ವಿನಾ = ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊರತು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, (ಅನುಮಾನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವು.) (ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ವಿನಾಶವಾಗುವುದಾದರೆ ಇದಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಅದೇನೇ ಯಾವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದರೆ) ಸರ್ವವಸ್ತುಃ = ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಕ್ಷಣಮಾತ್ರಂ = ಒಂದು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರ, ಅವಸ್ಥಾನಂ = ಅವಸ್ಥಿತಿಯು, ಸ್ವೀಕೃತಂ = (ಬುದ್ಧರಿಂದ) ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಕಾರಣವು ಒಂದು ಕ್ಷಣದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿ, ಮಧ್ಯಭಾಗವಾಗುವಾಗ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಅವರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಸ್ವಪ್ನವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಪೂರ್ವ ಮಧ್ಯಾಪರ ಕಲಾವಿಕಲಃ = ಪೂರ್ವಭಾಗ, ಮಧ್ಯಭಾಗ, ಅಪರಭಾಗ ಎಂದು ಅಂಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕ್ಷಣಃ = ಕ್ಷಣವು ಇಷ್ಯತೇ = ಬಾಧ್ಯರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) 'ಪೂರ್ವಕ್ಷಣಃ ಉತ್ತರಕ್ಷಣೇ ಸಂಸ್ಕಾರಾಧಾಯಕೋ ನ ಭವತಿ ತೇನಾಸಂಬಂಧತ್ವಾತ್ ಯೋ ಯೇನಾಸಂಬಂಧೋ ನಾಸಿ' ತತ್ರ ಸಂಸ್ಕಾರಾಧಾಯಕಃ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಃ' ಪೂರ್ವಕ್ಷಣವು ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ, ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ಯಾವುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇರುವುದೋ ಅದು ಅಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾಧಾಯಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮ್ಮತವಾದ ಚಂಪಕಾದಿ ಪುಸ್ತಕಂತೆ. (2) ಅಥವಾ ಯಾವುದು ಎಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾಧಾಯಕವೋ ಅದು ಅದರಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿದೆಯೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ, ತೈಲಸಂಬಂಧವಾದ ಚಂಪಕದಂತೆ. ಆಸಂಬಂಧವಾದುದಕ್ಕೂ ಸಂಸ್ಕಾರಾಧಾಯಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಕಸೂರಿಯು ಸಂಬಂಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನೆಂಬಂತೆ ತನ್ನಿಂದ ಆಸಂಬಂಧವಾದ ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪರಿಮಳೀಕರಿಸಬೇಕಾದೀತು. (3) 'ಆಸಂಬಂಧತ್ವ ಪೂರ್ವಃ ಉತ್ತರೇಣ ತತೋ ಭಿನ್ನಕಾಲೀನತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್' ಮೊದಲಿನದ್ದು ಮೇಲಿನಿಂದ ಆಸಂಬಂಧವಾಗಿದೆ, ಅದರಿಂದ ಭಿನ್ನಕಾಲೀನತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದರಿಂದ. ಭಿನ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಹೇಳಿದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು (4) 'ಭಿನ್ನಕಾಲೀನಶ್ಚ ಪೂರ್ವ ಉತ್ತರೇಣ ತದುತ್ಪಾದ ಏವ ನಸ್ತತ್ಪಾತ್ ಸಮ್ಯತವತ್' ಮೊದಲಿನದ್ದು ಮೇಲಿನಿಂದ ಭಿನ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದು, ಅದು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಯತದಂತೆ, (5) ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಕಾಲ ಪೂರ್ವಕಾಲವೃತ್ತಿತ್ವವು ಆವಶ್ಯಕವು. ಯೌಗಪದ್ಯವಿದ್ದರೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಷಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ಆಗ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ಅನಸ್ಥಿತಿಯು ಭಗ್ನವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾಂಗೀಕಾರವೇ ಉತ್ತರೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವಿರೋಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ || ೨೦೦ || ೨೦೧ ||

ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ —

“ ಓಂ ಅಸತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೋ ಸರೋ ಧೋ ಯೌಗಪದ್ಯಮನ್ಯಥಾ ಓಂ ”
 || ಸೂ. ೨೧ ||

ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಕಾರಣವು ನಷ್ಟವಾದಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ, ಕಾರಣವು ಇರುವಾಗಲೇ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ? ಗನೇ ಕಲ್ಲು ದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದರಲು ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಎದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಅದರ ಕಾರ್ಯವು ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ ಹಾನಿಯು ಬರುವುದು. ಕಾರಣವಿರುವಾಗ ಉತ್ತರೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಎನ್ನುವ ಅಂತ್ಯವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಭಿಜ್ಞವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಾದರೆ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ವಿನಾಶಕವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಅದರಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಗಳಾಗುವವು, ಅವುಗಳಿಂದಲೂ ಹಾಗೆ, ಹೀಗೆ ಸರ್ವಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಅಭಿಜ್ಞವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ಹೀಗೆ ಕ್ಷಣಿಕವಾದದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ವಿನಾಶವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ —

“ ಓಂ ಪ್ರತಿಸಂಖ್ಯಾಪ್ರತಿಸಂಖ್ಯಾನಿರೋಧಾಪ್ರಾಪ್ತಿ ರವಿಚ್ಛೇದಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೨೨ ||

ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರಾಮವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕನಾಶವೂ ಅಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಕನಾಶವೂ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಅಂದರೆ, ಕಾರಣವು ಇರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಉತ್ತತ್ತಿಕ್ಷಣವೇ ಕಾರ್ಯವಿಯೋಗಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವಿಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವು ಸತ್ತೇ ಆಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಅದರ ಉತ್ತತ್ತಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ, ಆದುದರಿಂದ ನೀವು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣವಿನಾಶವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಹಾಗೆಯೇ ಸತ್ತಾದ ಘಟಕೇನೇ ಆತ್ಯಂತಿಕನಾಶವು. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಸತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಅದರ ಕಾರ್ಯವೂ ಹೀಗೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಸಂತಾನೋಚ್ಛೇದವೂ ಹೇಗೆ ಆದೀತು?

ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯವು ಅನ್ಯಥಾ ಅನುಪವನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

“ ಓಂ ಉಭಯಥಾ ಚ ದೋಷಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೨೩ ||

ಕಾರಣವು ಇರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆನ್ನುವ ನಿಯಮವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದೋಷವಿದೆ. ಧರ್ಮ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೂ ಕೂಡ ಕಾರ್ಯವು ಇರುವಂತನಕ ಇರತಕ್ಕದಾದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಿಲ್ಲ. ಅತ್ಯವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಅದರಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಗಲಾರದು.

ಹಾಗಾದರೆ ‘ಯತ್ ಸತ್ ತತ್ ಕ್ಷಣಿಕಂ ಯದಾ ದೀಪಾದಿ’ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವಿರಲಿ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

“ ಓಂ ಆಕಾಶೇ ಚಾವಿಶೇಷಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೨೪ ||

ದೀಪದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಪರಿಮಾಣವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ. ಅಂದರೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣವಿಶೇಷವು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಆ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಸತ್ಯಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಅಕ್ಷಣಿಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು.

ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನೀನು ಹೇಳಿದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನವು ಆಯುಕ್ತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ಅನುಸ್ಮೃತೇಶ್ಚ ಓಂ ” || ಸೂ. ೨೫ ||

‘ತದೇವೇಂದ’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಯು ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ || ೨೦೦ || ೨೦೧ || ಸೂ. ೧೮ || ೧೯ || ೨೦ || ೨೧ || ೨೨ || ೨೩ || ೨೪ || ೨೫ || ಅಧಿ. ೨ ||

‘ಅಸತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೋಪರೋಧೋ ಯಃ ಪದ್ಯಮನ್ಯಥಾ’ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅದನ್ನು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸಬಾರದು—

ಮೂ || ಪೂರ್ವಭಾವಭವಂ ಕಾರ್ಯಮುತ ತನ್ನಾಶಸಂಭವಂ |
ಯೌಗಪದ್ಯಂ ಸತಿ ಭವೇದುತ್ಪಾದ್ಯಾನಾಮಶೇಷತಃ || ೨೦೨ ||
ವಿನಾಶೇ ಚೇನ್ನತತ್ಕಾರ್ಯಂ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತೌ ಚ ಕಾ ಪ್ರಮಾ |
ಅಭೇದೇಽಪಿ ವಿಶೇಷೇಣ ದೇಹದೀಪಫಲಾದಿಷು || ೨೦೩ ||
ವಿಶೇಷದರ್ಶನಂ ಯುಕ್ತಮಸ್ಮಾಕಮನುಭೂತಿತಃ |
ವಿಶೇಷದರ್ಶನಂ ಮಾನಂ ಯದಿ ನ ಸ್ಥೈರ್ಯಾದ್ಯಕ್ಕುತಃ || ೨೦೪ ||

ಅ || (ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಸತ್ಯವೆಂದು ವರರಿಗೆ ಅಭಿಮತವು. ಅದು ಕ್ಷಣಿಕವಸ್ತು ಎನ್ನಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. ಹೇಗೆಂದರೆ) ಕಾರ್ಯಂ = ಕಾರ್ಯವು, ೧ ಪೂರ್ವಭಾವಭವಂ = ಕಾರಣವು ಇರುವಾಗ ಆಗುತ್ತದೋ, (ಅಂದರೆ ಕ್ಷಣಿಕವಾದ ವಸ್ತುವಿನನ್ನೆಡೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯವು ಕಾರಣವು ಇರುವಾಗಲೇ ಆಗುತ್ತದೋ, ಅಂದರೆ ಕಾರಣಸತ್ತಾಸಮಾನಕಾಲೀನ ಸತ್ತಾವುಳ್ಳದ್ದೋ.) ೨ ಉತ = ಲಭನಾ, ತನ್ನಾಶಸಂಭವಂ = ಆ ಕಾರಣವು ನಾಶವಾದಮೇಲೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದೋ, (೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮೋಹವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಸತಿ = ಕಾರಣವಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಾದರೆ (ಕಾರಣವು, ಕ್ಷಣಿಕವು, ಕಾರ್ಯವು ಕಾರಣಸತ್ತಾಸಮಾನಕಾಲೀನ ವಾದ ಸತ್ತಾವುಳ್ಳದ್ದೆಂದಾದರೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದೇ ನ್ಯಾಯವು, ಹೀಗೆ ಅದರ ಸಂತಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ಅಶೇಷತಃ ಉತ್ಪಾದ್ಯಾನಾಂ = ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ, ಯೌಗಪದ್ಯಂ = ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯು ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಅದಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರೂಪವಾಗಿದೆ.) (೨ನೇ ಸ್ತಂಭ ಸುಕಾರಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏನಾರೇ ಚೇತ್ = ಕಾರಣವು ವಿನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಾದರೆ, ತತ್ = ಅದು, ತತ್ಕಾರ್ಯಂ ನ = ಅದರ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. (ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲದರ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯವೂ ಅಸತ್ಯವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಅನ್ಯತರ ಪಕ್ಷದೋಹವನ್ನು ಆಧಾರಿಸಿಕರಿಸುವುದು. ಪಕ್ಷಾಂತರವನ್ನಾಗಲಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು, ಎಂದರೆ) ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತೌ ಚ = ಕಾರ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಅದರೂ, ಕಾ ಪ್ರಮಾ = ಏನು ಪ್ರಮಾಣವು? (ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಇದಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ.) (ಹಾಗಾದರೆ 'ಯತ್ ಸತ್ ತತ್ ಕ್ಷಣಿಕಂ ಯಥಾ ದೇಹಾದಿ ಸಚ್ಚ ವಿನಾದಪದಂ' ಯಾಶ್ಚು ಸತ್ತಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಕ್ಷಣಿಕವು, ದೇಹಾದಿಗಳಂತೆಯೇ, ವಿನಾದವಿಸಯವಾದ ಕಾರ್ಯವೂ ಸತ್ತಾಗಿದೆ, ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಇದನ್ನೇ ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು. ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು.) (ಹಾಗಾದರೆ ದೇಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣಭೇದದಿಂದ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದರೆ) ಅಭೇದೇಽಪಿ = ಪೂರ್ವೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೂ, ವಿಶೇಷೇಣ = (ಆರಂಭವಾದದೆಯಿಂದ) ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಿಂದ, ದೇಹದೀಪಫಲಾದಿಷು = ದೇಹ ದೀಪ-ಫಲ-ಅಂಕುರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷದರ್ಶನಂ = ಪರಿಮಾಣಭೇದದರ್ಶನವು, ಅಸ್ಮಾಕಂ = ಪರಿಣಾಮವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ, ಯುಕ್ತಂ = ಯುಕ್ತ

ನಾಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಆರಂಭವಾದಿಗಳು ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಯಾವದ್ದು ವ್ಯಭಾಷಿಯನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರಿಮಾಣಭೇದವು ಅವಯವಸಂಖ್ಯಾತಿರಯಾನತಿಶಯಾಧೀನವಾಗಿದೆ. ಅವಯವಾವಚಯವಾಗುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯವಿನಾಶವು ಅವಯವ ಉಪಚಯವಾಗುವಾಗ ದ್ರವ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅವಯವಗಳ ಪರಿಮಾಣಭೇದವು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಭೇದಿಸುವುದು. ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅದೂ ಪೂರ್ಣೋತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದುನೀ ಆದ ದ್ರವ್ಯವು. ಅವಯವ ಉಪಚಯ ಅವಚಯಗಳಿಂದ ಅವನ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಏಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ? ಅದರಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣಭೇದವು ಅತ್ಯಂತಭೇದವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. (ಮತ್ತು ಫಲಾದಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ಣೋತ್ತರ ಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ೧ ಭೇದವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಅಭೇದಾಭಾವವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು. ನಾವೂ ಕೂಡ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಸ್ಥಿರವಲ್ಲೇ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅನುಭೂತಿತಃ = 'ತದಿಂದ ಫಲಂ' ಎನ್ನುವ ವ್ರತ್ಯ ಭಿಜ್ಞಿಯಿಂದ (ಪೂರ್ಣೋತ್ತರಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಫಲಕ್ಕೆ ಅಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು.) (ಭ್ರಾಂತಿರೂಪವಾದ ವ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಯು ಅಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲವೆಂದರೆ — ಭ್ರಾಂತಿರೂಪವಾದ ಪರಿಮಾಣಭೇದವರ್ತನವು ಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಪರಿಮಾಣಭೇದವರ್ತನವು ಬಾಧಕವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಎಂದರೆ) ಯದಿ = ಯಾವ ವಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷವರ್ತನಂ = ವಿಶೇಷವರ್ತನವು, ಮಾನಂ = ಪ್ರಮಾಣವೋ ತರ್ಹಿ = ಹಾಗಾದರೆ, ಸ್ಥೈರ್ಯದ್ಯಕ್ = ಸ್ಥೈರ್ಯವರ್ತನವು ಸ್ಥಿರತ್ವಸಾಧಕವಾದ 'ತದೇನೇವಂ' ಎನ್ನುವ ವ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಿಯು, ಕುತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಮಾನಂ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನ = ಅಲ್ಲ (ಸ್ಥೈರ್ಯವರ್ತನವೂಕೂಡ ಬಾಧಕವಿರಹಿತವಾಗಿದೆ) (ವ್ರತಿಸಂಯೋತ್ಸಾಧಿ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಲಿಲ್ಲ.) || ೨೦೨ || ೨೦೩ || ೨೦೪ ||

‘ದುಃಖಾಭಾವಂ ಸುಖಾಚಾದುಃ’ ಎಂದು ಯಾವುದು ಅನೂದಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ದಿಕ್ ಸುಖೇ ಚ ಖದ್ಯಷ್ಟಾಂತಾದ್ಭಾವೌ ಸಚ್ಚೇತ್ಸಚಿಧ್ವನೇತ್ |
 ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ತಯೋರ್ಯೋಽನುಮಿತಂ ವದೇತ್ |
 ಮಾಯಾನಾದಿವದೇವಾಸಾವುಸೇಕ್ಷ್ಣೋ ಭೂತಿವಿವಿಚ್ಛತಾ || ೨೦೫ ||

ಅ || ಖದ್ಯಷ್ಟಾಂತಾತ್ = ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಭಾವತ್ವವಿವಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ನ್ಯಾಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಧರ್ಮ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ನಿರಪೇಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ವಿಧಿರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರತೀತವಿವಯವಾಗುವುದರಿಂದ, ಸತ್ = ಭಾವವಸ್ತುವು, ಕ್ಷುಚಿತ್ = ಕೆಲವುಕಡೆ, ಭವೇಚ್ಛೇತ್ = ಇರುವುದಾದರೆ, (ಆ ಖದ್ಯಷ್ಟಾಂತದಿಂದ) ದಿಕ್ ಸುಖೇಚ = ದಿಕ್ ಸುಖಗಳೂ ಕೂಡ, ಭಾವೌ = ಭಾವವಪಾರ್ಥಗಳು. (ಇಲ್ಲವಾದರೆ ರೂಪಾದಿಗಳಿಗೂ ಭಾವತ್ವವು ಬಾರದಿಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು) (ಯದ್ಯಪಿ ದಿಕ್ಯುಗಳೂ ಆಕಾಶದಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಭಾಗವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದಿಕ್ಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡದ್ದು. ಇದರಿಂದ * ಆಕಾಶೇಚಾವಿಶೇಷಾತ್ * ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನಾಡಿರರು. ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಭಾವತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ವಂಚಿಸ್ತಂಧಾತ್ಮಕವೆನ್ನುವುದು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕತ್ವವು ನಮಗೂ ಸಮೃತವೇ. (ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗಬಹುದು. ಆದರೆ ವೈಭಾಷಿಕ

ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರದ್ದು ಯಾವುದು ಸಾಧಾರಣವಾದುದು ಸ್ವನುತವಿರುದ್ಧವಾದುದು ಯಾವುದಿದೆಯೋ ಅದೇ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ ನಿರಾಕೃತವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದು ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿಶೇಷವೋ ಅದೂ (ಅಂದರೆ ಪ್ರಮೇಯವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ ವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಾದಿ ಫಲಪಂಚವೂ ಅನು ಮೇಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲ. ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರವಾದ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇದ್ಯವು, ಎನ್ನುವುದೂ) ಏಕೆ ನಿರಾಕೃತವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ತಯೋಃ=ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರ ಮಧ್ಯ ದಲ್ಲಿ, ಯಃ=ಯಾವ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕನು, ಏತ್ಯಂ=ರೂಪವೆಂದಲಾದುದನ್ನು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಸಯವಾದುದನ್ನು, ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ=ಬಿಟ್ಟು. (ಅಂದರೆ ರೂಪವೆಂದಲಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ವೈಭಾಷಿಕಾದಿ ಗಳು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವೇದ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ) ಅನುಮಿತಂ=ಅನುಮಿತವಾದುದ ನನ್ನಾಗಿ, ವದೇತ್=ಹೇಳುವನೋ, (ಅಂದರೆ ರೂಪಾದಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅನುಮಾನ ವೇದ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವನೋ, ಅಸೌ=ಇವನು, ಭೂತಿಂ=ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು, ಇಚ್ಛತಾ=ಇಚ್ಛಿಸುವವನಿಂದ, ಮಾಯಾನಾದಿವದೇನ=ಮಾಯಾನಾದಿಯಂತೆ, ಉಪೇಕ್ಷ್ಯಃ=ಉಪೇಕ್ಷಾರ್ಹನು.

ತಾ || ಹೇಗೆ ಸಮಸ್ತ ದುರ್ಮತಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದವರೂಕೂಡ ಮಾಯಾವಾದವು ಅತ್ಯಂತ ನಿರ್ದಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪೇಕ್ಷಾರ್ಹವೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಈಸತ್ತದಲಗಳಾದ ಸಾಂಖ್ಯಾದಿ ಸಮಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಿರಾಕರಿಸಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಬಾಹ್ಯಾನುಮೇಯತಾ ವಾದವೂ ಕೂಡ ಅತಿ ನಿರ್ದಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪೇಕ್ಷಾರ್ಹವೆಂದಾಲೋಚಿಸಿ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಿಲ್ಲ || ೨೦೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ 'ಅಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಮನುಮತಂ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನೀಲ ಮೊದಲಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿಮತವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಕಲ್ಪಿಸಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಹೀಗೆ ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವಾದುದು, ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರಿಯಾದುದು ಸೂತ್ರಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಈ ಅರ್ಥವು ಹಾಗೆ ಅಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ವ ೧ || ಸರ್ವ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧಂ ಯದ್ಬುದ್ಧೇರ್ಭೇದೇನ ಸರ್ವದಾ |
 ಕಥಂ ನು ತಸ್ಯ ಬುದ್ಧಿತ್ತಂ ವಿಶ್ವಮನ್ಯಚ್ಚ ಕಿಂಪ್ರವಂ || ೨೦೬ ||

ಅ || (1) ನೀಲಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನೀಲಾದಿಪ್ರತೀತಿಯು ಅಪರೋಕ್ಷವೆಂದು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ದವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ನೀಲಮೊದಲಾದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಇಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕುದೆಂದು ಅನುಮಾನಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥದಿಂದ ಯಾವಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅದು ಆ ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ಪಷ್ಟಕಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಗತವಾದ ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರವನ್ನೂ ಕೂಡ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರತಕ್ಕ ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರ ಸಮೂಹವು ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದಾದುದರಿಂದ ಯಾವದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ) ಯತ್ = ಯಾವುದು, ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರತಕ್ಕ ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರ ಸಮೂಹವು, ಬುದ್ಧೇಃ = ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಭೇದೇನ=ಭೇದದಿಂದ, ಸರ್ವದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧಂ= ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ, ತಸ್ಯ=ಆ ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರಸಮೂಹಕ್ಕೆ, ಕಥಂನು=

ಹೇಗೆತಾನೇ, ಬುದ್ಧಿತ್ವಂ = ಬುದ್ಧಿತ್ವವು, (ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಇದಂನಿಲಂ' ಎಂದು ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರವು ಜ್ಞಾನಭಿನ್ನವಾದ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಆಸರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಅಹಂ ನಿಲಂ ಎಂದು ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅಂತರ ಪದಾರ್ಥವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನೀಲಾದ್ಯಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಾಂತರದಲ್ಲಿ ನೀಲಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ನಿಯಮದಿಂದ ಬಾಹ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಪುನಃ ಪ್ರತಿವಾದುತ್ತಾನೆ. ಅದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥವೇ ಇವನಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆಸರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಯಾವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿಯೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿಕೊಂಡ ಆವನು ಬೆರಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಆಸರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರತಕ್ಕ ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರವು ಬುದ್ಧಿಯಿರುವ ಭಿನ್ನವಾದುದೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥಾಂಗೀಕಾರವು ಕೂಡದೆಂದೇ ಬೇಕಾಗುವುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ) ಅನ್ಯಜ್ಞ = ಜ್ಞಾನದಿಂದಭಿನ್ನವಾದ, ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತು, ಕಿಂಪ್ರಮಂ = ಯಾವಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು. || ೨೦೬ ||

ಇನ್ನೂ ಈ ಮತದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಸ್ಪಷ್ಟಗಳಾದ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೇಯಗಳೆಂದು ಶಿಷ್ಯರಿಗೇನೇ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನೂ || ಸರ್ವಲೋಕೋ ಬಿಭೇತ್ಯಂಜೋ ಯಸ್ಮಾದನುಭವಾತ್ಸದಾ || ೨೦೭ ||
 ತಸ್ಯಾಪಲಾಪಿನಃ ಕಿಂ ನ ನಿಷ್ಪಮಾಣಃ ನಾದಿನಃ |
 ಸೋಽಹಂ ತದಿದಮೇವಾಹಂ ಸುಖೀ ಸದ್ಗನಂ ದಿಶಃ |
 ಸತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಭವಾಃ ಸದಾ ತತ್ಪತಿ ಸಕ್ಷಗಾಃ || ೨೦೮ ||

ಅ || ಸರ್ವಲೋಕಃ = ಎಲ್ಲಾ ಜನರು, ಯಸ್ಮಾತ್ = ಯಾವ, ಅನುಭವಾತ್ = ಅನುಭವದ್ದೆಂದಿಂದು, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಅಂಜಃ = ಚಿನ್ನಾಗಿ, ಬಿಭೇತಿ = ಹೆದರುತ್ತಾರೋ, ತಸ್ಯ = ಅನುಭವವನ್ನು, ಅಪಲಾಪಿನಃ = ಅಪಲಾಪಮಾಡತಕ್ಕ, ನಿಷ್ಪಮಾಣಃ = ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದುದನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ, ತಸ್ಯ = ಸೌತ್ರಾಂತಿಕನಿಗೆ, ಕಿಂ = ಯಾವುದು, ದೂಷಣವು, ನ = ಬರಲಾರದು, ಎಲ್ಲಾದೂಷಣಗಳೂ ಬಂದೇಬರುತ್ತವೆ. ಸೋಽಹಂ = ಅವನೇ ನಾನು, (ಎಂದು ಆತ್ಮೈಕತ್ವ ಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾನುಭವವು) ತತ್ ಇದಂ = ಅದು ಇದು, (ಎಂದು ಅನಾತ್ಮತನು ವಿಷಯಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯು) ಅಹಂ ಸುಖೀ = ನಾನು ಸುಖಿಯು, (ಎಂದು ಸುಖಕ್ಕೆ ವಿಧಿತ್ವಾನುಭವವು,) ಸತ್ ಗಗನಂ = ಆಕಾಶವು ಭಾವರೂಪವಾದುದು, ದಿಶಃ ಸತ್ಯಾಃ = ದಿಕ್ಕುಗಳುಭಾವರೂಪಗಳು, (ಹೀಗೆ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಭಾವತ್ವಾನುಭವವು) ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಭವಾಃ = ಇದುವೆಂದೆಂದಾದ, 'ಇದಂನಿಲಂ' 'ನಾಹಂ ನಿಲಂ' ಇದುವೆಂದೆಂದಾದ ಅನುಭವಗಳು, ತತ್ಪತಿ ಸಕ್ಷಗಾಃ = ಆವರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕವುಗಳು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾಃ— (1) ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾದಿಗಳು ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡುವವರಾದಾಗ್ಯೂ ಅನುಭವದ್ದೆಂದಿಂದು ಹೆದರುವವರಾಗಿ ಸಾಂವೃತ ಸತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವರೂ ಈ ಅನುಭವವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಆ ಅನುಭವವನ್ನೂ ಕೂಡ ಯಾವ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕನು ಆಸರೋಕ್ಷವಾದ ನೀಲಾದ್ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ

ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದ ಬಾಹ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಲಾಪ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ನಿಲಾಪ್ಯಾಕಾರವು ಬುದ್ಧಿಸ್ಥವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಿರಹಿತವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಅನುಭವವನ್ನು ಅಪಲಾಪ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣವಿರಹಿತವಾದುದನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕನಿಗೆ ಸರ್ವದೋಷವೂ ಬಂದೇಬರುವುದು. || ೨೦೬ || ೨೦೮ ||

ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರ ಮತ ನಿರಾಕರಣವನ್ನುವಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅತೋ ನಿರ್ಮಾನಮಖಿಲಪ್ರಮಾಣಪ್ರತಿಪಕ್ಷಗಂ |

ದುರ್ಮತಂ ಕೋ ನು ಗೃಹ್ಣೀಯಾದ್ವಿನಾಸಃ ಸಃ ರತತಿಂ ಕ್ಷಚಿತ್ || ೨೦೯ ||

ಅ || ಅತಃ = ಆದುದರಿಂದ, ನಿರ್ಮಾನಂ = ನಿಷ್ಪ್ರಮಾಣಕವಾದ, ಅಖಿಲಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಗಂ = ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣವಿರಹಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾದ, ದುರ್ಮತಂ = ಕೆಟ್ಟ ಮತವನ್ನು, ಅಸುರತತಿಂ = ದುರ್ಜನರ ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಏನಾ = ಹೊರತು, ಕ್ಷಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಕೋ ನು = ಯಾವನು, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ = ಸ್ವೀಕರಿಸಿಯಾನು?

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸಂಧಾ— (1) ಐಹನಾಗ ಮೊದಲಾದವರು ಅನೇಕರು ಈ ಮತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೋ ನು ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಆಕ್ಷೇಪವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ ಈ ಆಕ್ಷೇಪವು ಸತ್ತುರುವಿಷಯಕವಾದುದೇ. ಅಸುರವಿಷಯಕವಲ್ಲ. ಅವರು ಅಸುರರೇ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಆಕ್ಷೇಪವು ಕೂಡಬಹುದು || ೨೦೯ || ಸೂ. ೧೮ || ೧೯ || ೨೦ || ೨೧ || ೨೨ || ೨೩ || ೨೪ || ೨೫ || ಅಧಿ. ೭ ||

ಸಮುದಾಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಶೂನ್ಯಾಧಿಕರಣವು.

. ಶೂನ್ಯನಾಐಗಳಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕರ ಮತವನ್ನು ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

“ ಓಂ ನಾಸತೋ ದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೨೬ ||

ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ. ಏಕೆ ಪ್ರಮಾಣ ಏಲ್ಲವೆಂದರೆ— ಶೂನ್ಯಕಾರಣತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಶೂನ್ಯ ಕಾರಣತ್ವಬೋಧಕವಾದ ಆಗಮವು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಶೂನ್ಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲ.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕರ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮತಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಿಂದ ವಿರೋಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಸರಃ ಶೂನ್ಯಮಖಿಲಂ ಮನೋವಾಚಾಮಗೋಚರಂ || ೨೧೦ ||
 ನಿರ್ವಿಶೇಷಂ ಸ್ವಯಂ ಭಾತಂ ನಿರ್ಲೇಪಮಜರಾಮರಂ |
 ಅಶೇಷದೋಷರಹಿತಮನಂತಂ ದೇಶಕಾಲತಃ || ೨೧೧ ||
 ವಸ್ತುತಶ್ಚ ತದಸ್ತೀತಿ ನಿತ್ಯೋಪಾಸಾಪರೋಕ್ಷಿತಂ |
 ರಾಗಾದಿದೋಷರಹಿತಂ ತದ್ಭಾವಂ ಯೋಗಿನಂ ನಯೇತ್ || ೨೧೨ ||

ಅ || ಅಸರಃ=ನಾಧ್ಯಮಿಕನು, ಅಖಿಲಂ=ವಂಚಸ್ವಂಧಾತ್ಮಕನಿಖಿಲಜಗತ್ತು, ಶೂನ್ಯಮೇವ=ಶೂನ್ಯರೂಪವೇ. (ಶೂನ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದುದಲ್ಲ.) ಮತ್ತು ಶೂನ್ಯವು, ಮನೋವಾಚಾಂ = ಮನೋವಚನಗಳಿಗೆ, (ಪ್ರಮಾಣಮಾತ್ರಕ್ಕೆ) ಅಗೋಚರಂ = ಅನುಪಮವು, ನಿರ್ವಿಶೇಷಂ= ಸರ್ವವಿಶೇಷವಿರಹಿತವಾದುದು, ಸ್ವಯಂ ಭಾತಂ=ವರಪ್ರಕಾಶ್ಯವಲ್ಲ, ನಿರ್ಲೇಪಂ= ಧರ್ಮಾರ್ಥರ್ಮಸಂಬಂಧವಿರಹಿತವಾದುದು, ಅಜರಾಮರಂ = ಜರಾಮರಣವಿಲ್ಲವಿರುವುದು, ಅಶೇಷದೋಷರಹಿತಂ = ದುಃಖವಿರಹಿತವಾದ ನಿಖಿಲದೋಷಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದುದು, ದೇಶಕಾಲತಃ ಅನಂತಂ= ದೇಶಕಾಲಗಳಿಂದ ವಂಚ್ಯೇದವಿರಹಿತವಾದುದು, ವಸ್ತುತಶ್ಚಾನಂತಂ= ವಸ್ತುಂತರಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಾನೋನ್ಯಭಾವವಿರಹಿತವಾದುದು, ತತ್ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ನಿತ್ಯೋಪಾಸಾಪರೋಕ್ಷಿತಂ=ಆ ಶೂನ್ಯವೇ ನಾನು ಆಗಿದ್ದೇನೆಂದು ನಿತ್ಯೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಇಂತಹ, ತತ್=ಆ ಶೂನ್ಯವು, ಯೋಗಿನಂ = ರಾಗಾದಿದೋಷಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತನಾದ ಯೋಗಿಯನ್ನು, ತದ್ಭಾವಂ=ಶೂನ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ನಯೇತ್=ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಬ್ರೂತೇ=ಹೇಳುತ್ತಾನೆ || ೨೧೦ || ೨೧೧ || ೨೧೨ ||

ಶೂನ್ಯಸ್ವರೂಪವು ಇಂತಹುದೆಂದಾದರೆ 'ಅಖಿಲಂ ಶೂನ್ಯಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ—

ಮೂ||ತಸ್ಯೈವಾನಾದಿಸಂವೃತ್ಯಾ ನಾನಾಭೇದಾತ್ಮಕಂ ಜಗತ್ |

ಸದಿನಾಭಾತಿ ಸತ್ಯತ್ವಂ ಸಾಂವೃತಂ ತಸ್ಯ ಚೇಷ್ಯತೇ || ೨೧೩ ||

ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ಯತ್ವಂ ಶೂನ್ಯಾದನ್ಯಸ್ಯ ನ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಸಾಂವೃತೇ ನೈವ ಸತ್ತೇ(ತ್ಯೇ)ನ ವ್ಯವಹಾರೋಽಖಿಲೋ ಭವೇತ್ || ೨೧೪ ||

ಶೂನ್ಯತ್ವಂ ವೃತಿಯೋಗೇನ ವಿಶ್ವಮೇತತ್ಪವರ್ತತೇ |

ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲೇಷು ನಶ್ಚಾಂತೇ ಸ್ತಿಮಿತಂ ಶೂನ್ಯತಾಂ ವೃಜೇತ್ |

ಇತಿ ಬ್ರೂತೇ ತಮುದ್ಧಿಶ್ಯ ಜಗಾದ ಜಗತಾಂ ಗುರುಃ || ೨೧೫ ||

ಅ || ತಸ್ಯೈವ=ಆ ಶೂನ್ಯದ್ದೇ, ಅನಾದಿಸಂವೃತ್ಯಾ=ಅನಾದಿಯಾದ ವಿಶ್ವಾರೋಪನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ, ನಾನಾಭೇದಾತ್ಮಕಂ=ಅನೇಕ ಭೇದರೂಪವಾದ (ವಂಚಸ್ವಂಧಾತ್ಮಕವಾದ) ಜಗತ್=ಜಗತ್ತು, ಸದಿವ=ಸತ್ಯವಾಗಿ, ಆಭಾತಿ=ತೋರುತ್ತದೆ. (ಪಕ್ಷಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಯ ಚ=ಆರೋಪಿತವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಸಾಂವೃತಂ ಸತ್ಯತ್ವಂ=ಸಾಂವೃತಸತ್ಯತ್ವವೂ, ಇಷ್ಟೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.) (ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯವಿದ್ದರೆ ಅದು ಅಸತ್ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ? 'ಸದಿವ ಆಭಾತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಸತ್ಯತ್ವಂ=ಸರ್ವಥಾ ಅಬಾಧ್ಯತ್ಯ

ರೂಪವಾದ ಸತ್ಯವು, ಶೂನ್ಯಾತ್ = ಶೂನ್ಯತತ್ವದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಅನ್ಯಸ್ಯ = ಇತರವಾದುದಕ್ಕೆ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ = ಇಲ್ಲ. (ತಥಾಚ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾವಿ ವ್ಯವಹಾರವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ಸಾಂವೃತೇನೈವ ಸತ್ಯೇನ = ಸಾಂವೃತ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ, ಅಖಿಲಃ ವ್ಯವಹಾರಃ = ಹಾನ, ಉಪಾದಾನ, ಉಪೇಕ್ಷಾ, ಅಭಿಜ್ಞಾ, ಅಭಿವದನ, ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರವು, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಸ್ವಪ್ನದಂತೆ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಆಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಕ್ರಿಯಾಪರಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವೇ ವ್ಯವಹಾರ ಪರಿರೋಧಿಯು. ಸತ್ಯಾಭಾವವಲ್ಲ. (ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಲಯವಿಸಯಕವಾದ ವಿವಾದವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಶೂನ್ಯಾತ್ = ಶೂನ್ಯತತ್ವದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಸಂವೃತಿಯೋಗೇನ = ವಿಶ್ವಾರೋಪನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ, ಏತತ್ ಏಶ್ಯಂ = ಈ ಜಗತ್ತು, ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲೇ = ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪ್ರವರ್ತತೇ = ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಚ = ಮತ್ತು, ಅಂತೇ = ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸ್ತಿಮಿತಂ = ನಿಷ್ಕ್ರಿಯವಾದುದು, ಶೂನ್ಯತಾಂ = ಶೂನ್ಯತ್ವವನ್ನು, (ಸ್ವಪ್ನಗಜಾದಿಗಳಂತೆಯೇ) ವ್ರಜೇತ್ = ಹೊಂದುವುದು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕನು, ಬ್ರೂತೇ = ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆ ಉಪನ್ಯಸ್ತವಾದ ಮತದ ನಿರಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಧಿಕರಣವನ್ನು ಅವತರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತಂ = ಆತನನ್ನು, ಉದ್ವಿಶ್ಯ = ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಜಗತಾಂ ಗುರುಃ = ಜಗದ್ಗುರುಗಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಜಗಾದ = ಈ ಅಧಿಕರಣವನ್ನು) ಹೇಳಿದರು || ೨೧೩ || ೨೧೪ || ೨೧೫ ||

ಶೂನ್ಯದಿಂದಲೇ ಈ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಆ ಯಥಾಶ್ರುತವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಓಂ ನಾಸತೋ ದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಓಂ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ --

ಮೂ || ನಾಸತೋ ಜಗತೋ ಭಾವೋ ನ ಹಿ ದೃಷ್ಟಾಽಸತೋ ಜನಿಃ |

ಸತಃ ಕ್ವಚಿತ್ತನಾಣಂ ಚ ದೃಷ್ಟಿರೇವಾಖಿಲಾದ್ವರಂ || ೨೧೬ ||

ಅ || ಆಸತಃ = ಸರ್ವ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಗನಕುಸುಮದಿಂದ ಸಮಾನವಾದ ಶೂನ್ಯತತ್ವದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಜಗತಃ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಭಾವಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ನ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ (ಏಕೆಂದರೆ) ಸತಃ = ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಆಸತಃ = ಅಸತ್ತಿನಿಂದ, ಜನಿಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ನ ದೃಷ್ಟಾ = ಕಾಣಲ್ಪಡಲೇ ಇಲ್ಲವೋ, (ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಮಾಣಸಾಮಾನ್ಯಭಾವವು ಪ್ರಮೇಯಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಮಾಣ ವಿಶೇಷಾಭಾವವು ಪ್ರಮೇಯಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ.) (ಪ್ರಮಾಣವಿಶೇಷಾಭಾವದಿಂದಲೂ ಪ್ರಮೇಯಾಭಾವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಾದರೆ ಅಸ್ಮಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳ ಅಭಾವಸಿದ್ಧಿಯೂ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಂದರೆ) ದೃಷ್ಟಿರೇವ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ, ಅಖಿಲಾತ್ = ನಿಖಿಲ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಆಗುವುದೆಂದಲೂ, ವರಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ಚ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) 'ನಾಸತೋ ಜಗತೋ ಭಾವಃ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿ, ಯಾವುದರಿಂದ ಎಂಟು ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಬಂದರೆ 'ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದು

ರಿಂದ ಎನ್ನುವ ಹೇತುವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಚಾರವು ಬಂದರೆ ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಮೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮೊದಲು 'ಅದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. ಪ್ರಧಾನಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಭಾವವನ್ನೇ ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಭಿಚಾರ ರೂಪದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(2) ಹಾಗಾದರೆ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳೂ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು, ಎಂದರೆ— ಅಹುದು. ಶೂನ್ಯವಾದಿಯ ವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳ ಆಗಮಕ್ಕೆ ನಾವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಆದುದರಿಂದ ಅಂತೂ ಉಭಯ ಸಂಪ್ರತಿವನ್ನವಾದ ಆಗಮವು ಇಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಉಪೇಖ್ಯವಾದುದನ್ನೇ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಎಂದೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. || ೨೧೬ ||

ಶೂನ್ಯದ್ದೆಂದೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲೀ, ಆಗಮವಾಗಲೀ ಪ್ರಮಾಣವಾಗದಿದ್ದರೂ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಿಯಿಂದ ಸತ್ತುಹುಟ್ಟುತ್ತದೆನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾನುಮಾನವು (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು) ಕೂಡದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯತೋ ದೃಷ್ಟಾನುಮಾನವು (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು) ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಮಾಡಿದರೆ ಅಸತ್ತಿನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ತರ್ಕ ಪ್ರತಿಹತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಉದಾಸೀನಾನಾಮಪಿ ಚೈವಂ ಸಿದ್ಧಿಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೭ ||

ಅಸತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣತ್ವವಿದ್ದರೆ ಹೇಯೋಪಾದೇಯ ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಸಯಗಳಾಗದಿರುವ ಗಗನಕುಸುಮಾದಿಗಳ ಸಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸಂಭ್ರಮಾದಿ ಕಾರ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಅವುಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಇರುವುದಾದರೆ ಶೂನ್ಯದ್ದೆಂದೆಯಿಂದಲೂ ಕಾರ್ಯವು ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಸತ್ಯವು ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ --

ಮೂ || ಯದ್ಯೇವಂ ಸಶ್ಚನುರಸಾನ್ಯಧುರಾದಿವ ಸೀತತಾ || ೨೧೭ ||
 ಭವೇಜ್ಜನಸ್ಯ ಮಾರ್ಜಾರಶ್ಯಂ ಗೋರಿವ ಘಾತಕಂ |
 ಕಾರ್ಯಾರ್ಥೀಕಾರಣಂ ಸಚ್ಚ ನೋಪಾದದ್ಯಾತ್ಕಥಂ ಚನ || ೨೧೮ ||
 ನ ಪ್ರವರ್ತತೇ ಚೇಷ್ಟಾಯ ಶೂನ್ಯಾದೇವೇಷ್ಟ ಸಂಭವಾತ್ ||
 ದೇಶಕಾಲಾದಿನಿಯಮೋ ನ ಹಿ ಶೂನ್ಯಾತ್ಪತೋ ಭವೇತ್ || ೨೧೯ ||

ಅ || ಯಾದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಏನಂ=ಹೀಗೆ, (ಅಂದರೆ ಅಸತ್ತಿನ ದೆಶೆಯಿಂದಲೇ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಆಗ, ಮಧುರಾದಿವ = ಮಧುರ ಮೊದಲಾದ ರಸದಿಂದಲೆಂಬಂತೆ, ಸಪ್ತಮರಸಾತ್ = ಏಳನೇರಸದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಜನಸ್ಯ=ಜನರಿಗೆ, ಪೀನತಾ=ಪೀನತ್ವವು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. ಗೋಶ್ಯಂಗಮಿವ = ಗೋನ ಶ್ಯಂಗದಂತೆ, ಮಾಜಾರ್ಶ್ಯಂಗಮಪಿ=ಬೆಕ್ಕಿನ ಕೋಡೂ ಕೂಡ, ಜನಸ್ಯ=ಜನರಿಗೆ, ಘಾತಕಂ=ಘಾತಕವಾದುದು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. (ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಯೋಪಾದೇಯೋಪೇಕ್ಷಣೀಯ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅವಿವಯಗಳಾದ ಸಪ್ತಮರಸಾದಿಗಳ ಸಕಾಶದ್ದೆಶೆಯಿಂದಲೂ ಪೀನತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು) (ರಿತ್ಯಂತರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) (ಅಸತ್ತಿನಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಆಗ) ಕಾರ್ಯಾರ್ಥಿ=ಪಟ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕ ಕುರಿಂದ ಮೊದಲಾದವರು, ಸಚ್ಚ ಕಾರಣಂ = ಸತ್ತಾದ ತಂತು ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣವನ್ನು, ಕಥಂಚನ=ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ, ನೋಪಾದದ್ಯಾತ್ = ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾರನು. (ಅಸತ್ತಿನಿಂದಲೇ ಪಟಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಬಹುದಷ್ಟೆ.) (ಅತಿವ್ರಸಂಗಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) (ಅಸತ್ತಿನ ದೆಶೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಸತ್ತಾದ ಕಾರಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ಶೂನ್ಯಾದೇವ = ಶೂನ್ಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದಲೇ, ಇಸ್ವಸಂಭವಾತ್ = ಇಸ್ವಾರ್ಥವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ, ಇಸ್ವಾಯ ಚ = ಇಸ್ವವಾದ ಪಟಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ನ ಪ್ರವರ್ತೇತ ಚ = ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಶೂನ್ಯದಿಂದಲೇ ಇಸ್ವಸಿದ್ಧಿಯು ಆಗಬಹುದಷ್ಟೆ! (ಇದರಿಂದ ತಂತು ಮೊದಲಾದ ಉಪಾದಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನರಾದವರೂ, ಚಿಕ್ಕಿರ್ವಾದಿರೂ ಆದ ಪುರುಸರಿಗೂ ಪಟಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದು ಸೂತ್ರವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಯಿತು) (ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಶೂನ್ಯತ್ವತಃ = ಶೂನ್ಯದಿಂದಲೇ ಆಗತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ದೇಶಕಾಲಾದಿನಿಯಮಃ = ದೇಶಕಾಲವಯೋವಸ್ಥಾನಿಯಮವು, ನ ಹಿ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || (1) ಶೂನ್ಯದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತು ಉಂಟಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಗೋಧಿಗಳು ಕಷ್ಟಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಪಾಂಡುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. (2) ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಕಿಂಶುಕವೃಕ್ಷಗಳು ಪುಷ್ಟಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ವರ್ಷಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಟಿತಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಮೂರು ವರುಷದ ಗೋವು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಎರಡು ವರ್ಷದ ಗೋವು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (4) ಸತುಸಗಳಾದ ಧಾನ್ಯಗಳೇ (ಹೊಟ್ಟವುಳ್ಳ ಭತ್ತಗಳೇ) ಅಂಕುರಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಹೊಟ್ಟು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಪ್ರೀತಿಗಳು ಅಂಕುರಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರವು. ಇದು ಮೊದಲಾದ ದೇಶಕಾಲಾದಿ ನಿಯಮವು ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು ಇದರಿಂದ ಉದಾಸೀನಗಳಾದ ಅಂದರೆ ದೇಶಕಾಲಾದಿ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಶೂನ್ಯದಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಕರ್ತೃ ಉಪಾದಾನ ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. || ೨೧೩ || ೨೧೪ || ೨೧೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಅದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಶೂನ್ಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಸರ್ವದಾ ಅಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅದರೂ ಕರ್ತೃಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅತಿವ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಪುರುಷೇಚ್ಛಾನುಸಾರೇಣ ಯದಿ ಕಿಂಚಿತ್ತಜಾಯತೇ |
 ಕಿಂ ನಾನುಮಿಯತೇ ತದ್ವದ್ವಸ್ತುತ್ವಾತ್ಪುರುಷೋದ್ಭವಃ |
 ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ [ನ ಚಾಭಾವೋ ವಿಶ್ವಂ ಸದಿತಿ ಗಮ್ಯತೇ] || ೨೨೦ ||

ಅ || ಯದಿ=ಯಾವ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪುರುಷೇಚ್ಛಾನುಸಾರೇಣ=ಪುರುಸರ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಕಿಂಚಿತ್=ಅಧುನಾತನ ಕಾರ್ಯವು, ಪ್ರಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ, ತದ್ವತ್=ಹಾಗೆಯೇ, ಅಧುನಾತನಕಾರ್ಯದಂತೆ, ವಸ್ತುತ್ವಾತ್=ಕಾರ್ಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ=ಆದಿಕಾಲೀನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ, ಕಿಂ=ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಪುರುಷೋದ್ಭವಃ=ಪುರುಷೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ನಾನುಮಿಯತೇ=ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಇದರಿಂದ, ನಾ=ಪುರುಸನು, ಸತಃ=ಆದಿಕಾಲೀನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ಕರ್ತನೆಂದು ಅನುಮೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ ಕಂಡದ್ದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಈಗಿನ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಪುರುಷಕರ್ತೃಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು 'ನಾಸತೋದ್ಯಸ್ತುತ್ವಾತ್' ಎಂದು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಂಕರರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದಂತೆ ಆಯಿತು || ೨೨೦ ||

ಜಗತ್ತಿಗೆ ಯಾವುದು ಅಸತ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ನಾಭಾವ ಉಪಲಬ್ಧೇಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೮ ||

ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ತಲ್ಲ, ಸತ್ ಎಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || [ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ] ನ ಚಾಭಾವೋ ವಿಶ್ವಂ ಸದಿತಿಗಮ್ಯತೇ |
 ಯತೋಽನುಭವರೋಧೇ ತು ವಚನಂ ವಾದಿನಃ ಕೃತಃ || ೨೨೧ ||
 ಸ್ವಪ್ನ ಭ್ರಾಂತಿವದೇನೇದಂ ಸಂವೃತ್ಯೈವೋಪಲಭ್ಯತೇ |
 ಯದಿ ಸತ್ತೇನ [ಕಿಂ ಚಾತ್ರಭ್ರವೋನೈವ ನಿವರ್ತತೇ] || ೨೨೨ ||

ಅ || ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತು, ಸದಿತಿ = ಸತ್ತೆಂದು, ಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಆದಕಾರಣ) ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತು, ಅಭಾವಃ = ಅಸತ್ತೂ, ನಚ = ಅಲ್ಲ, (ಇದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ ಎಂದು ತೋರಿದಾಗ್ಯೂ ಅಸತ್ತಾದರೆ ದೋಷವೇನೆಂದರೆ) ಅನುಭವರೋಧೇತು = ಅನುಭವ ವಿರೋಧವಾದರೂ ಮಾಪಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ವಾದಿನಃ = ವಾದಿಯು, ವಚನಂ = ವಚನವು, ಕೃತಃ = ಎಲ್ಲಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸಿದ್ಧಿ ಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಅಂದರೆ—ಸತ್ತೆಂದು ತೋರಿದಾಗ್ಯೂ ಅಸತ್ತಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಶೂನ್ಯ ವಾದಿಯು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ 'ನೀನು ಹೇಳಲೇಇಲ್ಲ' ಆದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ, ಪ್ರತಿಭಾ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಪರನನ್ನು ಕುರಿತು ಶೂನ್ಯವಾದಿಗೆ ತನ್ನಮಾತನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಾಜಯವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ನನ್ನ ಮಾತು ಪ್ರಾಶ್ನಿಕಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆ ನನ್ನಮಾತು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಗೆಹೇಳುವುದೆಂದರೆ, ಆಗ

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅಂಗೀಕೃತವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಜಗತ್ತು ಆಸತ್ತು ಹೇಗೆ ಆದೀತು?) (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಪರಿಹಾರವನ್ನು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸ್ವಸ್ವಭಾಗತವದೇನೆಯೆಂದಿ = ಹೇಗೆ ಆಸತ್ತೇ ಆದ ಗಜಾದಿಗಳೂ ಸರ್ಪಾದಿಗಳೂ ಸ್ವಸ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ ಎಂದು ತೋರುತ್ತನೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಇದಂ = ಆಸತ್ತೇ ಆದ ಈ ಜಗತ್ತು, ಸತ್ವೇನ = ಸತ್ಯತ್ವದಿಂದ, ಸಂವೃತ್ಯೈವ = ವಿಶ್ವರೋಪನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನ ದಿಂದಲೇ, ಉಪಲಭ್ಯತೇ = ತೋರುತ್ತದೆ. || ೨೨೧ || ೨೨೨ ||

ಸ್ವಸ್ವಾದಿಗಳು ಸತ್ ಎಂದು ತೋರಿದಾಗ್ಯೂ ಅಸತ್ತುವು ಹೇಗೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇರುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ತು ಎಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದೆಂದರೆ—

‘ಓಂ ವೈಧರ್ಯಾಚ್ಚ ನ ಸ್ವಸ್ವಾದಿನತ್ ಓಂ’ || ಸೂ || ೨೯ ||

ಜಗತ್ತು ಸ್ವಾಸ್ವಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆತೋರುವ ಜಾಗ್ರತ್ಸ್ವಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ರಜ್ಜುಭುಜಂಗಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಸತ್ತು ಅಲ್ಲ. ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ವಾಸ್ವಪದಾರ್ಥವು, ಜಾಗ್ರದ್ಗಜಾದಿಗಳಲ್ಲ, ಇದು ಹಗ್ಗನೇ ಹಾವಲ್ಲ ಎಂದು ಬಾಧವಿದ್ದಂತೆಯೇ ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಾಧವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಬಾಧ ಬಾಧಾಭಾವರೂಪವಾದ ವೈಧರ್ಯವು ಇದೆ..

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಯದಿಸತ್ತೇನ] ಕಿಂ ಚಾತ್ರ ಭ್ರಮೋನೈವ ನಿವರ್ತತೇ |

ಅನಾದೇರಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಯ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದಿ ಚೇತ್ಯತೇ |

ನಿವೃತ್ತಿಶ್ಚ ನಿವೃತ್ತೇತ ತಸ್ಯಾಃ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವಸಂಭವಾತ್ || ೨೨೩ ||

ಅ || (ರಜ್ಜು ಸರ್ಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೇಗೆ ಭ್ರಮವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಭ್ರಮವು ಆಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಇದ್ದರೆ) ಅತ್ರ=ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ, ಭ್ರಮಃ—ಸತ್ಯಭ್ರಮವು, ಕಿಂ ಚ=ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ, ನೈವ ನಿವರ್ತತೇ=ಹೊರಟುಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವನಿಶ್ಚಯವು ಬಾಧಜ್ಞಾನಾಧೀನವಾದುದು. ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನತ್ವಾಧೀನತ್ವವಿದ್ದರೆ ಬಾಧಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೂ ರಜ್ಜು ಸರ್ಪಾದಿ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಕಂಗೆ ಭ್ರಮತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ನೋಡಲಾರಿವು. ಆದುದರಿಂದ ಭ್ರಮತ್ವನಿಶ್ಚಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸ್ವಸ್ವಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವಾಭಾವವು ಭ್ರಮಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಾನಿಯಮವು ಸಾಂವೃತಸತ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರ ನಿರ್ವಾಹಕತ್ವಾಭಾವವು ಸಮರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. (೧. ಪ್ರಪಂಚಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಈಗ ಬಾಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨. ಅಥವಾ ಉತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟರಿಂದ ನಿಮಗೂ ಶುಕ್ರರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚ ಸತ್ಯತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವು ಆಗಲಾರದು. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಧಿಸ್ಯತೇ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್’ = ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಷುದ್ಧದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಶುಕ್ರರಜತಾದಿಜ್ಞಾನದಂತೆ, ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಬಾಧವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ) ಅನಾದೇಃ = ಅನಾದಿಯಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ, ಅಸ್ಯ ವಿಶ್ವಸ್ಯ = ಈ ಪ್ರಪಂಚಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ, ನಿವೃತ್ತಿಃ=ಬಾಧವು, ಯದಿ = ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಇತ್ಯತೇ=

ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತಸ್ಯಾಃ = ನಿವೃತ್ತಿಗೇ, ಭ್ರಾಂತಿತ್ವಸಂಭವಾತ್ = ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ, ನಿವೃತ್ತಿಶ್ಚ = ಬಾಧವೂ, ನಿವೃತ್ತೇತ = ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು. (ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಾಧವು ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಬಾಧವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಬಾಧಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಾಧ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಪಂಚಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. || ೨೨೩ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಪಂಚನಿವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ ಶೂನ್ಯವೇ. ಅದೃಷ್ಟತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದಾದರೂ ಪರಮಾರ್ಥರೂಪವು. ಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತ್ತು? ಆದರೆ ಪ್ರಪಂಚವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತತ್ವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಪ್ರಪಂಚಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಎಂದು ಹೇತುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಭ್ರಾಂತಿತಾಚೇತ್ಯಾದದೃಷ್ಟೇನ ಭ್ರಮಃ ಕುತಃ |
 ಗವಾಮಶೃಂಗಿಭಾವೇನ ನ ಹಿಸ್ಯಾಚ್ಛಶೃಂಗಿತಾ || ೨೨೪ ||
 ಅಸ್ಮಾಕಂ ತು ಪ್ರಮಾಣೇನ ಪ್ರಸಾದಾದೀಶ್ವರಸ್ಯ ಚ |
 ಉಕ್ತಭಂಗ್ಯಾಗಮಾನಾಂ ಚ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದುಜ್ಯತೇಽಖಿಲಂ || ೨೨೫ ||

ಅ || ದೃಷ್ಟಸ್ಯ = ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ, ಭ್ರಾಂತಿತಾ ಚೇತ್ = ಕಲ್ಪಿತತ್ವವಿರುವುದಾದರೆ, ಅದೃಷ್ಟೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡದೆ ಇರುವುದರಲ್ಲಿ, ಭ್ರಮಃ = ಕಲ್ಪಿತತ್ವವು, ಕುತಃ = ಯಾವುದರಿಂದ, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು? (ಅದರೆ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪಿತತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಪಂಚಸತ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಾಧ್ಯತ್ವಸ್ವೀಕಾರವು ಯಾವಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ಅದೃಷ್ಟವಾದ ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ಅಕಲ್ಪಿತತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶೂನ್ಯಸತ್ತ್ವಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪವಾದಿಸಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದೂ ವಿಪರೀತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದದ್ದು ಅಕಲ್ಪಿತವು, ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವು ಕಲ್ಪಿತವೆನ್ನುವುದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವು) (ಇದನ್ನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಗವಾಂ = ಗೋವುಗಳ, ಅಶೃಂಗಿಭಾವೇನ = ಅಶೃಂಗಿಭಾವದಿಂದ, ಸಹಿತಾ = ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದುದು, ಶಶೃಂಗಿತಾ = ಮೊಲದಕೋಡು, ನ ಹಿ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದಷ್ಟೆ. (ಅದರೆ ಒಬ್ಬನು ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಶೃಂಗವದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಮೊಲಕ್ಕೆ ಕೋಡು ಇದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪರರು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಶೃಂಗವದೆ ಎನ್ನುವುದು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವು ಅದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಶೃಂಗಿನಾದರೂ ಕಲ್ಪಿತವಾದದ್ದಲ್ಲ, ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಹೀಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲ. ಲೋಕಾನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಪರಮಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬಲದಿಂದ ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಬಾಧಶಂಕೆಯೂ ಪರಿಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದರಿಂದ ಏನು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದರೆ— ಸತ್ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಕಾರಣತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯಿಂದ ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಪರಿಷ್ಕೃತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ವಿಷಯಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯಕರಣವನ್ನೂ ಕೂಡ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅಸ್ಮಾಕಂ ತು = ಸತ್ಕಾರಣತ್ವವಾದಿಗಳಾದ ನಮಗಾದರೂ, ಪ್ರಮಾಣೇನ = ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಈಶ್ವರಸ್ಯ = ಈಶ್ವರನ, ಪ್ರಸಾದಾಚ್ಛ = ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ, ಉಕ್ತಭಂಗ್ಯಾ = ಆರಂಭಣಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ

ಪ್ರಕಾರ, ಆಗಮಾನಾಂ ಚ=ಆಗಮ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾತ್ ಚ=ಪ್ರಮಾಣತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅಪಿಲಂ=ಪರರು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದ್ದೆಲ್ಲವೂ, ಯುಜ್ಯತೇ=ಕೂಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸತ್ಕಾರ್ಯತ್ವವಾದಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಪರರು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಬಾಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಪುಷ್ಟಾದಿ ಕಾರಣಗಳಾದ ಮಧುರರಸಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಚಿತ್ರ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ತಂತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೃದಾದಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಸತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣತ್ವವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಅನುಪಪತ್ತಿಯ ಆಭಾಸಭೂತವೇ ಆಯಿತು. ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸತ್ತೆಂದು ಪ್ರಮಿತಗಳಾದ ಮಧುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಮಾತ್ರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತವೇ. (2) ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವಕಾರಣನಾದಾಗ್ಯೂ ತಂತ್ರಾದಿಗಳ ಆವೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಿಲಿ ಎಂದು ಈಶ್ವರನ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ತಂತ್ರಾದಿಗಳ ಆವೇಕ್ಷೆಯೂ ಪುರುಷ ಪ್ರಯತ್ನಾದ್ಯವೇಕ್ಷೆಯೂ, ದೇಶಕಾಲಾದಿ ನಿಯಮವೂ ಕೂಡ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದ ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಕಲ್ಪವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅರಂಭಣಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಆಗಮ ಅನುಮಾನಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಾದ್ಯಾಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. (3) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ನಿಯೋಗವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥವು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಅವರಲ್ಲಿ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪ್ರಸಾದಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು || ೨೨೪ || ೨೨೫ ||

ಮೊದಲು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನ್ಯಸ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಥಾ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವಾಗಿ 'ವೈಧರ್ಮ್ಯಚ್ಛೇನ ಸ್ವಪ್ನಾದಿವತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. ಈಗ ಏಶ್ವರಮಿಥ್ಯಾತ್ವದಲ್ಲಿ ಪರರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನುಮಾನವನ್ನು ದೂಷಿಸಿಯೂ ಅದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ವಿಮುತಂ ಮಿಥ್ಯಾ ವ್ಯಪ್ನವಚ್ಛೇದಿಯಂ ಚ ಮಾ ||

ಮಿಥ್ಯಾ ಚೇತ್ಸಾದ್ಯಸಿದ್ಧಿರ್ನ ವ್ಯಭಿಚಾರೋ ನ ಚೇದ್ಭವೇತ್ ||೨೨೬||

ಅ || ಏನುತಂ=ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಗಗನಾದಿಯು, ಮಿಥ್ಯಾ=ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವು, ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ = ತೋರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವಪ್ನವಚ್ಛೇತ್=ಸ್ವಪ್ನದಂತೆ ಎಂದಾದರೆ— (ಅಂದರೆ ಈ ಅನುಮಾನದಿಂದ ವಿಶ್ವಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು) (ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಇಯಂ ಚ ಮಾ = (ಜಗತ್ತು ಇರಲಿ,) ಈ ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನವೇ, (೧ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದೋ, ೨ ಸತ್ಯಭೂತವಾದುದೋ, ಗನೇದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಮಿಥ್ಯಾ ಚೇತ್=ಮಿಥ್ಯೆಯಿಂದಾದರೆ, ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿರ್ನ=ಸಾಧ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ೧ ದೃಶ್ಯವೋ? ೨ ಅದೃಶ್ಯವೋ? ಗನೇದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ನ ಚೇತ್ = ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲನೆಂದಾದರೆ (ಮತ್ತು ದೃಶ್ಯವಾದರೆ ಆಗ)

ವ್ಯಭಿಚಾರಃ ಭವೇತ್ = ದೃಶ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದು. (೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನಾಸಿದ್ಧಿಯು.) || ೨೨೬ ||

ಇದು ಕೂಡಬಹುದು, ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಮಿಥ್ಯಾ ಭೂತವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯ ಸಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ - ವರ್ಣದೈರ್ಘ್ಯಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವುಗಳಿಗೂ ಸಾಧಕತ್ವವು ಉಭಯರಿಗೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಚಾಕ್ಷುಸ್ತತ್ವಾದಿಗಳಿಗಾದರೂ ಸಾಧಕತ್ವವು ವ್ಯವಹಾರಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಸಾಧಕತ್ವವು. ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಅಸಾಧಕತ್ವವಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ -

ಮೂ || ಸಾಧಕತ್ವಮಸತ್ಯಸ್ಯ ಸಾಧ್ಯಂ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ |

ತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯನವಸ್ಥಾಸ್ಯಾತ್ಮತ್ವಂ ಚಾಸ್ಯಾನುಭೂತಿಃ ||

ಅನುಭೂತಿವಿರೋಧೇನ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ನೂ ನ ಕಾಚನ || ೨೨೭ ||

ಅ || (ಸ. ರ. ವಿ.) (ಯದಿ = ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ,) ಅಸತ್ಯಸ್ಯ = ಅಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ, ಸಾಧಕತ್ವಂ = ಸಾಧಕತ್ವವು, ಸಾಧ್ಯಂ = ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (ತರ್ಹಿ = ಹಾಗಾದರೆ) ತಸ್ಯ ಚ = ಅದಕ್ಕೂ ಕೂಡ, (ಅಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ = ಏನಾದಗ್ರಸ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅನವಸ್ಥಾ = ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಸ್ಯಾತ್ = ಬರುವುದು. (ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಸಂಚಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಿದ್ಧವು ದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಅಸ್ಯ = ಪ್ರಸಂಚಕ್ಕೆ, ಸತ್ವಂ ಚ = ಸತ್ಯತ್ವವು, ಅನುಭೂತಿಃ = ಅನುಭವದ್ದೆನೆಯಿಂದ, (ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.) (ಆದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತವೆನೆಯವಾಯಿತು.) (ಸಾಧ್ಯ) ಅಥವಾ ಯಾವ ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಸಾಧಕತ್ವವಿವಯದಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿವಯದಲ್ಲಿ, ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ = ಏನಾದದಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅಸತ್ಯಸ್ಯ = ಅಸತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ, ಸಾಧಕತ್ವಂ = ಸಾಧಕತ್ವವು, ಸಾಧ್ಯಮೇವ = ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆಯೋಗ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಮಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. (ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವೆನೆಂದರೆ - ೧ ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವುದೋ? ೨ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವುದೋ? ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ದೃಶ್ಯವೋ? ಅದೃಶ್ಯವೋ? ದೃಶ್ಯವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಅದೃಶ್ಯವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಾಸಿದ್ಧಿಯು, ಎಂದು ಉತ್ತರವು ಮೊದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೨ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವುದೆನ್ನುವ ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಯ ಚ = (ನಮಗೆ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ) ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದಕ್ಕೂ, ಸಾಧಕತ್ವಂ = ಸಾಧಕತ್ವವು, ಸಾಧ್ಯಂ = ಸಾಧ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. (ಅದಕ್ಕೂ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಅನವಸ್ಥಾ = ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಸ್ಯಾತ್ = ಬರುವುದು. (ಸರ್ವವೂ ಅಸತ್ಯವು, ಸಾಧಕವು ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಸದ್ವಾದಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವೆಂದೋದಾಸೀನವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾರನು. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.) (ಹೀಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿ ವ್ಯಭಿಚಾರಗಳಿಂದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಅನುಮಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ

ಪ್ರಮಾಣಬಾಧವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅಸ್ಯ = ಈ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಸತ್ಯಂ ಚ = ಸತ್ಯತ್ವವು, ಅನುಭೂತಿತಃ = ಅನುಭವದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, (ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು.) ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಈ ದೋಷದಿಂದ ಅಭಾಸತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಜಡತ್ವವಾಗಲೀ, ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನತ್ವವಾಗಲೀ ಅನುಮಾನವು ಪರರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದಕ್ಕೂ ಅಭಾಸತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಅನುಭೂತಿವಿರೋಧೇನ = ಅನುಭವವಿರೋಧದಿಂದಲೂ, (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಸಿದ್ಧವ್ಯಭಿಚಾರದಿಂದಲೂ) ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ = ಜಗನ್ನಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಕಾಚನ = ಯಾವುದೊಂದೂ, ಪ್ರಮಾ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನ = ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ಜಡತ್ವಾದಿಗಳು ಸತ್ಯವೋ, ಮಿಥ್ಯೆಯೋ, ಸತ್ಯವೆನ್ನುವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಜಡತ್ವಾದಿಯು ಜಡತ್ವಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಅಮದೋ, ಅಲ್ಲವೋ ಗನೇಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು. ಏನೇಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪರರು ತೂನ್ಯದಿಂದ ಇತರವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಜಡವೂ, ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ೨ ಜಡತ್ವಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವು ಸಮೃತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿಯು ಆಗಲಾರದು. || ೨೨೭ ||

ಸ. ರ. ವಿ — ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಭವವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅನುಮಾನವಾದರೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಗೃಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವಯಿಲ್ಲ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಅನುಭವವಿರೋಧವು ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅಸತ್ಯವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅನುಭವವಿರೋಧವು ಇಲ್ಲ. ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪವಾದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಅನುಮಾನ ಸಾಧ್ಯವು. ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾಭಾವವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇದ್ಯವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿಸಯಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಕಥಂಚಿತ್ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಬಾಧಾಭಾವವನ್ನು ವಿಸಯಾಕರಿಸಿದರೂ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಬಾಧಾಭಾವವಿಸಯತ್ವವು ಕೊಡಲಾರದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ಅತೀತಾನಾಗತೌಕಾಲಾವಪಿ ನಃ ಸಾಕ್ಷಿಗೋಚರೌ || ೨೨೮ ||
 ತತ್ಸಂಬಂಧಿತಯಾ ಸತ್ವಮಪಿ ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಗಂ |
 ದೃಢದೃಷ್ಟಂ ತು ಯದ್ವೃಷ್ಟಂ ದೃಷ್ಟಾಭಾಸಸ್ತತೋಪರಂ || ೨೨೯ ||

ಅ || ಅತೀತಾನಾಗತೌಕಾಲಾವಪಿ = ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳೂ ವರ್ತಮಾನಕಾಲವೂ ಕೂಡ, ನಃ = ನಮಗೆ, ಸಾಕ್ಷಿಗೋಚರಃ = ಸಾಕ್ಷಿವಿಸಯಗಳು, (ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಕಾಲಘಟನವಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಕೊಡಲಾರದು.) (ವರ್ತಮಾನವಲ್ಲದಿರುವ ಕಾಲವೂ ಸಾಕ್ಷಿವಿಸಯವು ಎಂದಾದರೆ ಪ್ರಕೃತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ) ತತ್ಸಂಬಂಧಿತಯಾ ಸತ್ವಮಪಿ = ಕಾಲಾಂತರಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿರುವ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವೂಕೂಡ, ಸಾಕ್ಷಿಗಂ = ಸಾಕ್ಷಿವಿಸಯವು. (ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕೆ ಬಾಧಾಭಾವವುನೂತ್ರ ಅನುಭವವೇದ್ಯವೆಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಬಾಧಾಭಾವವೂ ಅನುಭವವೇದ್ಯವೇ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಪ್ರತೀತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಾಕ್ಷಿಗಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ದೃಷ್ಟಸ್ಯ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರತೀತಿಸಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಬಾಧಾಭಾವವು,

ಸಾಕ್ಷಿಗಂ = ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ವಿಸಯಕ್ಕೆ ತ್ರೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೆ ವಿಸಯಪ್ರತೀತಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಣ್ಯವು ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರತೀತಿವಿಸಯಕ್ಕೆ ತ್ರೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಾನಾಡಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಸಾಕ್ಷಿಯೇ ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಣನಾಡಬೇಕಾದೀತು. ತಥಾಚ ಪ್ರತೀತಿವಿಸಯವಾದ ರಜತಾದಿಗಳಿಗೂ ತ್ರೈಕಾಲಿಕಾಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ದೃಷ್ಟ ಶಬ್ದವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್ = ಯಾವುದು, ದೃಢದೃಷ್ಟಂ = ನಿರ್ದೋಷವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದ ವಿಸಯಾಕೃತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ, ದೃಷ್ಟಂ = ದೃಷ್ಟವನ್ನೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (ಎಕೆಂದರೆ) ತತಃ ಅಪರಂ = ಅದಕ್ಕಿಂತ ಇತರವಾದ ಸಂನುಗ್ಧವಾದ ದೃಷ್ಟವು, ದೃಷ್ಟಾಭಾಸಃ = ದೃಷ್ಟಾಭಾಸವು, (ಮುಖ್ಯ ಅಮುಖ್ಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವುದೇ ನ್ಯಾಯವು. ಆದುದರಿಂದ 'ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಗಂ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಶಬ್ದದಿಂದ ದೃಢದೃಷ್ಟವೇ ವಿನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಭಾಸಗಳಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. || ೨೨೮ || ೨೨೯ ||

ದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಗಳು ಸತ್ತ ತಿಪಕ್ಷಿತಗಳಾಗಿವೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಭ್ರಾಂತೇಃ ಸಂವೃತಿಸತ್ಯಸ್ಯ ನಿಶೇಷೋಽವ್ಯಭಿಚಾರನಾನ್ |

ತೇನಾಪ್ಯಂಗೀಕೃತಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ ನಃ ಸತ್ಯತ್ವಮೇವ ಹಿ || ೨೩೦ ||

ಅ || ಭ್ರಾಂತೇಃ = ಭ್ರಾಂತಿವಿಸಯವೆಂದು ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳ ದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ಸಂವೃತಿಸತ್ಯಸ್ಯ = ಸಂವೃತಿಸತ್ಯವೆಂದಂಗೀಕೃತವಾದ (ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ) ಜಗತ್ತಿಗೆ, ನಿಶೇಷಃ = ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು, ಅವ್ಯಭಿಚಾರನಾನ್ = ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವುಳ್ಳದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದಾಗಿ, ತೇನಾಪಿ = ಶೂನ್ಯವಾದಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಸಮ್ಯಕ್ = ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲದೇನೇ, ಅಂಗೀಕೃತಃ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸ ಏವ ಹಿ = ಅದೇ ವಿಶೇಷವು, ನಃ = ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ, (ವಿಶ್ವಸ್ಯ = ಜಗತ್ತಿಗೆ) ಸತ್ಯತ್ವಂ = ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು, ಸಾಧಯಿಸ್ಯತಿ = ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವುದು. (ಆದುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಗಳು ಸತ್ತ ತಿಪಕ್ಷಿತಗಳಾಗಿವೆ. ತಥಾಚ 'ವಿಶ್ವಂ ಕಾಲತ್ರಯಾಬಾಧ್ಯಂ ಪ್ರಾತೀತಿಕವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾತ್ ಹ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿವತ್' ಜಗತ್ತು ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧ್ಯವಲ್ಲ, ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕದಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯತಿರೇಕದಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಂದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಾಧ್ಯ ಹೇತು ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು. ತಥಾಚ ಆಕಾಶಾದಿ ಜಗತ್ತು ಕಾಲತ್ರಯ ಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಂತಹ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು. ಅಂತಹ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಅವರೇ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಆದರಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾಲತ್ರಯಾಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ಸಾಧಿಸುವೆವು || ೨೩೦ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಶೂನ್ಯತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೊದಲು ಶುಕ್ತ್ಯಾದಿಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಾದರೂ ಶೂನ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೋ ಒಮ್ಮೆ

ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ನಾನು ಪ್ರಾತೀತಿಕ ಸಾಂವೃತಗಳಿಗೆ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವೆನು. ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಈ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ಹೇತೂಕಂಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ವ್ಯಭಿಚಾರೋಽಸ್ಯ ಕದಾಚಿತ್ಸ್ಯಾದಿತಿ ಪ್ರಮಾ |
ನೈವ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪ್ರಮಾ ಸಾ ಚ ನ ಭವೇತ್ಸ್ಯವಿರೋಧತಃ || ೨೩೧ ||

ಅ || ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ = ಶೂನ್ಯತತ್ವಜ್ಞಾನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ. ಅಸ್ಯ = ಈ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ವ್ಯಭಿಚಾರಃ = ನಿವೃತ್ತಿಯು, ಕದಾಚಿತ್ = ಕೆಲವುನೇಳೆ, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುವುದು, ಇತಿ = ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮಾ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನೈವ ದೃಷ್ಟ್ವಾ = ಕಾಣಲ್ಪಡಲೇ ಇಲ್ಲ. (ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಶೂನ್ಯಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ ಶೃಂಗದಿಂದ ಕುದುರೆಯು ರಾಸಭದಿಂದ ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡಲಾರದು.) (ಹಾಗಾದರೆ 'ಇದಂ ಕದಾಚಿತ್ ಬಾಧ್ಯಸ್ಯತೇ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿವತ್' ಈ ಜಗತ್ತು ಯಾವಾಗಲೋ ಒಮ್ಮೆ ಬಾಧ್ಯವಾಗುವುದು ದೃಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಂತೆಯೇ, ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಏದೆ ಹೇಳಿದ ಶೂನ್ಯಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಶೂನ್ಯಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲೋಕವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) (ಯಾ = ಯಾವುದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಶಂಕಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ) ಸಾ ಚ = ಅದೂ ಕೂಡ, ಸ್ವವಿರೋಧತಃ = ಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ವವಿಸಯಕ್ಕೂ, ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪತನಗೂ, ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರೋಧದಿಂದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವಾದಕತ್ವರೂಪ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಮಾ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯಾವ ಹೇತುವಿನ ವಿಸಯವು ಬಾಧ್ಯವಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವುದು ತಾನೂ ಕೂಡ ಬಾಧ್ಯವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಾದೀತು? ಆದಕಾರಣ ಶೂನ್ಯಜ್ಞಾನನಿವರ್ತ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಈ ವಿಶೇಷವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣಗಮ್ಯತ್ವ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷವು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣಾವಿರೋಧಿಯಾಗಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೋ ಅದೇ ನಮಗೆ ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾಗುವುದು || ೨೩೧ ||

ದೃಶ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಹೇತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷೋಕ್ತಿಯು.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಪಂಚ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕವಾಗಿಯೂ, ಸತ್ಯತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿಯೂ ಪರೋತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತವಾದ ತರ್ಕವನ್ನೂ ಕೂಡ ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ|| ಭೇದೋ ವಿಶೇಷ್ಯಧನ್ಯಾದಿಗ್ರಹಣಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಯದಿ |
ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತಾ ಹೇತೋಃ ದುಗ್ರಾಹ್ಯ ಇತಿ ಯನ್ನತತ್ || ೨೩೨ ||
ಸ್ವರೂಪಂ ವಸ್ತುನೋಭೇದೋ ಯನ್ನ ತಸ್ಯ ಗ್ರಹೇಗ್ರಹಃ |
ಅನ್ಯಥಾಸ್ಯಾಮುನಾಭೇದಃ ಇತಿ ವಕ್ತುಂ ನ ಶಕ್ಯಂ(ಯುಜ್ಯ)ತೇ ||೨೩೩||

ಅಗ್ರಹೀತೋ ಯದಾ ಭೇದಃ ತದಾ ಸ್ವಸ್ವಾದಿತಿ ಗ್ರಹಃ |

ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರತೀತಿವಿರೋಧಾಚ್ಚ ನ ಹಿ ಕಶ್ಚಿತ್ತಥಾವದೇತ್ || ೨೩೪ ||

ಅ || ವಿಶೇಷ್ಯಧರ್ಮ್ಯಾದಿಗ್ರಹಣಾವೇಕ್ಷಯಾ = ವಿಶೇಷ್ಯ, ಧರ್ಮ, ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ, ಯದಿ = ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಗ್ರಹ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದೋ, ತರ್ಹಿ = ಹಾಗಾದರೆ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತಾಹೇತೋಃ = ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವ ರೂಪದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಕಾರಣದಿಂದ, ದುರ್ಗ್ರಾಹ್ಯಃ = ಆ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆನೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಯತ್ = ಯಾವುದು, ಭೇದವು ದುರ್ಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ತತ್ = ಆ ಭೇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ದೂಷಣವು, ನ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಲಿಯಿಂದ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ವಸ್ತುನಃ = ಧರ್ಮರೂಪವಾದ ವಸ್ತುವಿನ, ಸ್ವರೂಪಂ = ಸ್ವರೂಪವೋ, ತತ್ = ಆ ಕಾರಣದ್ದೆ ಲಿಯಿಂದ, ತಸ್ಯ = ಆ ವಸ್ತುವಿನ, ಗ್ರಹೇ = ಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಗ್ರಹಃ = ಆ ಮೇಲೆ ಭೇದ ಗ್ರಹವು ಎನ್ನುವುದು, ನ = ಇಲ್ಲ. (ಮತ್ತೆ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವೇ ಭೇದಜ್ಞಾನವು, ತಥಾಚ = ಧರ್ಮಜ್ಞಾನ - ಭೇದಜ್ಞಾನವೆನ್ನುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನವು ಒಂದಮೇಲೆ ಭೇದಜ್ಞಾನವು. ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಬಂದಮೇಲೆ ತತ್ಪ್ರವೇಕ್ಷವಾದ ಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನವು ಎಂದು ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವ ರೂಪದೋಷವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಭೇದವು ದುರ್ಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೇಗೆ) (ಯಾವನು ಭೇದವನ್ನೇ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹವನಿಗೆ ಭೇದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದೇ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ.) ಯಾವನು ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಭೇದಕ್ಕೆ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆ ಲಿಯಿಂದ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವಾದಾಗ, ಭೇದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೋ, ಆದಕಾರಣ ಭೇದವು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪವು. (ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಭೇದವೂ ಗೃಹೀತವಾಗುವುದಾದರೆ ಇದಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನಬಂದಮೇಲೆಯೇ ಭೇದವು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರ್ವಕಲ್ಪಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಸ್ತುವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಭೇದವಾದರೂ ವಸ್ತುವು ತೋರಿದಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸ್ಮರಣವಿದ್ದಾಗ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆ ಸಾದ್ಯತ್ಯವೂ, ಅಭಾವವೂ ಕೂಡ ಪ್ರತಿಯೋಗ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ಮರಣ ಬಂದಮೇಲೆಯೇ ತೋರುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ -) ಅನ್ಯಥಾ = ಭೇದವು ವಸ್ತುವು ತೋರುವಾಗ ತೋರದಿದ್ದರೆ ಆಗ, ಅಸ್ಯ = ಘಟಕ್ಕೆ, ಅಮುನಾ = ಈ ಪಟದಿಂದ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ವಕ್ತುಂ = ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ, ನಶಕ್ಯತೇ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಉತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸವಿಕಲ್ಪಕ ಜ್ಞಾನವೂ ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಇಂತಹ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಬರಲಾರದು. (ವಸ್ತುವರ್ತನವಾಗುವಾಗ ಭೇದಸ್ಮಾರ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವವನಿಗೆ 'ಅಸ್ಯ ಅಮುನಾಭೇದಃ' ಎಂದು ಪಶ್ಚಾತ್ಕಾಲೀನವಾದ ಸವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನವೂ ಹಾಗೆ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಷ್ಟಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ) ಯದಾ = ಯಾವಾಗ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಅಗ್ರಹೀತಃ = ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ. ತದಾ = ಆಗ, ಸ್ವಸ್ವಾತ್ = ತನ್ನದ್ದೆ ಲಿಯಿಂದ, (ತಾನು ಭಿನ್ನನೆಂದು) ಗ್ರಹಃ ಸ್ಯಾತ್ = ಸವಿಲ್ಪಕವಾದ ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (ಹೀಗೆ ಆಗಲಿ ಎಂದರೆ) ಪ್ರತೀತಿವಿರೋಧಾತ್ = 'ಪಟಾತ್ ಘಟೋಭಿನ್ನಃ' ಎಂದೇ ಸವಿಕಲ್ಪಕವಾದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅನುಭೂತ

ವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ತನ್ನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ತಾನೂ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಅನುಭೂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ (ಪ್ರತೀತಿವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಇಂತಹಸವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ.) (ಮತ್ತೂ ತನ್ನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ತಾನು ಭಿನ್ನನೆಂದು ಸವಿಕಲ್ಪಕಭೇದಜ್ಞಾನವು ಆಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಅಂತಹವಾಗ್ಯವಹಾರವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ವಾಗ್ಯವಹಾರವಾದರೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಕಶ್ಚಿತ್ = ಯಾರೊಬ್ಬನೂ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ನಹಿವದೇಚ್ಛ = ಹೇಳಲಾರನಷ್ಟೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ— (1) ಪಂಚಭೇದರೂಪವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಆ ಪ್ರಪಂಚವು ಭೇದವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಪಸ್ತುಭೂತವಾಗುವುದು. ಆದಾದರೂ 'ಅನಯೋರ್ಭೇದಃ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಭೇದ ಸಿದ್ಧಿಯು, ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು 'ಇದಮಸ್ಯಾದ್ಭಿನ್ನಂ' ಎಂದು ಭೇದಸಾಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. (2) ಮತ್ತು ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಭಾವವು ಭೇದವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ, ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೂ ಭೇದವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಧರ್ಮ್ಯಾದಿಪ್ರತೀತಿಯು ಬೇರೆ, ಭೇದಪ್ರತೀತಿಯು ಬೇರೆ ಎಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಿದೆ, ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳು ಗೃಹೀತಗಳಾಗುವಾಗ ಭೇದ ಗ್ರಹಣವು ಕೂಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಇದು ಘಟನೋ, ಪಟನೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪ್ರಪಂಚವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಸತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಪ್ರತಕ್ಷವಿಸಯವೂ ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅನೇಕ ಭೇದವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು ಪ್ರಪಂಚವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಸಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಸಯವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಪಂಚಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅದ್ವಿತೀಯ ಶೂನ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಭೇದಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಭೇದವು ತೋರುವಾಗ 'ಘಟಪಟೌ ಭಿನ್ನೌ' ಎಂದು ಘಟಪಟಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಆಗಲೀ 'ಘಟಪಟಯೋರ್ಭೇದಃ' ಎಂದು ಘಟಪಟಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿ ಆಗಲೀ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. 'ಭೇದಃ' ಎಂದೇ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ 'ಘಟಾತ್ ಪಟೋ ಭಿನ್ನಃ' ಎಂದು ಘಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಆಗಲೀ 'ಘಟಾತ್ ಪಟಸ್ಯ ಭೇದಃ' ಎಂದು ಪಟಧರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಆಗಲೀ ಭೇದಜ್ಞಾನವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು, ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಾದ ಘಟಪಟಗಳ ಜ್ಞಾನವಾದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ದಂಡೀ ದೇವದತ್ತಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನನ್ನು ಕಾಣದಿದ್ದರೆ ದಂಡವು ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಕೂಡಲಾರದು. ವಿಶೇಷ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭೇದದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದೆ. ಭೇದವು ತೋರದಿದ್ದರೆ 'ಘಟಪಟೌ' ಎಂದು ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿ ಭೇದವು ತೋರುವಾಗಲೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವಾದಾಗ ಭೇದಜ್ಞಾನವು. ಭೇದಜ್ಞಾನವಾದರೆ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು. ಭೇದಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳ ಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಘಟದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಘಟಕ್ಕೆ ಬೇದವು ಎಂದೂ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಕಾರ್ಯಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದ ಭೇದವು ವಾಸ್ತವವಾಗದಿದ್ದರಿಂದ ಅದರ

ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡದಿರಲು ಪ್ರಪಂಚವೂ ಕೂಡ ವಾಸ್ತವವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಭೇದರೂಪ ಪ್ರಪಂಚವು ಅವಿಚಾರಿತ ರಮಣೀಯವಾದ ಅಜ್ಞಾನಸಮಯವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಭೇದವು ದುಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಯಾರು ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆತನಿಗೆ 'ಎನುತೋ ಭೇದೋ ಘಟಸ್ವರೂಪಂ ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ ಘಟಗ್ರಹೇ ಅಗೃಹ್ಯಮಾಣತ್ರರಹಿತತ್ಯಾತ್ ಘಟಸ್ವರೂಪವತ್' ಎನಾದವಿಷಯ ವಾದ ಭೇದವು ಘಟಸ್ವರೂಪವು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ, ಘಟಜ್ಞಾನವಾಗುವಾಗ ಅಗೃಹ್ಯ ಮಾಣತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಘಟಸ್ವರೂಪವಂತೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಸ್ತುವು ತೋರುವಾಗಲೇ ಭೇದವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಭೇದವು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪವೇ. || ೨೩೨ || ೨೩೩ || ೨೩೪ ||

ಹೀಗೆ ತಮ್ಮ ಮತದಪ್ರಕಾರ ಭೇದಪ್ರತೀತಿಯೇ ಧರ್ಮಪ್ರತೀತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾ ಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಭೇದವು ಧರ್ಮಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಹೇಳುವವರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷದ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಧರ್ಮಿತ್ವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವತದ್ಭೇದಾದಾಯಾಗ ಸದ್ಯದಿ |
ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯಂ ಚ ತದ್ಭಾವಶ್ಚೈವ ಗೃಹ್ಯತೇ || ೨೩೫ ||
ಕೋ ವಿರೋಧಃ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಗೃಹೀತೋ ಭೇದ ಏವ ತು |
ಅಸ್ಯಾಮುಷ್ಮಾದಿತಿ ಪುನಃ ವಿಶೇಷೇಣೈವ ಗೃಹ್ಯತೇ || ೨೩೬ ||

ಅ || ಯದಿ = ಯಾವವಕ್ತೃದಲ್ಲಿ, ಧರ್ಮಿತ್ವಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವತದ್ಭೇದಾಃ = ಧರ್ಮಿತ್ವ, ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವ, ಧರ್ಮಿಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಭೇದಗಳೂ, ಧರ್ಮಿಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳೂ. ಯುಗಪತ್ = ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷಣಂ = ವಿಶೇಷಣವು, ವಿಶೇಷ್ಯಂ ಚ = ವಿಶೇಷ್ಯವೂ, ತದ್ಭಾವಶ್ಚ = ವಿಶೇಷಣತ್ವವೂ ವಿಶೇಷ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಗೃಹ್ಯತೇ ಏವ = ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆಗ, ಕೋ ವಿರೋಧಃ = ಯಾವ ವಿರೋಧವು? ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಸ್ವರೂಪೇಣ = ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಗೃಹೀತಃ = ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೇನೇ, ಅಸ್ಯ = ಇದಕ್ಕೆ, ಅನುಷ್ಠಾತ್ = ಇದರಿಂದ, ಭೇದ ಏವ = ಭೇದವೆಂದೇ, ಅನಯೋಃ ಭೇದಃ = ಇವರಿಗೆ ಭೇದವು, ಭಿನ್ನ ಇನು = ಇವರು ಭೇದವುಳ್ಳವರು, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಪುನಃ = ಮತ್ತೆ, ವಿಶೇಷೇಣೈವ = ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ, ಗೃಹ್ಯತೇ = ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ನಿರ್ವಿಕ್ಲ್ಪಕಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವುಹೇಳ ಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಸವಿಕಲ್ಪಕ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿಯೋ, ೧ ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಧರ್ಮಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಧರ್ಮಿತ್ವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಗಳಿಗೂ, ಅವುಗಳ ಭೇದಕ್ಕೂ ಭೇದಗಳಿ ಗಾಗಲೇ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭೂತಗಳಾದ ಘಟಪಟಗಳಿಗೂ ಭೇದಕ್ಕೂ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಕ್ರಮವಾಗಿದೆ. ದರ್ಶನಯೋಗ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. (2) ನಿರ್ವಿಕ್ಲ್ಪಕಪ್ರತೀತಾರ್ಥ ಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಮಾತ್ರವು ಸವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ, ಹೆಚ್ಚು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ. ಅಂತೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಭಿನ್ನಭೇದವಾದಿಗಳು ಹೇಳು ತ್ತಾರೆ— ಒಂದೇ ನಿರ್ವಿಕ್ಲ್ಪಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಭೇದವೂ, ಭೇದಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋರುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದಿಯನ್ನು ಅವಧೀಕರಿಸಿ 'ಏತಸ್ಮಾತ್ ಆಯಂ ಭಿನ್ನಃ' ಎಂದು ಸವಿಕಲ್ಪಕ

ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತ ಭೇದವಕ್ಕೆ ದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಹೇಗೆ? || ೨೩೫-೨೩೬ ||
ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ದೂಷಣಾಂತರ
ವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಕಿಂಚಿ ಭೇದಃ ಕಥಂ ಗ್ರಾಹ್ಯಃ ಇತಿ ಯಃ ಪರಿಪೃಚ್ಛತಿ |
ಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ಭೇದಗ್ರಹಣಾತ್ತೇನೋಕ್ತೋಽನ್ಯೋನ್ಯಸಂಶ್ರಯಃ ||

|| ೨೩೭ ||

ಅನ್ಯತ್ವಾಗ್ರಹಣೇ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಕಥಮನ್ಯೋನ್ಯಸಂಶ್ರಯಃ |
ಅನ್ಯತ್ವಂ ಯದಿ ಸಿದ್ಧಂ ಸ್ಯಾತ್ಕಥಮನ್ಯೋನ್ಯಸಂಶ್ರಯಃ || ೨೩೮ ||

ಅ || ಕಿಂಚಿ=ಬೇರೆ ದೂಷಣವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— (ಇಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ಪ್ರತಿತಿಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಭೇದವು ತೋರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರುವುದು ಎಂದಾಪಾದಿಸುತ್ತೀರೋ? ಅಧವಾ ಭೇದವು ತೋರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರುವುದು? ಎಂದು ಆಪಾದಿಸುತ್ತೀರೋ?) (ಗನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಭೇದಃ=ಭೇದವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಗ್ರಾಹ್ಯಃ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಯಃ=ಯಾವನು ಪರಿಪೃಚ್ಛತಿ=ಕೇಳುತ್ತಾನೋ, (ಆಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾನೋ), ಧರ್ಮ್ಯಾದಿಭೇದಗ್ರಹಣಾತ್=ಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಣ ಸಾರ್ಪಕ್ಷವಾಗಿ ಭೇದಗ್ರಹಣವಾಗೋಣವೆಂದಿ, ತೇನ=ಅವರಿಂದ, ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸಂಶ್ರಯಃ=ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು, ಉಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಾಹತವಾಗಿದೆ. (ಹೇಗೆಂದರೆ— ಭೇದವನ್ನು ಗೃಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿ ಅದರ ಉಪಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಭೇದವು ಧರ್ಮ್ಯಾದಿ ಪ್ರತಿತಿಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ತೋರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರುವುದು. ತಥಾಚಿ 'ನ ಪ್ರತಿಯೇತ' ಎಂದಾಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರತಿಯೇತ ಚಿ' ಆದುದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರತಿತಿಯು ಧರ್ಮ್ಯಾದಿಗ್ರಹಣಾರ್ಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದು ಎಂದು ಲಭ್ಯವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೇಗೆ? (೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪರರು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವನ್ನು ಗೃಹಿಸಲೇ ಇಲ್ಲವೋ ಅಧವಾ ಕೆಲವುಕಡೆ ತಿಳಿದಿರುವರೋ, ಗನೇದ್ವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅನ್ಯತ್ವಾಗ್ರಹಣೇ = ಅನ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದರೆ, ಪ್ರೋಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಂಶ್ರಯಃ=ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ? (ಅಂದರೆ ಅನ್ಯತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಗೃಹಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ನಿರಾಶ್ರಯತ್ವವಿದ್ದು ದರಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ಆಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆನೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಪ್ರತಿತಗಳಾದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೆ ಆಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದು.) (೨ನೇ ದ್ವನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅನ್ಯತ್ವಂ=ಬೇದವು, ಯದಿ=ಯಾವವಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಸಿದ್ಧಂ ಸ್ಯಾತ್=ಪ್ರತಿತವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಂಶ್ರಯಃ = ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಸ್ಯಾತ್=ಬರುವುದು? (ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಭೇದಪ್ರತಿತಿಯೇ ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವುಳ್ಳ ಕಾರ್ಯಗಳು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ || ೨೩೭ || ೨೩೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಇದರಿಂದ ಈ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಯಾವ ದೋಷವು ಉಕ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಏತಾದೃಶಸ್ಯ ವಕ್ತಾರಾವುಭೌ ಜಾತ್ಯುತ್ತರಾಕರೌ |
ನಾಲಯಿ ನಾಧ್ಯಮಿಕಲ್ಪೈವ ತದುಪೇಪೇಕ್ಷ್ಯೌ ಬುಭೂಷುಭಿಃ ||೨೩೯||

ಅ || ಎತಾದ್ಯಶಸ್ಯ = ಇಂತಹುದನ್ನು, ವಕ್ತಾರೌ = ಹೇಳತಕ್ಕ, ಮಾಯಾ = ಮಾಯಾ ವಾದಿಯು, ಮಾಧ್ಯಮಿಕಶ್ಚೈವ = ಶೂನ್ಯವಾದಿಯೂ ಕೂಡ, ಉಭೌ = ಇಬ್ಬರೂ, ಜಾತ್ಯುತ್ಯ ರಾಕೌ = ಜಾತ್ಯುತ್ಯರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯರು. ತತ್ = ಜಾತ್ಯುತ್ಯರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯರಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ, ಬುಭೂಸುಭಿಃ = ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವವರಿಂದ, ಉಪೇಕ್ಷ್ಯೈವ = ಉಪೇಕ್ಷಾರ್ಹರೇ ಸರಿ. (ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಕೂಡದು.)

ತಾ || ಸಾಧಕಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಗಳ ವಚನವನ್ನೇ ನಿರಾಕರಿಸ ಬೇಕು. ಸಾಧಕಯುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಗಳ ವಚನವು ನಿರಾಕರಣಾರ್ಹವೇ ಅಲ್ಲ. ಈ ಹೇಳಿದ ಅನೈಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವಾದಿಗಳು ವ್ಯಾಹತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯುತ್ಯರಗಳು ಆದುದ ರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಉಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿರುವರು. (ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಾದನಕ್ಕಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಿರುವರು || ೨೩೯ ||

ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶೂನ್ಯವಾದಿಯು ಶೂನ್ಯವೇ ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ನಾಸತೋ ದೃಷ್ಟತ್ಯತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಶೂನ್ಯವಾದಿನಿರಾಸಕ್ಕೆ ಮಾಯಾವಾದದಲ್ಲಿ ಅತಿರೇಖೆ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಮತವೈಷಮ್ಯವಿದ್ದರೆ ಅತೀರೇಖೆ ಕೂಡಲಾರದು ಎಂದರೆ —

ಮೂ || ಯಚ್ಚೈವೈವಾದಿನಃ ಶೂನ್ಯಂ ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮಮಾಯಾನಃ |

ನ ಹಿ ಲಕ್ಷಣಭೇದೋಽಸ್ತಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವತಸ್ತಯೋಃ || ೨೪೦ ||

ಅ || ಯತ್ = ಯಾವುದು, ಶೂನ್ಯವಾದಿನಃ = ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳು, ಶೂನ್ಯಂ = ಶೂನ್ಯ ವನ್ನು ಜಗತ್ಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ತದೇವ = ಆ ಶೂನ್ಯವನ್ನೇ, ಮಾಯಾನಃ = ಮಾಯಾ ವಾದಿಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮ = ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ, (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅತಿರೇಖೆ ಯುಕ್ತವು. ಆದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ತಯೋಃ = ಶೂನ್ಯಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ, ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವತಃ = ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಲಕ್ಷಣಭೇದಃ = ಲಕ್ಷಣಭೇದವು, ನ ಹಿ ಅಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (ಲಕ್ಷಣಭೇದದಿಂದ ಏಪ್ರತಿವನ್ನವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬೇಕು. ಈ ಭೇದವು ಶೂನ್ಯಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಶೂನ್ಯಬ್ರಹ್ಮ ಗಳೆರಡೂ ನಿರ್ವಿಶೇಷಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತಗಳಾಗಿವೆ || ೨೪೦ ||

ಹಾಗಾದರೆ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯಲಕ್ಷಣಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸತ್ಯ ಜ್ಞಾನ ಅನಂತ ಆನಂದಾತ್ಮಕತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ವಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾಯಾವಾದಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವನು. ಶೂನ್ಯವಾದಿಯು ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮಶೂನ್ಯರಿಗೆ ಭೇದವು ಬರುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ಅನ್ಯತಾದಿವಿರೋಧಿತ್ವಮುಭಯೋಶ್ಚ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ |

ಸ್ವನಾಕಾಭಾವಸಂವಾದಾನ್ನಕೃತ್ಯಂ ಪ್ರತಿನಾದಿನಃ || ೨೪೧ ||

ತತ್ಪಕ್ಷೇ ಇತಿ ವೈಧವ್ಯಾನ್ವಸ್ತಸ್ಮಾದಿವದಿತ್ಯಜಃ |

ಅಪ್ರಯತ್ನಾನಿರಾಚರೇ ಚೇತಿದೃಷ್ಟಿವಿರುದ್ಧತಾಂ |

ನಿಷ್ಠಮಾಣತ್ವಮಸ್ಯಸ್ಯ ಸೂಚಯಾಮಾಸ ವಿಶ್ವಕೃತ್ || ೨೪೨ ||

ಅ || ಉಭಯೋಶ್ಚ = ಬೃಹ್ಮಶೂನ್ಯಗಳೆರಡಕ್ಕೂ, ಅನ್ಯತಾದಿವಿರೋಧಿತ್ವಂ=ಅನ್ಯತೆ ಜಡಾದಿ ವಿರೋಧಿತ್ವವು, ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ=ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಲಕ್ಷಣವು. (ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಾದ್ಯಾತ್ಮಕತ್ವವೆಂದರೆ ಅನ್ಯತೆ ಜಡಾದಿ ವಿರೋಧಿತ್ವವೇ ಮಾಯಾವಾದಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾಗಿದೆ. “ಆನ್ಯಜಡವಿರೋಧಿರೂಪನುಂತತ್ಪ್ರಯಮಲಬಂಧನ ದುಃಖತಾ ವಿರುದ್ಧಂ” ಎಂದು ಮುರಾರಿಸ್ವಬಕದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಂದಲೇ ಸತ್ಯಾದಿ ಪದವು ಅಂತಾದಿ ವಿರೋಧಿ ಪರವು, ಸತ್ಯತ್ವಾದಿ ಸ್ವರೂಪ ಲಕ್ಷಣಪರವಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಶೂನ್ಯವಾದಿಯು ಶೂನ್ಯಕ್ಕೂ ‘ಜಾಡ್ಯಸಂವೃತಿದುಃಖಾಂತ ಪೂರ್ವದೋಪವಿರೋಧಿ ಯತ್ |’ ಎಂದು ಅನ್ಯತಾದಿವಿರೋಧಿತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದೂ ಭೇದಕವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅತೀದೇಶವು ಯುಕ್ತವೇ.) (ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಸಂಜ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ವೈಧರ್ಮ್ಯಾಚ್ಚ ನ ಸ್ವಪ್ನಾದಿವತ್’ ಎಂದು ಸೂತ್ರವು. ಅದರಲ್ಲಿ “ ಭ್ರಾಂತೇಃ ಸಂವೃತಿಸತ್ಯಸ್ಯ ” ಎಂದು ಯಾವದು ದೂಷಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದೇ ವೈಧರ್ಮ್ಯತೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ದೃಶ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ದೃಶ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾ ಚ ಅಸಾಧಕತ್ವವೆಂದು ಯಾವ ದೋಷವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸ್ವವಾಕ್ಯಾಭಾವಸಂವಾದಾತ್ = ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಸಂವಾದದ್ದೆಂದಿರುವುದು, (ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಮಿಥ್ಯೆಯನ್ನುವ ಏಕಯದಲ್ಲ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗೂ ಸಮ್ಮತಿಯು ಇದ್ದುದರಿಂದ), ತತ್ಪಕ್ಷೇ = ದೃಶ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಸಾಧನ ಏಕಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ = ಜಗತ್ತತ್ವತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರತಿವಾದಿಗೆ, ಕೃತ್ಯಂ = ಕರ್ತವ್ಯವು. ನ=ಇಲ್ಲ. ಇತಿ = ಈ ಕಾರಣದ್ದೆಂದಿರುವುದು, ವೈಧರ್ಮ್ಯತಃ = ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಾಧಿ ಕರಣತ್ವವು ಇದ್ದುದರಿಂದ. ಸ್ವಪ್ನಾದಿವತ್ = ಸ್ವಪ್ನಗಳೆಂಬವುಗಳಂತೆಯೇ, ನ=ಅಲ್ಲ, ಇತಿ=ಆದ ಕಾರಣ, ಅಜಃ=ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಅವ್ರಯತ್ನಾತ್=ದೃಶ್ಯತ್ವ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅವರೇ ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದು ಅಸಾಧಕವೆನ್ನುವುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಫುಟ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ಏಕಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡದೇನೇ, ನಿರಾಚಕ್ರೇ=“ವೈಧರ್ಮ್ಯಾಚ್ಚ ನ ಸ್ವಪ್ನಾದಿವತ್ ” ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಬಾಧತದಭಾವರೂಪವಾದ ವೈಧರ್ಮ್ಯ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿಯೇ ಜಗನ್ನಿರ್ವಾಣತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರು ಚೇತಿ=ವೈಧರ್ಮ್ಯಾಚ್ಚ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿದ್ದ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ. ಅನ.=ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ, ವಿಶ್ವಕೃತ್ = ವೇದವ್ಯಾಸರು, ದೃಷ್ಟಿವಿರುದ್ಧತಾಂ= ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧತ್ವವನ್ನು, ನಿಷ್ಪನಾಣತ್ವಮಸಿ= ಪ್ರಮಾಣಾರಹಿತವನ್ನು ಕೂಡ, ಸೂಚಯಾ ವಾಸ=ಸೂಚಿಸಿದರು. || ೨೪೧ || ೨೪೨ || ಸೂ. || ೨೬ || ೨೭ || ೨೮ || ೨೯ || ಅಧಿ. || ೮ ||

ಶೂನ್ಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅನುವಲ್ಪ್ಯಾಧಿಕರಣವು

ನಿತ್ಯವಾದ ನಿರ್ದೋಷವಾದ ವಿಜ್ಞಾನತತ್ವ ಒಂದೇ. ತದ್ರೂಪವೇ ಜಗತ್ತು. ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ, ಎನ್ನುವ ವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ನ ಭಾವೋಽನುಪಲಬ್ಧೇಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೦ ||

ಜಗತ್ತು ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವೇ ಜಗದಾಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಜ್ಞೇಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಸಾಕ್ಷಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಲಬ್ಧಿವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಯೋಗಾಚಾರರ ಮತವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಜ್ಞಾನನೇವೈಕಮಖಿಲಜ್ಞೇಯಾಕಾರಂ ಪ್ರಭಾಸತೇ || ೨೪೩ ||
 ತತ್ರ ಸಂತತಿಭೇದಶ್ಚ ಸ್ವಭೇದೋ ಭೇದ ಏವ ಚ |
 ಕಲ್ಪಿತಾಃ ಪ್ರತಿಭಾಸಂತೇ ನಾನಾಸಂವೃತಿಭೂಮಿಷು || ೨೪೪ ||
 ಇತ್ಯೇತದಪಿ ನೋ ಯುಕ್ತಂ ನ ಹಿ ಜ್ಞಾನತಯಾ ಜಗತ್ |
 ಭಾಸತೇಽನುಭವಸೈವ ವಿರುದ್ಧತ್ವಾದಪೇಶಲಂ |
 ತನ್ನತಂ [ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾಚ್ಚ ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಸ್ಥಿರರೂಪತಃ] || ೨೪೫ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನನೇವಃ = ವಿಜ್ಞಾನನೇ ತತ್ತ್ವವು, (ರೂಪವೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕುಸ್ತಂಭಗಳೂ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲ ಎಂದು ಯೋಗಾಚಾರರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.) (ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಏಕಂ = ವಿಜ್ಞಾನ ತತ್ತ್ವವು ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದು ಅಂದರೆ ಎರಡನೇ ವಸ್ತುವು ಇಲ್ಲ. (ಹಾಗಾದರೆ ರೂಪ ವೊದಲಾದ ಜ್ಞೇಯವೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಜ್ಞಾನನೇ ತತ್ತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಅಖಿಲಜ್ಞೇಯಾಕಾರಂ = ಜ್ಞಾನನೇ ಜ್ಞೇಯಾಕಾರವು. (ಜ್ಞೇಯವೆನ್ನುವುದು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಇಲ್ಲ) (ಜ್ಞೇಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕತ್ವವು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಪ್ರಭಾಸತೇ = ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನತ್ವಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ನೀಲಾದಿಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.) (ಅಥವಾ 'ಸಹೋಪಲಂಭನಿಯನಾದಭೇದೋ ನೀಲತದ್ವಿಯೋಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ನೀಲಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಜ್ಞೇಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಅಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನಸಂತತಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವೂ ಒಂದೊಂದು ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಜ್ಞಾನಭೇದವೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಏಕಂ' ಎನ್ನುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತು ಅನ್ಯೋನ್ಯಭೇದವು ಇರಲಿ, ಭೇದಾಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸದ್ವಿತೀಯತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಏಕತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ತತ್ರ = ಜ್ಞಾನ ಜ್ಞೇಯಗಳಿಗೆ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಸಂತತಿಭೇದಃ = ಸಂತತಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಭೇದವು, ಸ್ವಭೇದಃ = ಒಂದೊಂದು ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಜ್ಞಾನಭೇದವೂ, ಕಲ್ಪಿತಾವನ = ಕಲ್ಪಿತಗಳಾಗಿಯೇ, ನಾನಾಸಂವೃತಿಭೂಮಿಷು = ಅನೇಕಾಜ್ಞಾನ ಸ್ಥಾನಗಳಾದ ಅಂತಃಕರಣಗಳಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಅಜ್ಞಾನನೇ ಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಕಾರ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ, ಪ್ರತಿಭಾಸಂತೇ = ತೋರುತ್ತವೆ. (ಹೀಗೆ ಅನೂದಿತವಾದ ಯೋಗಾಚಾರರ ಮತವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಇತ್ಯೇತದಪಿ = ಈ ಮತವೂ ಕೂಡ, ನೋ ಯುಕ್ತಂ = ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (ಏಕೆಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದರೆ ೧ ಜ್ಞೇಯವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಸತ್ತೇ ಆಗಿ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲ

ಸವಾರೋಪಿತವಾದುದು ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ತೇ ಆದ ಜ್ಞೇಯವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕತ್ವವು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದಮಾತ್ರವಾದರೂ ಆಸತ್ತಾಗಿದೆಯೆಂದೋ, ಗನೇದ್ದು 'ನಚಾಭಾವೋ ವಿಶ್ವಂ ಸದಿತಿಗಮ್ಯತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ನಿರಸ್ತವಾಗಿದೆ. ೨ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಜಗತ್ತೂ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ) ಜಗತ್ = ಪ್ರಪಂಚವು, ಜ್ಞಾನತಯಾ = ಜ್ಞಾನರೂಪದಿಂದ, ನ ಹಿ ಭಾಸತೇ = ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಭವ ಸ್ಯೈವ ವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ = ಅನುಭವ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ, ತನ್ಮತಂ = ಯೋಗಾಚಾರರಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ (ಅನುಮಾನವು) ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನಜ್ಞೇಯಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು, ಅಪೇಶಲಂ = ಆಯುಕ್ತವು. (ಅಂತೂಜ್ಞಾನಜ್ಞೇಯಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಭೇದವೇ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತವಾಯಿತು. || ೨೪೩ || ೨೪೪ || ೨೪೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಭೇದಗ್ರಾಹಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಭ್ರಾಂತಿಯು ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅನುಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಬಲವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಬಾಧವೆನ್ನುವ ದೋಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಭ್ರಾಂತಿಯಾದರೆ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಮಾಣವಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾತ್ರಯವೂ ಇದೆ. ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅನುಮಾನವಿರೋಧವನ್ನೂ ಕೂಡ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾಚ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೧ ||

ವಿಜ್ಞಾನವು ಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿದೆ, ಜಗತ್ತು ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿದೆ, ಆದಕಾರಣ ಜಗತ್ತು ಜ್ಞಾನ ರೂಪವಲ್ಲ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ತನ್ಮತಂ] ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾಚ್ಚ ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಸ್ಥಿರರೂಪತಃ |

ಜ್ಞೇಯಸ್ಯೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ [ಸರ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧತಃ] || ೨೪೬ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನಸ್ಯ = ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾಚ್ಚ = ಆಶುತರ ವಿನಾಶಿತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, (ಅಬಾಧಿತ ಪ್ರತೀತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವು ಭ್ರಾಂತವಲ್ಲ.)

ಜ್ಞೇಯಸ್ಯ = ಜ್ಞೇಯವಸ್ತುವಿಗೆ, ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ = ಅನುಸ್ಮೃತೇಶ್ಚ = ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಸ್ಥಿರರೂಪತಃ = ಆಶುತರವಿನಾಶಿತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ (ಯೋಗಾಚಾರರ ಮತವು ಆಯುಕ್ತವು || ೨೪೬ ||

ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರಾಕೃತಗಳಾದ ಬೌದ್ಧಮತಗಳನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ದೋಷದಿಂದ ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಸರ್ವಧಾಽನುವಪತ್ತೇಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೨ ||

ಪ್ರತಿವಸ್ತುಗಳೂ ಕ್ಷಣಿಕಗಳೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ತೂನ್ಯವು ಒಂದೇ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ

ವಿಜ್ಞಾನವು ಒಂದೇ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಕ್ಟನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ ಶೂನ್ಯವಿಜ್ಞಾನಾ ದ್ವೈತಾದಿ ಬೌದ್ಧರಿಗೆ ಅಭಿಮತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅದ್ವೈತವಕ್ಕೆ ಪರಿಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಚ್ಛಾದನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ ಬೌದ್ಧಮತವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸದೆ ಸದದ್ವೈತಾದಿ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಂದ ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯವಾಣಿವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿದ್ದು ದರಿಂದಲೂ ಈ ವೇದದ್ವೇಷವಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಆದ ಕಾರಣ ಬೌದ್ಧಮತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಯುಕ್ತವು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || [ಜ್ಞೇಯಸ್ಯೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ] ಸರ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧತಃ |

ಅನುಭೂತಿವಿರುದ್ಧತ್ವಾದಪಿ ಸಕ್ವಾ ಇನೋಽತಿವಾಃ || ೨೪೭ ||

ಅ || ಸರ್ವಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧತಃ = ಸಮಸ್ತ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅನುಭೂತಿವಿರುದ್ಧತ್ವಾದಪಿ = ಅನುಭವವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಇನೋಽತಿವಾಃ = ಈ ಎಲ್ಲಾ ಬೌದ್ಧವಸ್ತುಗಳೂ, ಅತಿವಾಃ = ಅನುಗಲಗಳು || ೨೪೭ || ಸೂ. || ೨೦ || ೨೧ || ೨೨ || ಅಧಿ. ೯ ||

ಅನುಪಲಬ್ಧ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ನೈಕಸ್ಮಿನ್ನಧಿಕರಣವು.

ಕ್ಷಪಣಕಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ನೈಕಸ್ಮಿನ್ನಸಂಭವಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. || ೨೨ ||

ಸತ್ಯ, ಅಸತ್ಯ, ಸದಸತ್ಯ, ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ, ಸತ್ಯೇಸತಿ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ, ಅಸತ್ಯೇ ಸತಿ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ, ಸದಸದಾತ್ಮಕತ್ಯೇ ಸತಿ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ, ಹೀಗೆ ಅನಿಯತಗಳಾದ ಎಳು ಪ್ರಕಾರಗಳು ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಗಳಲ್ಲ. ಆಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಭಾವಿತವಾಗಿದೆ.

ನಿರಾಕಾರ್ಯಾಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಆಹಕ್ಷಪಣಕೋ ವಿಶ್ವಂ ಸದಸದ್ವೈಯನುದ್ವಯಂ |

ದ್ವಯಾದ್ವಯ ಮತಕ್ಷರ್ವಂ ಸಪ್ತಭಂಗಿಸದಾತನಂ |

ನೈತತ್ಪದಾರ್ಥ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಯುಕ್ತಂ ದವ್ಯಿವಿರೋಧತಃ || ೨೪೮ ||

ಅ || ಕ್ಷಪಣಕಃ = ಜೈನನು. ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತನ್ನು, ಸತ್ = ಸದ್ರೂಪವಾದುದು, ಅಸತ್ = ಅಸದ್ರೂಪವಾದುದು, ದ್ವಯಂ = ಸದಸದಾತ್ಮಕವು, ಅದ್ವಯಂ = ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು, ದ್ವಯಾದ್ವಯಂ = ಸತ್ಯವಿದ್ದು ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು, ಅಸತ್ಯವಿದ್ದು ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು, ಅತಕ್ಷರ್ವಂ = ಸದಸದಾತ್ಮಕತ್ವವಿದ್ದು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು, ಹೀಗೆ ಸದಾತನಂ = ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ, ಸಪ್ತಭಂಗಿ = ಎಳು ಪ್ರಕಾರಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ, ಆಹ = ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಏತತ್ = ಈ

ಏಳುಪ್ರಕಾರವಿರುವ ತನವು, ದೃಷ್ಟಿವಿರೋಧತಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಏಕಸ್ಥಿಂ= ಪದಾರ್ಥೇ=ಒಂದು ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ನಯುಕ್ತಂ=ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಜಗತ್ತು ಜೀವ, ಅಜೀವ ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ ವಾದುದು ನಿರೀಶ್ವರವಾದುದು. ಆ ಜಗತ್ತೇ ಪುನಃ ಗಜೀವ, ಅಧರ್ಮ, ಅಲಧರ್ಮ, ಫಲದ್ವಲ, ಖಕಾಲ, ಒಳಕಾಲ ಎಂದು ಸಡ್‌ದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜೀವರು, ಬುದ್ಧರು, ಯೋಗಸಿದ್ಧರು ಮುಕ್ತರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧರು. ೧ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು ಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದು **ಧರ್ಮವು**. ೨ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು, ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು **ಅಧರ್ಮವು**. ೩ ಪೃಥಿವಿ, ಜಲ, ತೇಜಸ್ಸು, ವಾಯುರೂಪವಾದ ಭೂತಚತುಷ್ಟಯವು ಪುದ್ಗಲವು. ಅದು ಪರಮಾಣುರೂಪ, ಸಂಘಾತರೂಪ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ೪ ಆಸೀತ್, ಅಸ್ತಿ, ಭವಿಸ್ಯತಿ=ಆಯಿತು, ಆಗುತ್ತದೆ, ಆಗುವುದು. ಎನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದು ಅಣುರೂಪವಾದುದು **ಕಾಲವು**. ೫ ಆಕಾಶವು ಒಂದೇ ಅನಂತಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳದ್ದು. ಅದು ಲೋಕಾಕಾಶ, ಅಲೋಕಾಕಾಶ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಈ ಆರು ದ್ರವ್ಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಣುವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಅಸ್ತಿಕಾಯ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು. ಅವುಗಳು ೧ ಜೀವಾಸ್ತಿ ಕಾಯ, ೨ ಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯ, ೩ ಅಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯ, ೪ ಪುದ್ಗಲಾಸ್ತಿಕಾಯ, ೫ ಆಕಾಶಾ ಕಾಯ ಎಂದು ಐದು ವಿಧವು. ಇದರಲ್ಲಿ ೧ ಜೀವ, ೨ ಅಜೀವ, ೩ ಆಸ್ರವ, ೪ ಬಂಧ, ೫ ನಿರ್ಜರ, ೬ ಸಂವರ, ೭ ಮೋಕ್ಷ ಎಂದು ಏಳು ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮೋಕ್ಷೋಪಯುಕ್ತಗಳು. ೧ ಜೀವನು ಜ್ಞಾನದರ್ಶನಸುಖನಿರೀಯ ಎನ್ನುವ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು. ೨ ಅಜೀವವು ಜೀವೋ ಪಭೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಸಮುದಾಯವು. ೩ ಆಸ್ರವವು ವಸ್ತುಗಳ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಉಪಕರಣ ವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು. ೪ (೧) ಘಾತಕ, (೨) ಚತುಷ್ಟಯ ಎನ್ನುವ ಭೇದದ್ದೆಶಿಯಿಂದ ಬಂಧವು ಎರಡು ವಿಧವು. ಇದರಲ್ಲಿ (೧) ಘಾತಕವು ಜೀವಗುಣಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವು. (೨ನೇ) ಚತುಷ್ಟಯವು ಶರೀರ ಸಂಸ್ಥಾನ, ಅದರ ಅಭಿಮಾನ, ಶರೀರಸ್ಥಿತಿ, ತತ್ಪಯುಕ್ತವಾದ ಸುಖದುಃಖ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು. ೫ ನಿರ್ಜರವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ ವಾದ ತಪಸ್ಸು. ೬ ಸಂವರವು ಇಂದ್ರಿಯನಿರೋಧವು. ೭ ಮೋಕ್ಷವು ಸಾಭಾವಿಕವಾದ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದ ಆವಿರ್ಭಾವವು. ಮೋಕ್ಷಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವು ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾನ, ಸಮ್ಯಗ್‌ರ್ಶನ, ಸಮ್ಯಕ್ ಚಾರಿತ್ರ್ಯ ಎನ್ನುವ ಮೂರು ರತ್ನಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾದುದು. ಇಂತಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಪ್ರಪಕಾರ ಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಜೈನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (2) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಪ್ರಪಕಾರತ್ವವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವು ದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿರೋಧವಿದೆ. ಸರ್ವವೂ ಸ್ವಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಪಂ ಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಾಗಿದೆ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಭಾವವು, ಅನ್ಯಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಭಾವವು, ವಿಶೇಷ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ, ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅನಿತ್ಯವು. ಸ್ವರೂಪಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನವು ತನ್ನ ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವೆಂದೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ನಿಯಮಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಕೂಡ ದಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಂತಮತವು, (ಸತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಧರ್ಮವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಮತವು) ಆಯುಕ್ತವೇ. || ೨೪೯ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಒಂದೊಂದು ಧರ್ಮವನ್ನು ವಿಸಯಾಕರಿಸತಕ್ಕ ದೃಷ್ಟಿಯು ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿರೋಧವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಏಳು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಸಂಭವವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡಲಾರದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಭಾವಾಭಾವತಯಾ ವಿಶ್ವಂ ಯೇನ ರೂಪೇಣ ವಿಯಾತೇ |

ತದ್ರೂಪನೇವ ತದಿತಿ ನಿಯಮಃ ಕೇನ ನಾರ್ಯತೇ || ೨೪೯ ||

ತತ್ತದೋಷನಿವೃತ್ಯರ್ಥಂ ಸ್ವೀಕೃತಾ ತತ್ತದಾತ್ಮತಾ |

ಯದಿ ತೈರಖಿಲೈರ್ದೋಷೈರ್ಲಿಪ್ಯತೇ ಚಲದರ್ಶನಃ || ೨೫೦ ||

ಅ || ಯೇನರೂಪೇಣ = ಯಾವರೂಪದಿಂದ, ಭಾವಾಭಾವತಯಾ = ಭಾವತ್ವ ಅಭಾವತ್ವ ರೂಪದಿಂದ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಸತ್ಯ ಅಸತ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ, ಅಥವಾ ಭಾವಾಭಾವತಯಾ = ಭಾವತ್ವ ಅಭಾವತ್ವಗಳಿಂದ, ಯೇನ ರೂಪೇಣ = ಯಾವಸತ್ತ್ವಾದಿರೂಪದಿಂದ, ಅಥವಾ ಯೇನ = ಯಾವ, ಭಾವಾಭಾವತಯಾ ರೂಪೇಣ = ಭಾವತ್ವ ಅಭಾವತ್ವರೂಪದಿಂದ, ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತು, ವಿಯಾತೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತತ್ = ಜಗತ್ತು, ತದ್ರೂಪಮೇವ = ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪವೇ, ಇತಿ = ಎನ್ನುವ, ನಿಯಮಃ = ನಿಯಮವು, ಕೇನ = ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ನಾರ್ಯತೇ = ತಡೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಈ ನಿಯಮದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿತ್ವವು ಬರಬಹುದಿತ್ತು, ದೃಷ್ಟವಾದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ನಿನಾರಕವಾದುದು, ಅನೇಕಾಂತ ಸಾಧಕವಾದುದು ಪ್ರಬಲಪ್ರಮಾಣವು ಇದ್ದರೆ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದೇ ಇಲ್ಲ, ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.) (ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ಸದ್ಭಾವಿಗಳು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ದೂಷಣಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಸದ್ಭಾವಿಗಳೂ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವರು. ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ದೂಷಣವನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಇತರರೂ ಕೂಡ ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನವನ್ನು ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಕೂಡ ಹೇಳಿರುವರು. ತಥಾಚ ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಅವರು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು. ಅವರುಹೇಳಿದ ದೂಷಣವೂ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಸತ್ತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ) ತತ್ತದೋಷನಿವೃತ್ಯರ್ಥಂ = ಆವಾವದೋಷಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಆವಾವ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ತತ್ತದಾತ್ಮತಾ = ಆಯಾಯ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನ್ನು, ಸ್ವೀಕೃತಾ ಯದಿ = ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿನ್ನಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದಾದರೆ (ತಥಾಚ ಅನೇಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿಯಮದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೇಗೆ?) (ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ತರ್ಹಿ = ಹಾಗಾದರೆ, ಸದ್ಭಾವಿ ಮತಾನುಸರಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತ್ವಾದಿಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಿಯೋ ಇಲ್ಲವೋ? ಹೀಗೆಯೇ ಅಸದ್ಭಾವಿ ಚರಣ ಶರಣಪ್ರವೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವಾದಿಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಿಯೋ ಇಲ್ಲವೋ? ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.) (ನನೇ ವಕ್ಷವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಇವನು) ಚಲದರ್ಶನಃ = ಯಾವಾಗಲೂ ಸಕಲ ಪಕ್ಷಗಳ ಅಂಗೀಕಾರವುಳ್ಳವನು, ತೈಃ ಅಖಿಲೈಃ ದೋಷೈಃ = ಆ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ, ಲಿಪ್ಯತೇ = ಸಂಬಂಧನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಕೇವಲವಾಗಿ ಸದ್ವಾದಿಗಳು ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ದೋಷವನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅಸತ್ವಾದಿ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಸದ್ವಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಅಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಕೂಡ ಹೇಳಿಯೇ ಉಪರತರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಸತ್ವಾದಿ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ತಥಾಚ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅವಾವ ವಾದಿಗಳು ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷಾಂತರ ದೋಷಲೇಪವು ಹೇಗೆ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು || ೨೪೯ || ೨೫೦ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಸಪ್ತ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವೂ, ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದುಕುವಾಗಿದೆ 'ಅಖಿಲೈರ್ದೋಷಪ್ರೇಃ ಲಿಪ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಾಹತಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ದೋಷದೂಷಿತಗಳಾದ ಏಳು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ, ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅತಿಹಾಯ ಪ್ರಮಾಣಾಪ್ತ ನಿಯಮಂ ಸದಸತ್ತಯಾ |

ಅಶೇಷಮಾವಿರುದ್ಧಂ ಚ ನಿರ್ಮಾನಂ ವ್ಯಾಹತಂ ಸದಾ || ೨೫೧ ||

ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಂ ವದತೋ ದೃಷ್ಟಹಾನಿರಮಗ್ರಹಃ |

ಸ್ವವ್ಯಾಹತತ್ವನಿತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ದೋಷಾಃ ಸರ್ವೇ ಭವಂತಿ ಹಿ || ೨೫೨ ||

ಅ || ಸದಸತ್ತಯಾ = ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಸತ್ವಾಸತ್ಯದಿಂದ, ಪ್ರಮಾಣಾಪ್ತನಿಯಮಂ = ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ನಿಯಮವನ್ನು, ಅತಿಹಾಯ = ಬಿಟ್ಟು, ಅಶೇಷಂ = ಎಲ್ಲಾ, ಅವಿರುದ್ಧಂ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿರೋಧವುಳ್ಳ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಂ = ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ವಾದಿ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು, ವದತಃ = ಹೇಳುವವನಿಗೆ, ದೃಷ್ಟಹಾನಿಃ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾದುದಕ್ಕೆ ಪರಿತ್ಯಾಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ನಿರ್ಮಾನಂ = ನಿಷ್ಪಮಾಣಕವಾದ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಂ = ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು, ವದತಃ = ಹೇಳುವವನಿಗೆ, ಅಮಗ್ರಹಃ = ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಸ್ವೀಕಾರವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ವ್ಯಾಹತಂ = ವ್ಯಾಹತವಾದ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಂ = ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು, ವದತಃ = ಹೇಳುವವನಿಗೆ, ಸ್ವವ್ಯಾಹತತ್ವಂ = ತನ್ನ ಮಾತೇ ತನಗೆ ಏರುದ್ದವಾಗುವಿಕೆ ಎನ್ನುವ ದೋಷವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ = ಇದಮೊದಲಾದ, ಸರ್ವೇ = ಎಲ್ಲಾ, ದೋಷಾಃ = ದೃಷ್ಟಹಾನ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳು, ಭವಂತಿ ಹಿ = ಬರುತ್ತವೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಬೆಂಕಿಯು ತಣ್ಣಗಿದೆ ಎಂದೂ, ಗೋಹಿಂಸೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಹಿಂಸೆ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಧರ್ಮಸಾಧನಗಳೆಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವವು. ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣವೂ ಬಾರದೇಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ, ವಿರುದ್ಧವಾದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಣಿಕತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. (2) ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ವ ಪ್ರಕಾರತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಕತ್ತಿಗೆ ಕೋಡು ಇದೆ ಎಂದೂ, ಗೋಮಾಂಸಾದಿ ಭಕ್ಷಣವು ಧರ್ಮಸಾಧನವೆಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಪರಮತ ನಿರಾಸವನ್ನು ಮಾಡದೇನೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ದೂಷ್ಯ

ಉಪಾದೇಯಗಳಿಲ್ಲದಿರುವವನಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರನಿರ್ಮಾಣವೂ ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (3) ಸರ್ವ ಪ್ರಕಾರತ್ವವು ವ್ಯಾಹತವಾದಾಗ್ಯೂ ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ತಾಯಿಗೆ ವಂಧ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಜಿನೋಪದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಬದ್ಧ ನಿಗೂ ಮುಕ್ತತ್ವವನ್ನೂ, ಮುಕ್ತ ನಿಗೂ ಬದ್ಧತ್ವವನ್ನೂ ಯೋಗಿಗೂ ರಾಗಿತ್ವವನ್ನೂ, ಶೈವಚನಿಗೂ ಯೋಗಿತ್ವವನ್ನೂ, ಇದುವೊದಲಾದ ವ್ಯಾಹತಿ ಸಮೂಹವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಏವಂ ಚ ಶಾಸ್ತ್ರನಿರ್ಮಾಣಪ್ರಯಾಸವೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು || ೨೫೧ || ೨೫೨ ||

ಹೀಗೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜೈನನು ಹೇಳಿದ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಅವನು ಹೇಳಿದ ವಿಸಯಾಂತರವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುಶುದ್ಧಕೃಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ವಕ್ತಿ ಸ್ವಪ್ರಭಮಾತ್ಮಾನಂ ದೇಹಮಾನಂ [ತದಪ್ಯಲಂ] || ೨೫೩ ||

ಅ || ಕ್ಷಪಣಕಃ = ಜೈನನು, ಆತ್ಮಾನಂ = ಜೀವನನ್ನು, ಸ್ವಪ್ರಭಂ = ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ಏನೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಉತ್ಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ, ದೇಹಮಾನಂ = ಶರೀರದ ಪರಿಮಾಣದಂತೆ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ವಕ್ತಿ = ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕಾ || (1) ಇಲ್ಲಿ ದೇಹಪರಿಮಾಣತ್ವವೇ ವಿವಾದ ವಿಸಯವಾದ ಅರ್ಥವು. ಸ್ವಪ್ರಭತ್ವ ವಾದರೂ ನಮಗೆ ಸಮ್ಮತವೇ. (2) 'ದೇವದತ್ತಾತ್ಮಾ ತದ್ದೇಹ ಏವ ತತ್ರ ಸರ್ವತ್ವೇನ ಚ ವಿದ್ಯತೇ ತತ್ವೇನ ತತ್ರ ಸರ್ವತ್ವೇನ ಚ ಸ್ವಾಸಾಧಾರಣ ಗುಣಾಧಾರತಯೋಪಲಂಭಾತ್ ಯೋ ಯತ್ವೇನ ಯತ್ರ ಸರ್ವತ್ವೇನ ಸ್ವಾಸಾಧಾರಣಗುಣಾಧಾರತಯೋಪಲಭ್ಯತೇ ಸ ತತ್ವೇನ ತತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ಚ ವಿದ್ಯತೇ ಯಥಾ ದೇವದತ್ತಗೃಹ ಏವ ತತ್ರ ಸರ್ವತ್ವೇನ ಚ ಉಪಲಭ್ಯಮಾನಸ್ವಾಸಾಧಾರಣ ಭಾಸ್ವರತ್ವಾದಿಗುಣಃ ಪ್ರದೀಪಃ, ತಥಾಕಾಯಂ ತಸ್ಮಾತ್ತಥಾ' ದೇವದತ್ತನ ಆತ್ಮನು ದೇವದತ್ತನ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲಿನಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲಿನಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಕ್ಕೆ (ಸುಖಕ್ಕೆ ಆಗಲೀ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕಾಗಲೀ) ಆಧಾರವಾಗಿ ತೋರಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದು ಎಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಿನರ್ವಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣ ಗುಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೋ, ಅದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲಿನಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ದೇವದತ್ತನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲಿನಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತೋರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಭಾಸ್ವರತ್ವಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರದೀಪವು, ತಥಾಚ ಹೇತುವು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪಕ್ಷವು ಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೇ ಸರಿ. ಸರ್ವದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸುಂದರಿಯಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯನ್ನು ಆಲಿಂಗನಮಾಡಿದರೂ ಸರ್ವದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡ ತಕ್ಕ ಸುಖವು ತನಗೆ ಅನುಭೂತವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾ ಚ ಸರ್ವಾಂಗದಲ್ಲಿ ರೋಮಾಂಚವೂ ಹುಟ್ಟದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು || ೨೫೩ ||

ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕಾಯಪರಿಮಾಣತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ ಓಂ ಏವಂ ಚಿತ್ತಾತ್ಮಕಾತ್ಮರ್ಷಿಂ ಓಂ ” || ಸೂ. ೩೪ ||

ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೇಹಪರಿಮಾಣತ್ವವಿದ್ದರೆ ಪಿಪೀಲಿಕಾ ಮೃತಕಾದ ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕರ್ಮಾ ದಿಗಳ ವಶದಿಂದ ಗಜಾದಿದೇಹವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಸರ್ವದೇಹದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಸರ್ವದೇಹದಲ್ಲಿ ಚೇಷ್ಟೆಯು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ಮತ್ತು ಗಜಾದದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗಜಾದದೇಹಪರಿಮಾಣ ಸಮಾನಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪಿಪೀಲಿಕಾದ ದೇಹವು ಬಂದಾಗ ಅತಿರೇಕವು ಬರುವುದು. ಆಂದರೆ— ಆ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ದೇಹದ ಹೊರಗೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅವಸ್ಥಿತಿಯು ಇರಬೇಕಾಗುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ವಕ್ರಿ ಸ್ವಪ್ರ ಭವೂತ್ಮಾನಂ ದೇಹಮಾನಂ] ತದಪ್ಯಲಂ |

(ದು)ದ್ಯಷ್ಟಂ ನಾನಾಶರೀರೇಷು ಪ್ರವೇಶಾದನ್ಯಥಾ ಭವಾತ್ || ೨೫೪ ||

ಅ || ತದಪಿ=ಆ ಮತವೂ ಕೂಡ, ಅಲಂ ದುಷ್ಟಂ=ಅತ್ಯಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ— ನಾನಾಶರೀರೇಷು=ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರವೇಶಾತ್=ಪ್ರವೇಶದಿಂದ, ಅನ್ಯಥಾ ಭವಾತ್=ಕಾಯಪರಿಮಾಣತ್ವಭಾವವು ಬರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ.

ತಾ || ಪಿಪೀಲಿಕಾದ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪಿಪೀಲಿಕಾದಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕರ್ಮ ವಶದಿಂದ ಗಜಗವಯಾದ ದೇಹಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ಣತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಂದರೆ ಸರ್ವದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಗಜಾದದೇಹಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗಜಾದಪರಿಮಾಣಗಳುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪಿಪೀಲಿಕಾದ ದೇಹವು ಬರುವಾಗ ಅತಿರೇಕವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅವಸ್ಥಿತಿಯು ಇರಬೇಕಾಗುವುದು.) ಅಂತೂ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಯಪರಿಮಾಣತ್ವವು ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. || ೨೫೪ ||

ಆತ್ಮನು ಯಾವ ಯಾವ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಆಯಾಯ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ ಓಂ ನ ಚ ಸರ್ಯಾಯಾದಸ್ಯ ವಿರೋಧೋ ವಿಕಾರಾದಿಭ್ಯಃ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೩೫ ||

ಆನಾವ ದೇಹಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವಿರೋಧವು ಇಲ್ಲ. (ವಿರೋಧವೇ ಇದೆ.) ವಿಕಾರತ್ವಾದಿಗಳು ಬರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂತೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಅನಿತ್ಯತ್ವ, ಅನಿರ್ಮೋಕ್ಷತ್ವ, ಶಾಸ್ತ್ರವೈಯರ್ಥ್ಯಗಳು ಬರುವವು.

ಈ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ತದಪ್ಯಲಂ | ದ್ಯಷ್ಟಂ ನಾನಾಶರೀರೇಷು

ಪ್ರವೇಶಾದನ್ಯಥಾ ಭವಾತ್ || ೨೫೪ ||

ಅ || ತದಪಿ=ಆನಾವ ದೇಹಬಂದಾಗ ಆನಾವ ಪರಿಮಾಣವು ಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡ, ನಾನಾಶರೀರೇಷು = ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ, ಆಂದರೆ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರವೇಶಾತ್ = ಪ್ರವೇಶದಿಂದ, (ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಮಾಣವು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೂ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಿಗೇನೇ) ಅನ್ಯಥಾ ಭವಾತ್=ಅನ್ಯಥಾಭಾವವು(ವಿಕಾರವು)ಬರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಲಂ ದ್ಯ(ದು)ಷ್ಟಂ=ಈ ಪಕ್ಷವೂ ಅತ್ಯಯುಕ್ತವು. || ೨೫೪ ||

ಆತ್ಮನಿಗೇನೇ ಅನ್ಯಥಾಭಾವವಿರಲಿ. ಅದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಅನ್ಯಥಾಭಾವಿಯದ್ವಸ್ತು ತದನಿತ್ಯಮಿತಿ ಸ್ಥಿತಿಃ |

ತನ್ಮತೇ ತದನಿತ್ಯತ್ವಂ ಪುದ್ಗಲಸ್ಯಾನಿವಾರಿತಂ || ೨೫೫ ||

ಅ || ಯತ್ ವಸ್ತು = ಯಾವ ವಸ್ತುವು, ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರತಕ್ಕದೋ, ತತ್ = ಅದು, ಅನಿತ್ಯಂ = ಅನಿತ್ಯವು, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಸ್ಥಿತಿಃ = ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ತನ್ಮತೇ = ಜೈನಮತದಲ್ಲಿ, (ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) ತತ್ = (ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇದೆಯೋ, ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಂಬುದು ಅನ್ಯಥಾಭಾವವಿತ್ತು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆಯೋ) ಅದುದರಿಂದ, ತದನಿತ್ಯತ್ವಂ = ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುದ್ಗಲಸ್ಯ ಇವ = ದೇಹಕ್ಕೆ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಶರೀರಾಕಾರನಾಮಗಳ ಪರಿತ್ಯಾಗದಿಂದ ಭಸ್ಮೀಭಾವರೂಪವಾದ ಅನಿತ್ಯತ್ವವೋ, ಅಂತಹ ಅನಿತ್ಯತ್ವವೇ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅನಿವಾರಿತಂ = ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಪರಿಮಾಣವ್ಯತ್ಯಯರೂಪವಾದ ಅನ್ಯಥಾಭಾವವು ಇಂತಹ ಅನಿತ್ಯತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪರಿಮಾಣವ್ಯತ್ಯಯವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಅಂತಹ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದು ಆಶಕ್ಯವು || ೨೫೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ನಮ್ಮ ಮತದಂತೆ ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಗಳಿಂದ ಉಚ್ಚ ನೀಚತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾಭಾವವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಅನ್ಯಥಾಭಾವಿಯಾದ ದೇಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ನಾನಿತ್ಯತಾಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ ತು ಚೈತನ್ಯಾದೇವಿಶೇಷಿಣಃ |

ಲಕ್ಷಣಸ್ಯ ನಿವೃತ್ತೌ ತು ಸ್ಯಾನ್ನ ತಚ್ಚೇತನೇಕ್ಷಚಿತ್ || ೨೫೬ ||

ಓತಪ್ರೋತಾತ್ಮಕತ್ವಂ ತು ಪಟೇ ದೇಹೇಽಂಗಸಂಸ್ಥಿತಿಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷಣಸ್ಯೈವ ನಿವೃತ್ತೌ ಸ್ಯಾದನಿತ್ಯತಾ || ೨೫೭ ||

ಅ || ಅಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷೇ ತು = ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದರೂ (ಅನ್ಯಥಾಭಾವವುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ) ಅನಿತ್ಯತಾ = ಅನಿತ್ಯತ್ವವು, ನ ಪ್ರಸಜ್ಜತೇ = ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) (ಅಸ್ಮನ್ಮತೇ = ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ) ಚೈತನ್ಯಾದೇಃ = ಚೇತನತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಸ್ಯ = ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ, ನಿವೃತ್ತೌ ತು = ನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೇನೇ, ವಿಶೇಷಿಣಃ = ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ, ಅನಿತ್ಯತಾ = ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಸ್ಯಾತ್ = ಬರುವುದು. (ಜೈನರಂತೆ ಅನ್ಯಥಾಭಾವಮಾತ್ರದಿಂದ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಯಾವುದು ಲಕ್ಷಣವೋ ಆ ಲಕ್ಷಣನಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಅನ್ಯಥಾಭಾವವೇ ಆ ವಸ್ತುವಿನ ಅನಿತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕವು. ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ಅನ್ಯಥಾಭಾವ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ.) ಹೀಗಾದರೆ ಗಗನಾದಿಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಾವ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ವಿನಾಶವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಜೇಷ್ಠಾ ಶ್ರಯತ್ಸ ರೂಪ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸುಪ್ತಾದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಶವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದೆಂದರೆ ವಿಶೇಷವುಳ್ಳ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೇನೇ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯು. ಲಕ್ಷಣಮಾತ್ರದ ನಿವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ) ತತ್ = ಅನಿತ್ಯತ್ವ

ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣದ ನಿವೃತ್ತಿಯು, ಚೇತನೇ = ಚೇತನದಲ್ಲಿ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು. (ಆದಕಾರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಬರಲಾರದು.) ಅಥವಾ, ತತ್ = ಆ ಲಕ್ಷಣವು, ಚೇತನೇ = ಚೇತನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು, ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ನಿವರ್ತತೇ = ಹೊರಟುಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. (ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಓತಪ್ರೋತಾತ್ಮಕತ್ವಂ ತು = ತಂತುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಯೋಗವಿಶೇಷವು, ಪಟೇ = ಪಟದಲ್ಲಿ, (ಲಕ್ಷಣಂ = ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣವು.) ದೇಹೇ = ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಅಂಗಸಂಸ್ಥಿತಿಃ = ಕರಚರಣಾದ್ಯಂಗಗಳ ಸನ್ನಿವೇಶವಿಶೇಷವು. (ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣವು) ಇತ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣಸ್ಯೈವ = ಇದುವೆಂದಲಾದ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣಕ್ಕೇನೇ, ನಿವೃತ್ತೌ = ನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೆ, ಅನಿತ್ಯತಾ ಸ್ಯಾತ್ = ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರುವುದು. (ಅಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಿರುವ ತನಕ ಇರತಕ್ಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಯಾವುವೋ ಅವುಗಳ ನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಲಕ್ಷ್ಯದ ಅನಿತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವು. ಆತ್ಮನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಚೇತನತ್ವಾದಿ ಲಕ್ಷಣವೂ ಲಕ್ಷ್ಯವಿರುವ ತನಕ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ. ಅಂತಹ ಆ ಲಕ್ಷಣವಾದರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅಂತಹ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಏನಾಶವು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು?) || ೨೫೬ || ೨೫೭ ||

(1) ಆತ್ಮನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಪ್ರದೀಪಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ರೂಪಸ್ವರ್ಶವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ರೂಪಾದಿಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಿನಾಶಿತ್ಯವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಯತ್ ರೂಪಾದಿಮತ್ ತತ್ ಅನಿತ್ಯಂ' ಎಂದು ಪರರೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ರೂಪಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. 'ರೂಪಾದಿಮತೋನಿತ್ಯತ್ವಂ' ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಕೂಡ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. 'ರೂಪಾದಿಮತ್ಪಾಚ್ಚ ವಿಪರ್ಯಯೋ ದರ್ಶನಾತ್' ಎಂದೂ ಸೂತ್ರಕಾರರೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವೆಂದಿಹಾರವು ಹೇಗೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಭೌತಿಕಂ ತ್ವೇವ ರೂಪಾದಿವ್ಯಾಪ್ತಂ ನಾಶೇನ ನೋ ಮತೇ |
 ನೈವಂ ತಸ್ಯಾನ್ಯಥಾ ಭಾವೋ ಯಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವನಿರೀತಂ || ೨೫೮ ||
 ರೂಪಾದಿಯುಕ್ತಸ್ಯ ತಥಾ ಜಗನ್ನತಿತ್ಯಸಿದ್ಧಯೇ |
 ವ್ಯಾಪ್ತೌ ತಯಾನ್ಯಥಾ ಭಾವಾದಾತ್ಮನೋ ನಿತ್ಯತಾ ಭವೇತ್ || ೨೫೯ ||

ಅ || ಭೌತಿಕಂ ತ್ವೇವ ರೂಪಾದಿ = ಭೌತಿಕವಾದ ರೂಪವೆಂದಲಾದುದೇ, (ಕೇವಲರೂಪಾದಿಗಳಿಲ್ಲ) ನಃ = ನಮ್ಮ, ಮತೇ = ಮತದಲ್ಲಿ, ನಾಶೇನ = ನಾಶದಿಂದ, ವ್ಯಾಪ್ತಂ = ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. (ಅಂದರೆ ಭೌತಿಕವಾದ ರೂಪಾದಿಗಳು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ನೀವು ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಯಾವಲಕ್ಷ್ಯಭಾವಿತ್ಯರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ರೂಪಾದಿಮತ್ವದಲ್ಲಿ ಭೌತಿಕತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಿರೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ತಸ್ಯ = ಕ್ಷಪಣಕನ ಮತದಲ್ಲಿ, ಏವಂ = ಹೀಗೆ, ಅನ್ಯಥಾಭಾವಃ = ಅನ್ಯಥಾಭಾವವು, ರೂಪಾದಿಮತ್ವವೂಕೂಡ, ನ = ಅಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಾದಿಮತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. (ಮತ್ತೆ ಕೇವಲ ಅನ್ಯಥಾಭಾವ ರೂಪಾದಿಮತ್ವವೇ ಅನಿತ್ಯತ್ವದಿಂದ

ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಆತ್ಮಾನಿತ್ಯತ್ವ ಪ್ರಸಂಗರೂಪದೋಷ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಜಗನ್ನಾಶಿತ್ವಸಿದ್ಧಿಯೇ = ಭೂ ಭೂಧರನೊದಲಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಾಶವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಯಸ್ಯ = ಯಾವನಸ್ತು ಎಗೆ, ಅನ್ಯಥಾಭಾವಃ = ವಿಕಾರವೋ, (ತಸ್ಯ = ಅದಕ್ಕೆ) ಅನಿತ್ಯತ್ವಂ = ಅನಿತ್ಯತ್ವವು, ಈರಿತಂ = ಕ್ಷಪಣಕನಿಂದಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ರೂಪಾದಿಯುಕ್ತಸ್ಯ ತಥಾ = ರೂಪಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದುದಕ್ಕೂ, ಅನಿತ್ಯತ್ವಂ = ಅನಿತ್ಯತ್ವವು, ಈರಿತಂ = ಜೈನನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಥವಾ, ಯತ್ = ಯಾವುದು, ರೂಪಾದಿಯುಕ್ = ರೂಪಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದೆಯೋ, ತತ್ = ಅದು, ತಥಾ = ಹಾಗೆಯೇ, ಅಂದರೆ ಅನಿತ್ಯಂ ಈರಿತಂ = ಅನಿತ್ಯವೆಂದುಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಯಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ = ಯಾವುದು ಅನ್ಯಥಾಭಾವಿಯೋ ಅದು ಅನಿತ್ಯವು, ಯಾವುದು ರೂಪಾದಿಗಳೆಲ್ಲದ್ದೋ ಅದು ಅನಿತ್ಯವು, ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ, ಅನ್ಯಥಾಭಾವಾತ್ ವಿಕಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ, ರೂಪಾದಿಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂಕೂಡ ಆತ್ಮನಃ = ಆತ್ಮನಿಗೆ, ಅನಿತ್ಯತಾ = ಅನಿತ್ಯತ್ವವು, ಭವೇತ್ = ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ತಾ || ನಮ್ಮಮತದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ, ರೂಪಾದಿಮುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತೆಯೇ ಜೈನನು ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಇವುಗಳಾದರೂ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮಾನಿತ್ಯತ್ವ ಪ್ರಸಂಗವು ಅಪರಿಹಾರ್ಯವೇ ಅವನಮತದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದು. || ೨೫೮ || ೨೫೯ ||

ಕ್ಷಪಣಕನು ಹೇಳಿದ ವಿಸಯಾಂತರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ ಓಂ ಅಂತ್ಯಾವಸ್ಥಿತೇ ಶ್ಲೋ ಭಯನಿತ್ಯತ್ವಾದವಿಶೇಷಾತ್ ಓಂ ”

|| ಸೂ. ೩೬ ||

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರತ ಆತ್ಮ ಪರಿಮಾಣವು ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನಿತ್ಯ ದೇಹವೂ ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ, ಆತನ ಶರೀರ ಇವು ಎರಡೂ ನಿತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯತನ ಶರೀರಗಳಿಗೂ ದೇಹತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅದರಲ್ಲಿ ' ಅಂತ್ಯಾವಸ್ಥಿತೇಶ್ಚ ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನಿತ್ಯೋರ್ಧ್ವಗತಿರಪ್ಯೇಷಾ ಯಾ ಮುಕ್ತಿರಿತಿ ಕಥ್ಯತೇ |

ಅಲೋಕಾಕಾಶಮಾಪ್ತಸ್ಯ ಕಥಂ ನ ವಿಕೃತಿಶ್ಚ ಸಾ || ೨೬೦ ||

ಕೀದೃಶಶ್ಚಾನ್ಯಥಾಭಾವೋ ನಾಶಹೇತುತಯೇಷ್ಯತೇ |

ಸಂಸ್ಥಾನಾಪಗಮಶ್ಚೇತ್ಸ ನ ಹಿ ಭೂಸಾಗರಾದಿಷು |

ಯಃ ಕಶ್ಚಿದನ್ಯಥಾಭಾವೋ ಯದಿ ಮುಕ್ತಿಶ್ಚ ತಾದೃಶೀ || ೨೬೧ ||

ಅ || ಯಾ ಏಷಾ ನಿತ್ಯೋರ್ಧ್ವಗತಿಃ = ಯಾವ ಈ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉರ್ಧ್ವಗತಿಯು, ಮುಕ್ತಿರಿತಿ = ಮುಕ್ತಿಯೆಂದು, ಕಥ್ಯತೇ = ಜೈನರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಸಾ ಚ = ಅದಾದರೂ, ಅಲೋಕಾಕಾಶಂ = ಅಲೋಕಾಕಾಶವನ್ನು, ಆಪ್ತಸ್ಯ = ಹೊಂದಿದ, ಆತ್ಮನಃ = ಆತ್ಮನಿಗೆ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ವಿಕೃತಿಃ = ವಿಕಾರವು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು. ಆಗಿಯೇ

ಆಗುವುದು. (ಅಂತೂ ಮೊದಲು ಲೋಕಾಕಾಶದಲ್ಲೀರತಕ್ಕ ಈ ಆತ್ಮನು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಊರ್ಧ್ವಗತಿಯಿಂದ ಅಲೋಕಾಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತಥಾ ಚ=ಇಂತಹ ವಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಸಂತತ ಊರ್ಧ್ವಗತಿರೂಪವಾದ ಅವಸ್ಥಿತಿಯು. ಅದರಿಂದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದು ಸೂತ್ರ ಖಂಡಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವಮಾತ್ರವು ಅನಿತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳಾದ ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷವಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುತ್ತೀರಿ. ಅದು ನಮಗೂ ಸಮ್ಯತವೇ. ನಾವೂ ಕೂಡ ವಿಶೇಷಣ ಯುಕ್ತವಾದ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವವೇ ಅನಿತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರದೇಶ ವಿಶೇಷ ಸಂಯೋಗ ಮಾತ್ರ ರೂಪವಾದ ಕೇವಲ ಅನ್ಯಥಾತ್ವದಿಂದ ಮುಕ್ತಾತ್ಮನಿಗೆ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಅನಿತ್ಯತ್ವ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯು ಎಂದರೆ— ಕೇವಲ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವವೇ ಅನಿತ್ಯತ್ವ ಪ್ರಯೋಜಕವೆನ್ನುವುದೇ ಜೈನಪಕ್ಷವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಕೀದೃಶಶ್ಚ ಅನ್ಯಥಾಭಾವಃ=(ಭೂಮಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ಯನೇಕ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸತಕ್ಕ ಕ್ಷಪಣಕನಿಂದ ದ್ರವ್ಯಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವೂ, ಅನಿತ್ಯತ್ವವೂ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದ್ರವ್ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವು. ಪರ್ಯಾಯ (ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವ)ದಿಂದ ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಕೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ) ಎಂತಹ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವವು, ನಾಶಹೇತುತಯಾ=ನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು, ಇಷ್ಟತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (೧)ಸಂಸ್ಥಾನಾದಿ ಲಕ್ಷಣದ ಅಪಗಮರೂಪವಾದುದೋ ೨ ಸಾಧಾರಣವಾದುದೋ, (ಅಪಿವಕ್ಶಿತ ವಿಶೇಷವುಳ್ಳದ್ದೋ) ಇನ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಗನೇದ್ವನ್ನು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸಂಸ್ಥಾನಾಪಗಮಶ್ಚೇತ್ = ಸಂಸ್ಥಾನಾಪಗಮವು ನಾಶಹೇತುವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಸಃ=ಅದು, ನ ಪಿ=ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಕೆಂದರೆ) ಸಃ=ಯಾವಲ್ಲಕ್ಕೈಭಾವಿ ಲಕ್ಷಣಾಪಗಮ ರೂಪವಾದ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವವು, ಭೂ ಸಾಗರಾದಿಸು=ಭೂಮಿ ಸಮುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷೈಕ ದೇಶ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ, ನ ಪಿ=ಈಗ ಪ್ರಮಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. (ಆದಕಾರಣ ಹೇತುವಿಗೆ ಸಂದಿಗ್ಧಾಸಿದ್ಧತ್ವವು ಬರುವುದು.) (ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿಸಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಶಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ೨ನೇದ್ದು ಆಗಲಿ ಎಂದು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಯಃ ಕಶ್ಚಿದನ್ಯಥಾ ಭಾವಃ=ಅವಿವಕ್ಷಿತವಿಶೇಷವುಳ್ಳ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅನ್ಯಥಾಭಾವವು (ನಾಶಕಾರಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಮುಕ್ತಾತ್ಮನಿಗೂ ಕೂಡ, ಅನಿತ್ಯತ್ವವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ತರ್ಹಿ=ಹಾಗಾದರೆ ಮುಕ್ತಿಶ್ಚ=ಮುಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ, ತಾದೃಶೀ=ಅನ್ಯಥಾಭಾವಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದುದೇ, ಇಂತಹ ಅನ್ಯಥಾಭಾವವಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಭೂಭೂಧರಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. || ೨೬೦ || ೨೬೧ ||

ಕ್ಷಪಣಕನು ಹೇಳಿದ ವಿಸಯಾಂತರವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ದೇಹಮಾನೇ ವಿಕಾರಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಸ್ಥಾ ಸ್ಥಾನನಾತ್ಮನಃ || ೨೬೨ ||

ಆಹ ಹಸ್ತಾದಿದೇಹೇಷು ಹ್ಯಸಿ ಸ್ಯಾದನ್ಯಥಾಭವಃ |

ಅಣುದೇಹಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ಗಜಶ್ವೇವಿಕೃತಿರ್ಹಿಯಾ || ೨೬೩ ||

ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತೌ (ವೈಯ) ವಿಶೇಷಃ ಕಃ ತಸ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾಸ್ತುತನೌ ಚ ನುಃ |
 ಗೀತಾತ್ಪುಷ್ಪಫಲಾವಾಪ್ತಿಃ ಸ್ವರ್ಶಾತ್ಪಾಶ್ಯಂ ರಸಾಪ್ತಿಃ || ೨೬೪ ||
 ಅಪಿ ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಇತಿ ನಾನಾತ್ಮತಾ ಭವೇತ್ |
 ಏವಂ ಚಾತ್ಮಾಕಾರ್ಷ್ಯಮಿತಿ ತತ ಏವಾಹ ನೇದವಿತ್ || ೨೬೫ ||

ಅ || ದೇಹಮಾನೇ = ದೇಹಪರಮಾಣತ್ವವು ಪ್ರಮಿತವಾಗುತ್ತಿರಲು, (ಸ್ಥಾವರಗಳಿಗೆ ಸಾತ್ಮಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ) ಏಕಾರಣ = ಏಕಾರವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಅದು ಆಗಬಾರದು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಸ್ಥಾಸ್ತುನೌ = ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು, ಅನಾತ್ಮನಃ = ಆತ್ಮನಿಂದ ಆನಧಿಷ್ಠಿತಗಳನ್ನಾಗಿ, ಅಹ = ಕ್ಷವಣಕನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಏಕಾರತ್ವವು ಬರಬೇಕಾದೀತು ಎನ್ನುವ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಸ್ಥಾವರಗಳಿಗೆ ಅನಾತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದು ಆಯುಕ್ತವು. ಹಾಗೆ ಇದ್ದರೆ ಹಸ್ತ್ಯಾದಿ ಶರೀರಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಅನಾತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾದೀತು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಹಸ್ತ್ಯಾದಿ ದೇಹೇಷು = (ಪಿಪೀಲಿಕಾದಿ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪಿಪೀಲಿಕಾದಿ ಪರಮಾಣವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೆ) ಹಸ್ತ್ಯಾದಿಶರೀರಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗುವಾಗ, ಅನ್ಯಥಾ ಭವಃ = ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವವು, ಸ್ಯಾಧಿ = ಆಗಬಹುದಷ್ಟೆ. ಅಥವಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತ ವಿತಸ್ತು ಮಾತ್ರ ಪರಮಾಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾವನದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ದೊಡ್ಡ ಪರಮಾಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಸ್ತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವವು ಬರಬೇಕಾದೀತು. ಇದರಿಂದ ಅವಿಶೇಷಾತ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರಬಂಧದ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಉಪನ್ಯಾಸವು ಏನುಮನವಾದುದು. ಹಸ್ತ್ಯಾದಿ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಿವಾರವು ಅಲ್ಪವಾದುದೇ. ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಮಹತ್ತಾದ ಏಕಾರವು. ಆದಕಾರಣ ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಾತ್ಮತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಪಏಕಾರವುಳ್ಳ ಹಸ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಅನಾತ್ಮತ್ವವನ್ನುಪಪಾದಿಸಿದ್ದು ಅನುಚಿತವು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಅಣುದೇಹಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ = ಪಿಪೀಲಿಕಾದಿ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಜೀವನಿಗೆ, ಗಜತ್ಯೇ = ಗಜತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ, ಅಥವಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಣುಶರೀರವುಳ್ಳ ಹಸ್ತ ವಿತಸ್ತ್ಯಾದಿ ಪರಿಮಿತವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಮಹಾಗಜತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ, ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತೌ = ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಗುವಾಗ, ಯಾ ವಿಕೃತಿಃ = ಯಾವುದು ವಿಕೃತಿಯೋ, ಸ್ಥಾಸ್ತುತನೌ ಚ = ಸ್ಥಾವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ, ನುಃ = ಪುರುಷನಿಗೆ, ಯಾ ವಿಕೃತಿಃ = ಯಾವುದು ವಿಕೃತಿಯೋ, ತಸ್ಯಾಶ್ಚ = ಆವಾವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ, ಕಃ ವಿಶೇಷಃ = ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷವು? ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲ. (ನಾವು ಏಕಾರತ್ವವು ಬರಬೇಕಾದೀತು ಎನ್ನುವ ಭಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಾತ್ಮಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸಾತ್ಮಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ, ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವೂ ಇದೆ. ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಶರೀರವಿದ್ದರೆ ಶರೀರವ್ಯಾಪಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವತ್ವವು ಬರಬೇಕಾದೀತು. ಇಂದ್ರಿಯಕಾರ್ಯವಾದ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕುದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರವಣಾದಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಶರೀರವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಶಿಲೆಯಂತೆ ಸಾತ್ಮಕತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಗೀತಾತ್ = ಗಾನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಪುಷ್ಪಫಲಾವಾಪ್ತಿಃ = [ವ್ಯಕ್ತಕೃತ್ವ] ಪುಷ್ಪಫಲಗಳಪ್ರಾಪ್ತಿಯು, ದೃಶ್ಯಂತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಆದರಿಂದ ಶ್ರವಣವು ಆನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏನುತಃ ಶ್ರವಣವಾನ್ ಗೀತಸಾನ್ನಿಧ್ಯೇ ಸತಿಲಬ್ಧವಿಕಾಸತ್ಪಾತ್ ರಾಜಾದಿಪತ್ = ಏನಾದವಿಸಯಾ ಭೂತವಾದ ವ್ಯಕ್ತವು ಗಾನಶ್ರವಣವುಳ್ಳದ್ದು ಗಾನಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಿರುತ್ತಿರಲು ಏಕಾಸನನ್ನು

ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರವಿದೆ. ಎಂದನುಮಿತ ವಾಗುತ್ತದೆ.) ಸ್ವರ್ಶತ್=ಶೀತೋಷ್ಣ ಸ್ವರ್ಶ ವಿಶೇಷದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಕಾರ್ಯಂ=ಕೃಶತ್ವವು, ದೃಶ್ಯತೇ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅದರಿಂದ ಕೋಮಲವಾದ ಶರೀರದಂತೆ ಸ್ವರ್ಶಜ್ಞಾನವು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ತ್ಯಗಿಂದ್ರಿಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) ರಸಾತ್=ಉದ ಕಾದಿ ರಸದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಸ್ಥಿತಿಃ=ಅವಸ್ಥಿತಿಯು (ಒಣಗದೆ ಇರುವಿಕೆಯು) ದೃಶ್ಯತೇ=ಕಾಣಲ್ಪಡು ತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಸಮೃತ ದೇಹದಂತೆ ರಸಜ್ಞಾನವು. ಅದರಿಂದ ರಸನೆಂದ್ರಿಯವಿದೆ ಎಂದು ಅನುಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ.) ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ=ತಿಲಕವ್ಯಕ್ತಕ್ಕೆ ಕಮನೀಯ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನೋಡಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಕೋರಕತ್ವವು, ದೃಶ್ಯತೇ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅದರಿಂದ ದರ್ಶನ ಕಾಮಗಳು, ಅದರಿಂದ ನಯನ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.) ಅಪಿದೃಶ್ಯಂತೇ=ಮತ್ತು ಧೂಮೋಪಯೋಗದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕಂಡದ್ದಿಂದ ಘ್ರಾಣಿಸಿದಿಯು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾದ ನಮ್ಮಗಳ ಶರೀರದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಮತ್ಸವಿಸಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನರಗಳಾದ ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಾತ್ಮತಾ=ಅನಾತ್ಮತ್ವವು, ನ ಭವೇತ್=ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ('ವಕ್ತಿ ಸ್ವಪ್ರಭವಾತ್ಮಾನಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮೇಯವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದದ್ದು ಏಕೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎನ್ನುವ ಮಂದಾಶಂಕೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದೇ ಎಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏವಂಚ=ಅಂತೂ, ಆತ್ಮಾಕಾತ್ಮಸ್ವ್ಯಂ ಇತಿ=ಆತ್ಮಾ ಕಾತ್ಮಸ್ವ್ಯಂ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು, ತತವನ=ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ, ವೇದವಿತ್=ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಆಹ=ಹೇಳಿದರು || ೨೬ || ೨೬ || ೨೬ || || ೨೬ || ಸೂ || ೩೩ || ೩೪ || ೩೫ || ೩೬ || ಅಧಿ || ೧೦ ||

ನೈಕಸ್ಮಿನ್ನಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪಶುಪತ್ಯಧಿಕರಣವು

“ ಓಂ ಪತ್ಯುರಸಾನಂಜಸ್ಯಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ, ೩೭ ||

ಪಶುಪತಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ, ಜನನ, ಮರಣ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಆ ದೋಷಗಳಾದರೂ ಪಶುಪತಿಗೆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಮಹಾದೇವನಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವವರ ಮತವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ೧ ಶೈವರು, ೨ ಪಾರುಪತರು, ೩ ಕಾಲಾಮುಖರು, ೪ ಮಹಾವ್ರತರು ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಂಧಿಯವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರ ಭೇದವಿದ್ದರೂ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ಮತವೂ, ವೇದವಾದಕ್ಕೆ ಅತಿ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೇ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನವಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ವೈರ್ಗುಣೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಸದಾತಿವಂ |
ಜಗದ್ವಿಚಿತ್ರರಚನಾಳರ್ತಾರಂ ದೋಷವರ್ಜಿತಂ || ೨೬೬ ||

ಆಹುಃ ಪಾಶುಪತಾಸ್ತಚ್ಚೈ ಬಹುಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧತಃ |

ನೋಪಾದೇಯಂ ಮತಂ ಹ್ಯಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಸ್ತುಹಿಗರ್ತಗಂ || ೨೬೭ ||

ಉತ್ತಿನೇಷ ಶಿರಸ್ತಸ್ಯ ಗೃಣೇಷೇ ಸತ್ಪತಿಂ ಪದಂ |

ಯದ್ವಿಷ್ಣೋರುಪಮಂ ಹಂತಃ ರುದ್ರಮಾಕೃಷ್ಯತೇ ಮಯಾ || ೨೬೮ ||

ಧನುರ್ಯಂ ಕಾಮಯೇ ತಂತಮುಗ್ರಂ ಮಾ ಶಿಶ್ನದೇವತಾಃ |

ಘ್ನಂಛಿಶ್ನ ದೇವಾನೇಕೋಸಾನಾಸೀನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ || ೨೬೯ ||

ತಸ್ಮಾದ್ರುದ್ರಃ ಸಂಪ್ರಸಾದಶ್ಚಾಭೂತಾಂ ವೈಷ್ಣವಂ ಮುಖಂ |

ಯಜ್ಜೇನ ಯಜ್ಜ ಮಯಜಂತಾ ಬಧ್ನನ್ವುರುಷಂ ಪಶುಂ || ೨೭೦ ||

ಯೋ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತೀರುದ್ರಸ್ತಂತಿಚರೋ ವ್ಯಸಾ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಂ ಜನಿರ್ವೃತ್ತಿಃ || ೨೭೧ ||

ಪರಾಧೀನಪದಪ್ರಾಪ್ತಿರಜ್ಜತ್ತಂ ಪ್ರಲಯೇಭವಃ |

ಪ್ರತೀಯಂತೇ ಸದೋಷತ್ವಾನ್ನೇಶಃ ಪಶುಪತಿತ್ವತಃ || ೨೭೨ ||

ಅ || ಪಾಶುಪತಾಃ=ಪಶುಪತಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿಯೂ ಕೂಡ, ಸದಾಶಿವಂ=ರುದ್ರನನ್ನು, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಕೈಃ=ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮೊದಲಾದ, ಸರ್ವೈಃ= ಎಲ್ಲಾ, ಗುಣೈಃ=ಗುಣಗಳಿಂದ, ಯುಕ್ತಂ=ಕೂಡಿದವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಜಗದ್ವಿಚಿತ್ರರಚನಾ ಕರ್ತಾರಂ=ಪ್ರಪಂಚದ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ದೋಷ ವರ್ಜಿತಂ=ಅಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಏರಹಿತನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಆಹುಃ=ಹೇಳು ತ್ತಾರೆ. (ಈ ಮತವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪಶುಪತಸಾಮಂಜಸ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತಚ್ಚ ಮತಂ=ಪಶುಪತಿಗೆ ಸರ್ವ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿ ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಮತವು, ಬಹುಶ್ರುತಿವಿರೋಧತಃ=ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧವಿದ್ದು ದರಿಂದ, ಹಿ=ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ, ನೋಪಾದೇಯಂ=ಸ್ವೀಕರಿಸಕೂಡದು. (ಆ ವಿರೋಧಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಯಾವವು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (೧) ಅಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ=ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ, (ಇದರಿಂದ ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಸಂಗೃಹೀತವಾಯಿತು. 'ಅಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ವಿಾಳ್ವುಷೋ ವಯಾ ವಿಷ್ಣೋರೇಷಸ್ಯ ಪ್ರಭೃಥೇ ಹವಿಭಿಃ | ವಿದೇಹಿ ರುದ್ರೋ ರುದ್ರಿಯಂ ಮಹಿತ್ವಂ ಯಾಸಿಷ್ಠಂ ವರ್ತೀಶ್ಚಿನಾವಿರಾವತ್ = (ಋಗ್ವೇದ ಅಷ್ಟಕ ೫. ಅಧ್ಯಾಯ. ೪. ವರ್ಗ ೭) ಅಭಿಷ್ಠಸೇಚಕನಾದ, ಸ್ವೇಚ್ಛಾರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೂಜೆಯು ರುದ್ರನಿಂದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಬಂಧಕನಾದ ರುದ್ರನು ಹೇಗೆ ರುದ್ರ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿರಾ ನೀವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಶಸ್ತಾನ್ನವುಳ್ಳ ವರ್ತನ ವನ್ನು ಹೊಂದುವಿರಿ. ಅಂತೂ ಇದರಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಪರಾಧೀನವಾದ ಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದು ಪ್ರತೀತ ವಾಗುತ್ತದೆ.) (೨) ಸ್ತುಹಿಗರ್ತಗಂ | ಗರ್ತಗಂ = ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನನ್ನೂ, ಸ್ತುಹಿ=ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು, (ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಸ್ತುಹಿ ಶ್ರುತಂ ಗರ್ತಗದಂ ಯುವಾನಂ ಮೃಗಂ ನ ಭೀಮನುಪಹತ್ನು ಮುಗ್ರಂ | ಮೃಳಾಚರಿತ್ರೇ ರುದ್ರಸ್ತವಾನೋಽನ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಮನ್ನಿವಪಂತು ಸೇನಾಃ || (ಋಗ್ವೇದ ಅಷ್ಟಕ ೨. ಅಧ್ಯಾಯ. ೭. ವರ್ಗ ೧೮) ಎಬೋ ರುದ್ರನೇ ನೀನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ, ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಆನಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುವವನೂ, ತರಣನೂ, ಸಿಂಹದಂತೆ ಭಯಂಕರನೂ, ಕ್ರೂರರಾದ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವವನೂ,

ಇಂತಹ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು. ಹೀಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ನೀನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡತಕ್ಕ ನನ್ನನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸು. ನಿನ್ನ ಸೈನ್ಯಗಳು ನನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನರಾದವರನ್ನೇ ಸಂಹರಿಸಲಿ. ಇದರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ.)

(೩) 'ಉತ್ತಿಪೇಸಶಿರಸ್ತಸ್ಯ' ತಸ್ಯ=ರುದ್ರನ, ಶಿರಃ = ಶಿರಸ್ಸನ್ನು, ಉತ್ತಿಪೇಸ=ಭೇದಿಸಿದನು, (ಇದರಿಂದ, 'ದಿವ್ಯಸೈಕಾಧನುರಾಶ್ಚಿಃ ಸ್ಪಥಿವ್ಯಾಮುಪರಾಶ್ರಿತಾ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರೋ ವಮ್ನಿ ರೂಪೇಣ ಧನುರ್ಜ್ಯಾಮಚ್ಚಿನತ್ಸಯಂ | ರುದ್ರಸ್ಯತ್ವೇನ ಧನುರಾಶ್ಚಿಃ ಶಿರಃ ಉತ್ತಿ ಪೇಷ' || ಗಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇರತಕ್ಕ ಧನುಸ್ಸುಳ್ಳ ರುದ್ರನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು, ತನ್ನ ಧನು ಷ್ಠೋಟಿಯೇ ಭೇದಿಸಿತು. ಆ ರುದ್ರನ ಧನುಸ್ಸಿನ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಮ್ನಿ (ಕೀಟವಿಶೇಷ) ರೂಪದಿಂದ ಭೇದಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಅಜ್ಜತ್ವವೂ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯವೂ ಮರಣವೂ ಕೂಡ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (೪) 'ಗೃಣೀಷೇ, ಸತ್ವತಿಂ' ಸತ್ವತಿಂ=ಸಜ್ಜನಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಗೃಣೀಷೇ=ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿ, (ಇದರಿಂದ 'ಕುಮಾರಶ್ಚಿತ್ತರಂ ವಂದಮಾನಂ ವಂದ ಮಾನಂ ಪ್ರತಿನಾನಾಮರುದ್ರೋಪಯಂತಂ | ಭೂರೇವಾರ್ತಾರಂ ಸತ್ವೇಂ ಗೃಣೀಷೇ ಸ್ತುತಸ್ತುಂ ಭೇಷಜಾರಾಸ್ಯಶ್ವೇ' || (ಋಗ್ವೇದ ಅಷ್ಟಕ ೨ ಅಧ್ಯಾ. ೭ ವರ್ಗ ೧೮) ಎಲೋ ರುದ್ರನೇ ಪುತ್ರನಾದ ನೀನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೋಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಲಾಸವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋದ ನಿನ್ನನ್ನು ನನುಸ್ಕರಿಸತಕ್ಕ ತಂದೆಯಾದ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿರುತ್ತಿ. ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ನೀನು ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸತ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿ. ಇಂತಹ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟವನಾಗಿ ನಮಗೋಸ್ಕರ ಸಂಸಾರವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಕೊಡು. ಇದರಿಂದಲೂ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯವೂ ಜನನವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.)

(೫) 'ಪದಂ ಯದ್ವಿಷ್ಣೋರುಪಮಂ' ಉಪಮಂ=ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಮಾನವದಲ್ಲಿ ಪಾದಸಂವಹನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯುಳ್ಳ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಯತ್=ಯಾವ, ಪದಂ=ಪಾದಕಮಲವನ್ನು (ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮರು ತೊಳೆದುಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾರೆ,) ಇದರಿಂದ 'ತವಶ್ರಿಯೇ ಮರುತೋಽನುರ್ಜಯಂತ ರುದ್ರಯಶ್ವೇ ಜನಿಮು ಚಾರುನಿತ್ರಂ | ಪದಂ ಯದ್ವಿಷ್ಣೋರುಪಮಂ ನಿಧಾಯಿ ತೇನ ಪಾಸಿ ಗುಹ್ಯಂ ನಾನುಗೋನಾಂ' ||

(ಋಗ್ವೇದ ಅಷ್ಟಕ ೩ ಅಧ್ಯಾ. ೮ ವರ್ಗ ೧೬) ಎಲೋ ರುದ್ರನೇ ಯಾವ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮರ ದೈಶಿಯಿಂದ ನಿನಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿಯೆದೋ, ಅಂತಹ ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ, ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮರು ನಿನ್ನ ಸಂವತ್ತಿಗಾಗಿ ಅತಿಸುಂದರವೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವೂ, ಸಮಾನವದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಮೇತನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯಾವ ಪಾದಕಮಲವನ್ನು ಪ್ರಕ್ಷಾಳನಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೋ ಅಂತಹ ಪಾದಕಮಲವು ನಿನ್ನಿಂದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ನೀನು ವಚನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನುವ ಗೋಪ್ಯನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಜಪೋಪದೇಶಾದಿಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿ. ಇದರಿಂದ ಪರಾರ್ಥಿನಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಜನನವೂ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯವೂ ಉಕ್ತವಾಯಿತು.)

(೬) 'ಹಂತುಂ ರುದ್ರಮಾಕೃತ್ಯತೇ ಮಯಾ ಧನುಃ | ರುದ್ರಂ=ರುದ್ರನನ್ನು, ಹಂತುಂ=ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಮಯಾ=ನನ್ನಿಂದ, ಧನುಃ=ಧನುಸ್ಸು, ಆಕೃತ್ಯತೇ=ಸೆಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಇದರಿಂದ 'ಅಹಂ ರುದ್ರಾಯ ಧನುರಾತನೋಮಿ ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಕರವೇ ಹಂತವಾಹು' (ಋಗ್ವೇದ ಅಷ್ಟಕ ೮ ಅಧ್ಯಾ. ೭ ವರ್ಗ ೧೨.) ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮದ್ವೇಷಿಗಳಾದ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸತಕ್ಕ ರುದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವೆನು. ಇದರಿಂದಲೂ ರುದ್ರನಿಗೆ ಮರಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (೭) ಯಂ ಕಾಮಯೇ

ತಂತಮುಗ್ರಂ=ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ಉಗ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಆತನವರನ್ನು ಉಗ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆನು, (ಇದರಿಂದ ಯಂ ಕಾನುಯೇ ತಂತಮುಗ್ರಂ ಕೃಣೋಮಿ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತನ್ಯುಸಿಂ ತಂ ಸುನೇಧಾಂ | (ಋಗ್ವೇದ ಅಷ್ಟಕ ಲ, ಅಧ್ಯಾಯ. ೭, ವ. ೧೨.) ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ಉಗ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸುವನೋ ಆತನನ್ನು ಉಗ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಯಾರನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೋ ಆತನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮಾಡುವೆನು, ಹೀಗೆಯೇ ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುವೆನು, ಒಳ್ಳೇ ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುವೆನು, ಇದರಿಂದ ರುದ್ರಾದಿ ಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಪರಾರ್ಥನವಾದುದು ಎಂದುಕ್ತವಾಯಿತು.) (೮) ಶಿಶ್ವದೇವತಾಃ=ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಮಾ=ತಿಯಲಿಲ್ಲ, (ಇದರಿಂದ 'ಮಾಶಿಶ್ವದೇವಾ ಅಪಿ ಗುಃ ಋತಂ ನಃ' (ಋ. ಅಪ್ಪ. ೫. ಅಧ್ಯಾಯ. ೩ ವ. ೩.) ಭೂತಭವಿಸ್ಯ ದ್ವರ್ತಮಾನರಾದ ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರುದ್ರರೂ ಕೂಡ ನಮ್ಮಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ತಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರುದ್ರರಿಗೆ ಅಜ್ಞತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸ್ಥಾನದದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ನ ತ್ವಂ ವೇತ್ತಿನವೇತ್ತೀಂದ್ರೋ ನಾಹಂ ವೇದ್ಮಿ ನ ಶಂಕರಃ | ವೇತ್ತಿ ಪಾರಂ ಮಹತ್ವಸ್ಯ ಹರೀರದ್ಭುತಕರ್ಮಣಃ | ಎಂದು) (೯) 'ಘ್ನನ್ ಶಿಶ್ವದೇವಾನ್' ಶಿಶ್ವದೇವಾನ್=ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಘ್ನನ್=ಸಂಹರಿಸುತ್ತಾ, (ಇದರಿಂದ 'ಘ್ನನ್ ಶಿಶ್ವದೇವಾನಭಿವರ್ಪಸಾಭೂತ' ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬಲದಿಂದ ಎಲ್ಲಾದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ರುದ್ರರಿಗೆ ಮರಣವುಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (೧೦) ಏಕೋಽಸಾವಾಸೀನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ, ಪರಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಅಸೌ ನಾರಾಯಣಃ=ಈ ನಾರಾಯಣನು, ಏಕಃ=ಒಬ್ಬನೇ, ಆಸೀತ್=ಇದ್ದನು. (ಇದರಿಂದ 'ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ' ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು, ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವರಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (೧೧) 'ತಸ್ಮಾದ್ರುದ್ರಃ ಸಂಪ್ರಸಾದಶ್ಚಾಭೂತಾಂ' ತಸ್ಮಾತ್=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ರುದ್ರಃ=ಶಿವನು, ಸಂಪ್ರಸಾದಶ್ಚ=ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಕೂಡ, ಅಭೂತಾಂ=ಅದರು. (ಇದರಿಂದ 'ಸ ರುಷ್ಯಃ ಸ ಪ್ರಸನ್ನೋ ಯದ್ರುಷೋ ಯತ್ಪ್ರಸನ್ನ ಸ್ತಸ್ಮಾದ್ರುದ್ರಸಂಪ್ರಸಾದಾವಭೂತಾಂ ನ ಹ್ಯಗ್ರ ಏತಾ ಭೂತಾನಿ' ಯಾವನು ರೋಷವುಳ್ಳವನೋ ಯಾವನು ಪ್ರಸನ್ನನೋ ಆ ಹರಿಯು ರೋಷವುಳ್ಳವನು, ಆತನು ಪ್ರಸಾದವುಳ್ಳವನು, ಆ ಹರಿಯಿಂದ ರುದ್ರ ಚತುರ್ಮುಖರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಭೂತಗಳು ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕೋಪದಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ, ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ, 'ನಮೋತಿ ಶಯಸೇ ತಸ್ಮೈ ದೇಹಿನಾಂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ | ನಾರಾಯಣಾಯ ವಿಶ್ವಾಯ ನಿರ್ಗುಣಾಯ ಗುಣಾತ್ಮನೇ | ಯಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಜೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ರುದ್ರಶ್ಚ ಕ್ರೋಧಸಂಭವಃ | ಏತೌ ದ್ವೌ ವಿಬುಧಶ್ರೇಷ್ಠೌ ಪ್ರಸಾದಕ್ರೋಧಜೌ ಸ್ತೌತೌ | ತದಾದೇಶಿತಂಥಾನೌ ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರಕಾರಣೌ, ಹೀಗೆ) (೧೨) ವೈಷ್ಣವಂ ಮುಖಂ=ವೈಷ್ಣವ ಮುಖಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ರುದ್ರನನ್ನು ಅಥವಾ ವಿಸ್ಣುದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶುವಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತನಾದ ರುದ್ರನನ್ನು (ಯಶಸ್ಸು ಹೊಂದಿತು) (ಇದರಿಂದ 'ದೇವಾ ವೈ ಸತ್ರವಾಸತ ಋದ್ಧಿ ಪರಿಮಿತಂ ಯಶಸ್ಯಾನಾಃ ತೇಷಾಂ ವೈಷ್ಣವಂ ಮುಖಂ ಯಶ ಆರ್ಚ್ಯತ' ಯಶಸ್ವಾಮುಕರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ದೇವತೆಗಳ ಯಶಸ್ಸು ವಿಷ್ಣುಮುಖದಲ್ಲಿ ಪಶುವಾಗಿ

ನಿಯುಕ್ತನಾದ ರುದ್ರನನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಇದರಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯವು. (೧೩) ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ = ದೇವತೆಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಮುಖಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ರುದ್ರಾಖ್ಯ ಪಶುವಿನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾಗಮಾಡಿದರು. (ಇದರಿಂದ 'ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಭರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ | (ಋ. ಅಷ್ಟಕ ೮. ಅಧ್ಯಾಯ ೪. ವರ್ಗ ೧೮) ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. (೧೪) ಅಬದ್ಧನ್ ಪುರಾಣಂ ಪಶುಂ = ದೇವತೆ ಗಳು ಪುರಾಣಮಯವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವವರಾಗಿ ರುದ್ರಾಖ್ಯಪುರಾಣಪಶುವನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಸಿದರು. (ಇದರಿಂದ 'ದೇವಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾ ಅಬದ್ಧನ್ ಪುರುಷಂ ಪಶುಂ' (ಋ. ಅಷ್ಟಕ ೮ ಅಧ್ಯಾಯ ೪ ವರ್ಗ ೧೯) ಎಂದುಕ್ತವಾಯಿತು.) (೧೫) ಯಃ ರುದ್ರಃ = ಯಾವ ರುದ್ರನು, ಭೂತಾನಾಂ = ಭೂತಗಳಿಗೆ, ಅಧಿಪತೀ = ಅಧಿಪತಿಯೋ, ಸಃ = ಆ ರುದ್ರನು, (ವೃಷ ಭವು ಪ್ರಸಿದ್ಧತಂತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ,) ತಂತಿಚರಃ = ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞಾರೂಪವಾದ ತಂತಿ ಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು. ವೃಷಾ = ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ = ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಂ = ಪರಾಧೀನತ್ವವೂ, ಜನಿಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ, ನೃತಿಃ = ಮರಣವು, ಪರಾಧೀನಪದ ಸ್ವಾಸ್ತಿಃ = ಪರಾಧೀನವಾದ ಪದವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಅಜ್ಞಾತ್ವಂ = ಅಜ್ಞಾನಿತ್ವವು, ಪ್ರಲಯೇ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಭವಃ = ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು, ಪ್ರತೀಯಂತೇ = (ರುದ್ರಾದಿ ಗಳಿಗೆ) ತೋರುತ್ತವೆ. ತತಃ = ಶ್ರುತಿಬಲದಿಂದ, ಸದೋಷತ್ವಾತ್ = ದೋಷಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಕೊಂಡು ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಪಶುಪತೀ = ರುದ್ರನು, ಈಶಃ = ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತನು, ನ = ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ದೋಷವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞದತ್ತನಂತೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.) || ೨೬೬ || ೨೬೭ || ೨೬೮ || || ೨೬೯ || ೨೭೦ || ೨೭೧ || ೨೭೨ ||

ಯುಕ್ತೋತರದಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಸಂಬಂಧಾನುಪಪತ್ತೇಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೩೮ ||

ಪಶುಪತಿಗೆ ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಕಾರ್ಯಕರ್ತೃಭಾವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪಶುಪತಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಶರೀರತ್ವತಸ್ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೋ ಜಗತಾ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ನ ಯುಜ್ಯೇತ ದೇಹಿನೋ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿತಃ || ೨೭೩ ||

ಅ || ತಸ್ಯ = ತನನಿಗೆ, ಅಶರೀರತ್ವತಃ = ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಯಾವಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತೃತ್ವೇನ = ಕರ್ತೃತ್ವದಿಂದ, ಜಗತಾ = ಜಗತ್ತಿನಿಂದ, ಸಂಬಂಧಃ = ಕಾರ್ಯಕರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವು, ನ ಯುಜ್ಯೇತ = ಕೊಡಲಾರದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಶರೀರವಿಲ್ಲದವನಿಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರ ವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವೇ ಕೊಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಈ ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಕಾರಕ ಪ್ರಯೋಕ್ತೃತ್ವವೇ ಕರ್ತೃತ್ವವು, ಶರೀರಿತ್ವವಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ದೇಹಿನಃ = ಶರೀರಿಗನೇ, ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿತಃ = ಜ್ಞಾನದರ್ಶನವಿದ್ದುದರಿಂದ,

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶಿವೋ ನ ಕರ್ತಾ ಅಶರೀರವತ್ಯಾತ್ ಸುಪ್ತಪ್ರಲೀನ ವತ್ = ಶಿವನು ಕರ್ತನಲ್ಲ ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಸುಪ್ತನಂತೆ ಪ್ರಲೀನನಂತೆ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಶಿವನು ೧ ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೋ ೨ ಇಲ್ಲವೋ. ೨ ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು. ೧ ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೆ ಕರ್ತನೆಂದೇ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನೂ ಶರೀರತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೀರಿ, ತಥಾಚ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ ಅನ್ಯತರಾಸಿದ್ಧಿಗಳು ಬರುವವು ಎಂದರೆ— ಪಾಶುಪತಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲಾಗಲೀ ಕೇವಲ ಅನುಮಾನದಿಂದಲಾಗಲೀ ಶಿವನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರರನ್ನು ಕುಂತು ಅವನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಅಶರೀರತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು. ನಾವು ಶಿವನು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಶರೀರತ್ವದಿಂದ ಕರ್ತೃತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಾಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕ ವಿರೋಧಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲ. (4) ಹಾಗಾದರೆ ಅಶರೀರನಿಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಕಾರಕಪ್ರಯೋಕ್ತೃತ್ವವೇ ಕರ್ತೃತ್ವವು, ಶರೀರತ್ವವಲ್ಲ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ — ಕಾರಕಪ್ರಯೋಕ್ತೃತ್ವವೇ ಕರ್ತೃತ್ವವು, ಶರೀರತ್ವವಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆಕಾರಕ ಪ್ರಯೋಕ್ತೃತ್ವವು ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದಕೊಡಲಾರದು. ಪ್ರಯತ್ನವು ಇಚ್ಛೆ ಇಲ್ಲದೆ ಕೊಡಲಾರದು. ಇಚ್ಛೆಯು ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕೊಡಲಾರದು. ಜ್ಞಾನವು ಶರೀರವಿಲ್ಲದೆ ಕೊಡಲಾರದು. ಶರೀರಗಳಿಗೇನೇ ಜಾಗೃದ್ವಿಶೆಯಿಲ್ಲ ಜ್ಞಾನವು ಕಂಡದೆ. ಶರೀರಾಭಿವಾಸವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವವರೆಂದು ಅನ್ವಿಸಿಕೊಂಡ ಸುಪ್ತರಿಗೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಲೀನರಿಗೂ ಜ್ಞಾನವು ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಕರ್ತೃತ್ವಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಶರೀರವು ಶಿವನಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾದುದಾಗಿ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ. || ೨೭೩ ||

“ ಓಂ ಅಧಿಷ್ಠಾನಾನುಪಪತ್ತೇಶ್ಚ ಓಂ ” || ಸೂ, || ೩೯ ||

ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಶುಪತಿಗೆ ಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲ. ಭೂತಗಳು ನಷ್ಟಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹಾಗಾದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವು. ಜ್ಞಾನವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಶರೀರಸಂಯೋಗ ನಿಯತವಾದುದು. ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶಿವನು ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಆತನಿಗೆ ಶರೀರದಿಂದ ಏನುಪ್ರಯೋಜನವು. ಎಂದರೆ, ಹೀಗಾದರೆ ಪ್ರಯತ್ನವು ಹುಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಇಚ್ಛೆಯು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನಿಗೆ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಬಾರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಇಚ್ಛೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಜ್ಞಾನವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಿಗೆ ಜ್ಞಾನವೂ ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಈಶನಿಗೆ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನತ್ವವು ಯಾವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು? ಆಗಮದಿಂದ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಈಶ್ವರನ ಸಿದ್ಧಿಯಾದರೆ ಆಗಮವು ಈಶ್ವರಪ್ರಣೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು, ಎಂದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಈ ದೋಷ ಸರಿಹಾರವನ್ನಾಶಂಕಿಸಿ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ಕರಣವಚ್ಛೇನ್ನ ಭೋಗಾದಿಭ್ಯಃ ಓಂ” || ಸೂ, || ೪೦ ||

ಅಸ್ಮದಾದಿಗಳ ಶರೀರದಂತೆ ಈ ಕಾರಕಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಯತ್ನಾಧಿಷ್ಠೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಶುಪತಿಗೆ ಶರೀರರೂಪವು ಅಧಿಷ್ಠಾನರೂಪವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಂಬಂಧಾನುಪಪತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಹೀಗೆಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ—ಕಾರಕಗಳ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಶನಿಗೆ ಸುಖ ದುಃಖಾನುಭವ ರೂಪವಾದ ಭೋಗ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಮರಣಾಖ್ಯದೋಷಗಳು ಬರಬೇಕಾಗುವವು.

“ಓಂ ಅಂತವತ್ಸಮಸರ್ವಜ್ಞತಾ ವಾ ಓಂ” || ಸೂ, || ೪೧ ||

ರುದ್ರನಿಗೆ ಶರೀರವು ಇದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ, ಇದ್ದರೆ ರುದ್ರನಿಗೆ ನಾಶವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಬಾರದೇಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು.

‘ಕರಣವಚ್ಛೇನ್ನ ಭೋಗಾದಿಭ್ಯಃ’ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ನ ಚ ದೇಹಾದಿವದ್ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ ಸ್ಯಾದ್ಭೋಗಸಂಭವಾತ್ || ೨೭೪ ||

ಅ || ಅಸ್ಯ = ಶಿವನಿಗೆ, ವಿಶ್ವಂ = ಜಗತ್ತು, ದೇಹಾದಿವತ್ = ಶರೀರ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಂತೆ, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಾರದು. ಭೋಗಸಂಭವಾತ್ = ಭೋಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ.

ತಾ || ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಆಯುಕ್ತವು. ಕುಲಾಲ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ತೃಗಳು ದಂಡಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿ ಅದರ ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಯತ್ನಾಧಿಷ್ಠೇಯವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶಿವನಿಗೆ ಆದರೂ ಜಗತ್ತೇ (ಕಾರಕಸಮುದಾಯವೇ) ಶರೀರದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಯತ್ನಾಧಿಷ್ಠೇಯವಾಗುವುದು. ಮತ್ತೊಂದು ಶರೀರವು ಏತಕ್ಕೆ? ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶಿವನು ವಿಶ್ವಮೂರ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಕಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅನಾದಿಯಾದ ಮಾಯಾದಿಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂದರೆ—ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶಿವನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಸಮೂಹವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಯತ್ನಾಧಿಷ್ಠೇಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಶಿವನಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಾನುಭವರೂಪವಾದ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಯತ್ನಾಧಿಷ್ಠೇಯವಾದ ಅಸ್ಮದಾದಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಕಂಡದೆ. ಭೋಗಾದಿಗಳು ಇದ್ದವನಿಗೆ ಈಶ್ವರತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಿವನಿಗೆ ಭೋಗಾದಿಗಳು ಬರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಲ್ಪನೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ || ೨೭೪ ||

ಹೇತ್ವಂತರದಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕ ‘ಅಧಿಷ್ಠಾನಾನುಪಪತ್ತೇಶ್ಚ’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಧಿಷ್ಠಾನೇ ಸ್ಥಿತಃ ಕರ್ತಾ ಕಾರ್ಯಂ ಕಾರ್ವನೋ ಪ್ರತೀಯತೇ |
ನಾಸ್ಯಾಧಿಷ್ಠಾನಯೋಗೋಽಪಿ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಲಯೇ ತದಾ ||

ಅ || ಕರ್ತಾ = ಕುಲಾಲ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ತನು, ಅಧಿಷ್ಠಾನೇ = ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಃ = ಇದ್ದವನಾಗಿಯೇ, ಕಾರ್ಯಂ = ಕಾರ್ಯವನ್ನು, ಕುರ್ವನ್ = ಮಾಡುವನಾಗಿ, ಪ್ರತಿಯತೇ = ತೋರುತ್ತಾನೆ. (ನಿರಧಿಷ್ಠಾನನು ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಯಾವುದನ್ನೂ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.) (ಆದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವೇನಾಯಿತೆಂದರೆ -) ಅಸ್ಯ = ಈ ಶಿವನಿಗೆ, ಭೂತಾನಾಂ = ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಭೂತಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಲಯೇ = ನಾಶವಾಗುತ್ತಿರಲು, ತದಾ = ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಅಧಿಷ್ಠಾನಯೋಗಃ = ಅಧಿಷ್ಠಾನಸಂಬಂಧವು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಕೂಡ ಶಿವನಿಗೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.)

ತಾ || (1) ಹಾಗಾದರೆ ೧ 'ಸಂಬಂಧಾನುಪಪತ್ತೇಶ್ಚ' ೨ 'ಅಧಿಷ್ಠಾನಾನುಪಪತ್ತೇಶ್ಚ' ೩ 'ಕರಣವಚ್ಛೇನ್ನ ಭೋಗಾದಿಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ರಮವಿದ್ದರೂ ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಕರಣವಚ್ಛೇನ್ನ ಭೋಗಾದಿಭ್ಯಃ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಏನು ಕಾರಣವು ಎಂದರೆ - ಸಂಬಂಧಾನುಪಪತ್ತಿ, ಅಧಿಷ್ಠಾನಾನುಪಪತ್ತಿ ಇವು ಎರಡರ ಪರಿಹಾರವು 'ಕರಣವಚ್ಛೇತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ (2) ಯಥಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನಾನುಪಪತ್ತಿಪರಿಹಾರನಿರಾಸಕನೇ ಇದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಎರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಉಭಯಸಂಬಂಧಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ಆ ದ್ರವ್ಯಯುಕ್ತವೇ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅಧಿಷ್ಠಾನಾದಿರೂಪಂ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ "ದೇಹಾದಿನತ" ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ || ೨೨೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಕುಲಾಲನಿಗೆ ಶರೀರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಸಾಪೇಕ್ಷತ್ವವು ಯುಕ್ತನೇ. ಶರೀರವು ಭಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪತನ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಪತನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಶವುಳ್ಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಶರೀರವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಈಶ್ವರನಿಗಾದರೂ ಶರೀರವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಏತಕ್ಕೆ. ಇಹ ಇದಂ ಜಾತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವಾದರೂ ಗಗನಾದಿಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಅದೇಹಶ್ಚೇದಸರ್ವಜ್ಞಃ (ದಸಾವಜ್ಞಃ) ಶಿಲಾಕಾಷ್ಠಾದಿವತ್ಸದಾ |
ದೇಹೀ ಚೇದಂತನಾನೇವ ಯಜ್ಞದತ್ತನಿದರ್ಶನಾತ್ || ೨೨೬ ||

ಅ || ಅದೇಹಶ್ಚೇತ್ = ಶರೀರವಿಲ್ಲದವನಾದರೆ, ಶಿಲಾಕಾಷ್ಠಾದಿವತ್ = ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಂತೆಯೇ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಅಸರ್ವಜ್ಞಃ = ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನಲ್ಲ. (ಅಸೌ = ಈ ಶಿವನು, ಅಜ್ಞಃ = ಏನೂ ತಿಳಿಯದವನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಸರ್ವ ಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು?) (ಸರ್ವಥಾ ಸದಾಶಿವನಿಗೆ ಶರೀರವು ಇಲ್ಲವೆಂದೆಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಶರೀರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಲೀಲಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಶರೀರವು ಭೋಗಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಭೋಗಾದಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ; ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ದೇಹೀ ಚೇತ್ = ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾದರೆ, ಯಜ್ಞದತ್ತನಿದರ್ಶನಾತ್ = ಯಜ್ಞದತ್ತನ ವ್ಯಷ್ಟಾಂತದಿಂದ, ಅಂತನಾನೇವ = ಮರಣವುಳ್ಳವನೂ, ದುಃಖವುಳ್ಳವನೂ, ಆಗುವನು. (ಇದರಿಂದ 'ಓಂ ಅಂತವತ್ಸಮಸರ್ವಜ್ಞತಾ ವಾ ಓಂ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು ವಾಖ್ಯಾತವಾಯಿತು.) || ೨೨೬ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಹೀಗೆ ಶಿವನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಯಾವುದು? (೧) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕರ್ತನೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಕರ್ತನೆಂದೋ ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಕಾರ್ಯವು ಆಕರ್ತೃಕವು ಎನ್ನುವುದು ವಿರುದ್ಧವು. ಮತ್ತು ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೂ ಬರುವುದು. ಎನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಈ ದೋಷಗಳು ಸಮಾನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಯು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಶಿವನಿಗೆ ಜನ್ಮಾದಿ ದೋಷವತ್ಕರೂಪವಾದ ಅಸಾಮಂಜಸ್ಯವು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ 'ಜನಿತೋತವಿಷ್ಣೋಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜನ್ಮಾದಿದೋಷಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾನವೇ. ಸಂಬಂಧಾನುಪಪತ್ಯಾದಿಗಳಾದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ನ ಚೈತದಬಿಲಂ ವಿಷ್ಣೌ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗೌರವಾತ್ |
 ಮನೋಬುದ್ಧ್ಯಂಗಿತಾಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಲಕ್ಷಯಾನೋ ಯ ಏವ ಸಃ |
 ಸ ಏವ ದೇಹೋ ವಿಜ್ಞಾನಮೈಶ್ವರ್ಯಂ ಶಕ್ತಿರೂರ್ಜಿತಾ || ೨೭೭ ||
 ದೇಹೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ನತೇ ವಿಷ್ಣೋ ನಾಸುದೇವೋಽಗ್ರತೋಽಭವತ್ |
 ಏಕೋ ನಾರಾಯಣಃ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾನ ಚ ಶಂಕರಃ || ೨೭೮ ||
 ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವಧ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಮಾತ್ರಯಾ ಪರಃ |
 ಸದ್ವೇಹಃ ಸುಖಗಂಧಶ್ಚ ಜ್ಞಾನಭಾಃ ಸತ್ತರಾಕ್ರಮಃ || ೨೭೯ ||
 ಜ್ಞಾನಜ್ಞಾನಃ ಸುಖಸುಖಃ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೋಽಕ್ಷರಃ |
 ಆನಂದ ಏಕಏವಾಗ್ರ ಆಸೀನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || ೨೮೦ ||
 ಪ್ರಿಯಂ ತಸ್ಯ ಶಿರೋ ನೋದಪ್ರನೋದೌ ಚ ಭುಜೌ ಹರೇಃ |
 ಆನಂದೋ ಮಧ್ಯತೋ ಬ್ರಹ್ಮಪುಚ್ಛಂ ನಾನ್ಯದಭೂತ್ಸ್ಯಚಿತ್ || ೨೮೧ ||
 ಮನಸೋಽಸ್ಯಾಭವದ್ಬ್ರಹ್ಮಾಲಲಾಟಾದಪಿ ಶಂಕರಃ |
 ಪಕ್ಷಯೋರ್ಗರುಡಃ ಶೇಷೋ ಮುಖಾದಾಸೀತ್ಸ(ಸಸ)ರಸ್ವತೀ || ೨೮೨ ||
 ಸಹಸ್ರ ಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರಪಾತ್ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸಂದರ್ಭಬಲಾನಿತ್ಯಗುಣಾತ್ಮನಃ |
 ವಿಷ್ಣೋರ್ದೇಹಾಜ್ಜಗತ್ಸರ್ವಮಾವಿರಾಸೀದಿತಿರಯತೇ || ೨೮೩ ||

ಅ || ಏತತ್ ಅಬಿಲಂ = ಈ ದೋಷಗಳ ಸಮುದಾಯವು, ವಿಷ್ಣು = ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕರ್ತನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ, ನ ಚ = ಸಮಾನವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. (ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೇ ನಿಖಲದೋಷಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಪಶುಪತಿಗೂ ಕೂಡ ಹೀಗೆ ಆಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏನು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ) ಶ್ರುತಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗೌರವಾತ್ = ಪಾಶುಪತಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರುತಿಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರುತ್ವ (ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ) ಏದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ. (ಶ್ರುತಿಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (೧) ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಮನೋಬುದ್ಧ್ಯಂಗಿತಾಂ = ಮನಸ್ಸು-ಬುದ್ಧಿ-ಅಂಗ (ದೇಹ) ಇವುಗಳುಳ್ಳತನವನ್ನು, ಲಕ್ಷಯಾಮಃ = ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತೇವೆ.) ಇದರಿಂದ 'ಬುದ್ಧಿಮನೋಽಂಗ ತ್ರೈಕಂಗಳಂತಾಂ ಭಗವತೋ ಲಕ್ಷಯಾಮಹೇ ಬುದ್ಧಿಮಾನ ಮನೋನಾನಂಗವಾನ್ ಪ್ರಕೃಂಗವಾನ್'

ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು.) (೨) ಸಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಯ ಏವ=ಯದ್ರೂಪವೇ ಆಗಿರುವನೋ, ದೇಹಃ=ಶರೀರವೂ, ಸ ಏವ=ತದ್ರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಂ=ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವು, ಐಶ್ವರ್ಯಂ=ಐಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪವು, ಊರ್ಜಿತಾ=ಬಲವುಳ್ಳ, ಸರ್ವತ್ರ ಅನ್ಯತೆಬದ್ಧವಾದ, ಶಕ್ತಿಃ=ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕವು, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ದೇಹಃ = ಶರೀರವು, (ಇದರಿಂದ 'ಯದಾತ್ಮಕೋ ಭಗವಾನ್ ತದಾತ್ಮಿಕಾವ್ಯಕ್ತಿಃ ಕಿಮಾತ್ಮಕೋ ಭಗವಾನ್ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕಃ ಐಶ್ವರ್ಯಾತ್ಮಕಃ ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕಃ' ಅಂದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ದೇಹವೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕವೇ.) (೩) ವಿಷ್ಣೋಃ=ಎಲೋ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ, ತೇ=ನಿನ್ನ, (ಮಹಿಮೆಯ ಅಂತವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿದವನಾಗಲೀ ಹುಟ್ಟುವವನಾಗಲೀ) ನ=ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದರಿಂದ 'ನ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನ ಜಾತೋ ದೇವ ಮಹಿಮ್ನಃ ಪರಮಂತಮಾಪ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು (ಋ.ಅಷ್ಟಕ ೫ ಅಧ್ಯಾಯ. ೬ ವರ್ಗ ೨೪)(೪) ವಾಸುದೇವಃ=ವಾಸುದೇವನು, ಅಗ್ರತಃ = ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಭವತ್ = ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. (ಇದರಿಂದ 'ವಾಸುದೇವೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು). (೫) ಏಕೋ ನಾರಾಯಣಃ=ನಾರಾಯಣನು ಒಬ್ಬನೇ, ಆಸೀತ್=ಇರುತ್ತಿದ್ದನು, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ನ=ಇರಲಿಲ್ಲ. ಶಂಕರಃ=ರುದ್ರನೂ, ನ ಚ=ಇರಲಿಲ್ಲ. (೬) ಅಜಸ್ಯ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ನಾಭಿ=ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ, ಅಧಿ ಏಕಂ ಅರ್ಪಿತಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಒಂದು ಕಮಲವು ಸಮರ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವಭೈಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಶಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಯಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು. (೭) ಮಾತ್ರಯಾ=ಮಿತಿಯಿಂದ, ಪರಃ=ದಾಟದವನು, (ಇದರಿಂದ 'ಪರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ವಾ ವೃಧಾನ ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮನ್ಯ ಶ್ಶುವಂತಿ' (ಋ. ಅಷ್ಟಕ ೫ ಅಧ್ಯಾಯ. ೬ ವರ್ಗ ೨೪) (೮) ಸದ್ಭೇಷಃ = ನಿರ್ದೋಷವಾದ (ಜನ್ಮಾದಿ ದೋಷರಹಿತವಾದ) ಶರೀರವಿರುವವನು, ಸುಖಗಂಧಶ್ಚ = ಸುಗಂಧಸ್ವರೂಪನು, ಜ್ಞಾನಭಾಃ=ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನು, ನತ್ಪರಾಕ್ರಮಃ = ನಿರ್ದೋಷವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು, ಜ್ಞಾನಜ್ಞಾನಃ=ಅತಿಶಯಿತ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಸುಖಸುಖಃ=ಅತಿಶಯಿತ ಸುಖಸ್ವರೂಪನು, ಅಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನಮಿಶ್ರ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಲ್ಲ. ದುಃಖಮಿಶ್ರ ಸುಖವುಳ್ಳವನೂ ಅಲ್ಲ. ಸಃ ವಿಷ್ಣುಃ=ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಪರಮಃ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಅಕ್ಷರಃ=ನಾಶವಿಲ್ಲದವನು, (೯) ಪ್ರಭುಃ=ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ, ಆನಂದಃ=ಆನಂದರೂಪನಾದ, ಏಕ ಏವ ನಾರಾಯಣಃ=ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ, ಅಗ್ರೇ=ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆಸೀತ್=ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ತಸ್ಯ=ನಾರಾಯಣನ, ಶಿರಃ=ಶಿರಸ್ಸು, ಪ್ರಿಯಂ=ಪ್ರಿಯಾನುಕವಾವ ಸುಖವಿಶೇಷರೂಪವು, (ಶ್ರವಣದಿಂದಂಟಾದ ಸುಖವು ಪ್ರಿಯವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ.) ಹರೇಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಭುಜೌ ಚ=ಭುಜುಗಳಾದರೂ, ಮೋದಪ್ರಮೋದಾ=ಮೋದ ಪ್ರಮೋದಗಳೆನ್ನಿಸುತ್ತವೆ. (ದರ್ಶನದಿಂದಂಟಾದ ಆನಂದವು ಮೋದವು. ಭೋಗದಿಂದಂಟಾದ ಆನಂದವು ಪ್ರಮೋದವು.) ಮಧ್ಯತಃ=ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಆನಂದಃ=ಆನಂದರೂಪವೂ, ಅಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದುದು ಆನಂದವು. (ಆವಾನ್ ಏಷುಗಳನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಆವಾನ್ವ್ಯವದೇಶವು.) (ತೈತ್ತಿ. ಉವ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೨ ಮಂ. ೧೨. ಪು. ೧೨೯.) ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನು, ಪುಚ್ಛಂ=ಸಾದವು. ಕ್ವಚಿತ್=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ಯತ್=ಇತರವಾದುದು ಪ್ರಾಕೃತಸುಖಾದಿಗಳು, ನಾಭೂತ್=ಇರಲಿಲ್ಲ. (೧೦) ಅಸ್ಯ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನ, ಮನಸಃ = ಮನಸ್ಸಿನದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ಅಭವತ್=ಆದನು. ಲಲಾಟಾದಶಿ=ಲಲಾಟದಿಂದಲೂಕೂಡ, ಶಂಕರಃ = ರುದ್ರನು, (ಆದನು.) ಪಕ್ಷಯೋಃ = ಭುಜುಗಳದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ,

ಗರುಡಃ=ಗರುಡನು, ಶೇಷಃ=ಶೇಷನೂಕೂಡ, (ಆದನು.) ಮುಖಾತ್ = ಮುಖದ್ಲಿ ಶೆಯಿಂದ, ಸರಸ್ವತೀ=ಸರಸ್ವತಿಯು, ಆಸೀತ್ = (ಆಸ) ಆದಳು. (೧೧) ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ=ಅನಂತಾನಂತ ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು, ಪುರಾಣಃ=ಪೂರ್ಣ ಸಾಧುಗಳಿಗಿರುವನು, ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ = ಅನಂತ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು, ಸಹಸ್ರಪಾತ್ = ಅನಂತಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು, (ಋ. ಅಸ್ವ. ಲ. ಅಧ್ಯಾ. ೪. ವರ್ಗ ೧೭.) ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸಂದರ್ಭ ಬಲಾತ್ = ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಂದರ್ಭದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ್ಲಿ ಶೆಯಿಂದ, ನಿತ್ಯಗುಣಾತ್ಮನಃ=ಸದಾ ಗುಣಸ್ವರೂಪನಾದ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯ, ದೇಹಾತ್=ಶರೀರದ್ಲಿ ಶೆಯಿಂದ, ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ = ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು, ಆವಿರಾಸೀತ್ = ಆವಿರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಈಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ರುದ್ರನು ಜಗತ್ಕರ್ತನು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಪಾಶುಪತಾದ್ಯಾಗಮವನ್ನು ರುದ್ರನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು. ಪಾಶುಪತಾದ್ಯಾಗಮವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಅದರಿಂದ ರುದ್ರನು ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದೂ, ಜಗತ್ಕರ್ತನೆಂದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಲಾರದು. ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಪಾಶುಪತಾದ್ಯಾಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಸಾಧಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಕ್ಕಾದರೂ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪುರುಷದೋಷನಿಬಂಧನದೋಷವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಬಾಧಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ನಿಶ್ಚಿತ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವುಳ್ಳ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದೋಷಲೇಶರಹಿತವಾದ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. (2) ಉದಾಹೃತ ಶ್ರುತಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೧ 'ಬುದ್ಧಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದೇಹವಿದೆ ಎಂದವಗತವಾಗುತ್ತದೆ ೨ 'ಯದಾತ್ಮಕಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ದೇಹವು ಜ್ಞಾನಾದಿ ಗುಣಾತ್ಮಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ೩ 'ನ ತೇ ವಿಷ್ಣೋಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ದೇಹವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವೆಂದವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ೪. ೫. 'ವಾಸುದೇವಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಅನಾದಿನಿತ್ಯ ಶರೀರವತ್ವವೂ, ೬ 'ಅಜಸ್ಯ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ದೇಹವತ್ವವೂ, ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ಯಭಾವವೂ, ೭ 'ಪರೋಮಾತ್ರಯಾ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ದೇಶ-ಕಾಲ-ಗುಣಗಳಿಂದ ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ (ಅನಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ) ಶರೀರವತ್ವವೂ, ಲ. ೯ 'ಸದ್ದೇಹಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಜನ್ಮಾದಿ ದೇಶಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದ ಗುಣಾತ್ಮಕ ಶರೀರವತ್ವವೂ ೧೦. ೧೧. 'ಮನಸಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಶರೀರವತ್ವವೂ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. (3) ಇಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವೇ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಸರ್ವದೋಷ ಪರಿಹಾರವೂ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ದೋಷಗಳು ಇದ್ದರೆ ಸಕಲ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು ಆದಾಗ್ಯೂ ದೋಷಾಭಾವವೂ ಕೂಡ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುವುದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ದೋಷಾಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಶರೀರವಿದ್ದುದರಿಂದ ದೇಹಾಭಾವಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾದ ದೂಷಣಗಳೂ ತಿರಸ್ಕೃತಗಳಾದುವು. ಆ ಶರೀರವು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜನನಾದಿ ದೋಷಪರಿಹಾರವೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. 'ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವಾದರೂ ಅನೇಕ ನಿರವಕಾಶಗಳಾದ ದೇಹಾಭಾವವನ್ನು ಪುತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರೂಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞ ವಾ ಯಜಮಾನ ಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು || ೨೭೭ || ೨೭೮ || ೨೭೯ || ೨೮೦ || ೨೮೧ || ೨೮೨ || ೨೮೩ ||

ದೇಹವು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಸ್ವರೂಪವೂ, ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು 'ಶಶೋ ವಿಷಾಣವಾನ್' ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ವಿರುದ್ಧವಾಯಿತು. 'ಯೋ ದೇಹಃ ಸಃ ಭೌತಿಕಃ ಜನ್ಮಾದಿಮಾನ್' = ಯಾವುದು ದೇಹವೋ ಅದು ಭೌತಿಕವು ಜನ್ಮಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ನಿಯಮವು ಕಂಡದೆ. ಆದಕಾರಣ ವಿಸ್ತುವಿಗೆ ಶರೀರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭೌತಿಕತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಶಶಕ್ಯ ಕೂಡ ವಿಷಾಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು, ಆದುದರಿಂದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಅಭೌತಿಕತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಮಾನವತ್ವಾದ್ವಿರೋಧಃ ಕೋನಾಮಾನಂ ಕ್ವಚಿದಿತ್ಯತೇ || ೨೮೪ ||

ಅವಿರೋಧೋ ವಿರೋಧಶ್ಚ ಮಾನೇನೈವ ಹಿ ಗಮ್ಯತೇ |

ಅತ ಉಕ್ತಂ ಸಮಸ್ತಂ ಚ ನಾಸುದೇವಸ್ಯ ಯುಜ್ಯತೇ || ೨೮೫ ||

ಅ || ಮಾನವತ್ವಾತ್ = ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಈ = ಯಾವ, ವಿರೋಧಃ = ವಿರೋಧವು. (ವಿರೋಧವು ಇಲ್ಲ.) ಅಮಾನಂ = ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕ್ಯಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಇತ್ಯತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಆನಂದಾದ್ಯಾತ್ಮಕತ್ವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಶಶವಿಷಾಣವೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಶಶವಿಷಾಣವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದೆವು, ಶಶವಿಷಾಣವು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಲ್ಲ. ಆಪ್ರಾಮಾಣಿಕವನ್ನು ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ.) (ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದಾಗ್ಯೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—) ಅವಿರೋಧಃ = ಯಾವವುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸಹದರ್ಶನವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಾಭಾವವು, ವಿರೋಧಶ್ಚ = ಯಾವವುಗಳಿಗೆ ನಿಯಮದಿಂದ ವ್ಯಧಿಕರಣವಾಗಿಯೇ ದರ್ಶನವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವೂ ಕೂಡ, ಮಾನೇನೈವ = ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ, ಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಸಹದರ್ಶನ, ಅಸಹದರ್ಶನ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧವಿರೋಧಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿಯಾಮಕವಾದುದು ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇವೆ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ದೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವು ಹೇಗೆತಾನೇ ಬಂದೀತು?) ಅತಃ = ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇವೆ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಶಂಕಿಸಲಿಕ್ಕೇನೇ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ, ಉಕ್ತಂ = ಉದಾಹೃತ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಮಸ್ತಂ ಚ = ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ದೋಷಲೇಶ ರಹಿತವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಜಗತ್ತಾರಣತ್ವ ಮೊದಲಾದುದೆಲ್ಲವೂ, ನಾಸುದೇವಸ್ಯ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ಯುಜ್ಯತೇ = ಕೂಡುತ್ತದೆ.

|| ೨೮೪ || ೨೮೫ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಇದು ನಮಗೂ ಸಮಾನವೇ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಯದ್ಯಪಿ ಪಾಶುಪತಾದ್ಯಾಗಮದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಜ್ಞಾತಾ ಪಿವಂ ಶಾಂತಿಮತ್ಯಂತಮೇತಿ ಏಕೋ ರುದ್ರೋ ನ ದ್ವಿತೀಯಾಯ ತಸ್ಯೇ ಸ ಇನಾನ್ ಲೋಕಾನೀಶತ ಈಶನೇಭಿಃ' ಇದಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಾದರೂ ಶಿವಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪಿವನಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಂತಹನಿಗೆ ಅಸಾಮಂಜಸ್ಯವು ಕೂಡ ಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಉದಾಹೃತ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸಂಬಂಧಾನುಪಪತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿಯೇ ಆಭಾಸೀಕರಿಸುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದೆ—

ಮೂ || ಶಿವಾದಿನಾಮಯುಕ್ತಾಶ್ಚ ಶ್ರುತಯೋ ವಿಷ್ಣುನಾಚೇಕಾಃ |

ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಯನೋಕೋ ಯೋ ದೇವನಾಮಧಾಃ || ೨೮೬ ||

ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾನಿ ನಾನೃಸ್ಯ ಸರ್ವ ನಾಮಾ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ |
 ನ ನಾರಾಯಣ ನಾಮಾನಿ ತದನ್ಯೇಷ್ವಪರೇ ಹರೌ ||
 ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಯಸ್ತತ್ರ ಮಾನಂ ಚೋಕ್ತಃ ಸಮನ್ವಯಃ || ೨೮೭ ||

ಅ || (ಈ ಶ್ರುತಿಗಳು ಶಿವಪರಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಶಿವಪರಗಳೇ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ) ಶಿವಾದಿನಾಮಯುಕ್ತಾಶ್ಚ ಶ್ರುತಯಃ=ಶಿವನೊದಲಾದ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಏಷ್ವನಾಚಕಾಃ = ಏಷ್ವನುಯುಕ್ತಗಳೇ. (ಹಾಗಾದರೆ ಇದು ಯಾವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಹೀಗಾದರೆ ನಮಗೂ ಕೂಡ 'ಏಕೋ ನಾರಾಯಣಃ ಆಸೀತ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಶಿವಪರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶಿವಾದಿ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಏಷ್ವನಿನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ. ನಾರಾಯಣಾದಿ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಶಿವನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ.) ಈ ಏಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಏನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ-(೧)ಸರ್ವಾಣಿ ನಾಮಾನಿ ಚ = ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧಯಗಳೂ, ಯಂ=ಯಾರನ್ನು, ಹೇಳುತ್ತವೋ ಇದರಿಂದ ೧ "ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯನಾವಿಶಂತಿ ತಂ ನೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುಡಾಹರಂತಿ" ೨ "ನಾಮಾನಿ ವಿಶ್ವಾಭಿ ನ ಸಂತಿ ಲೋಕೇ" ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು) (೨) ಯ ಏಕಃ=ಯಾ ರೊಬ್ಬನೇ, ದೇವನಾಮಧಾಃ=ದೇವತೆಗಳ ಸರ್ವ ನಾಮಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವನೋ, (ಇದರಿಂದ "ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಂ ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾಯಂತ್ಯನೇ" ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ, ಸಂಗ್ರಹೀತವಾಯಿತು.) ಏಷ್ವ ನಾಮಾನಿ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ನಾಮಧೇಯ ಗಳು, ಅನ್ಯಸ್ಯ=ಇತರರನ್ನು, ನ=ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ ವರಮಾತ್ಮನೇ, ಸ್ವಯಂ= ತಾನೇ, ಸರ್ವನಾಮಾ=ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳುಳ್ಳವನು. ನಾರಾಯಣ ನಾಮಾನಿ=ನಾರಾಯಣ ನಾಮಧೇಯಗಳು, ತದನ್ಯೇಷು=ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಇತರರಾದವರಲ್ಲಿ, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪರೇ = ಶಿವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಯಃ = ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು, ತತ್ರ=ಆ ಏಷಯದಲ್ಲಿ, ಮಾನಂ=ವ್ರಮಾಣವು, ಉಕ್ತಃ ಸಮನ್ವಯಶ್ಚ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಮನ್ವಯವೂ ಕೂಡ, ತತ್ರ ಮಾನಂ=ಆ ಏಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ರಮಾಣವು. (ಈ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಶಿವಾದಿ ಪರಗಳನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವೆನು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ನಿರವಕಾಶಗಳಾದ ಏಷ್ವಲಿಂಗಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಭಗವತ್ಪರಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾಗಿವೆ || ೨೮೬ || ೨೮೭ ||

ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಶಿವನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವನಿಶ್ಚಯವು ಆಗುವುದು ಬೇಡ. ಶೈವಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಆಗುವುದು. ಅವುಗಳೂ ಏಷ್ವಪರಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ಶಿವನಿಷಯಕವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿವೆ; ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಪುರಾಣಾನಿ ಪುರಾಣಾದ್ಯೈರ್ವಿರುದ್ಧತ್ವಾನ್ಯ ತತ್ರಮಾ || ೨೮೮ ||
 ತದ್ವಿರುದ್ಧೇಷು ನೋ ಮಾನಂ ಪೂರ್ವಾಪರೋಧತಃ |
 ಸಮಬ್ರಾಹ್ಮವಿರೋಧಾಚ್ಚ ನಿಯಮಾದ್ಯೈಷ್ಠ ನೇಷ್ವಪಿ || ೨೮೯ ||
 ನೋಹಾರ್ಥಮುಕ್ತಿತಶ್ಚೈವ ವಿಷ್ಣುರೇಕೋ ಗುಣಾರ್ಥನಃ |
 ಸ್ಕಂದಸೂರ್ಯಗಣೇಶಾದಿ ಮತಾನಿ ನ್ಯಾಯತೋಽನುತಃ |
 ನಿರಾಕೃತಾನ್ಯಶೇಷೇಣ ಸಿದ್ಧಾಂತಸ್ಯಾವಿಶೇಷತಃ || ೨೯೦ ||

ಅ || ಪುರಾಣಾನಿ = ಶೈವಪುರಾಣಗಳು, ಪುರಾಣಾದ್ಯೈಃ = ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಂದ, ವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ = ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (ಪ್ರಾಬಲ್ಯನಿಚಾರದಿಂದ ಮೊದಲು ಸತ್ತ ತಿಪಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾಬಲ್ಯನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ) ತತ್ = ಶಿವನಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮಾ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನ = ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಕೇವಲವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶೈವಪುರಾಣವು ಅವನುಣವಾಗುವುದು ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶೈವಪುರಾಣದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ, ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ತದ್ವಿರುದ್ಧೇಷು = ಶೈವಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಶಿವಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ನೋ ಮಾನಂ = ಶೈವಪುರಾಣವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. (ಶೈವಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಶೈವಪುರಾಣದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಪೂರ್ವಾಪರವಿರೋಧತಃ = ಪೂರ್ವಾಪರವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಶೈವಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಶೈವಪುರಾಣದಿಂದ ವಿರೋಧವು.) ಸಮಬ್ರಾಹ್ಮವಿರೋಧಾಚ್ಚ = ಶೈವ-ವೈಷ್ಣವ ವಕ್ಷಿಸಾತಶಾಸ್ತ್ರನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಪುರಾಣದಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದವ್ಯಯುಕ್ತವೂ (ಶೈವಪುರಾಣವು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ.) (ಹೀಗಾದರೆ ವೈಷ್ಣವ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಗೂ ಆಪ್ರಾಪ್ಯಾಣವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅವುಗಳಿಗೂ ಶೈವ-ಬ್ರಾಹ್ಮಪುರಾಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಪೂರ್ವಾಪರವಿರೋಧವೂ ಅದೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ವೈಷ್ಣವೇಷು = ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ನಿಯಮಾತ್ = ಏಕವ್ರಕಾರತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಪೂರ್ವಾಪರವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಅಪಿ = ಶೈವಾದಿಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಾದಿಗಳ ಪ್ರತಿಬಂಧಕತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಆಪ್ರಾಪ್ಯಾಣವಿಲ್ಲ.) (ಹಾಗಾದರೆ ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳೂ ತ್ರೀಹರಿಯು ರುದ್ರಾದಿಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆಂದೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ನಿಯಮವು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು? ಎಂದರೆ) ಮೋಹಾರ್ಥಮೇವ = ಅಯೋಗ್ಯ ಜನರನ್ನು ಮೋಹವಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ, ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವಾದಿಗಳನ್ನ, ಉಕ್ತಿಸೇ ಚ = ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಏಷು ನಿನಿಂದ ಮೋಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿವಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ನಿಯಮವು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ.) (ಶೈವಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಾದಿಗಳ ಪ್ರತಿರೋಧಕತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಮೋಹಾರ್ಥಮೇವ ಉಕ್ತಿಸೇ ಚ = ಶೈವಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮೋಹಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ (ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ) ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವೈಷ್ಣವಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ತತ್ವಜ್ಞಾನ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ಶೈವಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವೈಷ್ಣವ ಪುರಾಣಾದಿಗಳ ಪ್ರತಿರೋಧಕತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ.) (ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದುದರಿಂದ) ವಿಷ್ಣುಃ ಏಕಃ = ತ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ, ಗುಣಾರ್ಣವಃ = ಗುಣಗಳಿಂದ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವನು. (ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ಕಂದಾದಿ ಮತಗಳೂಕೂಡ ಉಕ್ತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಏಕೆ ನಿರಾಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ) ಸ್ಕಂದಸೂರ್ಯ ಗಣೇಶಾದಿ ಮತಾನಿ = ಸ್ಕಂದ ಸೂರ್ಯ ಗಣೇಶ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸ್ಕಂದ- ಸೌರ- ಗಾಣವತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಮತಗಳು, ಅಮುತಃ ನ್ಯಾಯತಃ = ಪಾಶುವತ ನಿರಾಕರಣನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪಾಶುವತಾಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಪ್ಯಾಣವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ, ಆಶೇಷೇಣ = ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಸಿದ್ಧಾಂತಸ್ಥಃ = ಸ್ಕಂದಾದಿಗಳ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೂ ಪಾಶುವತ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೂ, ಅವಶೇಷತಃ = ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ನಿರಾಕೃತಾನಿ = ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳೇ, ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆಂತೂ ಕೇವಲವಾಗಿ ಪಶುಪತಿ, ಸ್ಕಂದ, ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾಂತರವನ್ನು

ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪಾಶುಪತ ಸ್ಥಾಂದ ಗಾಣಪತ್ಯಾದಿ ಮತಭೇದವು. ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವನಿರಾಕರಣ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ಸ್ಕಂದಾದಿಗಳ ಮತ ನಿರಾಕರಣವು ಯುಕ್ತವೇ. || ೨೮೮ || ೨೮೯ || ೨೯೦ || ಸೂ. ೩೩ || ೩೪ || ೩೯ || ೪೦ || ೪೧ || ಅಧಿ. ೧೧ ||

ಪಶುಪತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಉತ್ಪತ್ಯಧಿಕರಣವು.

ಶಕ್ತಿಯೇ ಜಗತ್ತಾರಣವು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಮಹಾವಾಮು, ಮಧ್ಯಮವಾಮು, ಅಣುವಾಮು ಎನ್ನುವ ಶಾಕ್ತರ ಮತವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮಹಾವಾಮು ಮತವನ್ನು ನಿರಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಸೂತ್ರವು.

“ ಓಂ ಉತ್ಪತ್ಯಸಂಭವಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೨ ||

ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯು ಜಗತ್ತಾರಣವಲ್ಲ, ಶಕ್ತಿಯು ಸಕಾಶದ್ದೆತೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಏಕೆಂದರೆ— ಪುರಾಣಾನುಗ್ರಹಿತ ಸ್ತ್ರೀಮಾತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ಕಂದಾದಿಮತದಂತೆ ಈ ಶಾಕ್ತಮತವೂ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಕ್ತಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ‘ ಪತ್ಯುರಸಾಮಂಜಸ್ಯಾತ್ ’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪತ್ಯುಃ ಎನ್ನುವುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠನಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಅಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೋ, ಸಂಬಂಧಾನುಪಪತ್ಯಾದಿಗಳು ಸ್ಕಂದವಿಸಯಕಗಳೆಂದು ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸ್ಕಂದಾದಿಗಳ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಿರಸ್ಕಾರಮಾಡಬೇಕಾದೀತು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಶಾಕ್ತಮತದಲ್ಲಿ ಪಾಶುಪತರ ಮತಕ್ಕಿಂತ ಆಚಾರ ಭೇದಾದಿಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪಾಶುಪತಮತದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಶಾಕ್ತಮತಕ್ಕೆ ಸಾಮ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಸೌರಾದಿ ಮತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಆಚಾರಭೇದಾದಿಗಳು ಇವೆಯಷ್ಟೆ? (3) ಹಾಗಾದರೆ ಆಚಾರಭೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು. ಸ್ಕಂದ, ಗಣಪತಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊರತು ಉಕ್ತಾರ್ಥವಿರದ್ದವಾದ, ದೂಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಸರ್ವತ್ರ ಸಮಾನವೇ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಶಾಕ್ತಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವು. ಆದಕಾರಣ ಇದನ್ನೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಿರಸ್ಕಾರಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ನೂ || ನಿರಾಕೃತೌ ವಿಶೇಷಸ್ಯ ಭವನಾಚ್ಚೈಕ್ತಮತಂ ಸ್ಯಥಕ್ || ೨೯೧ ||
 ದೂಷ್ಯತೇ ಮಹತೀ ದೇವೀ ಹ್ರೀಂಕಾರೀ ಸರ್ವಕಾರಣಂ |
 ತ್ರಿಪುರಾ ಭೈರವೀತ್ಯಾದಿ ನಾಮಭಿಃ ಸಾಽಭಿಧೀಯತೇ || ೨೯೨ ||

ಅ || (ಸ್ಥಾಂದಾದಿ ಮತದಂತೆ ಶಾಕ್ತಮತಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಪಾಶುಪತಮತದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ) ನಿರಾಕೃತ್ = ಶಾಕ್ತಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷಸ್ಯ ಭಾವಾತ್ = ಅಸಾಧಾರಣ ದೂಷಣವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅದನ್ನು ವಿವಕ್ಷ್ಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಶಕ್ತಿಮತಂ = ಶಕ್ತಿಮತವು, ಪ್ರಥಕ್ = ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ದೂಷ್ಯತೇ = ಸೂತ್ರ ಕಾರರಿಂದ ದೂಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಸಂಭವವು ಶಾಕ್ತಮತದ್ದೇ ಅಸಾಧಾರಣ ದೋಷವು. ಸ್ಥಾಂದಾದಿ ಮತಗಳ ಅಸಾಧಾರಣ ದೋಷವಲ್ಲ.) (ಹೀಗೆ ಅಧಿಕರಣಾರಂಭವನ್ನು ಉಪಸಾದಿಸಿ ಈಗ ಶಾಕ್ತಮತ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ದೇವೀ = ದೇವಿಯು, ಸರ್ವಕಾರಣಂ = ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವಳು, ಸಮಸ್ತ ದೋಷವಿದೂರಳು. ಆದಕಾರಣ, ಮಹತೀ = ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟಳು (ಹೀಗೆ ಶಕ್ತಿಮತವು) (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಾಹತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆತಾನೇ ಪ್ರಮಾಣವಾದೀತು? ಹೇಗೆಂದರೆ ಭುವನೇಶ್ವರೀ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯೇ ಸರ್ವಜಗತ್ತಾರಣಳು, ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟಳು ಎಂದೂ, ತ್ರಿಪುರಾತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುರಾದೇವಿಯೇ ಎಂದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಭೈರವೀ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೈರವೀ ಎಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಕುಬ್ಜಕಾದಿ ತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕುಬ್ಜಕಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅನೇಕರಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ಕೊಡಲಾರದು. ಎಂದರೆ) — ಹೀರಿಕಾರೀ = ಹೀರಿಕಾರಿಯು, ತ್ರಿಪುರಾ = ತ್ರಿಪುರಾದೇವಿಯು, ಭೈರವೀ = ಭೈರವಿಯು, ಇತ್ಯಾದಿನಾಮುಭಿಃ = ಇವು ಮೊದಲಾದ ನಾಮ ಗಳಿಂದ, ಸಾ = ಭಗವತಿಯೊಬ್ಬಳೇ, ಅಭಿಧೀಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. (ಆದುದ ರಿಂದ ಅನೈಕ್ಯೋನ್ಯ ವ್ಯಾಹತಿಯಿಲ್ಲ.) || ೨೯೧ || ೨೯೨ ||

೧ ಮಹಾವಾಮು, ೨ ಮಧ್ಯವಾಮು, ೩ ಅಣುವಾಮು, ಎಂದು ಶಾಕ್ತರು ಮೂರುಏಧರು. ಇವರೇ ಕೆಲವುಕಡೆ ಶಾಕ್ತರು, ಶಾಂಭವರು, ಆಣವರು, ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ೧ ಮಹಾವಾಮರ ಮತವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ತಸ್ಯಾಃ ಸದಾಶಿವಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಜಾಯಂತೇ ದೇವಮಾನವಾಃ (ನುಷಾಃ) ಭೂತಭೌತಿಕಮಪ್ಯೇತದಿತಿ ತನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ || ೨೯೩ ||
 ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪುಂಭ್ಯಃ ಸದಾ ಸೃಷ್ಟಿಃ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಭ್ಯೋ ನಾ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಕೇವಲಾಭ್ಯೋ ನ ಹಿ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಸ್ತತ ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಸಂಭವಾತ್ ||
 ನಾಚ್ಚೈವ ಮಹಾನಾಮನುತಂ [ನಾಮೈರಸ್ಯದುದೀರ್ಯತೆ] || ೨೯೪ ||

ಅ || ತಸ್ಯಾಃ = ಕೇವಲಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ, ಸದಾಶಿವಾದ್ಯಾಶ್ಚ = ಸದಾಶಿವನೇ ಮೊದಲಾದವರು, ದೇವಮಾನವಾಃ = ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಭೂತಭೌತಿಕಮುಪಿ = ಎಂಜ ಭೂತಗಳು, ಭೌತಿಕಗಳೂಕೂಡ, ಜಾಯಂತೇ = ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, (ಮಹಾವಾಮರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ = ಈಗಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುವ ಮಹಾವಾಮನುತವು, ನೋಪಪದ್ಯತೇ = ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಂಭ್ಯಃ = ಕೇವಲ ಪುರುಷರದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಸೃಷ್ಟಿಃ = ಸೃಷ್ಟಿಯು, (ಅಪತ್ಯೋ ತ್ವತ್ತಿಯು) ದೃಷ್ಟ್ವಾ = ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ದ್ರೋಣಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಕೇವಲ ಪುರುಷರಿಂದಲೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.) ವಿಶೇಷತಃ = ಪ್ರಚುರವಾಗಿ, ಸ್ತ್ರೀಪುಂಭ್ಯೋನಾ = ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿಂದಲಾದರೂ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ದೃಷ್ಟ್ವಾ = (ಅಪತ್ಯೋ ತ್ವತ್ತಿಯು) ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೇವಲಾಭ್ಯಃ

ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ = ಕೇವಲ (ಪುರುಷಾನನುಗ್ರಹೀತರಾದ) ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ, ನ ಹಿ ದ್ಯುಷ್ಠಾ = ಕಾಣಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ ವಷ್ಟೆ. ತತಃ = ಯಾನಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದೆಯೋ, ಯಾವುದರಿಂದ ಜಗತ್ಕರ್ತೃ ಳೆಂದು ಶಾಕ್ತರಿಗೆ ಅಭಿಮತಳಾದ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯು ಪುರುಷಾನನುಗ್ರಹೀತಳೋ ಅದಕಾರಣ ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ತತಃ = ಆಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ತತಃ = ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಉತ್ಪತ್ಯಸಂಭವಾತ್ = ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಮಹಾವಾಮು ಮತಂ = ಮಹಾವಾಮುರ ಮತವು, ನಾಚ್ಯಂ = ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು.

ಶಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಅದಿಕಾಲಿನಾವತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಃ ನ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಕರ್ತೃಕಾ ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿತ್ವಾತ್ ಯಾ ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಸಾ ನ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಕರ್ತೃಕಾ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಾ = ಅದಿಕಾಲದಲ್ಲರತಕ್ಕ ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಕರ್ತೃಕವಲ್ಲ. ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯೋ ಅದು ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಕರ್ತೃಕ ವಲ್ಲ. ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದರಂತೆ. (2) ಕೆಲವು ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೇವಲಪುರುಷರಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ, ಕೆಲವು ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಪುರುಷರಿಂದ ಅನುಗ್ರಹೀತರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ (ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಯೋ ಗವಿಶೇಷದಿಂದ) ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ದೃಷ್ಟ ವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಃ ನಾವತ್ಯಪ್ರಸವಿತ್ರೀ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀವತ್ = ಶಕ್ತಿಯು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹಡಿಯತಕ್ಕುದು ಅಲ್ಲ, ಪುರುಷಾನನುಗ್ರಹೀತ ಸ್ತ್ರೀಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ. (3) 'ನಿರಾಕೃತ' ವಿಶೇಷಸ್ಯ ಭಾವಾತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಈ ದೋಷವು ಅಸಾಧಾರಣವೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ದೃಷ್ಟಾಪುಂಭ್ಯಃ' ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪನ್ಯಾಸವು. || ೨೯೩ || ೨೯೪ ||

ಈಗ ಅಧಿಕಾರಂಕಿಯಿಂದ ಮತಾಂತರವನ್ನು (ಮಧ್ಯವಾಮಮತವನ್ನು) ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ನಾಚ್ಯಂ ಮಹಾವಾಮಮತಂ] ವಾಮೈರನ್ಯದುದೀರ್ಯತೇ |
ಶಿವೋಽಸರ್ಜನಾ ಶಕ್ತಿಃ ಸಸರ್ಜೇದಂ ಸಮಂತತಃ |
ಇತಿ ತಚ್ಚೋಪಪನ್ನಂ ನ [ಶಿವಸ್ಯಾಕರಣತ್ವತಃ] || ೨೯೫ ||

ಅ || ವಾಮೈಃ = ಮಧ್ಯವಾಮರಿಂದ, ಅನ್ಯತ್ = ಮಹಾವಾಮಸಿದ್ಧಾಂತದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಇತರನಾದುದು, ಉದೀರ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅದು ಯಾವುದೆಂದರೆ) ಶಿವೋಽಸರ್ಜನಾ = ಶಿವನೇ ಅಪ್ರಧಾನನಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಶಕ್ತಿಃ = ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯು, ಇದಂ ಸಮಂತತಃ = ಸರ್ವದೇಶಕಾಲ ಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯವನ್ನು, ಸಸರ್ಜ = ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿತ್ತು. (ಅಂದರೆ ನಾವು ಶಿವನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯೇ ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ಯಸಂಭವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಗಿಂತ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವ ರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವು ಏರುಧವಾದುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ ಇಲ್ಲ.) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, (ಮಧ್ಯವಾಮರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತಚ್ಚ = ಅದಾದರೂ, ಉಪ ಪನ್ನಂ = ಯುಕ್ತವಾದುದು, ನ = ಅಲ್ಲ. (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪತ್ಯಸಂಭವರೂಪದೋಷವು ಪರಿ ಹೃತವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.) || ೨೯೫ ||

ಶಿನಾನುಗೃಹೀತವಾದ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯು ಜಗತ್ತಾರಣವು ಎನ್ನುವ ಮಧ್ಯಮವಾನು ಮತ ವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. —

“ ಓಂ ನ ಚ ಕರ್ತುಃ ಕರಣಂ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೩ ||

ಅನುಗ್ರಾಹಕನಾದ ಶಿನನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಇತಿ ತಚ್ಚೋಪಪನ್ನಂ ನ] ಶಿವಸ್ಯಾಕರಣತ್ವತಃ |

ಅದೇಹತ್ವಾದಪಿ [ಹ್ಯನ್ಯೇಬ್ರೂಯುಃ ಸರ್ವಜ್ಞವಿಾಶ್ಚರಂ ||] ೨೯೬ ||

ಅ || ಶಿವಸ್ಯ = ರುದ್ರನಿಗೆ, ಅಕರಣತ್ವತಃ = ಕರಣಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅದೇಹತ್ವಾತ್ = ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಅದೇಹತ್ವಾತ್ = ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ, ಅಕರಣತ್ವತಃ ಅಪಿ = ಇಂದ್ರಿಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಜ್ಞಾನಾದಿಕರಣಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ (ಮಧ್ಯವಾನುರ ಮತವೂ ಅಯುಕ್ತವು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸಶರೀರನಾದ ಶಿನನೇ ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಗೆ ಸಹಕಾರಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ವಿದೇಹನಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ವಿದೇಹನಿಗೆ ಪ್ರಲೀನನಂತೆ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಕೂಡಲಾರದು. ಶಿವದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾನುಗೃಹೀತ ಶಕ್ತಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ಶರೀರೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವೇ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದಲೇ ಶರೀರೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತಿರಲು ಶಿವನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಶಿನನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗೂ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ವಿದೇಹನಿಗೆ ಸಾಹಾಯ್ಯಕರಣವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಶಿವನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಅಜಾಗಲಸ್ಯನಾಯಿತನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪತ್ಯಸಂಭವವೇ. || ೨೯೬ ||

ಅಣುವಾನು ಮತವನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಅದೇಹತ್ವಾದಪಿ] ಹ್ಯನ್ಯೇ ಬ್ರೂಯುಃ ಸರ್ವಜ್ಞವಿಾಶ್ಚರಂ |

ಅಣುವಾನಾ ನ ತದ್ಯುಕ್ತಂ [ಈಶನಾದ ಪ್ರನೇಶನಾತ್] || ೨೯೭ ||

ಅ || ಅನ್ಯೇಷಿ = ಇತರರಾದ, ಅಣುವಾನಾಃ = ಅಣುವಾನುರು, ಈಶ್ವರಂ = ಈಶ್ವರನನ್ನು, ಸರ್ವಜ್ಞಂ = ಸರ್ವಜ್ಞನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಜಗತ್ಪ್ರಪ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಸಕಲ ಕರಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಬ್ರೂಯುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಶಿನನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯು ಜಗಜ್ಜನನಿಯು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕ ನಮಗೆ (ಅಣುವಾನುರಿಗೆ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಶಿವನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದೇಹಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಲೀಲೆಯಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿಗೆ ಸಾಹಾಯ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆನ್ನುವುದೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಅಣುವಾನುರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ = ಆದು, ನ ಯುಕ್ತಂ = ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. || ೨೯೭ ||

ಶಿವನು ಜ್ಞಾನದೇಹಾದಿ ಕಾರಣಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅನುಗ್ರಾಹಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವ ಅಣುವಾಮರ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

“ಓಂ ವಿಜ್ಞಾನಾದಿಭಾವೇವಾ ತದಪ್ರತಿಷೇಧಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೪೪ ||

ವಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿವೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಶೈವಮತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಮಾಡಲ್ಪಡ ಲಿಲ್ಲ. ಅನುಮತಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಅಂತಹ (ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ) ಶಿವ ನಿಂದಲೇ ಸರ್ವಕಾರ್ಯಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವ ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವು. ಹಾಗಾದರೆ ಶಿವನಿಗೇನೇ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಶಿವಕರ್ತೃತ್ವವಾದವಾದರೂ ಮೊದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಗಿದೆ.

ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಅಣುವಾಮಮತವು (೧) ಅನುಮತವಾಗಿದೆಯೋ, (೨) ಇಲ್ಲವೋ, ೧ ಅನುಮತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಎರಡೂವಾಗಿದೆ. ‘ನ ತದ್ಯುಕ್ತಂ’ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ತದಪ್ರತಿಷೇಧಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು, ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ‘ನ ತದ್ಯುಕ್ತಂ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಹೇತುತ್ವವೂ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ— ‘ತದಪ್ರತಿಷೇಧಃ’ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಸೂತ್ರವಾದ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —

ಮೂ || [ಅಣುವಾಮಾ ನ ತದ್ಯುಕ್ತಂ] ಈಶನಾದ ಪ್ರವೇಶನಾತ್ |
 ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಗುಣೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಗುರುಕಲ್ಪನಯಾ ದ್ವಯಂ |
 ನ ಯುಜ್ಯತೇ ತ(ಹ್ಯ)ತಸ್ತಿಸ್ತೇಶ ಏಕ ಏವ ಪ್ರಯೋಜಕಃ |
 ಉಕ್ತದೋಷಶ್ಚ ತತ್ಪಕ್ಷ ಇತಿ ನೈವಾತ್ರ ದೂಷ್ಯತೇ || ೨೯೮ ||

ಅ || ಈಶನಾದ ಪ್ರವೇಶನಾತ್ = ಶೈವಮತಪ್ರವೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಹಾಗಾದರೆ ಶೈವರು ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿವನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಾಕ್ತರಾದರೂ ಶಿವನನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಹ ತ್ವಾದ ಭೇದವು ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ ಶಾಕ್ತರಿಗೆ ಶೈವಮತ ಪ್ರವೇಶವು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ ಈ ದೋಷವು ಆಪಾದಿತವೇ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಗುಣೈಃ=ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ, ಯುಕ್ತಂ=ಕೂಡಿದ, ದ್ವಯಂ=ಶಿವ ಶಕ್ತ್ಯಾಖ್ಯ ಎರಡು ವಸ್ತುವು, ಗುರು ಕಲ್ಪನಯಾ=ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವದಿಂದ, ನ ಯುಜ್ಯತೇ=ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ತತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಏಕ ಏವ ಈಶಃ=ಈಶನೊಬ್ಬನೇ, ಪ್ರಯೋಜಕಃ=ಪ್ರಯೋಜಕನೆಂದು (ಶಾಕ್ತರು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.) ತತ್ಪಕ್ಷಃ=ಶೈವಪಕ್ಷವು, ಉಕ್ತದೋಷಶ್ಚ=ಓಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದೋಷವುಳ್ಳದ್ದೇ. ಇತಿ=ಆದಕಾರಣ, ಅತ್ರ=ಇಲ್ಲಿ, ನೈವ ದೂಷ್ಯತೇ=ದೂಷಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಶಾಕ್ತರು ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿವ ಶಕ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು ಎನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾದರೂ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವ ಬರುವುದರಿಂದ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವ್ಯತ್ಯಕ್ಷಿಸಿಧವಾಗಲಾರದು. ಒಬ್ಬನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದುದು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ತೋರಲಾರದು. ಶಾಕ್ತಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಗಮದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಪರರು ಅಪೌರುಷೇಯಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಮತಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯು ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚರಚನಾನುಪತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅಂತಹ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಸಾರ್ವಜ್ಞಾಧಿಗಳುಳ್ಳ ಒಬ್ಬ ನಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ನಿರ್ವಹವಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾಧಿಗಳುಳ್ಳ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವವೇ. ಆದಕಾರಣ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾಧಿಗಳುಳ್ಳ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (2) ಅದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ— ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾಧಿಗಳುಳ್ಳವನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿರಲು ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಉತ್ತಮತಕ್ಕ ಸಂಭವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾಧಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಈಶನೇ ಪ್ರಪಂಚನಿರ್ವಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕನೆಂದು ಶಾಕ್ತರು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನಂಥ ಶಾಕ್ತಮತಕ್ಕೆ ಶೈವಮತಪ್ರವೇಶವು ಹೇಗೆ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು? (3) ಹೀಗಾದರೆ ಇದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ— ಶಾಕ್ತಮತಕ್ಕೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತದಿಂದ ಪರಾಜಯವು ಬರುವುದು ಎಂದರೆ— ಸತ್ಯವೇ. ಅಷ್ಟರಿಂದಲೂ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ವಿರುದ್ಧವೇ. ಶೈವಮತವೂ ನಿಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವೇ ಆಗಿದೆ, ಎಂದರೆ— ತದಪ್ರತಿವೇಧಿ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಾಂತವನ್ನು ಸೋಪಪತ್ತಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದರು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶೈವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅನ್ಯವಹಿತವಾದ ಅತೀತಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರೋ, ಆದಕಾರಣ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷ ಭಯದಿಂದ ಪುನಃ ಶೈವ ಮತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ದೂಷಿಸಲಿಲ್ಲ || ೨೯೮ ||

ಮಹಾನಾಮ, ಮಧ್ಯಮವಾಮ, ಅಣುವಾಮ ಎನ್ನುವ ಶಾಕ್ತರ ಮತಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

“ ಓಂ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧಾಚ್ಚ ಓಂ ” || ಸೂ. || ೪೫ ||

ಸಕಲ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶಾಕ್ತೇಯಮತವು ಅಯುಕ್ತವು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತೀತಿಹಾಸಾನಾಂ ಸಾಮಸ್ತೈನ ವಿರೋಧತಃ |
ಸತಾಂ ಜುಗುಪ್ಸಿತತ್ವಾಚ್ಚ ನಾಂಗೀಕಾರ್ಯಂ ಹಿ ತನ್ಮತಂ || ೨೯೯ ||

ಅ || ಸಾಮಸ್ತೈನ = ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತೀತಿಹಾಸಾನಾಂ = ಶ್ರುತಿಗಳು- ಸ್ಮೃತಿಗಳು- ಇತಿಹಾಸಗಳೂ ಇವುಗಳ, ವಿರೋಧತಃ = ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಸತಾಂ = ಸಜ್ಜನರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಜುಗುಪ್ಸಿತತ್ವಾಚ್ಚ = ಅಪ್ರಕಾಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಸಜ್ಜನರಿಂದ ನಿಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ತನ್ಮತಂ = ಶಕ್ತಿಮತವು, ನಾಂಗೀಕಾರ್ಯಂ = ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು. ಹಿ = ಶ್ರುತ್ಯಾಧಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || ೨೯೯ ||

(1) ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳು ಭಾಗವತ ಮತ ನಿರಾಕರಣಪರವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಭಾಗವತ ಮತವು ಯಾವುದು? ಆ ಮತ ನಿರಾಸಕ್ತವಾಗಿ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದೆಂದರೆ— ಪಾಂಡುಚಾರಿತ್ರಕರು ವಾಸುದೇವನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕನಾದ ಜೀವನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಮನಸ್ಸು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ

ಅಹಂಕಾರವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (೧) 'ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಸಂಭವಾತ್' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವು. ವಾಸುದೇವನದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕನಾದ ಜೀವನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. ಜೀವನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳಜೀವನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವಾದಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗುವವು. ಅಂತೂ ಜೀವನಿಗೆ ಭಗವತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. 'ನ ಜಾಯತೇ ಮ್ರಿಯತೇ ವಾ' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಸ್ತೃತಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. (೨) 'ನ ಚ ಕರ್ತುಃ ಕರಣಂ' ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕನಾದ ಜೀವನದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎನ್ನುವುದೂ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ದೇವದತ್ತಾದಿಗಳದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಪರಶು ಮೊದಲಾದ ಕರಣವು ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದು ಕರ್ಮವೇ, ಕರಣವಲ್ಲ. ಜೀವನು ಕರ್ತನು, ಮನಸ್ಸು ಕರಣವು, ಆದಕಾರಣ ಮನಸ್ಸು ಜೀವನದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಏತಸ್ಮಾ ಜ್ಞಾಯತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣು ಚ' ಹೀಗೇ ಈಶ್ವರನಿಂದಲೇ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. (೨) 'ನ ಚ ಕರ್ತುಃ ಕರಣಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಹಂಕಾರವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೂ ಕೂಡ ಜೀವನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಹಂಕಾರವೂ ಕೂಡ ಕರಣವಾಗಿದೆ. (೩) ಈ ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿಗಳು ಜೀವಾದಿಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರೇತರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಈಶ್ವರರೇ ಆದ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಜ್ಞಾನ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಶಕ್ತಿ, ಬಲ, ವೀರ್ಯ, ತೇಜೋರೂಪಗಳಾದ ಈಶ್ವರಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣದೋಷಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ವಿಜ್ಞಾನಾದಿಭಾವೇ ವಾ ತದಪ್ರತಿಷೇಧಃ' ಪರಮ ಆತ್ಮನಾದ ವಾಸುದೇವನಂತೆ ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿಗಳಿಗೂ ವಿಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದ ಷಾಡ್ಗುಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ಆದರಿಂದಲೇ ಈಶ್ವರತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಉತ್ಪತ್ಯ ಸಂಭವದೋಷಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವಾದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಉತ್ಪತ್ಯ ಸಂಭವ ದೋಷವು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಈ ನಾಲ್ವರು (ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧರು) ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನರಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಈಶ್ವರರನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಗೌರವಾದಿ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಅಭೇದವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಭಾವಾದಿರೂಪವಾದ ಅತಿಶಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಂದಲೇ ತನಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಮತ್ತು ಭಗವದ್ವ್ಯೂಹಗಳು ಅನಂತಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಷಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. (೪) ಮತ್ತು ಕೆಲವುಕಡೆ ಜ್ಞಾನ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಬಲ, ವೀರ್ಯ, ಶಕ್ತಿ, ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಶ್ರೀಭಗವಂತನ ಗುಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಅವುಗಳೇ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೂ ಬರುತ್ತದೆ. (೫) ಮತ್ತು ಈ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವೇದನಿರಾಕರಣವೂ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಭಗವಾನ್ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ ಷಡಂಗಂ ವೇದನುಧೀತ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ ಮಹತ್ಯಾನ್ಮಾಯೇ ನಿಷ್ಕಾಮನಧಿಗಚ್ಛನ್ಯಃ ಸರ್ವಪರೋ ಧರ್ಮೋ ಯಸ್ಮಾನ್ನ ಭೂಯೋಽಸ್ಮಿ ಕಥಂ ತಂ ವಿದ್ಯಾಮಿತ್ಯೇವಂ ಬಲವದ್ವಿನೇಕವಾತಿಷ್ಯಮಾನೋ ಬಭೂವ | ತತ್ರ ಭಗವತೇ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾಯ ಭಗವತಾ ಸಂಕರ್ಷಣೇನ ವ್ಯಕ್ತೇನ ಶಬ್ದವಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ' || ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶಾಂಡಿಲ್ಯನು ಷಡಂಗವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಮ್ನಾಯು

(ವೇದ) ದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಿರುವವನಾಗಿ ಯಾವುದು ಧರ್ಮವು ಸರ್ವಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೋ, ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಇಲ್ಲವೋ, ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದೇನು? ಹೀಗೆ ಮಹತ್ತಾದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವವನಾದನು. ಆಗ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶಾಂಡಿಲ್ಯನಿಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ವ್ಯಕ್ತನಾಗಿ ಎಸ್ವಸ್ವವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪಂಚರಾತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದನು, ಹೀಗೆ ವೇದಗಳ ನಂದೆಯು ಕಂಡದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. 'ಅಧೀತಾ ಭಗವನ್ ವೇದಾಃ ಸಾಂಗೋ ಸಾಂಗಾಃ ಸವಿಸ್ತರಾಃ | ಶ್ರುತಾನಿ ಚ ಮಯಾಂಗಾನಿ ವಾಕೋವಾಕ್ಯಯುತಾನಿ ಚ | ನ ಚೈತೇಷು ಸಮಸ್ತೇಷು ಸಂಶಯೇನ ವಿನಾ ಕೃಚಿತ್ | ಶ್ರೇಯೋ ಮಾರ್ಗಂ ಪ್ರಪಶ್ಯಾಮಿ ಯೇನ ಸಿದ್ಧಿರ್ಭವಿಷ್ಯತಿ ' || ಎಲೋ ಪೂಜ್ಯರೇ ಏಡಂಗ ಪ್ರತ್ಯಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸವಿಸ್ತರಗಳಾದ ವೇದಗಳು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು. ಉಕ್ತಿ, ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅಂಗಗಳೂ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದರೂ ಮತ್ತು ಮತ್ತೂ ಸಂಶಯವೇ ಹುಟ್ಟುತು ಹೊರತು ಸಂಶಯಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಶ್ರೇಯೋಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಯಾವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಯೋಮಾರ್ಗ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು? ಅದುದರಿಂದ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಯುಕ್ತವು ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಪಂಚರಾತ್ರನಿಷೇಧಾರ್ಥಮೇತಾನ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಯದಿ |
 ಸೂತ್ರಾಣ್ಯತಿವಿರುದ್ಧಂ ತದ್ಯತ ಆಹ ಸ ಭಾರತೇ || ೩೦೦ ||
 ಪಂಚರಾತ್ರಸ್ಯ ಕೃತ್ಸೈಸ್ಯ ವಕ್ತಾ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ವಯಂ |
 ಜ್ಞಾನೇಷ್ಟೇತೇಷು ರಾಜೇಂದ್ರ ಸರ್ವೇಷ್ಟೇತದ್ವಿತಿಷ್ಯತೇ || ೩೦೧ ||
 ಪಂಚರಾತ್ರವಿದೋ ಯೇ ತು ಯಥಾಕ್ರಮಪರಾ ನೃಪ |
 ಏಕಾಂತಭಾವೋಪಗತಾ ವಾಸುದೇವಂ ವಿಶಂತಿ ತೇ ||
 ಇತಿ ಗೀತಾ ಚ ತಚ್ಚಾಸ್ತ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪ ಇತಿ ಹೀರಿತಂ || ೩೦೨ ||

ಅ || ಪಂಚರಾತ್ರನಿಷೇಧಾರ್ಥಂ=ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಏತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ = ಈ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು, ಆಚಕ್ಷತೇ ಯದಿ = ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಆದರೆ, ತತ್=ಆ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆನ್ನುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು, ಅತಿವಿರುದ್ಧಂ=ಅತಿಶಯವಾಗಿ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಸ್ವನ್ಯಾಹತವೂ ಆಗಿದೆ, ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಬಾಧಿತವೂ ಆಗಿದೆ. (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಸ್ವನ್ಯಾಹತಿಯನ್ನುಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆನೆಯೆಂದ, ಸಃ = ಸೂತ್ರಕಾರರೇ, ಭಾರತೇ = ಭಾರತದಲ್ಲಿ, ಆಹ = ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (ಆದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಸ್ವನಜನ ವ್ಯಾಹತಿಯು ಬರುವುದು.) (ಆ ಭಾರತವಚನವನ್ನುದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ('ಸಾಂಖ್ಯಂ ಯೋಗಃ ಪಾಶುಪತಂ ವೇದಾರಣ್ಯಕಮೇವ ಚ | ಜ್ಞಾನಾನೈತಾನಿ ಭಿನ್ನಾನಿ ಉತಾಹೋ ನೇತಿ ಚೋಚ್ಯತಾಂ' || ಜ್ಞಾನಕರಣಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಸಾಂಖ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ೧ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳೋ, ೨ ಅವಿರುದ್ಧಗಳೋ

ಎನ್ನುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, 'ಸಾಂಖ್ಯಂ ಯೋಗಃ ಪಾಶುಪತಂ ವೇದಾರಣ್ಯಕಮೇವ ಚ | ಜ್ಞಾನಾನ್ಯೇತಾನಿ ಭಿನ್ನಾನಿನಾತ್ರ ಕಾರ್ಯಾ ವಿಚಾರಣಾ' || ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗ, ಪಾಶುಪತ, ಪಂಚರಾತ್ರ ಇವುಗಳು ಭಿನ್ನಗಳೇ. ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಪಂಚಾರವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಮೇಲೆ ವಿರುದ್ಧ ಅನೇಕ ಸಾಂಖ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಏಕಪ್ರಕಾರತ್ವ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು ವಿಚಾರವು ಬಂದರೆ—

' ಸಾಂಖ್ಯಸ್ಯ ವಕ್ತಾ ಕಪಿಲಃ ಪರಮುಷಿಃ ಸ ಉಚ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಚೀನಗರ್ಭಂ ತಮ್ಹಸಿಂ ಪ್ರವದಂತೀಹ ಕೇಚನ | ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭೋ ಯೋಗಸ್ಯ ವಕ್ತಾ ಚೈವ ಚತುರ್ಮುಖಃ | ಉನಾಪತಃ ಭೂತಪತಿಃ ತ್ರೀಕಂಠೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸುತಃ | ಉಕ್ತವಾನಿದಮನ್ಯಗ್ರಂ ಜ್ಞಾನಂ ಪಾಶುಪತಂ ಶಿವಂ ' || ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಂಖ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಅನಾಪ್ರಪಣೀತಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ ಮೊದಲು ವೇದಾರಣ್ಯಕ ಪದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರವನ್ನು ಪರಮಾಪ್ತವನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಎಂದು ಈ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಪಂಚರಾತ್ರಸ್ಯ ಕೃತ್ಸನ್ನಸ್ಯ = ನಿಖಿಲ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವನ್ನ, ವಕ್ತಾ = ಹೇಳಿದವನು, ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣಃ = ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣನೇ. ರಾಜೇಂದ್ರ=ರಾಜಶ್ರೇಷ್ಠನೇ, ಏತೇಸು ಸರ್ವೇಸು ಜ್ಞಾನೇಸು=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಸಾಧನಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, ಏತತ್=ಈ ಪಂಚರಾತ್ರವು, ಏಶಿಸ್ಯತೇ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ. (ವೇದಗಳಾದರೂ ಅಪೌರುಷೇಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸ್ವತಃವ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.) ನೃಪ=ರಾಜನೇ, ಯೇ ತು=ಯಾರು, ಪಂಚರಾತ್ರವು ದಃ=ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರೋ, ಯಥಾಕ್ರಮಪರಾಃ=ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ, ಏಕಾಂತಭಾವೋಪಗತಾಃ=ಪರಮಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ತೇ=ಅವರು, ವಾಸುದೇವಂ = ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ವಿಶಂತಿ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಇದರಿಂದ ಸಫಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಇತಿ = ಹೀಗೆಯೇ, ಗೀತಾ ಚ=ಭಗವದ್ಗೀತೆಯೂ ಕೂಡ, ತಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಸಂಕ್ಷೇಪಃ = ಪಂಚರಾತ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪವು, ಇತಿ ಹಿ = ಹೀಗೆಯೇ, ಈರಿತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆದರೆ, ' ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯಾಣಾಂ ಯದ್ಗತ್ತಂ ವಿಷ್ಣುನಾ ಪುರಾ | ಪಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕಂ ಜ್ಞಾನಂ ವ್ಯಾಸೋಽದಾತ್ಪಾಂಡವೇಷು ತತ್ | ತೇಷಾಮೇವಾನತಾರೇಷು ಸೇನಾಮಧ್ಯೇಽರ್ಜುನಾಯ ಚ | ಪ್ರಾದಾದ್ಧೀತೇತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಸಂಕ್ಷೇಪೇಣಾಯುಯುತ್ಸನೇ ' || ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಗೀತೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಪಂಚರಾತ್ರಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅನುಮತವೇ ಆಗಿದೆ. ಪುನಃ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಯು ಹೇಗೆತಾನೇ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು? || ೩೦೦ || ೩೦೧ || ೩೦೨ ||

ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದಲೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವೇದೇನ ಪಂಚರಾತ್ರೇಣ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಯಜ್ಞೇನ ಚೈವ ಹಿ || ೩೦೩ ||
 ದ್ಯುಶ್ಯೋಽಹಂ ನಾನ್ಯಥಾ ದ್ಯುಶ್ಯೋ ವರ್ಷಕೋಟಿಶತೈರಪಿ |
 ಇತಿ ನಾರಾಹವಚನಂ ಶ್ಲೋಕಾ ಇತಿ ವಚಃ ಶ್ರುತೌ || ೩೦೪ ||

ಅ || ವೇದೇನ=ವೇದದಿಂದ, ಪಂಚರಾತ್ರೇಣ=ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಿಂದ, ಭಕ್ತ್ಯಾ = ಭಕ್ತಿಯಿಂದ, ಯಜ್ಞೇನ ಜೈವ=ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ, ಅಹಂ=ನಾನು, ದೃಶ್ಯಃ=ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ತಕ್ಕವನು, ಅನ್ಯಥಾ=ಇಲ್ಲವಾದರೆ, ವರ್ಷಕೋಟಶತೈರಸಿ=ನೂರುಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳಿಂದಲೂ, ನ ದೃಶ್ಯಃ=ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ವಾರಾಹವಚನಂ=ವರಾಹಪುರಾಣದ ವಚನವು. (ಹೀಗೆ ವರಾಹಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ ಶರಣಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿ ವೇದದಂತೆ ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ [ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ ವ್ಯಾಹತಿಯೇ ಬರುವುದು.] ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ, ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವಿರೋಧವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಶ್ರುತೌ=ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಶ್ಲೋಕಾಃ ಇತಿ ವಚಃ=ಶ್ಲೋಕಾಃ ಎನ್ನುವ ವಚನವು, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ‘ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋ ಥರ್ವಾಗೀರಸಃ ಇತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ವಿದ್ಯಾಃ ಉಪನಿಷದಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ ಸೂತ್ರಾಣ್ಯನುನ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣೋದ್ದೇಶಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ‘ಶ್ಲೋಕಾಃ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರವು ಉಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ‘ಪಂಚರಾತ್ರವಿದೋ ಮುಖ್ಯಾಃ’ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ ಪಂಚರಾತ್ರವಿಷಯವಾಗಿ ‘ಋಷೀನುವಾಚ ತಾನ್ ಸರ್ವಾನದೃಶ್ಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | ಕೃತಂ ಶತಸಹಸ್ರಂ ಹಿ ಶ್ಲೋಕಾನಾಂ ಹಿತಮುತ್ತಮಂ’ || ಎಂದು ಶ್ಲೋಕಶಬ್ದವು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. (2) ಛಂದೋಗ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ’ ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ, ‘ಏಕಾಯನಂ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸಮಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ಶ್ಲೋಕಶಬ್ದವು ಪಂಚರಾತ್ರವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ಪಂಚರಾತ್ರವು ಅಪ್ರಮಾಣವು ಎನ್ನುವ ವಾದವು ಶ್ರುತಿ ವಿರುದ್ಧವು. || ೩೦೩ || ೩೦೪ ||

ಸ್ಪಷ್ಟ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವೇದೈಶ್ಚ ಪಂಚರಾತ್ರೈಶ್ಚ ಧ್ಯೇಯೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ |
 ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಚ ವೇದಾಶ್ಚ ವಿದ್ಯೈಕೈವ ದ್ವಿಧೇಯತೇ || ೩೦೫ ||
 ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದವಚನೈಃ ಪಂಚರಾತ್ರಮಪೋದ್ಯತೇ |
 ಕಥನೇನಾತ್ರ ದೋಷಃ ಕಃ ಉತ್ಪತ್ತಿರ್ಜ್ಞೋತ ಇತ್ಯಸಿ |
 ಇಹೈವೋಕ್ತಾ ನ ಚಾಭೂತಭಾವಸ್ತತ್ರಾಸಿ ಕಥ್ಯತೇ || ೩೦೬ ||

ಅ || ವೇದೈಶ್ಚ ಪಂಚರಾತ್ರೈಶ್ಚ = ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, ಪಂಚರಾತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಅಂದರೆ ವೇದಪಂಚರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಪರಃ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣಃ = ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು, ಧ್ಯೇಯಃ = ಧ್ಯಾನಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು. (ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಧ್ಯಾನವು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಏಕೈವ ವಿದ್ಯಾ=ಒಂದೇ ವಿದ್ಯೆಯು, ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಚ = ಪಂಚರಾತ್ರವೆಂದೂ, ವೇದಾಶ್ಚ = ವೇದಗಳೆಂದೂ, ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ, ಈಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದಿವೇದವಚನೈಃ=ಇದು ಮೊದಲಾದ ವೇದವಚನಗಳಿಂದಲೂ, (ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಕಥನವು ವಿರುದ್ಧವು.)

(ಅದರಿಂದ ಏನಾಯಿತೆಂದರೆ) (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೀಗೆ ಪಂಚರಾತ್ರನಿರಾಕರಣವು ಸ್ವವ್ಯಾಹತವೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವ್ಯಾಹತವೂ ಆಗಿದೆಯೋ ಅದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರದಿಂದ) ಪಂಚರಾತ್ರಂ=ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು, ಅಪೋದ್ಯತೇ=ದುಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಕಥಮೇವ=ಹೇಗೆತಾನೇ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ? (ವೇದವ್ಯಾಸರು ವ್ಯಾಹತಭಾಷಿಗಳಲ್ಲವಷ್ಟೆ) (ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದಲೂ ಪಂಚರಾತ್ರದೂಷಣವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಅತ್ರ=ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ, ಕಃ=ಯಾವ, ದೋಷಃ=ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕಾರಣವಾದ ದೋಷವು, (ಇರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಅಸಂಭಾವಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಉತ್ಪತ್ತಿಃ=(೧ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತ್ಯಭಿಧಾನಮಾತ್ರವು ಪಂಚರಾತ್ರದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಹೇತುವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೨ ಅಥವಾ ಅಭೂತಭವನರೂಪಜೀವೋತ್ಪತ್ತ್ಯಭಿಧಾನವೋ, ಅಂದರೆ ದೇಹಾದಿಜಡಸಾಧಾರಣವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೋ ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ) ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರವು, ಇಹೈವ=ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ 'ಜ್ಞೋತಃ' ಇತಿ='ಜ್ಞೋತ ಏವ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಉಕ್ತಾ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಪಿ='ಸರ್ವ ಏವೈತೇ ಆತ್ಮಾನೋ ವ್ಯುಚ್ಚರಂತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಉಕ್ತಾ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅದಕಾರಣ ವೇದ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ಪಂಚರಾತ್ರಮಪ್ರಮಾಣಂ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯ ಕಥಕತ್ವಾತ್ ತಾದೃಶ ಲೌಕಿಕವಾಕ್ಯತತ್' ಎಂದಭಿಮತವಾದ ಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಜ್ಞೋತ ಏವ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಪ್ರತಿವನ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಶ್ರುತಿಯನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಬೇಕು.) (ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಅಭೂತಭವನರೂಪ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಬೋಧಕತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಹೇತುವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ಹೇತುವು ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಮೊದಲು ಇದ್ದ ಜೀವನಿಗೆ ದೇಹಮೊದಲಾದ ಉಪಾಧಿಗಳ ಆವೇಶ್ಯಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಭೂತಭವನರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—) ತತ್ತ್ವಾಪಿ=ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಅಭೂತಭಾವಃ=ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ನ ಚ ಕಥ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

(ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಪ್ರತೀತವಾದಾಗ್ಯೂ, ಅಭೂತಭವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಪಾಧಿವಿಷಯಕವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಿ. ಅಂತೂ ಹೇತುವಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಸ್ಥಿಯು. ಅದುದರಿಂದ ಅಭೂತವ್ಯಾಭವನ ರೂಪವಾದ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರಣವೂ ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಯಾವ ನಾರಾಯಣನು ಅನ್ಯಕ್ಕದ್ದಿಂದುತ್ತಮನೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಸಡ್ಗುಣಾತ್ಮಕ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪಂಚಕಾಲವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಭಿಗಮನ (ಪೂಜೆಗೋಸ್ಕರ ಭಗವಂತನಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಿಕೆ) ಉಪಾದಾನ (ಪೂಜಾಸಾಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ) ಇಜ್ಯಾ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ, ಯೋಗಗಳಿಂದ ಅನೇಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಗಮಾಡಿ ದುಃಖವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವು ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಭಾರತಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ

ತತ್ತರಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ, ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹೀಗಾದರೆ ಸಾಂಖ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಾದೇಯವಾದ ಅಂಶವು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕೃತ್ಯಸ್ವ್ಯ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವೂ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (2) 'ಋಗಾದ್ಯಾ ಭಾರತಂಚೈವ ಪಂಚರಾತ್ರಮಥಾಖಿಲಂ | ವೇದಾರ್ಥ ಪೂರಕಂಜ್ಞೇಯಂ ಪಂಚರಾತ್ರಯತೋಽಖಿಲಂ' || ಎಂದು ಅಖಿಲವು ನಿರೋಧವು, ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. || ೩೦೫ || ೩೦೬ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಅನಾದಿ ಮಾಯಯಾ ಸುಪ್ತೋ ಯದಾ ಜೀವಃ ಪ್ರಬುದ್ಧತೇ' ನಕರ್ಮಾವಿಭಾಗಾದಿತಿ ಚೇನ್ನಾನಾನ್ವಿತಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅನಾದಿ ಕರ್ಮಾದಿ ಸಂಬಂಧವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಜೀವನಿಗೆ ಅನಾದಿಕರ್ಮ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು. ಸಂಸಾರಾನಾದಿತ್ವವನ್ನು ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಪ್ರತೀತವಾದಾಗ್ಯೂ ಅದು ಉಪಾದಿವಿಷಯಕವೆಂದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಅಂತಹ ಸಂಸಾರಾನಾದಿತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನರೂಪವಾದ ಬಾಧಕವೂ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಭೂತ್ಯಾಭವನರೂಪವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು? ಅದಕಾರಣ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ಅನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಬದ್ಧೋ ಜೀವಃ ಸಂಸಾರಮಂಡಲೇ || ೩೦೭ ||
 ವಾಸುದೇವೇಚ್ಛಯಾ ನಿತ್ಯಂ ಭ್ರಮತೀತಿ ಹಿ ತದ್ವಚಃ |
 ನ ಹಿ ಸಂಸಾರ ಸಾದಿತ್ವಂ ಪಂಚರಾತ್ರೋದಿತಂ ಕ್ವಚಿತ್ || ೩೦೮ ||

ಅ || ಅನಾದಿಕರ್ಮಣಾ = ಅನಾದಿಯಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ, ಬದ್ಧಃ = ಸಂಬಂಧನಾದ, ಜೀವಃ = ಜೀವನು, ಸಂಸಾರಮಂಡಲೇ = ಸಂಸಾರಸಮೂಹದಲ್ಲಿ, ವಾಸುದೇವೇಚ್ಛಯಾ = ವಾಸುದೇವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ನಿತ್ಯಂ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ಭ್ರಮತಿ = ತಿರುಗಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ತದ್ವಚಃ = ಪಂಚರಾತ್ರವಾಕ್ಯವು. (ಅಂತೂ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಂತೆಯೇ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಜೀವನಿಗೆ ಅನಾದಿಕರ್ಮ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೇ. ಅನ್ಯತರಪಕ್ಷಸಾತದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು, ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ.) (ಆದಾಗ್ಯೂ ಆಗುವುದು. ಎಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಸಾದಿತ್ವಾದಿಗಳು ಜೀವರಿಗೆ ಅಭೂತ್ಯಾಭವನ ರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಜ್ಞಾಪಕವಾದುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಅದಕಾರಣ ಅಲ್ಲಿರುವ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿ ವಾಕ್ಯವು ಗೌಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಪರವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದರೆ ಈ ಕಾರಣವೂ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಕ್ವಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಸಾರಸಾದಿತ್ವಂ = ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಸಾದಿತ್ವವು, ಪಂಚರಾತ್ರೋದಿತಂ = ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ನ ಹಿ = ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ.

ತಾ || (1) ಇದೇ ನ್ಯಾಯದಿಂದ 'ನ ಚಕರ್ತುಃ ಕರಣಂ' ಎನ್ನುವುದನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ೧ ಕರಣವು ಕರ್ತೃವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೋ, ಅಥವಾ ಯಾವಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕರಣವೋ ಆವಾವ ಕ್ರಿಯಾಕರ್ತನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೋ,

ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಕರಣಗಳಿಗೆ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. 'ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವೂಕೂಡ ಗ ಜೀವನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಉಂಟುಮಾತ್ರ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬರುವುದೋ, ಅ ಅಥವಾ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬರುವುದೋ, ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. 'ಅನ್ನ ಮಶಿತಂ ತೇಧಾ ವಿಧೀಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಜೀವನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಇದೆ. ಅನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ತಥಾಭಾವವು ಜನನವಿಶೇಷವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಮ್ಮತವು. ಹೀಗೆಯೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಹಂಕಾರದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. || ೩೦೭ || ೩೦೮ ||

ಹೀಗೆ ಜೀವಾದಿಪದಗಳಿಗೆ ಯಥಾಶ್ರುತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷಪಂಹಾರವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕ ಜೀವನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪರರು ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಜೀವಾಭಿಮಾನಿಶೇಷಸ್ಯ ನಾಮ್ನಾ ಸಂಕರ್ಷಣಸ್ಯ ತು |
 ವಾಸುದೇವಾಜ್ಜನಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ಯ ತತಸ್ತಥಾ || ೩೦೯ ||
 ಮನೋಽಭಿಮಾನಿನಃ ಕಾಮಸ್ಯೈವಂ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಧರೇಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿ ನಾನ್ಮೈವ ನಿತ್ಯಾಚಿಂತ್ಯೋರುಶಕ್ತಿತಃ |
 ವ್ಯೂಹಲುಕ್ತೋಽನ್ಯಥಾಽನಾದ್ಯ ಕಥಂ ದುಷ್ಟತ್ವಮುಚ್ಯತೇ || ೩೧೦ ||

ಅ || ನಾಮ್ನಾ = ಹೆಸರಿನಿಂದ, ಸಂಕರ್ಷಣಸ್ಯ = ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕನಾದ, ಜೀವಾಭಿಮಾನಿಶೇಷಸ್ಯ ತು = ಜೀವರಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಶೇಷನಿಗಾದರೂ, ವಾಸುದೇವಾತ್ = ವಾಸುದೇವನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಜನಿಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಪ್ರೋಕ್ತಾ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತತಃ = ಸಂಕರ್ಷಣನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ಯ ತಥಾ = ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕನಾದ, ಮನೋಽಭಿಮಾನಿನಃ ಕಾಮಸ್ಯ = ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮನ್ಮಥನಿಗೆ, ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಏವಂ = ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕಾಮಪುತ್ರನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಗೆ, ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಹರೇರೇವ = (ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಕೆಲವುಕಡೆ ಕಾಲವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಯೋಜನವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿ ನಾಮ್ನಾ = ಸಂಕರ್ಷಣ ಮೊದಲಾದ ನಾಮದಿಂದ, ನಿತ್ಯಾಚಿಂತ್ಯೋರುಶಕ್ತಿತಃ = ನಿತ್ಯವಾದ, ಅಚಿಂತ್ಯವಾದ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ವ್ಯೂಹಃ = ಸಮೂಹವು, ಉಕ್ತಃ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅಂದರೆ ಆದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ವಕೀಯರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯೂಹವುಳ್ಳವನಾದನು. ಆ ಮೇಲೆ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ೧೦, ೧೨, ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯೂಹದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತನಾದನು. ಇದು ಶುದ್ಧ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಪಾಂಚರಾತ್ರಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಚತುರ್ವ್ಯೂಹವರ್ಣನವು ಹೇಗೆ ಅನುಪವನ್ನವಾಗುವುದು.) (ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಆರಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಉಕ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವೇ. 'ಏಕಮೂರ್ತಿಶ್ಚ ತುಮೂರ್ತಿರಥವಾ ಪಂಚಮೂರ್ತಿಕಃ | ದ್ವಾದಶಾದಿಪ್ರಭೇದೋ ವಾ ಪೂಜ್ಯತೇ ಸಜ್ಜನ್ಯರ್ಥಃ ||' ಎಂದು) (ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ)

ಅನ್ಯಥಾ ಅನೂದ್ಯ = ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ವಿವಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರ ಅನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ದುಷ್ಟತ್ವಂ = ದೂಷಣಾಭಿಧಾನವು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಚೇವಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಅನುಪಪನ್ನಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ತ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಾದಿಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಅದರ ಅರ್ಥವು. (2) 'ವಿಶ್ವತಃಪೇಧಾಚ್ಛ' ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದೆಯೆಂದು ಯಾವುದು ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೂಕೂಡ 'ನಿತ್ಯಾಚಿಂತೋರುಶಕ್ತಿತಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಪರಿಹೃತವಾಯಿತು. ಭಗವಂತನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಗುಣಗುಣಾತ್ಮವ್ಯವಹಾರವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೇದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷಿಕ್ತವಾದ ಸರ್ವನಿರ್ವಾಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿಶೇಷವೂ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ || ೨೦೯ || ೨೦೦ ||

ಶಾಂಡಿಲ್ಯ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ ವೇದವಿದ್ಯೇಸವು ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ —

ಮೂ || ಯದಿ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛತುರ್ವೇದಾನಿಶಿವದ್ವೇದಪೂರಣಂ || ೨೦೧ ||

ಪಂಚರಾತ್ರಾದಿಶಿ ಕುತೋ ದ್ವೇಷಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯವರ್ತನೇ |

ಅತಃ ಪರಮಶಾಸ್ತ್ರೋರುದ್ವೇಷಾದುದಿತಮಾಸುರೈಃ ||

ದೂಷಣಂ ಪಂಚರಾತ್ರಸ್ಯ ವೀಕ್ಷ್ನಾಯಾಮಪಿ ನ ಕ್ಷಮಂ || ೨೦೨ ||

ಅ || ಯದಿ = ಯಾವವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ, ಚತುರ್ವೇದಾನ್ = ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು, ವಿದ್ಯಾತ್ = ತಿಳಿದಾನೋ, ಇತಿ ವರ್ತ = ಇದರಂತೆ, ವೇದಪೂರಣಂ = ವೇದಪೂರಣವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದರೆ, (ಅಂದರೆ 'ಯದಿ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛತುರ್ವೇದಾನ್ ಸಾಂಗೋಪನಿಷದಾನ್ ದ್ವಿಜಃ | ನ ಚೇತ್ಯುರಾಣಂ ಸಂವಿದ್ಯಾನ್ಮೈವ ಸ ಸ್ಯಾದ್ವಿಚಕ್ಷಣಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಉಪಾಸವ್ಯಂ ಸಾದಿ'ಗಳಿಂದ ವೇದಪೂರಣವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ) ಪಂಚರಾತ್ರಾತ್ = ಪಂಚರಾತ್ರದ್ದೆರೆಯಿಂದ, ವೇದಪೂರಣಂ = ವೇದಪೂರಣವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ. ಇತಿ = ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ, ಶಾಂಡಿಲ್ಯವರ್ತನೇ = ಶಾಂಡಿಲ್ಯನ ವೃತ್ತಾಂತವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಪಂಚರಾತ್ರಸ್ಯ = ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ, ದ್ವೇಷಃ = ವೇದವಿದ್ಯೇಸವು ತೋರುತ್ತದೆನ್ನುವುದು, ಕುತಃ = ಯಾವುದರಿಂದ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ? ಅಥವಾ ಹೀಗೆ ವಾಕ್ಯಧ್ಯಯವು ಸಮಾನವಾಗುವಾಗ ಶಾಂಡಿಲ್ಯ ವರ್ತನವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಮಗೆ ದ್ವೇಷವು ಯಾವುದರಿಂದ? ಅಂದರೆ 'ಯದಿ ವಿದ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ವೇದಪೂರಕತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಭಗವಾನ್ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪಂಚರಾತ್ರವಾಕ್ಯವು ವೇದವಿರೋಧಿತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದು ಏಕೆ? ಯದಿ ವಿದ್ಯಾತ್ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಈ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವೂ ವೇದಪೂರಕತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೇ ಏಕೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ? (ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಅತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಪರಮಶಾಸ್ತ್ರೋರುದ್ವೇಷಾತ್ = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ (ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ) ಮಹಾದ್ವೇಷದಿಂದ, ಆಸುರೈಃ = ಆಸುರರಿಂದ, ಉದಿತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಪಂಚರಾತ್ರಸ್ಯ = ಪಂಚರಾತ್ರದ, ದೂಷಣಂ = ದೂಷಣವು, ವೀಕ್ಷ್ನಾಯಾಮಪಿ = ನೋಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಕ್ಷಮಂ = ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. (ವ್ಯಧಿಕರಣವು. ಅಸಂಗತವು)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಇದು ಉತ್ತರಕ್ರಮವು. ಈ ವಾಕ್ಯದ ಬಲದಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರಕ್ಕೆ ವೇದವಿರೋಧಿತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ 'ಯದಿ ವಿದ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದ ಬಲದ್ದೆಚೆಯಿಂದ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ವೇದಪೂರಕತ್ವವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದರೆ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. (2) 'ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣಾಭ್ಯಾಂ ನೇದಂ ಸಮುಪಬೃಂಹಯೇತ್' ಎನ್ನುವ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹಾಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದರೆ— ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ನೇದಾರ್ಥಪೂರಕಂಚ್ಛೇಯಂ ಪಂಚರಾತ್ರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹಾಗೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೈವಹೊರತು ಯಾವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲ. (3) ಪರಮಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. (4) ಭಾಗವತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸುರರಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದೇ ವಿದ್ವೇಷವು. ದೋಷದರ್ಶನ ನಿಮಿತ್ತವಾದುದಲ್ಲ. ಇವರು ಅಸುರಸಂಬಂಧಿಗಳು, ವೃತ್ತಿಕಾರರು, ಅಸುರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಇದನ್ನು ಅಸುರರೇ ಹೇಳಿದ್ದು, ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಇದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಶಾಕ್ರಮತನಿರಾಸವೇ ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು. || ೩೧೧ || ೩೧೨ ||

ಪಾದಾರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅತೋಽಶೇಷಜಗದ್ಧಾತಾ ನಿರ್ದೋಷೋರುಗುಣಾರ್ಣವಃ |
ನಾರಾಯಣಃ ಶ್ರುತಿಗಣ ತಾತ್ಪರ್ಯಾದ ರಸೀಯತೇ || ೩೧೩ ||

ಅ || ಅತಃ=ಆದ ಕಾರಣ, ಸಾಂಖ್ಯಮೊದಲಾದ ವಿರೋಧಿಸಮಯಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ನಾರಾಯಣಃ=ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು, ಅಶೇಷಜಗದ್ಧಾತಾ=ಸರ್ವಜಗದ್ಧಾರಕನೆಂದೂ, ನಿರ್ದೋಷೋರುಗುಣಾರ್ಣವಃ=ದೋಷಲೇಶರಹಿತನೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವವನೂ ಎಂದೂ, ಶ್ರುತಿಗುಣತಾತ್ಪರ್ಯಾತ್ = ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಮುದಾಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯದ್ದೆಚೆಯಿಂದ, ಅವಸೀಯತೇ=ನಿಶ್ಚಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸಾಂಖ್ಯಾದಿ ವಿರೋಧಿಸಮಯಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸಕಲ ಶ್ರುತಿ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವ ರೂಪಗಳಾದ ಎರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಅವು ನಿರ್ಣೀತವೇ ಆಗಿವೆ. || ೩೧೩ ||

ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗಬಹುದು. 'ನ ನಿಗೃಹ್ಯ ಕಥಾಂ ಕುರ್ಯಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿ ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಈ ಪರನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಲೇ ಕೂಡದು. ಆದಕಾರಣ ಸಾಂಖ್ಯಾದಿನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಈ ನಿಷೇಧವು ಸದ್ವಿಷಯಕವಾಗಿದೆ. ಸಂಕೋಚವು ಯಾವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ— ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಬಲವಾದುದು. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪರರ ನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ 'ಅಂಧಂತಮಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇಽವಿದ್ಯಾಮುಪಾಸತೇ | ತತೋ ಭೂಯ ಇವ ತೇ ತಮೋ ಯ ಉ ವಿದ್ಯಾಯಾಂ ರತಾಃ | ವಿದ್ಯಾಂ ಚಾವಿದ್ಯಾಂ ಚ ಯಸ್ತದ್ವೇದೋ ಭಯಂ ಸಹ | ಅವಿದ್ಯಯಾ ಮೃತ್ಯಂತೀತ್ವಾ ವಿದ್ಯಯಾನ್ಮೃತಮಶ್ನುತೇ' || ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು. ಮಂ. ೯. ೧೧. ಪು. ೧೨. || ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅರ್ಥತಃ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ|| ಅಂಧಂತಮಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇತ್ವವಿದ್ಯಾಮುಪಾಸತೇ |

ತತೋ ಭೂಯ ಇನಾಯಾಂ(ಪ್ಸ್ಯಂ)ತಿ ಏತಸ್ಯಾನ್ಯೈವ ನಿಂದಕಾಃ||೩೧೪||

ತತೋ ವಿದ್ಯಾಮವಿದ್ಯಾಂ ಚ ಯೋ ಜಾನಾತ್ಯುಭಯಂ ಸಹ |

ದೋಷಜ್ಞಾನಾದತೀತ್ಯೈತಾಂ (ತಾನ್) ವಿದ್ಯಯಾಃ ಮೃತಮಶ್ನುತೇ ||

|| ೩೧೫ || ಸೂ. ೪೨ || ೪೩ || ೪೪ || ೪೫ || ಅಧಿ. ೧೨ ||

ಅ || ಯೇ ತು = ಯಾರು, ಅವಿದ್ಯಾಂ=ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತವಾದ, ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಉಪಾಸತೇ = ಉಪಾಸನಾಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಅಂಧಂತಮಃ= ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು, ಪ್ರವಿಶಂತಿ = ಪ್ರವೇಶಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಯೇ = ಯಾರು, ಏತಸ್ಯಾಃ=ಈ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ನಿಂದಕಾಃ = ನಿಂದಿಸುವವರು, ನೈವ = ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲವೋ? (ಅವರು) ತತಃ=ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನುಪಾಸನಾಮಾಡುವವರಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಭೂಯ ಇವ=ಸ್ವಲ್ಪ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೇ, ಆಯಾಂತಿ=ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ತತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಯಃ = ಯಾವಾತನು, ವಿದ್ಯಾಂ ಚ=ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ, ಅವಿದ್ಯಾಂ ಚ=ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ಕೂಡ, ಉಭಯಂ ಸಹ= ಎರಡು ಒಟ್ಟಿಗೇನೇ, ಜಾನಾತಿ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ದೋಷಜ್ಞಾನಾತ್ = ದೋಷಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಏತಾಂ=ಈ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ಅತೀತ್ಯ=ವಾಟಿ, ವಿದ್ಯಯಾ=ತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅಮೃತಂ= ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು, ಅಶ್ನುತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || (1) ಯದ್ಯಪಿ ಪರಪಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸದೆ ಇರುವ ತನಕ ತತ್ವಜ್ಞಾನವು ತನ್ನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಮಾತ್ರದಿಂದ ಆಗಲಾರದು. ಸತ್ವ ತಿಪಕ್ಷವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನವನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡುವನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪರಪಕ್ಷನಿರಾಸವನ್ನೂ ಕೂಡ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕುದೇ, ಹೀಗೆ ಈ ಅರ್ಥವು ಉಪಪತ್ತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಆಗಮವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬೋಧಿಸಬೇಕು, ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವವೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾಯಿತು. || ೩೧೪ || ೩೧೫ || ಸೂ. ೪೨ || ೪೩ || ೪೪ || ೪೫ || ಅಧಿ. ೧೨ ||

ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೨ನೇ ಪಾದದ ಸಾರಾಂಶ.

- ೧ನೇ ರಚನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರೀಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೨ನೇ ಅನ್ಯತ್ರಾಭಾವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೩ನೇ ಅಭ್ಯುಪಗಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಚಾರ್ವಾಕರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೪ನೇ ಪುರುಷಾತ್ಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರೀಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ಜೀವೋಪಸರ್ಜನಕ ಪ್ರಕೃತಿಕರ್ತೃತ್ವವಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನೂ,
- ೫ನೇ ಅನ್ಯಥಾನುಮಿತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರೀಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತೃಪಸರ್ಜನಕ ಪುರುಷಕರ್ತೃತ್ವವಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನೂ,

- ೬ನೇ ವೈಶೇಷಿಕಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣ್ವಾರಂಭ ವಾದಿಗಳಾದ ವೈಶೇಷಿಕರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೭ನೇ ಸಮುದಾಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅವೈದಿಕಪಾಪಾಂಡಿ ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ಪರಮಾಣು ಪುಂಜವಾದಿಗಳಾದ ಪೈಭಾಷಿಕ, ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೮ನೇ ಶೂನ್ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೯ನೇ ಅನುಪಲಬ್ಧ್ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನವಾದಿಗಳಾದ ಯೋಗಾಚಾರರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೧೦ನೇ ನೈಕಸ್ವಿನ್ನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾದ್ವಾದಿಗಳಾದ ಜೈನರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೧೧ನೇ ಪತ್ತೂರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಪಾಪಾಂಡಿ, ಸಾಶುಪತರ ಮತವನ್ನೂ,
- ೧೨ನೇ ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಶಾಕ್ತರ ಅಂದರೆ ಶಕ್ತಿಯೇ ಜಗತ್ಕಾರಣವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಹಾವಾಮು, ನುಧ್ಯವಾಮು, ಅಣುವಾಮುರ ಮತವನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಮನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಮಯಬಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯಬಲದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೂ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವೂ ನಿರ್ದೋಷತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ
ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ
ಎರಡನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪೂರ್ಣಪ್ರಮತಿಭಗವತ್ಪಾದಸುಕೃತೇ |
ರನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸ್ಯ ಪ್ರಗುಣಜಯತೀರ್ಥಾಖ್ಯಾಯತಿನಾ ||
ಕೃತಾಯಾಂ ಟೀಕಾಯಾಂ ವಿಷಮಪದನಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿನ್ಯತೌ |
ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯೋಽಯಂ ಸಮಯಚರಣಃ ಪರ್ಯವಸಿತಃ ||
ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಾನಂ ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದಲಕ್ಷಣಂ |
ನೇದಾಂತನೇದಿತೌದಾರ್ಯಂ ಮುಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತನ್ಮಹೇ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಶ್ರೀಮದನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು

ಓಂ || ಯೇನ ಗೋವರ್ಧನಚ್ಯದ್ಭಕ್ತೇಣಾತ್ರಾಯಿ ಗೋವ್ರಜಃ |
 ಕೃಷ್ಣಂ ತಮತಸೀಕೃಷ್ಣಂ ವಂದೇ ಸೌಂದರ್ಯವಾರಿಧಿಂ ||
 ನನೋ ವೇದಾಂತರಾದ್ಧಾಂತ ಸೂಕ್ತಿರತ್ನಾಕರಾತ್ಮನೇ |
 ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಖ್ಯ ಭಗವದ್ಗುಹ್ಯಸಿಂಧವೇ ||
 ಶ್ರೀಮದ್ಗುರೂಣಾಂ ಕಾರುಣ್ಯಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಸಮಾಶ್ರಯಾತ್ |
 ಅಭಿಪ್ರಾಯೋಽನುಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಯಾನದ್ಭೋಧಮನೂದ್ಯತೇ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಗುನುದ್ಭೀಮಮಧ್ಯಾಂತರ್ಗತರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
 ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಮೂ || ಅಥಾಶೇಷಸಮಾನ್ವಾಯ ವಿರೋಧಾಪಾಕೃತಿಂ ಪ್ರಭುಃ |
 ಕರಿಷ್ಯನ್ನಧಿದೈವಾಧಿಭೂತಜೀವಪರಾತ್ಮನಾಂ || ೧ ||
 ಸ್ವರೂಪ ನಿರ್ಣಯಾಯೈವ ವಚನಾನಾಂ ಪರಸ್ಪರಂ |
 ಪಾದೇನಾನೇನಾವಿರೋಧಂ ದರ್ಶಯತ್ಯಮಿತದ್ಯುತಿಃ || ೨ ||

ಅ || ಅಥ=ಅ ಮೇಲೆ, ಅಮಿತದ್ಯುತಿಃ=ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ, ಪ್ರಭುಃ=ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಅಶೇಷಸಮಾನ್ವಾಯವಿರೋಧಾಪಾಕೃತಿಂ, ಅಶೇಷ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಸಮಾನ್ವಾಯ ವಿರೋಧಂ=ವೇದವಿರೋಧಗಳ, ಅಪಾಕೃತಿಂ ನಿರಾಕರಣವನ್ನು, ಕರಿಷ್ಯನ್=ಮಾಡುತ್ತಾ, ಅಧಿದೈವಾಧಿಭೂತಜೀವಪರಾತ್ಮನಾಂ ಅಧಿದೈವ = ಅನ್ಯಕಾದ್ಯುಚಿಸುವುದೇವತೆಗಳೂ, ಅಧಿಭೂತ=ಕಾರ್ಯಕಾರಣೋಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಏಯದಾದಿಭೂತಗಳೂ, ಜೀವ=ಜೀವರೂ, ಪರಾತ್ಮನಾಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಇವರ, ಸ್ವರೂಪನಿರ್ಣಯಾಯೈವ=ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ, ಅನೇನ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬುದ್ಧಿಸನ್ನಿಹಿತವಾದ, ಪಾದೇನ=ಮೂರನೇ ಪಾದದಿಂದ, ವಚನಾನಾಂ=ವೈದಿಕವಚನಗಳಿಗೆ, ಪರಸ್ಪರಂ=ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ, ಅವಿರೋಧಂ=ವಿರೋಧಾಭಾವವನ್ನು, ದರ್ಶಯತಿ=ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಸ. ರ. ವಿ.— (1) ಪರಮತಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮತದಿಂದ ವಿರೋಧವನ್ನುದ್ದಾಪಿಸಿ ಹೇಗೆ ಮೊದಲು ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಆಪಾದಿಸಿರುವರೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅಧಿಭೂತಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ನಿಖಿಲವೇದಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಮನ್ವಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಸರ್ವ ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನು ಇನ್ನು ೩-೪ನೇ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಂದ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಮಾಡಿ ಅಧಿದೈವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿರುವ ಕೆಲವು ವಚನಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನಾದರೂ ಈ ಪಾದದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಸೂತ್ರಕಾರರು ವೇದಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿರೋಧಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಅರಂಭಿಸಿರುವರು. ವೈದಿಕವಚನಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೂ ಕೂಡ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿರಾಸವೂ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಂಗತವೇ ಆಗಿದೆ. (2) ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧಪರಿಹಾರವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಗನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿ ಅದರ ವಿಸ್ತಾರರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಯವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ೨ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿ, ಈಗ ಶ್ರುತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರವನ್ನು ಅವನರ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. (3) ಹೀಗಾದರೆ ಈ ೩ನೇ ಪಾದಕ್ಕೆ ೪ನೇ ಪಾದದ ಶೆಯಿಂದ ಭೇದವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ೪ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ, ವೇದವಚನಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನೇ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವರು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— ಯದ್ಯಪಿ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಈ ಎರಡು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನೇ ನಿರಾಕರಿಸುವರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ೩ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವಾದಿ ವಿಷಯಕವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ೪ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಷಯಕವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷಯಭೇದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಭೇದವು ಬರುವುದು. (4) ಹೀಗಾದರೆ ಈ ಪಾದಕ್ಕೆ ಅಧಿದೈವಾದ್ಯನೇಕವಿಷಯಕತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಷಯೈಕ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮೇತರತ್ವರೂಪದಿಂದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಏಕೀಕರಣವು ಕೂಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (5) ಹಾಗಾದರೆ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಪರಿಹರಿಸುವುದು ಎಂದರೆ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿಶ್ಚಯವು ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹೀಗಾದರೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಭೂಮಾನುಸಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರತ್ವವು ಬಂದುದರಿಂದ ಪ್ರಮೇಯಮಾನುಸಾರ ಶಾಸ್ತ್ರತ್ವವು ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ— ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೆನ್ನುವ ನಿಶ್ಚಯವು ಸರ್ವಜಗತ್ಸ್ವರೂಪನಿಶ್ಚಯವೂ, ಸರ್ವ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರ್ಯತ್ವಾದಿ ನಿಶ್ಚಯವೂ ಆದ ಮೇಲೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆಗಲಾರದು. ಅಧಿದೈವಾದಿ ಜಗದ್ವಿಷಯಕಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವ್ಯಾಧತಿಯಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪನಿಶ್ಚಯವು ಆಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಅಧಿದೈವಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುತತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರವು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ 'ಸ್ವರೂಪನಿರ್ಣಯಾಯೈವ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. (6) ಹಾಗಾದರೆ ೧ ಕೆಲವು ವಚನಗಳಿಗೆ ಇದ್ದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೋ, ೨ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೋ, ಗನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಚನಾಂತರದಿಂದ ವಿರೋಧವಿರಬಹುದಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರ್ಣಯವಾಗಲಾರದು. ೨ನೆದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. 'ಅನಂತಾ ವೈ ನೇದಾಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಬಲದಿಂದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನಂತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಅಶಕ್ಯವು ಎಂದರೆ— ಅಮಿತದ್ಯುತಿಃ=ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸರ್ವಜ್ಞರು. ಅಲ್ಲಜ್ಞರಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಸರ್ವವೇದಜ್ಞಾನವು ಅಶಕ್ಯವಲ್ಲ, ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ||

|| ೧ || ೨ ||

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣಗಳ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ

ಮೂ || ಅನುಭೂತಿಯುಕ್ತಿ ಬಹುವಾಗ್ವೈಲೋಮ್ಯಂ ಚ ತತೋಽಧಿಕಂ |
 ಏತತ್ಸರ್ವಂ ಸತಃ ಸಾಮ್ಯಂ ದ್ವಾರವೈಯರ್ಥ್ಯಮೇವ ಚ || ೩ ||
 ದ್ವೈಷಯುಕ್ತ್ಯನುಸಾರಿತ್ವಮುಕ್ತಾನ್ಯಾರ್ಥಾವಿರೋಧತಃ |
 ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಮಸ್ವೀಕಾರೇ ಬಹುವಾಕ್ಯಾನುವರ್ತಿತಾ || ೪ ||
 ಲೋಕದೃಷ್ಟಾನುಸಾರಿತ್ವಂ ಜೀವಸಾಮ್ಯಮನಾದಿತಾ |
 ತತ್ರ ತತ್ರ ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಗುಣಸಾಮ್ಯ ಶ್ರುತೀ ತಥಾ || ೫ ||
 ಉತ್ಪತ್ತಿಮತ್ವಂ ಸ್ವಗುಣಾನನುಭೂತ್ಯಲ್ಪಕಲ್ಪನೇ |
 ನಾನಾಶ್ರುತಿಶ್ಚ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಂ ಯುಕ್ತಯಃ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಾಃ || ೬ ||
 ವ್ಯವಸ್ಥಾನುಸಪತ್ತಿಶ್ಚ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಮನುಸಾರಿತಾ |
 ಮುಖ್ಯತಾ ಶಕ್ತಿಮತ್ವಂ ಚ ವೈರೂಪ್ಯಂ ಸರ್ವಸಂಗ್ರಹಃ || ೭ ||
 ಗತ್ಯಾದಿರೀಶಶಕ್ತಿಶ್ಚ ಸರ್ವಮಾನವಿರೋಧಿತಾ |
 ಅಭಿಷ್ಠಾಸಿದ್ಧಿಸುವ್ಯಕ್ತೀ ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧಿರ್ವಿಪರ್ಯಯಃ |
 ವಿಶೇಷಕಾರಣಂ ಚೇತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಸ್ಯೈವ ಸಾಧಿ (ಧ) ಕಾಃ || ೮ ||

ಅ || (೧) ಅನುಭೂತಿಯುಕ್ತಿ ಬಹುವಾಗ್ವೈಲೋಮ್ಯಂಚ=ಅನುಭವ ಯುಕ್ತಿ ಅನೇಕ ವಚನಗಳ ವಿರೋಧವು, (೨) ತತಃ= (ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ) ಅಧಿಕಂತಲೂ, ಅಧಿಕಂ=ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಏತತ್ಸರ್ವಂ=ಅನುಭವಯುಕ್ತಿ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು. (೩) ಸತಃ ಸಾಮ್ಯಂ = ಸಚ್ಚಬ್ಧವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಕಾಶ ವಾಯುಗಳ ಸಾಮ್ಯವು. (೪) ದ್ವಾರವೈಯರ್ಥ್ಯಮೇವಚ=ದ್ವಾರಕಾರಣಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೇ. (೫) ದೃಷ್ಟಯುಕ್ತ್ಯನುಸಾರಿತ್ವಂ=ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಿಕೆ. (೬) ಉಕ್ತಾನ್ಯಾರ್ಥಾವಿರೋಧತಃ= 'ತಾ ಅನ್ನನುಸೃಜತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನ್ನಾಖ್ಯವಾದ ಪೃಥಿವೀ ಸಕಾಶದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಇತರವಾದ ಅರ್ಥದ ವಿರೋಧಬಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಅನ್ನಶಬ್ದವು ಅನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಮಸ್ವೀಕಾರೇ= ಅನ್ನವೆನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ, ಬಹುವಾಕ್ಯಾನುವರ್ತಿತಾ=ಅನೇಕವಾಕ್ಯಗಳ ಅನುಸರಣವು. (೭. ೮.) ಲೋಕ ದೃಷ್ಟಾನುಸಾರಿತ್ವಂ= (ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಮಾರಕರು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ತಂದೆಯಿಂದ ಇತರರಿ ಗೇನೇ ಮಾರಕತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರ ಅನುಸರಣವು. (೧೦) ಜೀವಸಾಮ್ಯಂ=ಜೀವನಿಂದ ಸಾಮ್ಯವು, (೧೧) ಅನಾದಿತಾ=ಜೀವನಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವು. (೧೨) ತತ್ರ ತತ್ರ ಪರಿಜ್ಞಾನಂ=ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವಶಾಧಿಜ್ಞಾನವು. (೧೩) ಗುಣಸಾಮ್ಯ ಶ್ರುತೀ=ಗುಣಸಾಮ್ಯ. (೧೪) ಶ್ರುತಿಧವುಗಳು, (೧೫) ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಉತ್ಪತ್ತಿಮತ್ವಂ= ಜನನಇರುವಿಕೆಯು, (೧೬) ಸ್ವಗುಣಾನನುಭೂತ್ಯಲ್ಪಕಲ್ಪನೇ=ತನ್ನಗುಣಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು, (೧೭) ಅಲ್ಪವಾದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಿಕೆ ಇವುಗಳು, (೧೮) ನಾನಾಶ್ರುತಿಶ್ಚ=ಅನೇಕಪ್ರಕಾರಶ್ರುತಿವು, (೧೯) ವೈಚಿತ್ರ್ಯಂ=ವೈಚಿತ್ರ್ಯವು, ಇವುಗಳುಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷಗಾಃ=ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ, ಯುಕ್ತಯಃ=ಯುಕ್ತಿಗಳು, (೧೦) ವ್ಯವಸ್ಥಾ=ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು (೨) ಅನುಪಪತ್ತಿಶ್ಚ=ವಾಯುವಿಗೆ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದು. (೩) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ=ಸರ್ವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು, (೪) ಅನುಸಾರಿತಾ = ವಿಜ್ಞಾನವಿಗೆ ದ್ವಾರಕಾರಣದ ಅನುಸರಣವು,

(೫)ಮುಖ್ಯತಾ=ಮುಖ್ಯತ್ವವು, (೬) ಶಕ್ತಿಮತ್ಸಂಚ=ಅನ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿರುವಿಕೆಯು, (೭,೮)ವೈರೂಪ್ಯಂ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಲೋಕಪಿತೃಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು. (೯)ಸರ್ವಸಂಗ್ರಹಃ=ಲಯವನ್ನೂಹೊಂದತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹವು. ಅಥವಾ (೧೦) ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಜೀತನಂಗೂ ಪ್ರವೇಶವು. ಅಥವಾ (೧೧) ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೂ ಗ್ರಹಣವು. (೧೨) ಗತ್ಯಾದಿಃ=ಗಮನಾಗಮನಾದಿಗಳು. (೧೩) ಈಶ ಶಕ್ತಿಶ್ಚ=ಈಶನ ಶಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ, (೧೪) ಸರ್ವಮಾನವಿರೋಧಿತಾ=ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಭವಾದ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು (೧೫, ೧೬) ಅಭೀಷ್ಠಾಸಿದ್ಧಿ ಸುವ್ಯಕ್ತೀ=ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗದಿರುವಿಕೆ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಇವುಗಳು, (೧೭) ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧಿಃ=ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯು, (೧೮) ವಿಪರ್ಯಯಃ=ವ್ಯುತ್ಪಾಸವು. (೧೯) ವಿಶೇಷಕಾರಣಂ ಚ=ವಿಶೇಷಕಾರಣವೂ ಕೂಡ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, (ಯುಕ್ತಿಗಳು) ಸಿದ್ಧಾಂತಸ್ಯೈವ = ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೇನೇ, ಸಾಧಿಕಾಃ=ಸಾಧಕಗಳು.

ತಾ || (1) * ಧನೇ ವಿಯದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಆತ್ಮನ ದ್ವಿಶಿಯಿಂದ ಆಕಾಶವು ಹುಟ್ಟಿತು. 'ಅನಾದಿರ್ವಾ ಅಯಮಾಕಾಶಃ' ಈ ಆಕಾಶವು ಅನಾದಿಯಾದುದು, ಅನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತಿಯುಕ್ತಿಬಹುವಾಗ್ಯೈಲೋಮ್ಯಂ ಚ=ಅನುಭವಯುಕ್ತಿ ಅನೇಕವಚನಗಳ ವಿರೋಧವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ವ್ಯವಸ್ಥಾ=ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು, ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅವಕಾಶರೂಪವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಾಕ್ಷ್ಯಾನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅನುಭವವಿರೋಧವು. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಯತಾ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಮತ್ ವಿಭುತ್ವಾತ್ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಮತ್=ಆಕಾಶವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ, ವಿಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದರಂತೆ, ಉತ್ಪಾದಿಯುಕ್ತಿವಿರೋಧವು. 'ಅನಾದಿರ್ವಾ ಅಯಮಾಕಾಶಃ' ಇದುಮೂದಲಾದ ಬಹುವಾಕ್ಯಗಳ ವಿರೋಧವು. ಏನಂಚ ಅನುಭವಾದಿಗಳ ವಿರೋಧದಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯಂತೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯೂ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಸಿದ್ಧಾಂತವು.

ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಉತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿಗೆ ಆಕಾಶಪದಾರ್ಥಸರ್ವವಿಸಯಕತ್ವವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವು, ಅನಾದಿಶ್ರುತಿಗೆ ಕೆಲವು ಆಕಾಶಪದಾರ್ಥವಿಸಯಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಗೌಣತ್ವವು ಎಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ದಿಗ್ರೂಪವಾದ ಅವಕಾಶವು ಅವ್ಯಾಕೃತಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಟಸ್ಥ (ನಿರ್ವಿಕಾರ) ವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅನಾದಿರ್ವಾ' ಎಂದು ಅನುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಚನಗಳಿಗೆ ಆಕಾಶಪದಾರ್ಥಿಕದೇಶ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವಿಸಯಕತ್ವವು. 'ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇದುಮೂದಲಾದ

* ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ನ್ಯಾಯವಿವರಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಮದನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಸುಧಾಕಾರರು ಇವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನ್ಯಾಯ ವಿವರಣ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ.

ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿವಾದಕ ಪಚನಗಳು ನೀಲವರ್ಣವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನುಮಿತವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಭೂತಾಕಾಶ, ಭೂತಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಿನಾಯಕ, ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಜಡಶರೀರ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅವಕಾಶ, ತದಭಿಮಾನಿಭೂತ, ತದಭಿಮಾನಿ ರೂಪಗಳಾದ ನಾಲ್ಕು ಆಕಾಶಪದವಾಚ್ಯಗಳಿಗೂ ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷವತ್ಯಮಾತ್ರರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಸಯತ್ಯವು ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು. 'ಆಕಾಶೋ ನೀಲಿಮೋದೇಶಿ ನ ಪ್ರದೇಶಿ ಕಥಂಚನ | ಅಭಾವೋ ಹಿ ಪ್ರದೇಶಸ, ನಹ್ಯತ್ಯಾಭಾವ ಇತ್ಯಪಿ' ಎಂದು ಭೂತಾಕಾಶವು ನೀಲವರ್ಣವು ಎನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ಆಕಾಶೋತ್ಪತ್ತಿ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಆ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಆಕಾಶಾದಿ ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು.

(2) (೨ನೇ ಮಾತಂಶ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಕಾಸಾಂ ವಾಯುರ್ವತ್ಸೇ' 'ಸಾ ವಾ ಏಷಾ ದೇವತಾ ಅನಾದಿಯೋರ್ಯಂ ಪವತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ, ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ತತಃ=ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಅಧಿಕಂ=ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಏತತ್ ಸರ್ವಂ=ಅನುಭವ, ಯುಕ್ತಿ, ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ನ್ಯಾಯವು. ಅನುಪಪತ್ತಿಶ್ಚ=ವಾಯುವಿಗೇನೇ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದು, ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯಂತೆ ವಾಯುವಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗೆ ಗೌಣಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಗೌಣಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಂತೆ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಗಳಿದ್ದರೆ 'ಅಥ ಹ ನಿತ್ಯಾಶ್ಚಾನಿತ್ಯಾಶ್ಚ ತೇಜೋಬಿನ್ನಾನ್ಯಾಕಾಶ ಇತಿ ತಾನ್ಯನಿತ್ಯಾನಿ' ಎಂದು ತೇಜಸ್ಸು-ಜಲ-ಪೃಥಿವಿ-ಆಕಾಶ-ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ 'ವಾಯುರ್ವರ್ವನಿತ್ಯಃ' ಎಂದು ವಾಯುವಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವಚೇತನ ಸಾಮ್ಯವೇ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಅಥ ಚೇತನಾಶ್ಚ ಚೇತನಾಶ್ಚ ತೇಜೋಬಿನ್ನಾನ್ಯಾಕಾಶ ಇತಿ ತಾನ್ಯಚೇತನಾನಿ' ಎಂದು ತೇಜಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಚೇತನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ 'ವಾಯುರ್ವರ್ವಚೇತನಃ' ಎಂದು ವಾಯುವಿಗೆ ಅತಿಶಯಚೇತನತ್ವ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು 'ಕುವಿದಂಗ ನಮಸಾ ಯೇ ವೈಧಾಸಃ' ಎನ್ನುವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವದೇವೋಪಾಸ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆತನಿಗೆ ಉದಯ ನಿಷ್ಪೋಚಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಮೇಲೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದು? ಇಂತಹ ವಾಯುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅನುಭವ ಯುಕ್ತಿ ಬಹುಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದು. ವಾಯುನೋತ್ಪತ್ತಿಮಾನ ಪರಮನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ ಪರಮಚೇತನತ್ವಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳು. ಏನಂ ಚ ಅನುಭವಾದಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿವಾದಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯಂತೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವಪ್ರತಿವಾದಕ ಶ್ರುತಿಗೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ-

ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಶ್ರುತಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ

ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲನೆನ್ನುವುದು (ಅನುಪಪತ್ತಿಶ್ಚ =) ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷ ಲಾಭರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಾಯುವಿಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ವಾಯು-ವಿಷ್ಣು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಾದರೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ಇಬ್ಬರಿಗೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರುದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಮತ್ತು ವಾಯು ವಿಷ್ಣು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕ ಭಾವವಿದ್ದರೆ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಪರಾಧೀನತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕ ಭಾವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ವಾಯುವಿಗೆ ಈಶ್ವರನಿಯಾಮಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ವಾಯುನಿಯಾಮಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸರ್ವೋತ್ಕರಣವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸ್ವರೂಪಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶರೀರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಾನುತ್ಪತ್ತಿಗಳಿಂದ ಆಕಾಶಪದವಾಚ್ಯವಾದ ದೇವತಾಸಮಾನಯೋಗಕ್ಷೇಮವಿರುವಾಗ ಪ್ರವಾಹತಃ ಸ್ವರೂಪಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅನುಪಪತ್ತಿಯಾದರೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ. ಏನಂ ಚ ವಾಯುವಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ.

(3) ೩ನೇ ಅಸಂಭವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಆಸತಃ ಸದಜಾಯತ' 'ಸದೇನ ಸೋಮೈರಿದಮಗ್ರ ಆಸೀತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿ ವಿವೃತಿವತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಇದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸತಃ = ಸಚ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಸಾಮ್ಯಂ = ಆಕಾಶವಾಯುಗಳ ಸಾಮ್ಯವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ = ಸರ್ವ ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ - ಸಚ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಅನಾದಿತ್ಯವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಅನಾದಿಭೂತಗಳಾದ ಆಕಾಶವಾಯುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ಸ್ವರೂಪಲಾಭಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದಾಗ್ಯೂ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷವತ್ಪರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನಾದಿತ್ಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ತಥಾ ಚ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಮ್ಯವೇ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ - ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ - ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಗಗನ ಪವನಾದಿಗಳಿಗಾದರೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಏನಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದ ಆಕಾಶಾದಿ ಸಾಮ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ.

(4) ೪ನೇ ತೇಜೋಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ' 'ತತ್ತೇಜೋಸ್ಯ ಜತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿ ವಿವೃತಿವತ್ತಿಯಿಂದ, ತೇಜಸ್ಸು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೋ, ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬರುವಾಗ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ವಾರವೈಯರ್ಥ್ಯಮೇವ ಚ = ದ್ವಾರಕಾರಣಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಅನುಸಾರಿತಾ = ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ದ್ವಾರಕಾರಣದ ಅನುಸಾರಿತವಿದೆ, ಅಂದರೆ ದ್ವಾರಕಾರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು.

ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ 'ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಾಹನಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತೇಜಸ್ಸು ವಾಯುದ್ವಾರಾ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳುವವನ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಕು. ೧ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಯುವಿನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನೋ, ಅಲ್ಲವೋ? ಅಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಕಾರಣತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಒಂದನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ವಾಯುವಿನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ವಾಯುರೂಪವಾದ ದ್ವಾರಕಾರಣಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ತಥಾಚ ದ್ವಾರಕಾರಣಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ವಾಯು-ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರಿಬ್ಬರು ಕಾರಣರು ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕರ್ತೃತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ—ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ—ತೇಜಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಕುರಿತು ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ವಾಯುಮೊದಲಾದ ದ್ವಾರಕಾರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರೀಡಿಯಿಂದ ತೇಜಸ್ಸುಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಏವಂಚ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ತೇಜಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಾದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾದ ದ್ವಾರಕಾರಣವನ್ನು ಲೀಲೆಯಿಂದ ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಆವನಿಗೇನೇ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು.

(5) (೫ನೇ ಅಬದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅಗ್ನೇರಾಪಃ' 'ತದಪೋಃಸೃಜತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಆನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾದ ಜಲಗಳು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೋ, ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಯುಕ್ತಾನುಸಾರಿತ್ವಂ = ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಿಕೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಮುಖ್ಯತಾ=ಮುಖ್ಯತ್ವವು. ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ ದ್ವಾರಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಹೊರತು ಸ್ವಂತತ್ರವಾಗಿ ತೇಜಸ್ಸಿನದ್ದೆಂಬುದಿಂದ ಜಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ತಾಪದಿಂದ ಸ್ವೇದಾದಿಗಳು ಕಂಡ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದೃಷ್ಟಾನುಸರಣವು. ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮೂಲಕವಾದ 'ವಿಮತಾ ಆಪಃ ತೇಜಸೋ ಜಾಯಂತೇ ಆಪ್ತ್ವಾತ್ ಸ್ವೇದಾದಿವತ್' ಎನ್ನುವ ಯುಕ್ತಾನುಸಾರಿತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅಗ್ನೇರಾಪಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತತ್ವರೂಪಗುಣಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು. ಅಂತೂ ದೃಷ್ಟಿ, ದೃಷ್ಟವಾದ ಯುಕ್ತಾನುಸರಣವೂ ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಲವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಕಾರಣತ್ವವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' 'ಕರ್ತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ನೈ ವಿಷ್ಣುಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿ-ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಂಕುಚಿತವಾದ ಸರ್ವರೂಪ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪರಿತ್ಯಾಗವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಾನುಸರಣವಾದ 'ಅಗ್ನೇರಾಪಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ದ್ವಾರಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾವಕಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಕಲಸಮಾರ್ಥಗ್ರಹಣರೂಪವಾದ ಮುಖ್ಯತ್ವವು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು.

(6) ೬ನೇ ಪೃಥಿವ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ತಾಃ ಆಪಃ ಏಕ್ಷಂತ' 'ಬಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾಮು ಪ್ರಜಾಯೇ ಮಹೀತಿ' 'ತಾ ಅನ್ನ ಮಸೃಜಂತ' ಅದ್ಭ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ

೧ ಜಲವು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ದ್ವಾರಕಾರಣವೋ, ೨ ಅಥವಾ ಪೃಥಿವಿಗೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಜಲವು ಪೃಥಿವಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ, ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲ, ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು, ಪೃಥಿವಿಗೆ ಕಾರಣವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆದರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಾನ್ಯಾರ್ಥಾವಿರೋಧತಃ = 'ತಾ ಅನ್ನಮಸ್ಯಜಂತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನ್ಯಾಖ್ಯವಾದ, ಪೃಥಿವೀಸಕಾಶದ್ವಿತಿಯಿಂದ ಇತರನಾದ ಅರ್ಥದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಅನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅನ್ನಶಬ್ದವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಮಸ್ವೀಕಾರೇ=ಅನ್ನವೆನ್ನುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ, ಬಹುವಾಕ್ಯಾನುವರ್ತಿತಾ=ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅನುಸರಣವು. (ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು.) ಶಕ್ತಿ ಮತ್ಪಂಚ=ಅನ್ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ. ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ— ಜಲವು ಪೃಥಿವಿಗೆ ಕಾರಣವಲ್ಲ, ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಲ್ಲ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ನಿರವಕಾಶಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನ್ನು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ತಾ ಅನ್ನಮಸ್ಯಜಂತ' 'ತಾ ಆಪೋಃನ್ನಮಸ್ಯಜಂತ' 'ಅದ್ಭ್ಯೋ ನಾ ಅನ್ನಮುತ್ತದ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. 'ತಾ ಅನ್ನಮಸ್ಯಜಂತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ಯಾಖ್ಯವಾದ, ಪೃಥಿವಿಗಿಂತ ಅನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನ್ನ ಎನ್ನುವ ನಾಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ 'ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ರ ಕ್ವಚಿ ವರ್ಷತಿ ತದೇವ ಭೂಯಿಷ್ಯಮನ್ನಂ ಭವತಿ' 'ಅದ್ಭ್ಯೋ ಏವ ತದ್ಭೂತಾದ್ಯಂ ಜಾಯತೇ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಾಕ್ಯಾನುಸರಣವು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಅನ್ನಮತಿತಂತ್ರೇಧಾವಿಧೀಯತೇ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನ್ನ, ಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಬಹುವಾಕ್ಯಾನುಸರಣವೆನ್ನುವ ಗುಣವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಅದ್ಭ್ಯೋ ಪೃಥಿವೀ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸಾವಕಾಶವು ಇಲ್ಲ. ಜಲದಿಂದಲೇ ಅನ್ನದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಅದ್ಭ್ಯೋ ಪೃಥಿವೀ' 'ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ' 'ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ' ಎಂದು ವಿರೋಧವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಏನಂಚ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೂ ಆಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಆಸತ್ತ್ವ ಪೃಥಿವೀಚಾನ್ನಂ' 'ಪೃಥಿವೀವಾ ಅನ್ನಂ' 'ತಾ ಆಪೋಃನ್ನಮಸ್ಯಜಂತ' 'ಪೃಥಿವೀ ವಾ ಅನ್ನಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಶಬ್ದವಿದ್ದಂತೆಯೇ 'ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯವು ಶಕ್ತಿಗೆ ಕಲ್ಪಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿ ಇದೆ. 'ತಾ ಅನ್ನಮಸ್ಯಜಂತ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನ್ನಶಬ್ದದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಜಲವು ಪೃಥಿವಿಗೆನೇ ದ್ವಾರಕಾರಣವು. ಮತ್ತು 'ತತ್ತೇಜೋಸ್ಯಜತ' 'ತದಪೋಃಸ್ಯಜತ' 'ತಾಸಾಂ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಕೈಕಾನುಕರೋತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಭೂತಾಧಿಕಾರವಾಗಿದೆ. ಕಾಷ್ಠ್ಯಪ್ರಾಚುರ್ಯರೂಪವಾದ ಪೃಥಿವೀಲಿಂಗಾದಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನದಲ್ಲಿ ನಿರವಕಾಶಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಕಾರಣ 'ತಾ ಅನ್ನಮಸ್ಯಜಂತ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನ್ನಶಬ್ದದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಅದ್ಭ್ಯೋ ನಾ ಅನ್ನಮುತ್ತದ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಶಬ್ದವು ಪೃಥಿವೀಪರವಾಗಿದೆ. 'ತದೇವ ಭೂಯಿಷ್ಯಮನ್ನಂ ಭವತಿ' 'ಅನ್ನಮತಿತಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನ್ನಶಬ್ದವು ಸಾರ್ಥಿನಾರ್ಥಕವಾದುದು. ಏನಂ ಚ ಅನ್ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಪೃಥಿವೀಪರತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಲಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಕಾರಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುದರಿಂದ ಏಷ್ಠಾವಿಗೆ ಲೀಲೆಯಿಂದ ವಸ್ತುಂತರವನ್ನು ದ್ವಾರೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (7) ೭ನೇ ತದಭಿಧ್ಯಾನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಯತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿತಂತಿ' 'ರುದ್ರೋವಾ ವಿಶಾಂತಕಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಧಿಭೂತಾಧಿದೈವಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಲಯವೋ ರುದ್ರ ನಿಂದಲೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ರುದ್ರನಿಂದಲೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆದರಲ್ಲಿ ಲೋಕದೃಷ್ಟಾನುಸಾರಿತ್ವಂ=ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಮಾರಕರು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ತಂದೆಯಿಂದ ಇತರರಿಗೇನೇ ಮಾರಕತ್ವವು ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರ ಅನುಸರಣವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ನ್ಯಾಯವು. ವೈರೂಪ್ಯಂ=ಏಷ್ಠಾವಿಗೆ ಲೋಕಪಿತೃಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ— ಲೋಕದೃಷ್ಟವಾದುದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಏಷ್ಠಾವಿನಿಂದ ಇತರರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಸಂಹಾರಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿರಲು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಂಹಾರಕನು ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಗಳು ಏಷ್ಠಾವಿಗೆ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮನುತಾದ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕಪಿತೃಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಇದಂ ಸರ್ವಂ ವಿಲಾಪಯತಿ' 'ಸೃಷ್ಟಾಪಾತಾ ಚ ಸಂಹರ್ತಾ ಸ ಏಕೋ ಹರಿರೀಶ್ವರಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಏಷ್ಠಾವಿಗೇನೇ ಸಂದರ್ಭತ್ವಾಂಗೀಕಾರವು ಉಪವಸ್ತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ 'ನ ವಿಷ್ಣೋರನೋವಿಲಯಕ್ಕನ್ನವಿಷ್ಣೋರನೋ ವಿಮುಕ್ತಿದಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು. ರುದ್ರನಿಗಾದರೂ ಕೆಲವು ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಕಾರಣತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸಾಂಕಾಶಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ತಥಾಚ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಲೋಕಪಿತೃಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನಿಗೇನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಾದಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (8) ೮ನೇ ವಿವರ್ಯಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅತ ಏವ ಹೀದಂ ಪರಾತ್ಕ್ರಮಾದುಪ್ಪದ್ಯತೇ ' ಕ್ರಮಾದ್ವಿಲೀಯತೇ ' ಅಕ್ಷರಾತ್ಪರಮಾಗೇವ ಸರ್ವಮುಪ್ಪದ್ಯತೇ ಕ್ರಮಾತ' ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮಾದ್ವಿಲಯಶ್ಚೈವ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಧಿಭೂತಾದಿಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತವೋ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದಲೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ— ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆದರಲ್ಲಿ, ಲೋಕದೃಷ್ಟಾನುಸಾರಿತ್ವಂ=ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಿಕೆಯು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ನ್ಯಾಯವು. ವೈರೂಪ್ಯಂ=ಲೋಕಪಿತೃಗಳಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಲಯವು ಪ್ರಾಯಶಃ ಕಂಡದೆ. ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಕ್ರಮಾದುಪ್ಪದ್ಯತೇ' 'ಕ್ರಮಾದ್ವಿಲೀಯತೇ' 'ಕ್ರಮೇಣೈವೋತ್ಪತ್ತಿರ್ವಿಲಯಶ್ಚ' 'ಕ್ರಮೇಣೈವಾಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿವಿಲಯಶಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಾನುಸಾರಿಯಾದ ಬಹುಶ್ರುತ್ಯನುಸರಣವು. ಏವಂ ಚ ಲೋಕದೃಷ್ಟಾನುಸಾರಿಯಾದ ಕ್ರಮ ಶ್ರುತಿಯ ವಿರೋಧದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಕ್ಕೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಧಿಭೂತ ಮೊದಲಾದುದು ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತವಾಗಿಯೇ ಲಯವನ್ನು

ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಲೋಕಾನುಸಾರಿಯಾದ ಬಹುವಾಕ್ಯವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಕ್ರಮವು ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮ ಅನುಕ್ರಮ ಭೇದದಿಂದ ಅನೇಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ. 'ಕ್ರಮಾದ್ವಿಲೀಯತೇ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮಪರವಾಗಿ ಸಾಂಕಾಶವಾಗಿದೆ. 'ದ್ವಿವಿಧಃ ಕ್ರಮಉದ್ವಿಷಃ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮೋಽನು ಕ್ರಮಸ್ತಥಾ | ಸೃಷ್ಟ್ಯವನೋ ಲಯೇ ಚಾನ್ಯ ಇತಿ ನೇದವಿದೋ ವಿದುಃ' || ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಕ್ರಮಾನೇಕತ್ವ ವಿನಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು. ಏವಂಚ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮ-ಅನುಕ್ರಮ ಭೇದ ದಿಂದ ಕ್ರಮವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಕ್ಯವು ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮಪರವಾಗಿ ಸಾಂಕಾಶ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಹುವಾಕ್ಯಾನುರೋಧ ವಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಕ್ರಮವು ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮ-ಅನುಕ್ರಮ ಭೇದದಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವವ್ಯಯುಕ್ತ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಯುಕ್ತವು. (9) ೯ನೇ ಅಂತರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅತ್ತರಾತ್ಪರಮಾ ದೇವ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ 'ಪ್ರಾಣಾನ್ಮನೋ ಮನಸಶ್ಚ ವಿಜ್ಞಾನಂ' 'ಯಚ್ಚೇದ್ವಾ ಜ್ಞಾನಸೀ ಪ್ರಾಣಸ್ತದ್ಯಚ್ಚೇಜ್ಞಾನ್ ಆತ್ಮನಿ' ಎನ್ನುವ ಲಿಂಗದರ್ಶನದಿಂದಲೂ ೧ ಅಧಿ ಭೂತಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾವೋ, ೨ ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾವೋ? ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಸರ್ವರಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಕೆಲವರಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಲಯವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಸರ್ವರಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯ ವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಲೋಕದೃಷ್ಟ್ಯಾನುಸಾರಿತ್ವಂ' ಎಂದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ನ್ಯಾಯವು. ಸರ್ವಸಂಗ್ರಹಃ=ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹವು ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅದರೆ, ಕೆಲವರಿಗೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವು, ಕೆಲವರಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಲೋಕದೃಷ್ಟ್ಯಾನುಸರಣ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನ ತತ್ತ್ವ-ಮನಸ್ತತ್ತ್ವ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತು ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವು. ಇವುಗಳಿಗಾದರೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಾನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಲಯವು. ಏವಂಚ ಲೋಕದೃಷ್ಟ್ಯಾನುಸಾರಿ ಲಿಂಗವು ಕಂಡ ದರಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಜಗತ್ಪ್ರಾಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. 'ಸರ್ವಂ ವಾ ಏತತ್ಕ್ರಮಾದುತ್ಪದ್ಯತೇ' 'ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮಾಲೀಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವು ಸಂಗ್ರಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಲಯ ವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಲಿಂಗವು ಚರಾಚರಾರ್ಥಕವಾದ ವಿಜ್ಞಾನಾದಿ ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಾದ ತತ್ತ್ವಭಿನ್ನ ವಿಜ್ಞಾನವಿಷಯಕವಾಗಿಯೇ ಸಾಂಕಾಶವಾಗುವುದು. 'ಮನಸಶ್ಚ ವಿಜ್ಞಾನಂ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಾದರೂ ಚರಾಚರವಿಷಯಕವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಮನೋರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಯೇ ಸಾಂಕಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ 'ಸರ್ವಂ ವಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹವಾಗುವುದರಿಂದ, ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯವು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಪ್ರಾಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ.

(10) ೧೦ನೇ ನಾತ್ಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— 'ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ' 'ಅಂತಸ್ತಮಸಿ ನಿಲೀನಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ೧ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ, ೨ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು.

ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಜೀವಸಾನ್ಯಂ' ಜೀವನಿಂದ ಸಾನ್ಯವು, ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನನ್ಯಾಯವು. ಸರ್ವಸಂಗ್ರಹಃ=ಪುಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಚೇತನಗೂ ಪ್ರವೇಶವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ— ಶ್ರೀ ಹರಿಯೂ ಚೇತನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಜೀವನಿಂದ ಚೇತನತ್ವೇನ ಸಾನ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೂ ದೇಹಲಯವಿದೆ. ತಥಾಚ 'ಏಷ್ಠಾಃ ಲಯವಾನ್ ಚೇತನತ್ಯಾತ್ ಜೀವನತ್' ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಏನಂಚ ಚೇತನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಜೀವಸಾನ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಲಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಬಲವಾದ ಲಯಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಅವಿಶ್ರಾ ಮಾಣ್ಯ ಬರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಏಷ್ಠಾವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಸರ್ವೇ ವಾ ಏತೇ ಚಿದಾತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮನ್ಲಯ ಮನುಷ್ಯಾಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರಾದರೇ ಸಂವಿಶಂತಿ' ಪುಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಚೇತನರೂ ಪ್ರವಿಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ, ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಳಯಕಾಲ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಶರೀರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ದೇಹವು ಅನಿತ್ಯವಾದರೆ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆನ್ನುವುದು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಷ್ಠಾವಿನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಚೇತನರೂ ಪ್ರವಿಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಂತಸ್ತಮಸಿ ನಿಲೀನಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಚ್ಛಾದಿತೈರಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾವಕಾಶ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯ ದೇಹಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಸ್ವಸ್ವಶ್ರುತಿಯು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ದೇಹಕ್ಕೆ ಲಯವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವೇ ಲಯಾಭಾವವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಏಷ್ಠಾವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವು.

(11) ೧೧ನೇ ಜ್ಞಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ' 'ಸರ್ವ ಏತೇ ಚಿದಾತ್ಮನೋ ವ್ಯುಚ್ಚರಂತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನಾದಿತಾ=ಜೀವನಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವು, ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನನ್ಯಾಯವು. ಸರ್ವಸಂಗ್ರಹಃ= ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೂ ಗ್ರಹಣವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ— ಜೀವನಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಏಷ್ಠಾವಿಗೆ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ - ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯ ಏತ' ಎಂದು ಸರ್ವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಗೃಹೀತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜೀವನಿಗೆ ಪರಾಧೀನನಿಶೇಷ ವತ್ವರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಸ್ವರೂಪಾನಾದಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಷ್ಠಾವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ.

(12) ೧೧ನೇ ಉತ್ಯಾಕ್ತೃಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಹ್ಯಾತ್ಮನಃ' 'ಅಣುರ್ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ೧ ವ್ಯಾಪ್ತನೋ, ೨ ಅಣುವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತನೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಅಣುವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ತತ್ರ ತತ್ರ ಪರಿಜ್ಞಾನಂ=ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವಶಾಧಿಜ್ಞಾನವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನನ್ಯಾಯವು ಗತ್ಯಾದಿಃ=ಗಮನಾಗಮನಾದಿಗಳು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ ಸರ್ವದೇಹದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವಶ್ಚಿತ್ತವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅವನ ರಸನೇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಜೀವನು ಅಣುವಲ್ಲ. 'ಏನಂಚ ತ್ಯಾಕಾತ್ಮ್ಯಾಂ'

ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ದೇಹಪರಿವಾಣವು ನಿರಸ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷತಃ ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜೀವನಿಗೆ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಗಮನ, ಆಗಮನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನು ಅಣುವೇ. ಸೂಕ್ತತೇಜೋರೂಪವಾದ ಚಿದ್ಗುಣದಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸರ್ವ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವರ್ಶಾದಿಜ್ಞಾನವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಏನಂಚ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಣುತ್ವವೂ, ಚಿದ್ಗುಣದಿಂದ ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರಾನ್ಯಾನ್ಯವಿಲ್ಲ. (13) ೧೩ನೇ ವ್ಯತಿರೇಕಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಸ ನಿತ್ಯೋ ನಿರವಯವಃ ಸ ಏಕಧಾ ನ ಸಪ್ತಧಾ' 'ಸ ಪಂಚಧಾ ಸ ಸಪ್ತಧಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ಏಕರೂಪನೋ, ಅನೇಕರೂಪನೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಏಕರೂಪನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಅನೇಕರೂಪನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಗುಣಸಾಮ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು ಈಶಶಕ್ತಿಃ=ಈಶನ ಶಕ್ತಿಯು ಎನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧಾಂತವೆನ್ನುವುದು. ಅಂದರೆ— ಜೀವನಿಗೆ ಅನೇಕರೂಪತ್ವವಿದ್ದರೆ ಈಶನಿಂದ ಗುಣಸಾಮ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ತರ್ಕಸಮಿತವಾದ ಐಕರೂಪ್ಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಅನೇಕತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾನ್ಯಾನ್ಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಘ್ನವಿಗಿ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಯೋಗಿಗಳಿಗೂ ಬಹುರೂಪತ್ವಾದಿಗಳು ಯೋಗಾರಾಧಿತ ಈಶ್ವರಪ್ರಸಾದರೂಪವಾದ ಶಕ್ತ್ಯಧೀನಗಳಾಗಿವೆ. ಏನಂಚ ಈಶ್ವರನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಬಹುರೂಪತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ ಆದಕಾರಣ ಗುಣಸಾಮ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಏಕತ್ವ, ಅದರಿಂದ ಅನೇಕತ್ವ ಏಕಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಘ್ನವಿಗಿ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. (೧೪) ೧೪ನೇ ವ್ಯಧಿಗಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಮುಸಿ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' 'ನಿತ್ಯೋನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಂ' 'ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ೧ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ೨ ಅಭಿನ್ನನೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬರುತ್ತಿರಲು ಅಭಿನ್ನನೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಭಿನ್ನನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಯು. ಸರ್ವಮಾನವಿರೋಧಿತಾ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ ಶ್ರುತಿಃ='ತತ್ತ್ವಮುಸಿ' 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯು ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸರ್ವಮಾನವಿರೋಧಿತಾ=ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಭವಾದಿ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು. 'ತತ್ತ್ವಮುಸಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಸಾಧ್ಯತ್ವದಿಂದಲೂ, 'ಪರೇವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀ ಭವಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯ-ಮತ್ಯೈಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಭೇದಗ್ರಾಹಕಗಳಾದ ಅನುಭವಾದಿ ರೂಪಗಳಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದು ವರಿಂದ ಅಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂದಭಿಮತವಾದ ಶ್ರುತಿರೂಪವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ದರ್ಢಿಗಲ್ಪವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಮತ್ತು ಜೀವ ಈಶ್ವರ ರೂಪಗಳಾದ ದರ್ಢಿಗ್ರಾಹಕಗಳಾದ ಅನುಭವ ಆಗಮಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಜೀವ ಈಶ್ವರರು ಭಿನ್ನರೆಂದೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ದರ್ಢಿಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದು. ಏನಂಚ ಸಮಸ್ತಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಜೀವನು ಏಕೀಭೂತನಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಭಿನ್ನನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. (15) ೧೫ನೇ ಯಾವದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಅಯಮುಭ್ಯುಶೈತಿ' 'ಆನಂತ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ೧ ನಿತ್ಯನೋ, ೨ ಅನಿತ್ಯನೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬರುತ್ತಿರಲು ಅನಿತ್ಯನೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ನಿತ್ಯನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮುಕ್ತಂ=ಜನನ ಇರುವಿಕೆಯು ಎಂದು ಪೂರ್ವ

ಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಅಭಿಷ್ಠಾಸಿದ್ಧಿಃ=ಇಷ್ಟವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗದೆ ಇರುವಿಕೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ, ಜೀವನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ (ವಿನಾಶಿತ್ವವು) ಅನಿತ್ಯತ್ವವು ಎಂದು ಯುಕ್ತಿ ಸಹಿತವಾದ ಅನಿತ್ಯತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಠುಏಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ (೧) ಜೀವನಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ ಜೀವನಿಗೆ ಅಭಿಷ್ಠಾವಾದ ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವವು. (೨) ಯಾವುದು ಏನಾಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೋ ಅದು ಜೀವನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಜ್ಞೋತ ಏವ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕೇವಲ ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷಲಾಭರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಏನಾಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ- ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷಲಾಭರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳಿಗೇನೇ 'ಅವಿನಷ್ಟಾ ಏವೋತ್ಪದ್ಯಂತೇ ನ ವಿನಶ್ಯಂತಿ ಕದಾಚನ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯತ್ವವೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷಾನಾವಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರವು ಏನಾಶಕ್ಕೆ ಅಸಾಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವ ನಿತ್ಯತ್ವವುತಿವಾದಕ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಷ್ಠುಏಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ. (16) ೧೬ನೇ ಪುಂಸ್ಪ್ರಾಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಸದ ದೇನ್ಯೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ ಸ ಆನಂದಃ ಸ ಬಲಃ ಸ ಓಜಃ ಸ ದಾಃಖಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಆನಂದೀ ಭವತಿ ಸೋಜ್ಞಾನಾದ್ವಿಮುಕ್ತೋ ಜ್ಞಾನೀ ಭವತಿ ಸೋಬಲಾದ್ವಿಮುಕ್ತೋ ಬಲೀ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿವತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪನೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪನಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಗುಣಾನುಭೂತಿಃ=ತನ್ನ ಗುಣಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಸುವ್ಯಕ್ತಿಃ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು. ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ ಜೀವನು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸ್ವರೂಪನಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪಭೂತಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳಿಗೆ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಏನಂಚ ಜೀವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ-ಆನಂದಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳ ಅನುಭವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಆನಂದಾದಿ ಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನಿಗೆ ಆನಂದಾದಿಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಠುಏಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂನಾರದೇಶಿಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಾವೃತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಗಳಾದ ಆನಂದಾದಿಗುಣಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಗುಣತರದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಏನಂಚ ಮೋಕ್ಷಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಜೀವಗುಣಗಳಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಇದ್ದವುಗಳಿಗೂ ಅವರಣದಿಂದ ಅನನುಭವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಠುಏಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (17) ೧೭ನೇ ಕರ್ತೃತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ನಾನ್ಯಃ ಕರ್ತಾ' 'ಯತ್ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ ತದಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿವತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ೧ ಕರ್ತನೋ, ೨ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಕರ್ತನಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಕರ್ತನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪ ಕಲ್ಪನಂ=ಅಲ್ಪವಾದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಿಕೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧಿಃ=ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ— ಈಶ್ವರನಿಗೇನೇ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾಲಾಭವು ಎನ್ನುವ ಯುಕ್ತಿ ಸಹಿತವಾದ ಅಕರ್ತೃತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಕರ್ತೃತ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಠುಏಗೆ ಜಗ

ತೃತ್ಯತ್ಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜೀವನಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಕರ್ತೃತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ 'ಪ್ರಾತಃ ಸಂಧ್ಯಾಂನುಷಾಸೀತ' ಇದುವೆಂದಲಾದ ವಿಧಿನಿರ್ದೇಶರೂಪವಾದಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಜೀವನಿಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ— ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಧಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ಜೀವನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವಿದ್ದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಧಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ.

(18) ೧೮ ಅಂಶಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅಂಶಾ ಏವ ಹೀನೋ ಜೀವಾಃ' 'ನೈವಾಂಶೋನ ಸಂಬಂಧಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ಈಶ್ವರನ ಅಂಶನೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ, ಜೀವನು ಹರಿಯ ಅಂಶನೆಂದೂ ಆನಂಶನೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಅಂಶನು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತಾನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಅದರಲ್ಲಿ ನಾನಾಶ್ರುತಿಶ್ಚ = ನಾನಾಪ್ರಕಾರ ಶ್ರವಣವಿದೆ, ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಏವರ್ಯಯಃ = ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಅಂದರೆ— ನಾನಾಪ್ರಕಾರ ಶ್ರುತವಾಗುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಅಥವಾ ನಿಯಮದಿಂದ ಅಂಶತ್ವ ಅನಂಶತ್ವರೂಪ ಏರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಏರುದ್ಧಾರ್ಥತ್ವರೂಪನಾನಾತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಏವಂಚ ಶ್ರುತಿಗೆ ನಾನಾತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರುತಿವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ತಾರಣ್ಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜೀವೇಶ್ವರ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಭೇದವು ವ್ಯತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅಂಶತ್ವದ ಪ್ರತಿಪಾದಕಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅಂಶತ್ವರೂಪವಾದ ಗೌಣಾಭೇದಾಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ವೇದವು ಅಪರಿಮೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಕ್ತೃವಿವರೀತಷ್ಟಾನಮೂಲತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಏವಂಚ ವಕ್ತೃವಿನಭವುದಿಂದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಅದು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಶತ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಭಿನ್ನಾಂಶತ್ವ ರೂಪಾರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ. ಆದಕಾರಣ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ.

(19) ೧೯ನೇ ಅಧ್ಯಾಪ್ತಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ' ಶ್ರುತಿ ಏರೋಭಪರಿವಾರ ಪುಕರಣವಾದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ನ ಜೀವಃ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಃ' ಎಂದನು ವಿತನಾದ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವು ಬಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಪ್ರತಿಬಿಂಬನೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಂ = ವೈಚಿತ್ರ್ಯವು, ಎನ್ನುವುದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯವು. ಇವುಗಳು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲರತಕ್ಕ ಯುಕ್ತಿಗಳು. ಏಶೇಷಕಾರಣಂ ಚ = ವಿಶೇಷ ಕಾರಣವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯವು. ಈಪ್ರಕಾರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೇನೆ ಸಾಧಿಕಾಃ = ಸಾಧಕಗಳಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳು ಅಂದರೆ— ಜೀವರಿಗೆ ಸುರ-ಅಸುರ-ನರ ತೀರ್ಯಕ್ತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ, ಪ್ರಮಿತನಾದ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವು ಅಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವು. ಏವಂಚ ಜೀವರಿಗೆ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅವಿಚಿತ್ರನಾದ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಜೀವರಿಗೆ ಜೀವತ್ವರೂಪದಿಂದ ಭಗವತ್ಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅನಾದ್ಯವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಾದಿ ರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಾದ್ಯಷ್ಟ ಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವು ಕೂಡಬಹುದು. ಏವಂಚ ವಿಶೇಷಕಾರಣದಿಂದ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವು ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನಿಗೆ ಈಶ್ವರಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ.

ವಿಯದಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ನವಿಯದಶ್ರುತೇಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೧ ||

ಆಕಾಶವು ಅನುಪ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ, ಉಪ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೇ. ಏಕೆಂದರೆ-- ಅನುಪ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶ್ರುತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ.

“ಓಂ ಅಸ್ತಿ ತು ಓಂ” || ಸೂ. ೨ ||

ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉಪ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ‘ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ

“ಓಂ ಗೌಣ್ಯಸಂಭವಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೩ ||

ಅನಾದಿತ್ಯ ಶ್ರುತಿಯು ಗೌಣಾನಾದಿತ್ಯಪರನಾದುದು. ಅಸ್ತಿತು ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉಪ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಮುಖ್ಯಾನಾದಿತ್ಯಪರವಲ್ಲ.

“ಓಂ ಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೪ ||

‘ಅಥ ಹ ವಾ ನ ನಿಶ್ಯಾನಿ’ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಅನಾದಿಶ್ರುತಿಯು ಗೌಣವಾದುದು.

“ಓಂ ಸ್ಯಾಚ್ಚೈಕಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೫ ||

ಹೇಗೆ ಒಂದೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೂ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಅಮುಖ್ಯವೂ ಆಗಿ ದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದೇ ಅನುಪ್ಪತ್ತಿವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಅಮುಖ್ಯವಾಗುವುದು.

“ಓಂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನಿರವ್ಯತಿರೇಕಾಚ್ಛಬ್ದೇ ಭ್ಯಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೬ ||

ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಪ್ಪತ್ತಿವಾಚಕಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾದರೆ ‘ಇದಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯಜತ’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಕಾಶವೂ ಸರ್ವ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಯದೆ. ‘ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ವಿವಾಗ್ರೇ’ ‘ಅಸದೇವ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ’ ‘ಇದಂ ವಾ ನಾಗ್ರೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ‘ಅನಾದಿವಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಗೌಣಾರ್ಥಕವು.

“ಓಂ ಯಾವದ್ವಿಕಾರಂ ತು ವಿಭಾಗೋ ಲೋಕವತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೭ ||

ವಿಕ್ರಿಯಮಾಣವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಪ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು, ಲೌಕಿಕಘಟಾದಿಗಳಂತೆ. ತಥಾಚ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾನುಪ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೂಡದು.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಅನಾದಿವಾ ಅಯಮಾಕಾಶಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಗೌಣತ್ವವು, ‘ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉಪ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಯದಧಿವು ಆಕಾಶವಾಕ್ಯ

ಪರವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ 'ಅಥ ಹ ವಾ ವ ನಿತ್ಯಾನಿ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಕೃತಿರಾತ್ಮಾ ಕಾಲಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿವಿಸಯಗಳಾದ ಪರಮಾತ್ಮಾತಿಂಕಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಕ ವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪುರುಷಃ ಕಾಲೋ ವೇದಾ(ದೇವಾ) ಸ್ತದಭಿಮಾನಿನಃ || ೧೦ ||
ಮಹದಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಜಾಯಂತೇ ಪರಾಧೀನನಿಶೇಷಿತಾ |
ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಸಸರ್ಜೀತಿ ಜನಿಮತ್ಸಮಿಹೋದಿತಂ || ೧೧ ||

ಅ || ಪ್ರಕೃತಿಃ=ಅಜೇತನಪ್ರಕೃತಿಯು, ಪುರುಷಃ = ಜೀವನು, ಕಾಲಃ=ಕಾಲವು, ವೇದಾಃ = ವೇದಗಳು, ತದಭಿಮಾನಿನಃ = ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳು, ಮಹದಾದ್ಯಾಶ್ಚ = ಮಹತ್ತ್ವ, ಅದಂಕಾರತ್ವ, ಮನಸ್ತ್ವ, ಬುದ್ಧಿ, ಇಂದ್ರಿಯ, ಭೂತಸೂಕ್ತ, ರೂಪಾದಿ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು, ಜಾಯಂತೇ=ದುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಆ ಘಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಅಭೂತ್ವಾಭವನರೂಪವಾದುದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಮತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) ಪರಾಧೀನನಿಶೇಷಿತಾ='ಆತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' 'ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' ಇದುವೆಂದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ವಿಭಕ್ತತ್ವಾದಿಯುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಪರಾಧೀನಾತಿಶಯಲಾಭರೂಪವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ('ದೇವ ದತ್ತಃ ಶರೀರೀಜಾತಃ' ಏದ್ವಾನ್ ಜಾತಃ ಎಂದೂ, ಘಟಃ ಸಂಯುಕ್ತೋ ಜಾತಃ ವಿಭಕ್ತೋ ಜಾತಃ ಎಂದೂ ಯಥಾವಸ್ಥಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಏಕೇತನವಾಪ್ತಿಮಾತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿವ್ಯವಹಾರವು ತೋರುತ್ತದಷ್ಟೆ) ಇದಂ ಸರ್ವಂ = ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಜನಿಮತ್ಸಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಇಹ=ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಉದಿತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ || ೧೦ || ೧೧ ||

ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ವರರು ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಘಟಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅಭೂತ್ವಾಭವನರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಏವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು? ಎಂದರೆ— ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ೧ ವೈಶೇಷಿಕಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅವಕಾಶ ಮಾತ್ರವು ಏವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ೨ ಅಥವಾ ಬೌದ್ಧರಂತೆ ಮೂರ್ತಾಭಾವವು ಏವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆಯೋ? ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅವಕಾಶಮಾತ್ರಮಾಕಾಶಃ ಕಥಮುತ್ಪದ್ಯತೇನೃಥಾ |
ಯದ್ಯನಾಕಾಶತಾಪ್ಸರ್ವಂ ಕಿಂ ಮೂರ್ತನಿಬಿಡಂ ಜಗತ್ || ೧೨ ||
ಮೂರ್ತಸಂಪೂರ್ಣತಾ ಚೈವ ಯದ್ಯನಾಕಾಶತಾ ಭವೇತ್ |
ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಣಿ ಚಾಕಾಶೇ ಸ್ಥಿತಾನ್ಯೇವ ಹಿ ಸರ್ವದಾ || ೧೩ ||

ಅ || ಅನೃಥಾ = ಪರಾಧೀನನಿಶೇಷಾವಾಪ್ತಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸದೆ ಅಭೂತ್ವಾಭವನವೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಅವಕಾಶಮಾತ್ರಂ ಆಕಾಶಃ=ಕೇವಲ ಅವಕಾಶವೇ ಆಕಾಶವು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಉತ್ಪದ್ಯತೇ=(ಇದು)ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.) (ಬೌದ್ಧರಂತೆ ಮೂರ್ತಾಭಾವವೇ ಆಕಾಶವು ಎನ್ನುವ

೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ, ೧ ವ್ರದೇಶರೂಪವಾದ ಆಕಾಶವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಇದನ್ನು ಹೇಳುವುದೋ, ೨ ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಹೇಳುವುದೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಭಾವಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಏನಕ್ಕಿತ್ತವಾಗಿದೆಯೋ, ೨ ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ಏನಕ್ಕಿತ್ತವಾಗಿದೆಯೋ? ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಭಾವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಸಿದ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರಂಭಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ೨ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ಎಲ್ಲಾ ಮೂರ್ತಾಭಾವಕ್ಕೂ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮೂರ್ತಾಭಾವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಸರ್ವಥಾ ಇದ್ದದ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು.) ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಂ= ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅನಾಕಾಶತಾ = ಎಲ್ಲಾ ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಭಾವದ ಅಭಾವವು (ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗಾದರೆ— ಆಗ, ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಜಗತ್= ಪ್ರಪಂಚವು, ಮೂರ್ತನಿಬಿಡಂ=ಮೂರ್ತದಿಂದ ನಿಬಿಡವಾದುದ್ದಾಗಿ, (ಅಂಗೀಕೃತಿಯತೇ) ಕಿಂ= (ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ) ಏನು? (ಇದನ್ನೇ ಸ್ವಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅನಾಕಾಶತಾ ಭವೇತ್= ಸರ್ವ ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಭಾವರೂಪವಾದ ಆಕಾಶದ ಅಭಾವವು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದಾದರೆ, ತದಾ=ಆಗ, ಮೂರ್ತಸಂಪೂರ್ಣತಾ=ಮೂರ್ತಪದಾರ್ಥದಿಂದ ತುಂಬಿ ಇರೋಣವು, ಭವೇದೇವ=ಆಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. ಚ ಭವೇದೇವ=ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದಮೇಲೆ ಮೂರ್ತವಾತ್ರವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ಎವಂಚ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಮೂರ್ತಾಭಾವರೂಪವಾದ ಪ್ರಲಯವೆಂದೂ, ಮೂರ್ತಸಂಪೂರ್ಣತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಲಯವೇ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದೂ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಲಯಗಳ ನೈತೃತ್ಯವು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಇನ್ನು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಸಂಪೂರ್ಣತೆಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.) (ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಭಾವವೇ ಆಕಾಶವು. ಅದರಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ, ಪ್ರದೇಶಾದಿರೂಪವಾದ ಆಕಾಶವು ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಎರಡನೇದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದಿಶೆಯಿಂದ, ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಣಿ = ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಗಳೂ, ಚ=ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಾಭಾವವೂ, ಸರ್ವದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಆಕಾಶೇ=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಾನ್ಯೇವ=ಇರತಕ್ಕವುಗಳೋ, (ಆದಕಾರಣ ಯಾವಾತನು ಮೂರ್ತದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಅಭಾವಗಳನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮೂರ್ತಾಭಾವದಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಆಕಾಶವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.)

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾದಾನ ಸಹಿತವಾದುದೇ ಸರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಕಂಡದೆ. ಆಕಾಶೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪಾದಾನತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಗಭಾವವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಗಭಾವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭಾವವು ತೋರಿದಾಗ 'ಅಸ್ಯ ಅತ್ರ' ಎಂದೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಿರಾಶ್ರಯವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶಾಭಾವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇಹ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡತಕ್ಕುದೇ ಆಕಾಶವು. ಉಪಾದಾನಾಶ್ರಿತವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಾವ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾ ಚ ಶ್ರುತಿಯು. 'ಅಭಾವೋ ಹಿ ಪ್ರದೇಶಸ್ಯ ನ ಹ್ಯತ್ರಾಭಾವ ಇತ್ಯಸಿ' ಎಂದು || ೧೨ || ೧೩ ||

ಹೀಗೆ ಪರಕೃತವಾದ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಇರಲಿ. ಹಾಗಾದರೆ ಆಕಾಶಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಯಾವುದು? ಅದಕ್ಕೆ ಪಂಧೀನ ವಿಶೇಷಾವಾಪ್ತಿಯೂ ಯಾವುದು? ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಅತ ಆಕಾಶಶಬ್ದೋಕ್ತಸ್ತದ್ಧೇವೋಽತ್ರ ವಿನಾಯಕಃ |

ದೇಹೋತ್ಪತ್ಯಾಸಮುತ್ಪನ್ನ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಾಭಿಧೀಯತೇ || ೧೩ ||

ಭೂತಮಪ್ಯಸಿತಂ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಗೋಚರಮೇವ ತು !

ಉತ್ಪದ್ಯತೇಽವ್ಯಾಕೃತಂ ಹಿ ಗಗನಂ ಸಾಕ್ಷಿಗೋಚರಂ ||

ಪ್ರದೇಶ ಇತಿ ನಿಕ್ಷೇಯಂ ನಿತ್ಯಂ ನೋತ್ಪದ್ಯತೇ ಹಿ ತತ್ || ೧೪ ||

ಅ || ಅತಃ = ಪರಕೀಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆಕಾಶಶಬ್ದೋಕ್ತಃ=ಆಕಾಶಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ತದ್ಧೇವಃ = ಭೂತಾಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ವಿನಾಯಕಃ=ವಿನಾಯಕನು, ಅತ್ರ='ಅತ್ಯನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ, ದೇಹೋತ್ಪತ್ಯಾ=ಶರೀರದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ, ಸಮುತ್ಪನ್ನಃ ಇತಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆಂದು, ಶ್ರುತ್ಯಾ=ಶ್ರುತಿಯಿಂದ, ಅಭಿಧೀಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಶ್ರುತಿಗೆ ಏಸಯಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅಸಿತಂ=ನಿಲವರ್ಣವಾದ, ಭೂತಮಪಿ = ಆಕಾಶಶಬ್ದೋಕ್ತವಾದ ಭೂತಾಕಾಶವಾದರೂ, ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಗೋಚರಮೇವ ತು = ಅಲಿಂಗ್ಯವಿಷಯವಾದುದಾಗಿಯೇ, ಉತ್ಪದ್ಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಶ್ರುತ್ಯಾ='ಆಕಾಶೋ ನಿಲಿನೋದೇಶಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ, ಅಭಿಧೀಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭೂತಾಭವನರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಈಗಲೇ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅದನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವ್ಯಾಹತಿಯು ಹೇಗೆ ಬಾರದೆ ಹೋದೀತು? ಎಂದರೆ) ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆನೆಯಿಂದ, ಅವ್ಯಾಕೃತಂ ಗಗನಂ=ಅವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಗಗನವೇ, ನೋತ್ಪದ್ಯತೇ = ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ (ವೆಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಭೂತಾಕಾಶವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ, ಆದಕಾರಣ ವಿರೋಧಿಲ್ಲ) (ಆದುದು ಹುಟ್ಟದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್=ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವು, ನಿತ್ಯಂ ಹಿ=ನಿತ್ಯವಷ್ಟು. (ಹಾಗಾದರೆ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದರೆ) ಸಾಕ್ಷಿಗೋಚರಂ=ಆಕಾಶವು ಸಾಕ್ಷಿವಿಷಯವಾದುದು. (ಆದುದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಪ್ರದೇಶ ಇತಿ=ಪ್ರದೇಶವೆಂತೆಂದು, ನಿಕ್ಷೇಯಂ = ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು ||೧೩||೧೪||

ಹಾಗಾದರೆ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು ಆಗದೆ ಹೋಗಲಿ. 'ಇದಂ ನರ್ವಮಸ್ಪೃಷತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಾದರೂ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭೂತಾಭವನರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕೂಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಪಂಧೀನವಿಶೇಷಾವಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆನ್ನತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ತಥಾಽಪಿ ಮೂರ್ತಸಂಘಸರತಂತ್ರವಿಶೇಷಯುಕ್ || ೧೫ ||

ಖನೇವೋತ್ಪತ್ತಿಮನ್ನಾಮ ಶ್ರುತಿಶಬ್ದವಿವಕ್ಷಿತಂ |

ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪುರುಷಃ ಕಾಲ ಇತ್ಯೇತೇ ಚ ಸಮಸ್ತಶಃ || ೧೬ ||

ಈಶಾಧೀನವಿಶೇಷೇಣ ಜನ್ಯಾ ಇತ್ಯೇವ ಶಬ್ದಿತಾಃ (ಕೀರ್ತಿತಾಃ) |

ಕಾಲಪ್ರವಾಹ ಏವೈಕೋ ನಿತ್ಯೋ ನ ತು ವಿಶೇಷವಾನ್ || ೧೭ ||

ಅ || ತಥಾಽಪಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ, ಮೂರ್ತಸಂಬಂಧಪರತಂತ್ರವಿಶೇಷಯುಕ್ = ಮೂರ್ತ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪರತಂತ್ರವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಏವೇವ=ಯಾವುದು ಅನಾದಿಯೆಂದು ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಆ ಆಕಾಶವೇ, ಉತ್ಪತ್ತಿಮನ್ನಾನು = ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು, ಶ್ರುತಿಶಬ್ದವಿವಕ್ಷಿತಂ= 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲಿವ್ವವಾಗಿದೆ. (ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರ ಘಟಕವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ವ್ಯಕ್ತತ್ಯಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರಕೃತಿಃ=ಪ್ರಕೃತಿಯು, ಪುರುಷಃ=ಪುರುಷನು, ಕಾಲಃ= ಕಾಲವು, ಇತ್ಯೇತೇ ಚ ಸಮಸ್ತಶಃ=ಇದುಮೊದಲಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಈಶಾಧೀನವಿಶೇಷೇಣೈವ= ಈಶ್ವರಾಧೀನವಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ (ಅಭೂತ್ಪಾಭವನದಿಂಞ ಅಲ್ಲ.) ಜನ್ಯಾಃ ಇತಿ=ಹುಟ್ಟಿದವು ಗಳೆಂದೇ, ಶಬ್ದಿತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. (ಕಾಲಕ್ರಮದರೂ ಅಭೂತ್ಪಾಭವನರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಿದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಕಾಲಪ್ರವಾಹ ಏವ ಏವ=ಕಾಲಪ್ರವಾಹವೆಂದೇ, ನಿತ್ಯಃ=ನಿತ್ಯವು, ವಿಶೇಷ ವಾನ್ = ಕ್ಷಣಲವಾದಿರೂಪವಾದುದು, ನ ತು ನಿತ್ಯಃ=ನಿತ್ಯನಲ್ಲ. || ೧೫ || ೧೬ || ೧೭ ||

ಮೊದಲು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಈಶ್ವರಾಧೀನವಿಶೇಷವಾಸ್ತಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಎಂತಹ ವಿಶೇಷವಾಸ್ತಿಯು ಎಂದರೆ— ಪ್ರಕೃತಿ ಮೊದಲಾದ ಮೂರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಗೆ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷವಾಸ್ತಿಯನ್ನು ವಿಶೇಷಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಪುರುಷಾವ್ಯಕ್ತಕಾಲಾನಾಂ ರಮೇವೈಕಾಭಿಮಾನಿನೀ |
 ಸಿಸ್ತುಕ್ತವಿಶೇಷಂ ತತ್ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಧಗವದಿಚ್ಛಯಾ || ೧೮ ||
 ಪ್ರಾಪ್ತೈವ ಸೃಷ್ಟೇತ್ಯಾದಿತಾ ಪ್ರಧಾನಂ ವಿಕೃತೇರಪಿ |
 ಪುಮಾಂಸೋ ದೇಹಸಂಬಂಧಾತ್ಸೃಷ್ಟಿಮಂತ ಇತಿೀರಿತಾಃ || ೧೯ ||

ಅ || (ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಶಿಯಿಂದ) ಪುರುಷಾವ್ಯಕ್ತಕಾಲಾನಾಂ=ಪುರುಷ ಪ್ರಕೃತಿ ಕಾಲಗಳಿಗೆ, ರಮೈವೇಕಾ = ಲಕ್ಷ್ಯೆಯೊಬ್ಬಳೇ, ಅಭಿಮಾನಿನೀ = ಅಭಿಮಾನಿಯಳು. ತತ್= ಆದಕಾರಣದ್ದೆಶಿಯಿಂದ, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಭಗವದಿಚ್ಛಯಾ=ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಸಿಸ್ತುಕ್ತವಿಶೇಷಂ=ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿಚ್ಛಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ತೈವ=ಹೊಂದಿದವಳೇ, ಸೃಷ್ಟಾಃ= ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟವಳು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉದಿತಾ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಳೆ. (ಎನಾಯಕಾದಿ ಭೂತಾಕಾಶಾ ದ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಂತೆ ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾರಳು.) (ಜಡಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವರಾ ಧೀನ ವಿಶೇಷವಾಸ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರಧಾನಮಪಿ=ಪ್ರಧಾನವೂಕೂಡ, ವಿಕೃತೇಃ= ಈಶ್ವರಾಧೀನ ಏಕಾರರೂಪ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿರೋಣದರದ್ದೆಶಿಯಿಂದ, 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟತು ಎಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ('ವಿಕಾರೋವ್ಯಕ್ತಜನ್ಮಹಿ' ಎಂದುಕ್ತ ವಾಗಿದೆ.) (ಜೀವರಿಗೆ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷವಾಸ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಪುಮಾಂಸಃ= ಪುರುಷರು, ದೇಹಸಂಬಂಧಾತ್ = ಶರೀರಸಂಬಂಧದಿಂದ, ಸೃಷ್ಟಿಮಂತ ಇತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವ ರೆಂದು, ಕರಿತಾಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. (ಕಾಲಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಹಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು.

ಮಹದಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಚಯಾವಾಪ್ತಿಯು.) || ೧೮ || ೧೯ || ಸೂ. ೧ || ೨ || ೩ || ೪ || ೫ || ೬ || ೭ || ೮ || ೯ || ೧೦ || ೧೧ || ೧೨ || ೧೩ || ೧೪ || ೧೫ || ೧೬ || ೧೭ || ೧೮ || ೧೯ || ೨೦ || ೨೧ || ೨೨ || ೨೩ || ೨೪ || ೨೫ || ೨೬ || ೨೭ || ೨೮ || ೨೯ || ೩೦ || ೩೧ || ೩೨ || ೩೩ || ೩೪ || ೩೫ || ೩೬ || ೩೭ || ೩೮ || ೩೯ || ೪೦ || ೪೧ || ೪೨ || ೪೩ || ೪೪ || ೪೫ || ೪೬ || ೪೭ || ೪೮ || ೪೯ || ೫೦ || ೫೧ || ೫೨ || ೫೩ || ೫೪ || ೫೫ || ೫೬ || ೫೭ || ೫೮ || ೫೯ || ೬೦ || ೬೧ || ೬೨ || ೬೩ || ೬೪ || ೬೫ || ೬೬ || ೬೭ || ೬೮ || ೬೯ || ೭೦ || ೭೧ || ೭೨ || ೭೩ || ೭೪ || ೭೫ || ೭೬ || ೭೭ || ೭೮ || ೭೯ || ೮೦ || ೮೧ || ೮೨ || ೮೩ || ೮೪ || ೮೫ || ೮೬ || ೮೭ || ೮೮ || ೮೯ || ೯೦ || ೯೧ || ೯೨ || ೯೩ || ೯೪ || ೯೫ || ೯೬ || ೯೭ || ೯೮ || ೯೯ || ೧೦೦ ||

ವಿಯದಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು

ಮಾತರಿಶ್ವಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಏತೇನ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೮ ||

ಮುಖ್ಯವಾಯವು 'ಅಶ್ವತೇಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಸಮುದಾಯದಿಂದ ಗೌಣಾನುತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಅತಿತಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದಿ ವಿಷಯಕಗಳಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿ-ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಏಕೋಧವು ಪರಿಹೃತವಾಗಿದೆ. ಈಗ 'ತೇಜೋಽಬಿನ್ನಾನ್ಯಾಕಾಶ ಇತಿ ತಾನ್ಯನಿತ್ಯಾನಿ ವಾಯುರ್ವಾಸು ನಿತ್ಯಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ನಿತ್ಯತ್ವ, ಅನಿತ್ಯತ್ವವುಳ್ಳ ಆಕಾಶವನ್ನೂ ಅನಿತ್ಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ವಾಯುಏಕೇನೇ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶದೇವತೆಯಾದ ಏನಾಯಕನಂತೆ ವಾಯುದೇವತೆಗೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ನಿತ್ಯತ್ವವು ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು. ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದುದೇ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು. ಹೀಗೆ ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಬಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯವಸ್ಥಾತಿರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಎಂತದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು? ಯಾವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಅಧಿಕಾಶಂಕಾ ಪರಿಹಾರವು ಆಗುವುದು ಎಂದರೆ— ಅ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ—

- ಮೂ || ಏನಂ ಶ್ರುತಯಾಕಾಲೇಽಪಿ ಪ್ರತಿಭಾತಪರಾವರಃ |
- ಮುಖ್ಯವಾಯುರ್ನಿತ್ಯಸಮಃ ಶರೀರೋತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣಾತ್ || ೨೦ ||
- ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷೇಣ ಜನಿಮಾನೇವ ಶಬ್ದಿತಃ |
- ನೈವ ಕಿಂಚಿತ್ತತೋ ಜನ್ಮವರ್ಜಿತಂ ಪರಮಾದ್ಯತೇ || ೨೧ ||
- ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷಪ್ತೇ ಜನ್ಮನಃ ಸ್ಥೂಲತಾಭವಃ |
- ಪೂರ್ವಶಬ್ದವಿಲೋಪಶ್ಚ ಯದಿ ಜನ್ಮೇತಿ ಕೀರ್ತಕೇ || ೨೨ ||
- ರಮಾಯಾ ನೈವ ಜನ್ಮಾಸ್ತಿ ಚೈತನ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಕೇವಲಂ |
- ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಚ ವೇದಸ್ಯ ವೇದಸ್ಯಾಪೀಶ್ವರೇಚ್ಛಯಾ || ೨೩ ||
- ವ್ಯಕ್ತಿನಾಮ ವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪದ್ಧಶತೈವ ಹಿ |
- ಉತ್ಪತ್ತಿರತ್ರ ಕಥಿತಾ [ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ಪರಾತ್ಮನಃ] || ೨೪ ||

|| ಸೂ. ೮ || ಅಧಿ. ೨ ||

ಅ || ಏನಂ=ಹೇಗೆ ಆಕಾಶವು ಅನಾದಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಭಾತಪರಾವರಃ=ಶರೀರವಿಲ್ಲವಾದರೂ ನವನವೋನ್ಮೇಷಶಾಲಿಯಾದ

ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ ವಿಸಯಾಕೃತವಾದ ಅತೀತಾನಾಗತಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ. ಮುಖ್ಯವಾಯುಃ=ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು, ನಿತ್ಯಸಮಾಃ=ನಿತ್ಯಸಮನೆಂದು, ಶಬ್ದತಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಶರೀರೋತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣಾತ್=ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷಣ ಏವ=ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ, ಜನಿಮಾನ್=ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು, ಶಬ್ದತಃ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. (ಮುಖ್ಯವಾಯುಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಭೂತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂತ್ರವು ಭೂತವಾಯುವಿಸ ಯಕವಲ್ಲವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಸ್ವರೂಪಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪ್ರತಿಭಾದಿಂದಂಟಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶದೇವತೆಗಿಂತ ವಿಶೇಷವು ಕೂಡುತ್ತದೆ.) (ಈ ವ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷವಾಪ್ತಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಅಭೂತ್ವಾಭವನವಲ್ಲ, ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದನ್ನು ಯುಕ್ತಾಂತರದಿಂದ ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ವಸಂತಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ತತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಪರಮಾತ್=ಶ್ರೀಹರಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಋತೇ=ಹೊರತು, ಜನ್ಯವರ್ಜಿತಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕಿಂಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದೂ, ನೈವ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಇದಾದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದೆಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ ಎನ್ನುವುದು, ಜನ್ಯತಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ, ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷತ್ವೇ = ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷ ಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಆಂಗೀಕರಿಸಿದರೇನೇ, (ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭೂತ್ವಾಭವನರೂಪತ್ವವನ್ನು ಆಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು.) (ಹಾಗಾದರೆ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭೂತ್ವಾಭವನವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷವಾಪ್ತಿಯೇ ಜನ್ಯತಬ್ಧಾರ್ಥವಾಗಲಿ ಬೇರೆಕಡೆ ಅಭೂತ್ವಾಭವನವನ್ನೇ ಆಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವು? ಬಾಧಕಭಾವಾಭಾವಗಳಿಂದ ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವದ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ) ಸ್ಥೂಲತಾಭವಃ = ಉಪಪಾದನ ಧರ್ಮಗೆ ಧರ್ಮಾಂತರ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವರಿವರ್ತನವು, ಪೂರ್ವಶಬ್ದವಿಲೋಪಶ್ಚ = ಪೂರ್ವಶಬ್ದನಿವೃತ್ತಿ ಯಾಗಿ ಶಬ್ದಾಂತರವೃತ್ತಿಯೂ ಕೂಡ, ಜನ್ಯೇತಿ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು, ಯದಿ=ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಕೇರ್ತೃತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, (ಹಾಗಾದರೆ) ರಮಾಯಾಃ=ಲಕ್ಷೀದೇವಿಗೂ, ಕೇವಲಂ ಚೈತನ ಸ್ಯಾಪಿ=ಜೀವಚೈತನ್ಯಕ್ಕೂ, ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ = ಪ್ರಕೃತಿಗೂ, ವೇದಸ್ಯ ಚ=ವೇದಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಜನ್ಯ=ಇಂತಹ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ನೈವಾಪ್ತಿ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (ಆದಕಾರಣ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಹೊರತು ಸರ್ವವೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ತಥಾಚ 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' ಇತ್ಯಾಧಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನಿಯು, 'ಆತ್ಮಾ ನಾ' ಇತ್ಯಾಧಿ ಶಬ್ದವಿರೋಧವೂ, ವಿಭಕ್ತತ್ವಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವೂ ಬರುವುದು.) (ಹಾಗಾದರೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಎಂತಹ ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಯಾವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಬಾರದೆ ಹೋದಾವು ಎಂದರೆ—) ವೇದಸ್ಯಾಪಿ=ವೇದಕ್ಕಾದರೂ, ಈಶ್ವರೇಚ್ಛಯಾ = ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ವ್ಯಕ್ತಿರ್ನಾಮ= ವ್ಯಕ್ತಿಯೆನ್ನುವ, ವಿಶೇಷಃ=ವಿಶೇಷವು, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ. ಅಂದರೆ ನಿಯತವಿಶಿಷ್ಟಾನುಪೂರ್ವಿಕವಾಗಿ ಅರ್ಥಬೋಧಕತ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅವಿಭಾವವು ವ್ಯಕ್ತಿಯು.) (ಮಹದಾದಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿವ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನ್ಯಾದ್ಯನಿಸ್ತಾರವು ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ತದ್ವಶತ್ವೇವ=ಭಗವದಧೀನತ್ವ ವಿಶೇಷಲಾಭನೇ, ಅತ್ರ=ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಉತ್ಪತ್ತಿಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು, ಕಥಿತಾ=ಹೇಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || 'ಏಷ ಚೇತನಯಾ ಯುಕ್ತೋ ಜೀವಃ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ' ಇತ್ಯಾಧಿ ವಚನದ್ಶೆಯಿಂದ ಜೀವಶಬ್ದವು ಭೂತಾದಿ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಂತಹ

ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದಕಾರಣ 'ಕೇವಲಂ ಚೈತನ್ಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ಕ್ಷೇರವು ದಧಿಯಾಯಿತು ಎನ್ನುವುದರಂತೆ ಈ ದ್ರವ್ಯವು ರಮಾದಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ 'ದ್ವಾವೇತಾ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಾ ನಿತ್ಯಾ ಸರ್ವಗತಾ' 'ಅಜೋನಿತ್ಯಃ' ಅಜಾ ಮೇಕಾಂ 'ಯಾವದ್ವೈಹ್ಮನಿಸ್ಥಿತಂ ತಾವತೀ ನಾಕ್' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಅನಾದಿತ್ಯನೇ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾ ರಾಂ ಶ —

ಸ. ರ. ವಿ—(1) 'ತೇಜೋಬನ್ನಾನ್ಯಾಕಾಶ ಇತಿ ತಾನ್ಯನಿತ್ಯಾನಿ ವಾಯುವಾಽವ ನಿತ್ಯಃ ಸೈಷಾನಾಸ್ತಮಿತಾ ದೇವತಾ ಯದ್ವಾಯುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಸ್ತೃತವ್ಯತ್ಯನಿಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ— 'ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ದೇಹಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷೋತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂವ ವಿಸ್ತೃತವಿಂದು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ನಿತ್ಯತ್ವವಚನವಾದರೂ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಿನಶ್ವಜ್ಞಾನನಿವಸಯಕವಾದುದು. ರಮೇಶಂತೆ ಅವರಾಧೀನತ್ವದಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಇಬ್ಬರಿಗೆ ಪರಮೈತ್ಯಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಈಶ್ವರವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಎಲ್ಲವೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೇ. ಉತ್ಪತ್ತಿರೂಪಿತವಾದುದು ಅಲ್ಲ. (2) ಮೊದಲು ಸೂಕ್ತರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ಸ್ಥೂಲರೂಪತ್ವಾಪತ್ತಿರೂಪವಾದುದು, ಮೊದಲಿನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂಜ್ಞಾಂತರಲಾಭರೂಪವಾದುದೂ ಯಾವುದು ಉತ್ಪತ್ತಿಯೋ ಅದು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೇನೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀತತ್ತ್ವ, ಜೀವತತ್ತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ ಏಕೇಷವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಜನ್ಮವು ಏವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ || ೨೦ || ೨೧ || ೨೨ || ೨೩ || ೨೪ || || ಸೂ. ೮ || ಅಧಿ. ೨ ||

ಮಾತರಿಶ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಸಂಭವಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಅಸಂಭವಸ್ತು ಸತೋಽನುಪಪತ್ತೇಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೯ ||

ಸಚ್ಚಿದ್ವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯೇ, ಏಕೆಂದರೆ ಅಸತ್ತಿನದ್ದೆತೆಯಿಂದ ಸತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡಲಾರದು.

ಸರ್ವಥಾ ಅಸಂಭಾವ್ಯಮಾನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಆಕಾಶ ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ 'ಸದಜಾಯತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿರಲಿ ಎಂದು ಶಂಕೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪತಃ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪರಾಧೀನವಿಶೇಷವಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಕಾಶ-ವಾಯುಗಳಂತೆಯೇ ಕೂಡಬಹುದೆನ್ನುವ ಅಶಂಕೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಅಧಿಕರಣವು ಆರಬ್ಬವಾಗಿದೆ. ಇದಾದರೂ

ಅಯುಕ್ತದಂತೆಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. 'ಅಸಂಭವಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿದ್ದು. ಅನುತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರವನ್ನು ಪರರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತು ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ವಥಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಅಯುಕ್ತವೇ. (3) ಹಾಗಾದರೆ 'ಅನುಪಪತ್ತೇಃ' ಎಂದು ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇತುವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ— ಇದು ಕಾರಣ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಸ್ತೇಧಮಾಡಿದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾಃಃ ಉತ್ಪತ್ಯಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪ್ರಸಕ್ತ ಕಾರಣವನ್ನು ನಿರಾಸಮಾಡಿದರಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾವ ಕಾರಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನುಪಪತ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ಉತ್ಪತ್ಯಭಾವಸಾಧಕವಾದ ಕಾರಣಾಭಾವರೂಪ ಹೇತುವೇ ಸಿದ್ಧವಾದರೂ 'ಅನುಪಪತ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವ ಹೇತುವನ್ನು ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಡುತ್ತಾ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಉತ್ಪತ್ತಿರತ್ರ ಕಥಿತಾ] ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ಪರಾತ್ಮನಃ |

ನೈವೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಕಥಮಸಿ ನ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ತತೋಽಪರಂ || ೨೫ ||

ಅ || ಪರಾತ್ಮನಃ=ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್=ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಕಥಮಸಿ= ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷವಾಸ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಉತ್ಪತ್ತಿಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ನೈವ=ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. (ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಯಾವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ೧ ಸ್ವತಂತ್ರವೆನಿಸುವೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ೨ ಅಥವಾ ಬೇರೊಂದು ಸ್ವತಂತ್ರವೆನಿಸುವೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೧ನೇದ್ದು ಕೂಡಲಾರದು. ನಿಯಾಮಕವರಂಪರಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನನಸ್ಥಾ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ನಿಯಾಮಕನಿಗೂ ನಿಯಮ್ಯಚೇತನದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿರೋಧದಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ-ನಿಯಾಮಕ ಭಾವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರವೆನಿಸುವು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ೨ನೇ ದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತತಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ಅಪರಂ = ಮತ್ತೊಂದು, ಸ್ವತಂತ್ರಂ= ಸ್ವತಂತ್ರವಾದುದು, ನ=ಇಲ್ಲ. ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ವೆನಿಸುವೆ ನಾವು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ || ೨೫ || ಸೂ. ೯ || ಅಧಿ. ೩ ||

ಅಸಂಭವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ತೇಜೋಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ತೇಜೋತಸ್ತಥಾ ಹ್ಯಾಹ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೦ ||

ಆಕಾಶಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ತೇಜಸ್ಸೂ ಕೂಡ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. 'ತತ್ತೇ ಜೋಽಸ್ಯ ಷತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಹಾಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ || ಸೂ. ೧೦ || ಅಧಿ. ೪ ||

ತೇಜೋಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಬಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಆಪಃ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೧ ||

ಜಲಗಳೂ ಕೂಡ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲ. ‘ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದ ಮಗ್ರ್ಯ ಆಸೀತ್ ತದಪೋಃಸೃಜತ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಹಾಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. || ಸೂ. ೧೧ ||
|| ಅಧಿ. ೫ ||

ಅಬಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ಪೃಥಿವ್ಯಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಪೃಥಿವ್ಯಧಿಕಾರರೂಪಶಬ್ದಾಂತರಾದಿಭ್ಯಃ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೨ ||

‘ತತ್ತೇಜೋಽಸೃಜತ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಭೂತಪ್ರಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂ ತದನ್ನಸ್ಯ’ ಎಂದು ಕಾಷ್ಠ್ಯಾರೂಪವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ‘ಪೃಥಿವೀ ವಾ ಅನ್ನಂ’ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಾಂತರವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ‘ವೇದೋ ನಾಪ್ರಮಾಣಂ ಅಪ್ಪರೂಪೇಯತ್ವಾತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಯುಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ಪೃಥಿವಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನವಲ್ಲ || ಸೂ. ೧೨ || ಅಧಿ. ೬ ||

ಪೃಥಿವ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ತದಭಿಧ್ಯಾನಾಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ತದಭಿಧ್ಯಾನಾದೇವ ತು ತಲ್ಲಿಂಗಾತ್ಮಃ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೩ ||

‘ತಸ್ಯಾಭಿಧ್ಯಾನಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನಾದಿಬಂಧಸಂಜಿಹೀರ್ಷಾರೂಪವೇ ಆದ ಸಾದಿಜಗತ್ತಂಹತ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಲಿಂಗದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸಂಹಾರಕನು, ರುದ್ರನಲ್ಲ. ಅನಾದಿಯಾದ ಬಂಧಕ್ಕೂ ನಾಶಕನು ವಿಷ್ಣುವೇ, ಸಾದಿಯಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಾಶಕನೆನ್ನುವುದು ಸುತರಾಂ ಸಿದ್ಧವು. ‘ಯಮುಪ್ಯೇತಿ ಭುವನಂ ಸಾಂಪರಾಯೇ’ ‘ಇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಪಷ್ಟಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಾದಿಯಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಂಹಾರಕನು ವಿಷ್ಣುವೇ || ಸೂ. || ೧೩ || ಅಧಿ. ೭ ||

ತದಭಿಧ್ಯಾನಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ವಿಪರ್ಯಯಾಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ವಿಪರ್ಯಯೇಣ ತು ಕ್ರಮೋಽತ ಉಪಪದ್ಯತೇ ಚ ಓಂ ”

|| ಸೂ. ೧೪ ||

‘ಕ್ರಮಾದ್ಯದ್ಯತೇ ಕ್ರಮಾದ್ವಿಲೀಯತೇ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕ್ರಮವಾದರೂ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮದಿಂದ ವಿಪರೀತವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಭಾಲ್ಪವೇಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಕ್ರಮಾದ್ಯದ್ಯತೇ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವೋತ್ತಮನಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮಕ್ಕಿಂತ ಲಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ವೈಪರೀತ್ಯವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂ. || ೧೪ || ಅಧಿ. || ೮ ||

ವಿಪರ್ಯಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು

— ೦೦ —

ಅಂತರಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಅಂತರಾ ವಿಜ್ಞಾನಮನಸೀ ಕ್ರಮೇಣ ತಲ್ಲಿಂಗಾದಿತಿ
ಚೇನ್ನಾವಿಶೇಷಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೫ ||

ವಿಜ್ಞಾನತತ್ತ್ವ ಮನಸ್ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಹೊರತು ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಇತರ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಲಯವು, ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಮನಸಶ್ಚ ವಿಜ್ಞಾನಂ’ ‘ಯಚ್ಚೇದ್ವಾಜಮನಸೀ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತದ್ಯಚ್ಚೇಜ್ಞಾನಾ ನ ಅತ್ಮನಿ’ ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮದಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನ ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯಸಾಧಕವಾದ ಲಿಂಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ಎಂದರೆ - ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಿಜ್ಞಾನ ಮನಸ್ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಲಯವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಏಕೇಪಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ‘ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮಾದ್ವಿಲೀಯಶ್ಚ’ ಎಂದು ಏಕೇಪಪ್ರಮಾಣವೂ ಇದೆ.

“ಓಂ ಚರಾಚರನ್ಯಸಾಶ್ರಯಸ್ತು ಸ್ಯಾತ್ಪದ್ಯಪದೇಶೋ
ಭಾಕ್ತಸ್ತದ್ಭಾವಭಾವಿತ್ವಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೬ ||

ಮನೋರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವೂ ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ಚಂಚಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚರವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ತತ್ತ್ವವೂ ವಿಜ್ಞಾನತತ್ತ್ವವೂ ಕೂಡ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಚರವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕರ ವಿಸಯಕವಾಗಿ ತೋರಿದಾಗ್ಯೂ ‘ಮನಸಶ್ಚ ವಿಜ್ಞಾನಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತವ್ಯವಹಾರವು ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶವಾದ ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನ, ಮನಸ್ಸು ಏತದ್ವಿಸಯಕವೇ ಆಗಿದೆ, ಮನಸ್ತತ್ತ್ವಾದಿ ವಿಸಯಕವಲ್ಲ. ಸ್ಥಾನರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವಸಮ್ಭವಿಸಯಕವಾಗಿ ಆಲೋಚನದಿಂದ ವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ. || ಸೂ. || ೧೫ || ೧೬ || ಅಧಿ. || ೯ ||

ಅಂತರಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ನಾತ್ಮಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ನಾತ್ಮಾಶ್ರುತೇರ್ನಿತ್ಯತ್ವಾಚ್ಚ ತಾಭ್ಯಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೭ ||

ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ದೇಹನಾಶಾಖ್ಯೆ ಲಯವುಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಯವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸರ್ವಂ ವಿಲಾಪ್ಯಾಂತಸ್ತಮುಸಿ ನಿಲೀನಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಚ್ಛಾದಿತತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ತುಚ್ಛೇನಾಭ್ಯಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀತ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದು. ಅಂದರೆ- 'ನಾಸದಾಸೀತ್' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾದಕ್ಕೂ ಲಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, 'ತಮ ಅಸೀತ್' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಚ್ಛಾದಿತತ್ವವನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿಯಿದೆ. 'ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಸ ನಿತ್ಯೋ ನಿರ್ಗುಣಃ ಸ ನಿತ್ಯೋ ವಿಭುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಆತ್ಮನ ದೇಹಕ್ಕೂ ನಿತ್ಯತ್ವವೇ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. || ಸೂ. ೧೭ || ಅಧಿ. ೧೦ ||

ನಾತ್ಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಜ್ಞಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಜ್ಞೋತ ಏವ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೮ ||

ಜೀವನೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. 'ತೇವಾ ಏತೇ ಚಿದಾತ್ಮಾನೋ ವ್ಯುಚ್ಚರಂತಿ ಅನಿಷ್ಠಾ ಏವೋತ್ಪದ್ಯಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೇ.

“ಓಂ ಯುಕ್ತೇಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೯ ||

ನಿತ್ಯನಾದಾಗ್ಯೂ ಜೀವನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ನಿತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೂ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷದೇಹಾದ್ಯಪಾಧಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ಸೂ. ೧೮ || ೧೯ || ಅಧಿ. ೧೧ ||

ಜ್ಞಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಉತ್ಕ್ರಾಂತ್ಯಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿಗತ್ಯಾಗತೀನಾಂ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೦ ||

ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಗಮನಾಗಮನಾದಿಗಳು ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನು ಅಣುವೇ, ವ್ಯಾಪಕನಲ್ಲ.

“ಓಂ ಸ್ವಾತ್ಮನಾ ಚೋತ್ತರಯೋಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೧ ||

ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಜೀವನಿಗೆ ಉತ್ಕ್ರಮಣಾದಿಗಳು. ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಲ. 'ಪರೇಣೇವಂ ಗರ್ಭಮನುಪ್ರವಿಶತಿ ಏವ ಹ್ಯೇನಂ ಜೀವಮುಭಿಜೀವಯತಿ' ಎನ್ನುವ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದರಿಂದ,

“ಓಂ ನಾಣುರತಚ್ಛ್ಪ್ರತೇರಿತಿ ಚೇನ್ನೇತರಾಧಿಕಾರಾತ್ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೨೨ ||

ಜೀವನು ಅಣುವಲ್ಲ. ಅಣುತ್ವವಿರುದ್ಧವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕ 'ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಹ್ಯಾತ್ಮಾನಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆ ಶ್ರುತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾಗಿದೆ. 'ಸ ಆತ್ಮೇದಂ ಸೃಜತಿ' ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರನಾತ್ಮ ಪ್ರತಿಸಾದಕವಾಗಿದೆ.

“ಓಂ ಸ್ವಶಬ್ದೋನ್ಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೩ ||

ಆತ್ಮಶಬ್ದ ಅಪರಿಮಿತತ್ವರೂಪ ಲಿಂಗಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರುತಿಯು ಈಶ್ವರನ ಪರವು. ಕೇವಲ ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಅಲ್ಲ. 'ಏಷೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾಭ್ಯದ್ಗತೋ ಮಾನಶಕ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯ ಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ.

“ಓಂ ಅವಿರೋಧಶ್ಚಂದನವತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೨೪ ||

ಜೀವನಿಗೆ ಅಣುತ್ವವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಹರಿಚಂದನ ಬಿಂದುವಂತೆ. ಅಂದರೆ— ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಹರಿಚಂದನ ಬಿಂದುವಿಗೆ ತನ್ನ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಶರೀರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನಿಗೂ ತನ್ನ ಅಂಶಗಳಿಂದ ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವೇ.

“ಓಂ ಅವಸ್ಥಿತಿನೈಶೇಷ್ಯಾದಿತಿ

ಚೇನ್ನಾಭ್ಯುಪಗಮಾದ್ಧೃದಿ ಹಿ ಓಂ” || ಸೂ || ೨೫ ||

ಚಂದನ ಬಿಂದುವಿಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಚೆನ್ನಾಗಿರಲು ಕೆಲವುಕಡೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥಿತಿನೈಶೇಷ ವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಕೂಡಿದರೂ ಜೀವನಿಗೆ ಅದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ—ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಹೃದಿ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಜೀವನಿಗೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯಕ್ ಅನ್ಯತ್ರ ಅಸಮ್ಯಕ್ ಅವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರಿಂದ ವೈಷಮ್ಯವು ಇಲ್ಲ.

“ಓಂ ಗುಣಾದ್ವ್ಯಾಲೋಕನತ್ ಓಂ” || ಸೂ || ೨೬ ||

ಅಣುವಾದಾಗ್ಯೂ ಜೀವನಿಗೆ ಚಿದ್ಗುಣದಿಂದ ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ದೀಪದಂತೆಯೇ ಕೂಡು ತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ—ದೀಪಾದಿಗಳು ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ದೀಪಿಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇಕಡೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಕಾಶ ಗುಣದಿಂದ ಹೇಗೆ ವಾಪ್ತಗಳಾಗಿವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನೂ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನಾದಾಗ್ಯೂ ಚಿದ್ಗುಣದಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇದ್ದಾನೆ. || ಸೂ || ೨೦ ||

|| ೨೧ || ೨೨ || ೨೩ || ೨೪ || ೨೫ || ೨೬ || ಅಧಿ. || ೧೨ ||

ಉತ್ಕ್ರಾಂತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು—

ವ್ಯತಿರೇಕಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ವ್ಯತಿರೇಕೋ ಗಂಧವತ್ತಥಾ ಚ ದರ್ಶಯತಿ ಓಂ”

|| ಸೂ. ೨೭ ||

ಅಣುವಾದಾಗ್ಯೂ ಜೀವನಿಗೆ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಭೇದವದೆ. ಪುಸ್ತದೇಶಿಯಿಂದ ಗಂಧಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅಂಶಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗವಿದ್ದಂತೆಯೇ. ಅಂತೂ 'ಸ ಪಂಚಧಾ ಸ ಸಪ್ತಧಾ ದಶಧಾ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತವಾದ ಬಹುರೂಪತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ಅಭೈಕ ಏವ ಸನ್ ಗಂಧ ವದ್ಯುತಿರಿಚ್ಯತೇ ಅಭೈಕೀ ಭವತಿ ಅಥ ಬಹ್ವೀ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ 'ಅಚಿಂತ್ಯ ಯೇಶಶಕ್ತ್ಯೈವ' ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಹಾಗೆ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಅನೇಕತ್ವವನ್ನುಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಅನೇಕತ್ವಕ್ಕೆ 'ಅವಿರೋಧಶ್ಚಂದನವತ್' ಎಂದುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಪಾದಕತ್ವರೂಪ ಸಂಗತಿಯಿದ್ದರೂ 'ಅಸಂಭವಸ್ತು ಸತೋಽನುಪಪತ್ತೇಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವಸ್ವಾತ್ಮತ್ವೋಪಪಾದಕತ್ವದಿಂದಲೂ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಚ್ಛೇದ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಜೀವಸ್ಯ ವಿಭಾಗಂ ಬಹುದಾ ಹರಿಃ |

ಕೃತ್ವಾ ಭೋಗಾನ್ವದಾಯೈವ ಚೈಕಮಾಪಾದಯೇತ್ಪುನಃ ||

ಅತ ಈಶವಶಂ ಸರ್ವಂ ಚೇತನಾಚೇತನಂ ಜಗತ್ || ೨೬ ||

ಅವಿಭಾಗಂ ವಿಭಾಗಾಯ ಯದಾ ನಯತಿ ಕೇಶವಃ |

ಕಿಮಶಕ್ಯಂ ಪರೇಶಸ್ಯ ತದೇತಿ ಹ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || ೨೭ ||

ಅ || ಹರಿಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಚ್ಛೇದ್ಯಸ್ಯಾಪಿ = ಭೇದ್ಯನಾಗದೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಜೀವಸ್ಯ = ಜೀವನಿಗೆ, ಬಹುದಾ = ಅನೇಕಸ್ವಕಾರ, ವಿಭಾಗಂ = ವಿಭಾಗವನ್ನು, ಕೃತ್ವಾ = ಮಾಡಿ, ಭೋಗಾನ್ಶ್ಚ = ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ, ಪ್ರದಾಯ = ಕೊಟ್ಟು, ಪುನಃ = ಮತ್ತೆ, ಐಕ್ಯಮೇವ = ಏಕರೂಪತ್ವವನ್ನೇ, ಆಪಾದಯೇತ್ = ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವನು. ಅತಃ = ಆದಕಾರಣ, ಚೇತನಾ ಚೇತನಂ = ಚಂಚಲಾತ್ಮಕವಾದ, ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ = ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು, ಈಶವಶಂ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನವೇ. (ತಥಾಚ ಅಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು) (ಹಾಗಾದರೆ ಇತರರಿಂದ ಭೇದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಜೀವನ ಅಂಶವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಆ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಭೋಗಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪುನಃ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಏಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ಆ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇರಲಿ. ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ) ಕೇಶವಃ = ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಯದಾ = ಯಾವಾಗ, ಅವಿಭಾಗಂ = ವಿಭಾಗಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾದುದನ್ನು, ವಿಭಾಗಾಯ = ವಿಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ, ನಯತಿ = ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೋ, ತದಾ = ಆಗ, ಪರೇಶಸ್ಯ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ಅಶಕ್ಯಂ = ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು, ಕಿಂ = ಯಾವುದೆ? ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಶಿಯಿಂದ, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಅಭಿಧೀಯತೇ = ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆದಕಾರಣ, ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಹೇಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅದ್ಭುತಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಅಂತಹ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರ್ಯಶಕ್ತಿಯೂ ಸಂಭಾವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಅತ್ಯಂತಾಘಟವಾದುದನ್ನು ಕೂಡಿಸತಕ್ಕ ಜಗನ್ನಾಥನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿ ಸಂಭಾವನೆಯು ಯುಕ್ತವೇ. (2) ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಅನೇಕತ್ವವತ್ತಿ ಮಾತ್ರವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮಾಧೀನತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸರ್ವೈಶಕ್ತಿಯವು ಹೇಗೆ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ— 'ತಂ ಯಥಾ

ಯಥೇಶ್ವರಃ ಶ್ರುಕುರುತೇ ತಥಾ ತಥಾ ಭವತಿ | ಸೋಽಚಿಂತ್ಯಃ ಪರಮೋ ಗರೀ
ಯಾನ್ ಅಚಿಂತ್ಯಯೇಶತಕ್ತ್ಯೈವ ಹ್ಯೇಕೋಽನಯವವರ್ಷತಃ | ಆತ್ಮಾನಂ
ಬಹುಧಾ ಕೃತ್ವಾ ಕ್ರೀಡತೇ ಯೋಗಸಂಪದಾ' || ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರೋಪಾತಗಳಾದ ಶ್ರುತಿ
ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.
ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ್ಥತ್ವವು ಅವಶ್ಯಕವು || ೨೬ || ೨೭ || ಸೂ. ೨೭ || ಅಧಿ ೧೩ ||

ವ್ಯತಿರೇಕಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ಪೃಥಗಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಪೃಥಗುಪದೇಶಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. || ೨೨ ||

ಜೀವನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೇ, ಅಭಿನ್ನನಲ್ಲ. ‘ಭಿನ್ನೋ ಚಿಂತ್ಯಃ ಪರಮೋ
ಜೀವಸಂಘಾತ್’ ‘ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ.

ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಆತ್ಮಂತಿಕ ಭೇದವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡು
ತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿಂಹಕ್ಕೂ, ದೇವದತ್ತನಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು
ನಿಶ್ಚಿಸಿಕೊಂಡವನಿಗೆ ‘ಸಿಂಹೋ ದೇವದತ್ತಃ’ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಶ್ರವಣವಾದಾಗ್ಯೂ ಸಿಂಹದೇವದತ್ತ
ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಇದು ಗೌಣಪ್ರಯೋಗವೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ‘ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ’ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ ವ್ಯತಿರೇಕೋ
ಗಂಧವತ್ ಎಂಬುವ ಪರ್ಯಂತ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ
ಪ್ರಮಾಣಬಲದಿಂದ ಉಪಸಾದಿಸಿದರಿಂದ ‘ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾದಿ’ ಅನಂತ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಜೀವ-
ಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶ್ರುತಿಗಳು ಗೌಣಾರ್ಥಗಳೇ
ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವು ಆಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಐಕ್ಯಪ್ರಾಪಕವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಧಿ
ಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಕೂಡದು, ಎಂದರೆ— ಅಧಿಕಾಶಂಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಪೂರ್ವ
ಪಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಏವಂ ಸ್ಥಿತೇಽಪಿ ಜೀವೈಶ್ಚಂ ಕೇಚಿದಾಹುಃ ಪರಾತ್ಮನಾ |
ತದ್ಯೋಽಹಮಿತಿಪೂರ್ವಾಭಿಃ ಶ್ರುತಿಭಿಶ್ಚಾನುಮಾಬಲಾತ್ |
ನ ತದ್ಯುಕ್ತಂ ಯತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪೃಥಗೇವಾಭಿಧೀಯತೇ || ೨೮ ||

ಅ || ಏವಂ ಸ್ಥಿತೇಽಪಿ = ಅತೀತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮ-ಪರ
ಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವು ನಿಶ್ಚಿತವಾದಾಗ್ಯೂ, ಕೇಚಿತ್ = ಕೆಲವರು, ತದ್ಯೋಽಹಮಿತಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಃ =
ತದ್ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಹಂ ಇದುಮೊದಲಾದ, ಶ್ರುತಿಭಿಶ್ಚ = ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದಲೂ,
ಅನುಮಾ ಬಲಾಚ್ಚ = ಅನುಮಾನದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ್ದೆಲೆಯಿಂದಲೂ, ಪರಮಾತ್ಮನಾ = ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ನಿಂದ, ಜೀವೈಶ್ಚಂ = ಜೀವರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು, ಆಹುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಲೆ
ಯಿಂದ, ವಿಷ್ಣುಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪೃಥಗೇವ = ಭಿನ್ನನೇ ಎಂದು, ಅಭಿಧೀಯತೇ = ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ
ಗಳಿಂದ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ತತ್ = ಆದಕಾರಣ, ತತ್ = ಜೀವನಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ,
ಐಕ್ಯವು, ಯುಕ್ತಂ ನ = ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ತಾ || (1) ಯದ್ಯಪಿ ಭೇದವು ಮೊದಲು ಸಮರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಜೀವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನನೇ. 'ತದ್ಯೋಹಂ ಸೋಽಸೌ ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ, 'ಅಹಂ ಹರಿಃ ಸರ್ವಮಿದಂ ಜನಾರ್ದನೋ ನಾನ್ಯತ್ತತಃ ಕಾರಣಕಾರ್ಯಜಾತಂ | ಈದೃಜ್ ಮನೋಯಸ್ಯ ನ ತಸ್ಯ ಭೂಯೋ ಭವೋದ್ಭವಾ ದ್ವಂದ್ವಗದಾ ಭವಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದಲೂ ಅಭೇದವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. (2) ಈ ಶ್ರುತಿಗಳೂ, ಸ್ಮೃತಿಗಳೂ ಗೌಣಾರ್ಥಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ಐಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಬಲವಾದ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಉಪನ್ಯಸ್ತಗಳಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾದರೂ ಅವಿದ್ಯಕವಾದ ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವಿಷಯಕವಾಗಿಯೂ ಕೊಡುತ್ತವೆ. 'ವಿಮತಃ ಭೇದಃ ಮಿಥ್ಯಾ ಭೇದತ್ವಾತ್ ಚಂದ್ರಭೇದವತ್' ಎಂದು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನವು. (೩) 'ಅಸ್ತಿನೈಸ್ಯ ಚ ತದ್ಯೋಗಂ ಶಾಸ್ತಿ' ಎಂದು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದೋಕ್ತಿಯು ಬಾಧಕವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು ಭೇದೋಕ್ತಿಗೆ ಅನಂತರ ಮುಕ್ತಿಯಿಷಯತ್ವವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಪರಮು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. 'ಯತ್ರತ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಮಾತ್ಮೈನಾಭೂತ' 'ವಿಭೇದಜನಕೇ ಜ್ಞಾನೇ ನಾಶಮಾತ್ಯಂತಿಕಂ ಗತೇ | ಆತ್ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಭೇದಮಸಂತಂ ಕಃ ಕರಿಷ್ಯತಿ | ಆವಿಮುಕ್ತೇಸ್ತು ಭೇದಃ ಸ್ಯಾಜ್ಜೀವಸ್ಯ ಪರಮಸ್ಯ ಚ | ತತಃ ಪರಂ ನ ಭೇದೋಸ್ತಿ ಭೇದಹೇತೋರಭಾವತಃ |' ಇದುಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿ, ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಪರಮು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವ-ಪರಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪೀಗೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣ ಆ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧಿಕರಣಾರಂಭವು ಯುಕ್ತವು. ಏವಂಚ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವೆಂದಾಶಂಕಾಬಂದರೆ— ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭಿನ್ನರೇ ಏಕೆಂದರೆ— ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜೀವನಿಂದಲೂ, ಜೀವನು ಎಷ್ಟು ವಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೇ. 'ಭಿನ್ನೋಚಿಂತ್ಯಃ ಪರನೋ ಜೀವಸಂಘಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ || ೮ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತ ಭೇದವಿಷಯಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಾತ್ಪ್ರಿಕಭೇದಪರಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ— ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತತ್ವಾವೇದಕತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವೆವು ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅಕಲ್ಪಿತ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಽಲೋಕ ಇತಿ ಮುಕ್ತೌ ಭೇದೋಽಭಿಧೀಯತೇ || ೨೯ ||
 ಏತಮಾನಂದಮಿತ್ಯನ್ಯಾಪರವಂ ಸಾಮ್ಯಮಿತ್ಯಸಿ |
 ಇದಂ ಜ್ಞಾನನಮುಪಾಶ್ರಿತ್ಯ ಮಮ ಸಾಧಮ್ಯಮಾಗತಾಃ || ೩೦ ||
 ಸರ್ಗೇಽಸಿ ನೋಸಜಾಯಂತೇ ಪ್ರಲಯೇ ನ ವ್ಯಥಂತಿ ಚ |
 ಉಪಸಂ ಪದ್ಯತೇ ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ವರೂಪೇಣಾಭಿ ಪದ್ಯತೇ || ೩೧ ||
 ತತ್ರ ಪರ್ಯಂತಿ ಜಕ್ಷಂಶ್ಚ ಕ್ರೀಡನ್ನಸಿ ಸದಾ ಸುಖೀ |
 ಆಚಕ್ಷ್ಮ ಮೇ ಪರಂ ನೋಕ್ಷಂ ಧೀರಾ ಯಂ ಪ್ರವದಂತಿ ತಂ || ೩೨ ||
 ಇತ್ಯುಕ್ತ ಅಹ ವಾಗ್ದೇವೀ ಪರಂ ನೋಕ್ಷಂ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ |
 ಶಾಖಾಂ ಶಾಖಾಂ ಮಹಾನದ್ಯಃ ಸಂಯಾಂತಿ ಪರಿತಪ್ರನಾಃ || ೩೩ ||

ಧಾನಾಪೂಪಾಃ ಮಾಂಸಕಾಮಾಃ ಸದಾ ಪಾಯಸಕರ್ದಮಾಃ |
 ಯಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನಿಮುಖಾಃ ದೇವಾಃ ಸೇಂದ್ರಾಃ ಸಹ ಮರುದ್ಗಣಾಃ || ೩೪ ||
 ಈಜಿರೇ ಕ್ರತಃಭಿಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೈಸ್ತದಕ್ಷರಮುಪಾಸತೇ |
 ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಪರಂ ದೇವಂ ಮುಕ್ತಾಸ್ತತ್ಪ್ರೇವ ಭೋಗಿನಃ || ೩೫ ||
 ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ಯಥಾ ಕಾಮಂ ಪರೇಶೇನೈವ ಚೋದಿತಾಃ |
 ಭೇದದೃಷ್ಟ್ವಾಭಿಮಾನೇನ ನಿಸ್ಸಂಗೇನಾಪಿ ಕರ್ಮಣಾ || ೩೬ ||
 ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ಸಗುಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರುಷಂ ಪುರುಷರ್ಷಭಂ |
 ಸ ಸಂಗತ್ಯ ಪುನಃ ಕಾಲೇ ಕಾಲೇನೇಶ್ವರಮೂರ್ತಿನಾ |
 ಜಾತೇಽಗುಣವೃತ್ತಿಕರೇ ಯಥಾಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಜಾಯತೇ || ೩೭ ||

ಅ || (' ಏಷಃ ಬ್ರಹ್ಮೈವಪ್ರಜಾಪತಿರಿದ್ರೇ ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ 'ಸರ್ವಂ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾ ನೇತ್ರಂ' ಎಂದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರೇರಕನೆಂದು ಹೇಳಿ ನೇತ್ರನೇತವ್ಯಭಾವವು ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪ್ರಜ್ಞಾ ನೇತ್ರೋ ಲೋಕಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಅಲೋಕಃ=ಮುಕ್ತನೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಃ=ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಮುಕ್ತ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಭೇದಃ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವು, ಅಭಿಧೇಯತೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಅವಿದ್ಯಾನಿವೃತ್ತಿಕಾಲೀನ ವರಮಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಭೇದವು ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಸ್ಮೃತಿಗಳೂ ಇವೆ. ಆದಕಾರಣ ಇದೊಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥವಾದೀತು? ಎಂದರೆ— ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿ-ಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (೧) ಏತಂ ಆನಂದಂ=ಈ ಪೂರ್ಣಾನಂದರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, (ಸವಿಾವ ಹೊಂದಿ) ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಅನ್ಯಾ= 'ಏತಮಾನಂದಮಯನಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ' (ತೈತ್ತಿ. ಉಪ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೩ ಮಂ. ೧೪ ಪು. ೧೭೫) ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು (ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ಪ್ರೇತ್ಯ' ಎಂದು ಪ್ರಾಕೃತದೇಹರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಇದು ಪರಮಮುಕ್ತವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) (೨) ಪರಮಂ ಸಾಮ್ಯಂ ಇತ್ಯಪಿ=ಪರಮಸಾಮ್ಯವನ್ನು (ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ) ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡ (ಅಂದರೆ— 'ತದಾ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುಣ್ಯಪಾಸೇ ವಿಧಾಯ ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾಮ್ಯಮುಪೈತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪುಣ್ಯ, ಪಾಪ, ಅಂಜನಾಖ್ಯವಾದ ಅವಿದ್ಯಾನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಇದೂ ಪರಮಮುಕ್ತವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) (೩) ಇದಂ ಜ್ಞಾನಂ=ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಉಪಾಶ್ರಿತ್ಯ=ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಮಮ=ನನ್ನ, ಸಾಧಮ್ಯಂ=ಸಮಾನಧರ್ಮತ್ವವನ್ನು, ಆಗತಾಃ = ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಗೇಽಪಿ=ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ನೋಪಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಲಯೇ=ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನ ವ್ಯಥಂತಿ ಚ=ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಗೀತಾ ಅಧ್ಯಾಯ. ೧೪. ಶ್ಲೋ. ೨. (ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಮಮ ಸಾಧಮ್ಯಂ ವಾಗತಾಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಭೇದವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸರ್ಗಪ್ರಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಾಭಾವಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಪರಮಮುಕ್ತವಿಷಯತ್ವವೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) (೪)

ಜ್ಯೋತಿಃ=ಪರಂಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು, ಉಪಸಂಪದ್ಯತೇ = ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರೂಪೇಣ=ಜ್ಞಾನಾ ನಂದಾತ್ಮಕಸ್ವಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಅಭಿಪದ್ಯತೇ = ವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್ರ = ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಜಕ್ಷಂಶ್ಚ=ಭಕ್ತಿ ಸುವವನಾಗಿ, ಕ್ರೀಡನ್ಮಪಿ=ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾ, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಸುಖೀ= ಸುಖವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪರ್ಯೇತಿ=ತಿರುಗಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆ. (ಇದರಿಂದ 'ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿ ರುಪಸಂಪದ್ಯತೇನ ರೂಪೇಣಾಭಿನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ | ಸ ತತ್ರ ಪರ್ಯೇತಿ ಜಕ್ಷನ್ ಕ್ರೀಡ ನ್ನಮಮಾಣಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಥತಃಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮೀ ಪ್ಯಪ್ರಾಪ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಆಸ್ಮಾ ಚ್ಚರೀರಾತ್ಸಮುತ್ಥಾಯ ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣಾಭಿನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಉಕ್ತಿಯಿಂದ ಪರಮಮೋಕ್ಷವಿಷಯಕತ್ಯವೂ ತಿಳಿಯ ಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (೫) ಧೀರಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಯಂ=ಯಾವುದನ್ನು, ಪ್ರವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ತಂ=ಅದಾವ, ಪರಂ ಮೋಕ್ಷಂ=ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಮೇ=ನನಗೋಸ್ಕರ, ಆಚಕ್ಷ್ವ = ಹೇಳು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಉಕ್ತೇ = ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ವಾಗ್ಧೇವೀ = ವಾಗಭಿವಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ಪ್ರಜಾಪತೇಃ = ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ, ಪರಂ ಮೋಕ್ಷಂ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಆಹ=ಹೇಳಿದಳು. ('ತಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ವೇತಸಃ ಪುಣ್ಯ ಗಂಧಃ ಸಹಸ್ರಶಾಖೋ ವಿಮಲೋ ವಿಭಾತಿ' ವೃಕ್ಷವಿಳೀನದ ಅಥವಾ ಜಂಬೂ ವೃಕ್ಷದ) ಶಾಖಾಂ ಶಾಖಾಂ=ಪ್ರತಿಗೆಲ್ಲನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಧಾನಾಪೂಷಾಃ=ಧಾನ್ಯವಿಶೇಷದ ಆಪೂಷವುಳ್ಳ, ಮಾಂಸಕಾಮಾಃ = ಕಾಮ್ಯಮಾನನಾದ ಮಾಂಸವುಳ್ಳ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಪಾಯಸ ಕರ್ದಮಾಃ=ಕರ್ದಮಸಾಸ್ಥಾನಿಯವಾದ ಪಾಯಸವುಳ್ಳ, ವತಿಶ್ಚನಾಃ=ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಸುರಿಸ ತಕ್ಕ, ಮಹಾನದ್ಯಾಃ=ಮಹಾನದಿಗಳು, ಸಂಯಾಂತಿ=ಹರಿಯುತ್ತವೆ. (ಈ ಮಹಾಭಾರತವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಭೇದವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪರಮಮೋಕ್ಷವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸು ವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಆಚಕ್ಷ್ವ ಮೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದು.) (೬) ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಮುಖಾಃ=ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಸೇಂದ್ರಾಃ= ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸಹ ಮರುದ್ಧಣಾಃ=ನಿಕೋನ ವಂಚಾಶತ್ ಮರುತ್ಗಳ ಸಮೂಹ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೇವಾಃ = ದೇವತೆಗಳು, ಶ್ರೇಷ್ಠಾಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಾದ, ಕೃತುಭಿಃ=ಯಾಗ ಗಳಿಂದ, ಈಚರೇ=ಯಾಗಮಾಡಿದರು. ತತ್=ಆ, ಅಕ್ಷರಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಉಪಾಸತೇ= ಉಪಾಸನಾಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತಾಃ = ಮುಕ್ತರು, ತತ್ಯವ = ಪರಮೇಶ್ವರನ ಒಳಗೇನೇ, ಭೋಗಿನಃ=ಭೋಗವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಪರಂ ದೇವಂ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಪುವಿಶಂತಿ=ಪ್ರವೇಶಮಾಡು ತ್ತಾರೆ. ಪರೇಶೇನೈವ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಜೋದಿತಾಃ=ಪ್ರೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ, ಯಥಾ ಕಾಮಂ=ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ, ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ=ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. (೭) ('ಆದ್ಯಃ ಸ್ಥಿರ ಚರಾಣಾಂ ಯೋ ವೇದಗರ್ಭಃ ಸಹರ್ಷಿಭಿಃ | ಯೋಗೇಶ್ವರೈಃ ಕುಮಾರಾದ್ಭೈಃ ಸಿದ್ಧೈಃ ಯೋಗಪ್ರವರ್ತಕೈಃ') ಸಃ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ಭೇದದೃಷ್ಟ್ಯಾ = ಜೀವೇಶ್ವರಾದಿ ಭೇದಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ಅಭಿಮಾನೇನ = ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಪರಮ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ನಿಸ್ಸಂಗೇನಾಪಿ ಕರ್ಮಣಾ=ನಿವೃತ್ತಕರ್ಮದಿಂದಲೂ, ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್=ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸಗುಣಂ= ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪುರುಸಂ=ಪರಮಪುರುಷಾಖ್ಯನಾದ, ಪುರುಸರ್ಪಭಂ= ಪುರುಸಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಸಂಗತ್ಯ=ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಪುನಃ=ಮತ್ತ, ಕಾಲೇನ = ಕಾಲಾಖ್ಯವಾದ, ಈಶ್ವರಮೂರ್ತಿನಾ = ಪರಮೇಶ್ವರಮೂರ್ತಿಯಿಂದ, ಕಾಲೇ ಜಾತೇ=ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲವು ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರಲು, ಅಗುಣವ್ಯತಿಕರೇ=ಸತ್ತ್ವಾದಿಗುಣಗಳ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲ ದಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಯಥಾಪೂರ್ವಂ=ಮೊದಲಿನಂತೆ, ಪ್ರಜಾಯತೇ=ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರಿಗೂ

ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. (ಚತುರ್ಮುಖನ ಮುಕ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪರಮ ಮುಕ್ತಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೨೯ || ೩೦ || ೩೧ || ೩೨ || ೩೩ || ೩೪ || ೩೫ || ೩೬ || ೩೭ ||

ಮೂ || ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಚ ಪರೇಣ ಪ್ರೇರಿತಾಃ ಸದಾ || ೩೮ ||
 ಯತ್ಕಾಮಸ್ತತ್ಸೃಜತ್ಯದ್ಧೇನಾತ್ಮನಾ ತತ್ಸೃಜತ್ಯಪಿ |
 ಸಹೈವ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಕಾಮಾನ್ ಭುಂಕ್ತೇನಿಸ್ತೀರ್ಣತದ್ಗುಣಃ || ೩೯ ||
 ದುಃಖಾದಿಂಶ್ಚ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರವರ್ಜಿತಃ |
 ಭುಂಕ್ತೇ ಭೋಗಾನ್ಸದ್ಯೈಪೋಚ್ಛಾಂತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮಮಾನತಃ || ೪೦ ||
 ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಭೇದಾವಗತೇಃ ಕಥಮೇವ ಹ್ಯಭಿನ್ನತಾ |
 ಜೀವೇಶಯೋಃ [ನಾನುನಾ ಚ ತದಭೇದಂ ಪ್ರಮಾಪಯೇತ್] ||
 || ೪೧ ||

ಅ || (೧) ತ್ವಃ=ಒಬ್ಬಬ್ರಹ್ಮನು, ಋಚಾಂ=ಋಕ್ಕುಗಳ, ಪೋಷಂ = ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಅಸ್ತೇ=ಇದ್ದಾನೆ, (ಇದರಿಂದ, 'ಋಚಾಂತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಷ್ಪಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತೋಃ ಗಾಯತಿ ಶಕ್ವರೀಷು' 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ತೋವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಾತ್ರಾಂ ವಿಮಿನಾತಲುತ್ವಃ' = (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೮. ಅಧ್ಯಾಯ. ೨. ವ. ೨೪.) ಮುಕ್ತಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಬ್ರಹ್ಮನು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬಬ್ರಹ್ಮನು ಶಕ್ವರೀಭಂದಸ್ಥಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅರೂಢವಾದ ಗಾಯತ್ರನಾಮಕ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪುರುಷೇಯ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವಿಶೇಷವನ್ನೇ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಬಾಹುಲ್ಯವು ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮ ಮೋಕ್ಷತ್ವವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) (೨) ಪರೇಣ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಪ್ರೇರಿತಾಃ=ಪ್ರೇರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. (ಇದರಿಂದ 'ಸವಾ ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠ ಇದಂ ಶರೀರಂ ಮರ್ತ್ಯಮತಿ ಸೃಜ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭಿಸಂಪದ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪಶತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು 'ಯಥೇಷ್ಟುಃ ಪರಿವರ್ತಂತೇ ತಸ್ಯೈವಾಸುಗ್ರಹೇರಿತಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿಸ್ತೃತಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.) (೩) ಯತ್ಕಾಮಃ=ಯದ್ವಿಷಯಕ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನೋ, ತತ್=ಅದನ್ನು, ಅಧೈವ=ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೇ, ಸೃಜತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ತದಪಿ=ಅದನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅತ್ಮನಾ=ಪರಮೇಶ್ವರಾನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಸೃಜತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಇದರಿಂದ 'ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮಕ್ಷೀಯತೇ ಅಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯೇನಾತ್ಮನೋ ಯದ್ಯತ್ಕಾಮಯತೇ ತತ್ತತ್ಸೃಜತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವೇತೋರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮವು ಅಕ್ಷಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮ ಮುಕ್ತಿತ್ವವೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) (೪) ಬ್ರಹ್ಮಣಾ=ಪುರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಸಹೈವ=ಕೂಡಿಕೂಂಡೇ, ಕಾಮಾನ್=ಕಾಮಿತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭುಂಕ್ತೇ = ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ 'ಸೋಽಶ್ಚುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾವಿಪಶ್ಚಿತಾ' (ತೈತ್ತಿ. ಉ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೨. ಮ. ೨. ಪು. ೧೨೩.) ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.) (೫) ನಿಸ್ತೀರ್ಣತದ್ಗುಣಃ=ದಾಟಲ್ಪಟ್ಟ ಹೃದ್ಗುಣಗಳಾದ ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ವನಾಗಿ (ಶ್ರೀ ಪುರಬ್ರಹ್ಮನ ದಾಸನಾಗುತ್ತಾನೆ.) (ಇದರಿಂದ 'ತೀರ್ಣೋಽಪಿ ತದಾ ಸರ್ವಾನ್ ಶೋಕಾನ್ ಹೃದಯಸ್ಯ ಭವತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವ

ಶೋಕತರಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮ ಮುಕ್ತಿತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) (೬) ದುಃಖಾ ದೀಂಶ್ಚ = ದುಃಖಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು, ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ = ಬಿಟ್ಟು, (ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ 'ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯೀಷು ದೇಹೇಷು ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ವಿಶ್ವಮೋಕ್ಷಿಣಃ | ಭುಂಜತೇ ಸುಸುಖಾನೈವ ನ ದುಃಖಾದೀನ್ ಕದಾಚನ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೈ ವರ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಭೇದವೂ ದುಃಖಾದ್ಯಭಾವ ದಿಂದ ಪರಮಮುಕ್ತಿತ್ವವೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) (೭) ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರವರ್ಚತಃ = ಸೃಷ್ಟಿ ಮೊದ ಲಾದ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ವಿರಹಿತನಾಗಿ, ಸದೈವ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಉಚ್ಚಾನ್ = ಉತ್ತಮ ಗಳಾದ, ಭೋಗಾನ್ = ಭೋಗಗಳನ್ನು, ಭುಂಕ್ತೇ = ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಇದರಿಂದ 'ಸ್ಯಾಧಿಕಾ ನಂದಸಂಪ್ರಾಪ್ತೌ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿವ್ಯಾಪ್ತತಿಷ್ಠಪಿ | ಮುಕ್ತಾನಾಂ ನೈವ ಕಾಮಃ ಸ್ಯಾದನ್ಯಾ ನ್ಯಾನಾಂಸ್ತು ಭುಂಜತೇ' ಎನ್ನುವ ವಾರಾಹವಚನವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಐಶ್ವರ್ಯಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ಭೇದವು ಆವಗತವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನವನ್ನು ಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮಮಾನತಃ = ಇದುಮೊದಲಾದ ಆಗಮರೂಪವ್ಯಮಾಣದ್ದೆ ಶಿ ಯಿಂದ, ಮುಕ್ತಸ್ಯ = ಮುಕ್ತನಿಗೆ, (ಪರಬ್ರಹ್ಮನದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ) ಭೇದಾವಗತೇಃ = ಭೇದವು ತಿಳಿಯು ವುದರಿಂದ, ಜೀವೇಶಯೋಃ = ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ, ಅಭಿನ್ನತಾ = ಅಭೇದವು, ಕಥಮೇವ ಹಿ = ಹೇಗೆ ಕೊಡುವುದು? || ೩೮ || ೩೯ || ೪೦ || ೪೧ ||

ಈಗ ಪರಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾ 'ಶ್ರುತಿಭಿಶ್ಚಾನುಮಾ ಬಲಾತ್' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಸಾಹಾಯ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನುಮಾನವು ಯಾವುದು ಪರರಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || [ಜೀವೇಶಯೋ]ರ್ನಾನುಮಾ ಚ ತದಭೇದಂ ಪ್ರಮಾಪಯೇತ್ ;
 ಮಿಥ್ಯೈವ ಭೇದೋ ವಿಮತೋ ಭೇದತ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರಭೇದವತ್ |
 ಇತಿ ಚೇತ್ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮೋಽಯಂ ಸನ್ನಸನ್ನಾ ನ ಪ್ರೋಭಯಂ || ೪೨ ||
 ಯದಿ ಸನ್ನಸಿದ್ಧಾಂತಃ ಸ ಏನಾಸನ್ನಿತಿರಿತೇ |
 ನೋಭಯಂ ಚೇನ್ನಸಿದ್ಧಂ ತದಿತಿ ಮಾನಸ್ಯ ದೂಷಣಂ || ೪೩ ||

ಅ || ಅನುಮಾ ಚ = ಅನುಮಾನವೂ ಕೂಡ, ತದಭೇದಂ = ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು, ನ ಪ್ರಮಾಪಯೇತ್ = ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಸಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾರದು. ಅಥವಾ ಅನುಮಾ ಚ = ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದದಲ್ಲಿ ಪರೋಪನ್ಯಸ್ತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನಗಳು ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳೂ ಕೂಡ (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅನುಮಾನವನ್ನು ಈಗ ಅನುಮಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ವಿಮತಃ ಭೇದಃ = ವಿವಾದವಿಸಯವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಭೇದವೂ (ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವು) ಮಿಥ್ಯೈವ = ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೇ, ಭೇದತ್ವಾತ್ = ಭೇದತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಚಂದ್ರಭೇದವತ್ = ಅಂಗುಲ್ಯವಸ್ತುಬ್ಧ ನೇತ್ರದಿಂದ ತೋರತಕ್ಕ ಚಂದ್ರಭೇದದಂತೆ, (ಭೇದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಅಭೇದವೇ ವಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.) ಇತಿ ಚೇತ್ = ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ, ಅಯಂ ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮಃ = ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವು, ಸನ್ ವಾ = (ತಮ್ಮ ಮತಾನು ಸಾರವಾಗಿ) ಸತ್ತಾದುದೋ, ಅಸನ್ ವಾ = (ಬೌದ್ಧಮತಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಅಸತ್ತಾದುದೋ, ಉಭಯಂ ನ ವಾ = (ಪ್ರತಿನಾದಿಸುತಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೋ, (ಇವುಗಳಲ್ಲಿ

೧ನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯದಿ ಸನ್ = ಈ ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವು ಸತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಃ = (ಮಾಯಾನಾದಿಗೆ) ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು ಬರುವುದು. (ಅಸತ್ ಅನ್ನುವ ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಸ ಏವ ಅಸನ್ನಿತಿ = ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವು ಅಸತ್ತೆಂದು, ಈರಿತೇ = ಹೇಳಿದರೂ, ಸ ಏವ = ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೇ. (ಅಂದರೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಯವಿದ್ದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವೇ ಬರುವುದು. ಅಸತ್ತು ಪ್ರಮಾಣವಿಯವೆಂದು ಅವರ ಪಕ್ಷವಲ್ಲ.) (ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆನ್ನುವ ಅಂತ್ಯಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ನೋಭಯಂ ಚೇತ್ = (ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವು) ಸತ್ತು ಅಲ್ಲ, ಅಸತ್ತು ಅಲ್ಲ, ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ತತ್ = ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವವು, ನ ಸಿದ್ಧಂ = (ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. (ದೂಷಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಮಾನಸ್ಯ ದೂಷಣಂ = ಮಿಥ್ಯಾಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಏಕಲ್ಪಿಸಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದು. (ಅಂದರೆ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣತ್ವವು. ಸತ್ಯಾಭಾವವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದೇ ಅಸತ್ಯಪದಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೇ.) (ಅಥವಾ ಇದೇ ಮೂಲದಿಂದ ದೋಷಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಮಾನಸ್ಯ = ಲಿಂಗಕ್ಕೆ, ದೂಷಣಂ = ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. (ಹೇಗೆಂದರೆ— ಭೇದತ್ವ ಹೇತುವೂ ಕೂಡ ೧ ಸತ್ತೋ, ೨ ಅಸತ್ತೋ, ೩ ಸದಸತ್ತೋ, ೪ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವಾದಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯವು. ೨ ನೇ ೩ನೇ ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ, ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯವು. ೪ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದ್ವೈತಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯವು.) ಅಥವಾ ಇತಿ ಮಾನಸ್ಯ ದೂಷಣಂ = ಜೀವಜ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ನ ಭಿದ್ಯತೇ ಆತ್ಮತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮವತ್ - ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಮಾನಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಏಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ದೂಷಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾದ ಏರುಧವಿಸಯಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಾಧ್ಯವನ್ನೂ ಹೇತುವನ್ನೂ ಏಕಲ್ಪಿಸಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. || ೪೨ || ೪೩ ||

ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪಕ್ಷೀಕೃತವಾದ ಭೇದದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಅವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಶುಕ್ರೀಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—

ಮೂ || ನ ಚಮಾನಾಂತರೇಣೈತಚ್ಚೈಕಂ ಸಾಧಯಿತುಂ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಅನುಮಾನೇನ ಚೇತ್ಸೈವ ಹ್ಯನವಸ್ಥಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ || ೪೪ ||
 ನ ಚಾಗಮಸ್ತದರ್ಥೋಽಸ್ತಿ ನಾಸದಾಸೀನ್ನ ತದ್ವದೇತ್ |
 ಪರಿಶೇಷಾದನಿರ್ವಾಚ್ಯಂ ಯದಿ ಸಿದ್ಧೇತ್ತರಾತ್ಮನಃ |
 ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವನೇವ ಸ್ಯಾತ್ಪರಿಶಿಷ್ಟೋ ಹ್ಯಸೌ ತದಾ || ೪೫ ||

ಅ || ಮಾನಾಂತರೇಣ = (ಭೇದಮಿಥ್ಯಾತ್ಯವು ಸತ್ತೋ ಅಸತ್ತೋ ಇತ್ಯಾದಿರೀತಿಯಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಂತರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವೆಂದರ್ಥವು. ಮಿಥ್ಯಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಬೇರೆ ಎಂದರ್ಥವು.) ವ್ಯತಿರೇಕಿ ಹೇತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿಶೇಷದಿಂದ, ಅಥವಾ, ಮತ್ತೊಂದುಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಏತತ್ = ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು, ಸಾಧಯಿತುಂ = ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಕೃಚಿತ್ = ಭೇದವೇ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಯಾವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಚ ಶಕ್ಯಂ = ಶಕ್ಯವಾಗಲಾರದು. (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವಿರುವುದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನಾಗಲೀ, ಅನುಮಾನವನ್ನಾಗಲೀ, ಆಗಮವನ್ನಾಗಲೀ, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯನ್ನಾಗಲೀ, ಉಪಮಾನವನ್ನಾಗಲೀ, ಅಭಾವವನ್ನಾಗಲೀ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಪರರು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಈಗ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅನುಮಾನೇನ = ವಿಮತಮನಿರ್ವಾಚ್ಯಂ ಬಾಧ್ಯತ್ಯಾತ್ = ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನದಿಂದ, (ಸಾಧ್ಯತೇ) ಚೇತ್ = (ಶುಕ್ಲಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವು) ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಅನವಸ್ಥಾ = ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಭವಿಸ್ಯತಿ = ಬರುವುದು. (ಹೇಗೆಂದರೆ —) ಸೈವ ಹಿ = ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಶೇಷಣತ್ವವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕ ಅನುಮಾನಗಳ ಪರಂಪರೆಯ ದ್ವಾರವಾಗಿರತಕ್ಕುದು ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. (ಆಗಮವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತದರ್ಥಃ = ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾರ್ಥಕವಾದ, ಆಗಮಃ = ಆಗಮವು, ನ ಚಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ, (ಹಾಗಾದರೆ 'ನಾಸದಾಸೀನೋ ಸದಾಸೀತ್ವದಾನೀಂ' ಎನ್ನುವ ಆಗಮವು ಇದೆ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —) ನಾಸದಾಸೀತ್ = ನಾಸದಾಸೀತ್ ಎನ್ನುವ ಆಗಮವು, ತತ್ = ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವನ್ನು, ನ ಪದೇತ್ = ಹೇಳಲಾರದು. (ಆದರೆ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿವೃತ್ತಿತ್ಯಾರ್ಥ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧವಾದ ಪದಾರ್ಥಸಂಸರ್ಗವೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು. ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಅನುವವತ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾದುದು ಅಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅಭಾವಮಾತ್ರವು ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತೋರುತ್ತದೆ ಪುನಃ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಸ್ತುವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಆಗಮವು ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.) (ಈ ಆಗಮವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸದಿದ್ದರೂ ಈ ವಚನಬಲದಿಂದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸದಸತ್ತುಗಳ ಅಭಾವವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಗ ಇರತಕ್ಕ ಅರ್ಥವೂ ಸತ್ಪಲ್ಲ ಅಸತ್ಪಲ್ಲ, ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿರಲು ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಕೂಡದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು.) (ಪರಿಶೇಷವು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯೇ ಅನುಮಾನವೋ ಎಂದಾಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಪರಿಶೇಷಾತ್ = ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯಂ ಯದಿಸಿದ್ಧೈತ್ = ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ (ಇಲ್ಲಿ ಸದಸತ್ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಇದಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರತಿಷೇಧ ಅರ್ಥಗಳೇ ಅಲ್ಲ. ಸತ್, ಅಸತ್ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಪರಗಳಾಗಿವೆ. 'ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತವ್ಯತಿತತ್ತ್ವಾತ್ ನ ಸನ್ನೈವಾಸದುಚ್ಯತೇ | ಮೂರ್ತಂ ಸದವಗಮ್ಯತ್ವಾದಜ್ಞೇಯತ್ವಾದಸತ್ಪರಂ | ಪುಂಸಾನುರ್ಥ್ಯಾದಿಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ಸರ್ವವೇದಪ್ರಸಿದ್ಧತಃ | ವಿಲಕ್ಷಣಂ ಸದಸತೋರ್ಭಗವಾನ್ಪಿಷ್ಕರವ್ಯಯಃ' | ಮತ್ತು 'ಅನಾದಿವತ್ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನ ಸತ್ತನ್ನಾಸದುಚ್ಯತೇ' | ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸದಸತ್ಪದಗಳು

ಪಂಚಮಹಾಭೂತಪರಗಳೆಂದು ಸಮರ್ಥಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಏತಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರೆ — ಪ್ರತೀಕಾರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನಿಷ್ಟವದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪರಾತ್ಮನ ಏವ = ಸತ್ತೆಂದಂಗೀ ಕೃತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ, ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ = ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು (ಏಕೆಂದರೆ —) ಸದಸತ್ಯಗಳ ನಿರ್ವೇಧಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸರ್ವಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಲಯವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಶಿಷ್ಟನಾದುದಕ್ಕೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕು.) ಅಸೌ = ಈ ಹರಿಯು, ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ತದಾ = ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪರಿಶಿಷ್ಟಃ = ನಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಅವಶಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೋ, (ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾದೀತು.) || ೪೪ || ೪೫ ||

(1) ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇದ್ದೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ತಮ ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿಹಿತ ವಾಕ್ಯದೊಡನೆ ಅಂದಿಷ್ಟಾದ ತಮಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿ ಸನ್ನಿಹಿತ ವಾಗಿದೆ. ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣವೂ ಕೂಡ ತಮಸ್ಸಿಗೇನೇ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಅನೀದವಾತಂ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಬುದ್ಧಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ 'ಸತ್ಯಂಜ್ಞಾನಂ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸತ್ಯತ್ವವು ಅವಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವಿವಯದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿದೆ ಎಂದರೆ — ತಮ ಆಸೀತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ತಮಸ್ಸಿಗೂ ಸತ್ಯವು ಅವಗತವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಬಾಧಕವು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ತ್ವವೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯತ್ವವೆಂದು ಏಕೆ ಆಗಲಾರದು. (2) ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ತಮಸ್ಸು ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತದಾನೀಂ ಎನ್ನುವುದೂ ವ್ಯರ್ಥವು. (3) ನತಂ ವಿದಾಥಯ ಇಮಾ ಜಜಾನಾನ್ಯದ್ಯುಷ್ಣಾಕಮಂತರಂ ಬಭೂವ | ನೀಹಾರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಲ್ಪಾ ಚಾಸೂಪೈಶ ಉಕ್ತಶಾಸಕ್ಲರಂತಿ | ತ ಇನೇ ಸತ್ಯಾಃ ಕಾನಾಃ ಅನ್ಯತಾ ಪಿಧಾನಾಃ | (ಋಗ್ವೇದ. ಆಷ್ವಕ. ೮. ಅಧ್ಯಾಯ. ೩. ವರ್ಗ.) ಇದು ಮೊದಲಾದ ಆಗಮವು ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ —

ಮೂ || ನ ಚಾನ್ಯ ಆಗಮಸ್ತತ್ರ ಸದಸತ್ತತಿಯೋಗಿನಿ || ೪೬ ||

ನ ಚ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮತ್ರಾಪಿ ನ ಚಾರ್ಥಾಪತ್ತಿರಿಸ್ಯತೇ ||

ಬಾಧಾಯೋಗಾತ್ಸತ ಇತಿ ಬಾಧಾಭಾವತ ಏವ ಹಿ || ೪೭ ||

ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿರ್ನ ಹಿ ಭ್ರಾಂತಾವಪಿ ಬಾಧೋವ (೨ಧಿ) ಗಮ್ಯತೇ |

ವಿಷಯಸ್ಯ ಕುತೋ ಬಾಧೋ ವಿದ್ಯಮಾನಂ ಹಿ ಬಾಧ್ಯತೇ || ೪೮ ||

ನ ಹಿ ವಂದ್ಯಾಸುತೋ ಬಾಧ್ಯೋ ಯಜ್ಞದತ್ತೋ ಹಿ ಬಾ(ವ)ಧ್ಯತೇ ||

ಬಾಧಾಯೋಗಾತ್ಸತ ಇತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿರೇಷಾ ಕ್ಷದ್ಯಶ್ಯತೇ || ೪೯ ||

ಅ || ಸದಸತ್ತತಿಯೋಗಿನಿ = ಸದಸತ್ಯಗಳೇ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾಗಿರುತ್ತ, ತತ್ರ = ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯಃ ಆಗಮಃ = ಬೇರೆ ಆಗಮವು, ನ ಚ = ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಅನ್ಯಾನ್ಯತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ — ಯಾವುದು ಸತ್ತಲ್ಲವೋ ಅಸತ್ತೂ ಅಲ್ಲವೋ ಅದು ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯತಾದಿಶಬ್ದವು ಅಜ್ಞಾನಾದಿಮಾತ್ರಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.) (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಆತ್ರ = ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವಿವಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ =

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣವು, ನ ಚ ಅಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (ಇದು ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವೆಂದು ಯಾವನೊಬ್ಬ ಲೌಕಿಕನಾಗಲೀ ಪರೀಕ್ಷಕನಾಗಲೀ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ.) (ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ = ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯು, (ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರಿಂದ) ನ ಚ ಇಷ್ಟತೇ = ಅನುಮಾನದ್ದೆ ಲೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅನುಮಾನವಾದರೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಮೊದಲೇ ನಿರಸ್ತವಾಗಿದೆ) ಆಕಾಶಾದಿ ಜಗತ್ತಾಗಲೀ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಗಳಾಗಲೀ ಸತ್ತಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಸತ್ತಿಗೆ ಬಾಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡಲಾರದು. ಸತ್ತಾದ ಅತ್ಯನಿಗೆ ಬಾಧವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ, ಅಸತ್ತಾಗಿದ್ದರೆ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತಿತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ತೋರ ದೇನೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಗೋವಿನಂತೆ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಕೋಡು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದಕಾರಣ ಬಾಧಪ್ರತಿತಿಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ— ಸತಃ = ಸತ್ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ, ಬಾಧಾಯೋಗಾತ್ = ಬಾಧವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಸ ತ್ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿತಿಯು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಖ್ಯಾತಿಬಾಧಾನುಧಾನುಪಪತ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯು ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಪಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲ.) (ಆಕಾಶಾದಿಜಗತ್ತೂ ಸತ್ತಾದರೆ ಆಗ ಬಾಧವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ) ಬಾಧಾಭಾವತ ಏವ = ಆಕಾಶಾದಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬಾಧಾಭಾವದಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ— ಸತ್ಯ ಏದ್ದರೆ ಬಾಧವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವ ಆಪಾದನವು, ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿ = ಇಷ್ಟಾ ಪಾದಾನವು, ಹಿ = ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಎನ್ನುವ ಶ್ರೌತ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಬಾಧವು ಇದೆ ಎಂತ ಹೇಳ ಕೂಡದು. ಅದು ಮೊದಲೇ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು (ವಿಮತಂ ಬಾಂಧ್ಯ ದೃಶ್ಯ ತ್ಯಾತ್ ಎಂದು ಆಕಾಶಾದಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ) ಭ್ರಾಂತಾನಪಿ = ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿಯೂಕೂಡ, ಬಾಧಃ = ಬಾಧವು, ನ ಹಿ ಅವಗಮ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದಕಾರಣ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧ್ಯವಿಕ್ಕಲವು.) (ಹೇಗೆಂದರೆ— ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧವೋ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಬಾಧವೋ, ಗನೇದ್ವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಧಿಷ್ಠಾನಜ್ಞಾನ ನಾಶ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಪರಾಭಿಮತವಾದ ಬಾಧವು ಸ್ವಭಾವತಃ ವಿನಶ್ಚರವಾದಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಪರಮತದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವಾಗಿ ರುವುದರಿಂದ ವಿನಾಶವು ಕೂಡಲಾರದು.) (ಅನೇದ್ವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ವಿಷಯಸ್ಯ = ವಿಷ ಯಕ್ಕೆ, ಬಾಧಃ = ಬಾಧವು, ಕುತಃ = ಯಾವುದರಿಂದ? (ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಆಗಲಾರದು.) (ಎಕೆಂದರೆ, ೧ ಶುಕ್ತಾತ್ಯದಿವಿಷಯವೆಂದು ಅಭಿಮತವೋ ೨ ರಜತಮೊದಲಾದುದು ವಿಷಯವೆಂದು ಅಭಿಮತವೋ, ಗನೇದ್ವರಲ್ಲಿ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ವಿದ್ಯಮಾನಂ = ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟದಮೇಲೆಯೂ ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವುದು, ನ ಹಿ ಬಾಧ್ಯತೇ = ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದ್ದದ್ದಕ್ಕೂ ಬಾಧ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಬಾಧವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.) (ಅನೇ ಕಲ್ಪ ದಲ್ಲಿ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ವಿದ್ಯಮಾನಂ ಹಿ = ಯಾವುದು ಮೊದಲು ಇರತಕ್ಕುದೋ ಅದೇ, ಬಾಧ್ಯತೇ = ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ, ನಾಶಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾದುದು ದಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿರಜತ ಮೊದಲಾದುದಾದರೂ ಅವಿದ್ಯಮಾನವೇ, ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಾಶ್ಯ ತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಬಾಧವು ಸುತರಾಂ ಅಯುಕ್ತವು.) (ಅಸತ್ತಿಗೆ ನಾಶ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದುದಕ್ಕೆನೇ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ವಂಧ್ಯಾಸುತಃ = ಬಂಜೆಯ ಮಗನು, ನ ಹಿ ಬಾಧ್ಯಃ = ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡಲಾರನು. ಯಜ್ಞದತ್ತಃ = ಯಜ್ಞದತ್ತನು, ಬಾಧ್ಯತೇ ಹಿ = ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನಷ್ಟೆ. ತಥಾಚ ಶುಕ್ತಿರಜತಂ ನ ನಾಶ್ಯಂ

ಅಸತ್ಯಾತ್ ಯತ್ ಅಸತ್ ತತ್ ನ ನಾಶ್ಯಂಯಥಾ ವಂದ್ಯಾಸುತಃ ಅಥವಾ ಯತ್ ನಾಶ್ಯಂ ನ ತತ್ ಅಸತ್ ಯಥಾಯಜ್ಞದತ್ತಃ=ಶುಕ್ತಿರಜತವು ನಾಶ್ಯವಲ್ಲ, ಅಸತ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾವುದು ಅಸತ್ತೋ ಅದು ನಾಶ್ಯವಲ್ಲ, ವಂಧ್ಯಾಸುತನಂತೆ, ಅಥವಾ ಯಾವುದು ನಾಶ್ಯವೋ ಅದು ಅಸತ್ತಲ್ಲ, ಯಜ್ಞದತ್ತನಂತೆ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಾಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧವು. ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ಬಾಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿರಲು, ಅದನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕರಿಸಿ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ ಬಾಧವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಸತ್ತಿಗೆ ಬಾಧವು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದಾಶಂಕೆ ಸಿದರೆ)— ಸತಃ=ಸತ್ತಿಗೆ, ಬಾಧಾಯೋಗಾತ್=ಬಾಧವು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಬಾಧ್ಯಮಾನವಾದ ಈ ಜಗತ್ತು ಸತ್ತಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ, ಇತ್ಯೇಷಾ ವ್ಯಾಪ್ತೀ=‘ಯತ್ನತ್ ತನ್ನಬಾಧ್ಯತೇ’ ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಕ್ವದ್ಯಶ್ಯತೇ=ಎಲ್ಲಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ?

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಯಕ್ ವಿಜ್ಞಾನ ಗೋಚರತ್ವರೂಪವಾದ ಬಾಧವನ್ನು ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸುವೆವು. ಆ ಬಾಧವು ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಕ್ಷಣಿಕತ್ವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಿಣಾಮತ್ವಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವಾದಿರೂಪದಿಂದ ಅವಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಯಥಾ ತ್ಯಜ್ಞಾನನಾಶ್ಯತ್ವರೂಪಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಮೊದಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದು, ನಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಯಕ್ ವಿಜ್ಞಾನ ಗೋಚರತ್ವರೂಪವಾದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವವು ಬರುವುದು. ಅಂತಹ ಬಾಧ್ಯತ್ವದಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಯತ್ನತ್ ತನ್ನ ಬಾಧ್ಯತೇ’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನು ಸತ್ಯನಾದಾಗ್ಯೂ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯ ಸಮ್ಯಕ್ ವಿಜ್ಞಾತತ್ವಲಕ್ಷಣಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಉಭಯರಿಗೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನನಿವರ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಪರಾಭಿಮತವಾದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ನಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಅನ್ಯಥಾ ವಿಜ್ಞಾತಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯಾಭಾವಸಾಧಕವಾಗಲಾರದು. || ೪೬ || ೪೭ || ೪೮ || ೪೯ ||

ಹೀಗೆ ಬಾಧವು ವಿನಾಶರೂಪವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಸಿದ್ಧೀಕರಿಸಿ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಬಾಧಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೇ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಧಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪರನ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಕಶ್ಚಾಯಂ ಬಾಧಉದ್ಧಿಷ್ಟೋ ನ ಹಿ ನಾಶೋಽಸತೋ ಭವೇತ್ |

ನಿವೃತ್ತಿಶ್ಚಾಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯ ಕಥಮೇವೋಪಪದ್ಯತೇ || ೫೦ ||

ನಾಸೀದಸ್ತಿ ಭವಿಸ್ಯಚ್ಚ ತದಿತಿ ಜ್ಞಾನನೋಯತಾ |

ಯದಿ ಬಾಧಸ್ತದಾಸತ್ತಂ ತೇನೈವಾಂಗೀಕೃತಂ ಪುನಃ || ೫೧ ||

ಅ || ಬಾಧಃ ಉದ್ಧಿಷ್ಟಃ=ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೂ, ಸತ್ಯಾಭಾವವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ೧ ಯಾವ ಬಾಧವು ಉದ್ಧಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೋ, ಕಶ್ಚಾಯಂ=ಇದು ಯಾವುದು? (ಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿನಾಶವೋ, ೨ ತಿರೋಭಾವಾದಿರೂಪ ನಿವೃತ್ತಿಯೋ, ೩ ಅಥವಾ ನಾಸೀತ್ ನಾಸ್ತಿ ‘ನ ಭವಿಸ್ಯತಿ ಎಂದು ಕಾಲತ್ರಯ ಸತ್ತಾ ನಿಷೇಧವೋ, ೧ನೇದ್ವನ್ತು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅಸತಃ=ಅಸತ್ತಿಗೆ, ನಾಶಃ=ನಾಶವು, ನ ಹಿ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದಷ್ಟೆ. (ಅಸದೇವ

ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್ ಎಂದು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಅನುಭವದ ಬಲದಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಅಸತ್ತೇ, ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಶಶವಿಷಾಣದಂತೆ ವಿನಾಶವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪ ನಿವೃತ್ತಿಯೇ ವಿನಾಶವು. ವ್ಯಾಹತಿಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಸ್ವರೂಪವೇ ಇಲ್ಲ. ಆಕಾ ಶಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿನಾಶವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಘಟಾದಿಗಳಿಗೂ ಮುದ್ರಾಭಿಘಾತಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ವಿನಾಶವು. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಲ್ಲ, ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ವಿದ್ಯೆಮಾನಂ ಹಿ ಬಾಧತೇ | ನ ಹಿ ವಂಧ್ಯಾಸುತೋ ಬಾಧಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಿಗೆ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದುಕೃತವಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಹಿ ಶಬ್ದವು) (ಎನೇದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ತಿರೋಭಾವಾದಿರೂಪವಾದ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಆವಿರ್ಭಾವಾದಿ ರೂಪವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದು. ಆವಿರ್ಭಾವವು ಸತ್ವದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಇರುವ ಧರ್ಮವು. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಅಸತ್ತೆಂದುಕೃತವಾಗಿವೆ. ಆದಕಾರಣ) ಅಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯ = ಆವಿರ್ಭಾವರೂಪಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ, ನಿವೃತ್ತಿಶ್ಚ = ತಿರೋಭಾವರೂಪ ನಿವೃತ್ತಿಯು, ಕಥಮೇವ = ಹೇಗೆ ತಾನೇ, ಉಪಪದ್ಯತೇ = ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ, ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ವಿಲೀನತಾದಿರೂಪವಾದ ನಿವೃತ್ತಿಯು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳು ಅಸತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯೋಪಾದಾನಕವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅವಿದ್ಯೋಪಾದಾನಕವಾಗದಿದ್ದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯೂ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ) (ಎನೇದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) (ಇಷ್ಟು ಕಾಲ ತನಕ ಯಾವುದು ತೋರಿತೋ ಅದು) ನಾಸೀತ್ = ಇರಲಿಲ್ಲ, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ, ನ ಭವಿಷ್ಯತ್ = ಮುಂದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಜ್ಞಾನಮೇಯತಾ = ತ್ರೈಕಾಲಿಕ ಸತ್ವನಿರ್ವೇಧರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಸಯತ್ಯವು, ಯದಿ = ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಬಾಧಃ = ಬಾಧವೋ ತದಾ = ಆಗ, ಅಂದರೆ ಹೀಗೆ ತ್ರೈಕಾಲಿಕ ಸತ್ವರೂಪವಾದ ಬಾಧವು ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ, ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ, ತೇನೈವ = ಆಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಮಾಯಾವಾದಿಯಿಂದಲೇ, ಪುನಃ = ಮತ್ತು, ಅಸತ್ಯಂ = ಅಸತ್ಯವು, ಅಂಗೀಕೃತಂ = ಅಂಗೀಕೃತವಾಗುವುದು. ಸತ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಅಸತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಬಾಧವು ಪರರಿಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವು. || ೫೦ || ೫೧ ||

(1) ಶುಕ್ತಿ ರಜತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸತ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿನಾಶಾದಿರೂಪವಾದ ಬಾಧವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದು ಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. 'ವಿಮತಂನಾಸತ್ ಪ್ರತೀಯಮಾನತ್ಯಾತ್ ಯತ್ಪ್ರತೀಯತೇ ತನ್ನಾಸತ್ ಯಥಾ ಘಟಃ ಯಚ್ಚಾಸತ್ ನತತ್ಪ್ರತೀಯತೇ ಯಥಾ ಶಶವಿಷಾಣಂ' ವಿನಾದ ವಿಸಯವಾದುದು ಅಸತ್ತಲ್ಲ, ತೋರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದು ತೋರುತ್ತದೋ ಅದು ಅಸತ್ತಲ್ಲ, ಘಟದಂತೆ. ಯಾವುದು ಅಸತ್ತೋ ಅದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಶವಿಷಾಣದಂತೆ, ಎನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಸತ್ಯವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ, (2) ತ್ರೈಕಾಲಿಕ ಸತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ವೇಧಮಾಡಿರೆ ಅಸತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಪ್ರತೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯವು ಕೂಡದಿದ್ದಮೇಲೆ ನಿರ್ವೇಧಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸತ್ವನಿರ್ವೇಧದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. (3) ಸತ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಸತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವೆಂದು ಯಾವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ನಿರೂಪಾಖ್ಯತ್ಯವು ಅಸತ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವೆವು, ಎಂದರೆ—

ನಾಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗಬಹುದಿತ್ತು; ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲ. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕ ನೀನೇ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಪ್ರತೀತಿನರ್ತನತಃ ಇತಿ ವದನ್ತಂ ಗೀಕರೋತಿ ತಾಂ |

ನಿಷೇಧೋ ಹ್ಯಪ್ರತೀತಸ್ಯ ಕಥಂ ಚಿನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ || ೫೨ ||

ಅ || ಅಸತಃ=ಅಸತ್ತಿಗೆ, ಪ್ರತೀತಿಃ=ಪ್ರತೀತಿಯು, ನ=ಇಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ವದನ್=ಹೇಳುವವನು ಮತ್ತು ತಿಳಿಯುವವನು, ತಾಂ=ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು, ಅಂಗೀಕರೋತಿ=ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡತಕ್ಕವನು ಏಕೆ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದರೆ—) (ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಇಲ್ಲ ಎಂದು (೧) ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, (೨) ಅಥವಾ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಅಸದ್ವ್ಯಯಕೃತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ೧ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವಾಗಿಯೂ, ೨ನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ) ಕಥಂಚಿತ್=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ, ಅಪ್ರತೀತಸ್ಯ=ಅವಿಭಾವರೂಪವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದು, ನಿಷೇಧಃ=ನಿಷೇಧವು, ನೋಪಪದ್ಯತೇ=ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಪ್ರತೀತವಾದ ಭೂತಲದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಘಟದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ 'ಭೂತಲೇ ಘಟೋ ನಾಸ್ತಿ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಕಾಣಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ? ಇದರಿಂದ 'ವಿಮತಃ ಅಸತ್ಪ್ರತೀತಮಾನ್ ತತ್ರಂಬಂಧಿನಿಷೇಧಕತ್ಯುತ್ಪಾತ್ ತದ್ವ್ಯವತರ್ಯುತ್ಯಾದ್ಯಾ ಸಮ್ಯಕ್ವತತ್' 'ವಿವಾದವಿಷಯೀಭೂತನಾದವನು ಅಸತ್ತಿನ ಪ್ರತೀತಿಯುಳ್ಳವನು. ಅಸತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಅಸದ್ವ್ಯಯಕೃತ್ವನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತನಂತೆ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣವು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದುದನ್ನು ಪರೀಕ್ಷೆ ಕರು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. || ೫೨ ||

ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಉಪಮಾನವನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಚೋಪಮಾ ಭವೇದತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಮೇವ ಚ |

ಶಾಸ್ತ್ರಗಮ್ಯ ಪರೇಶಾನಾ ದ್ವೇಧಃ ಸ್ವಾತ್ಮನ ಈಯತೇ || ೫೩ ||

ಅ || ಅತ್ರ = ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾರ್ಥವದೆ ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಉಪಮಾ = ಉಪಮಾನವು, ನ ಚ ಭವೇತ್=ಪ್ರಮಾಣವು ಆಗಲಾರದು. (ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯತೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವೇ ನಿಯತವಾಗಿದೆ.) (ಅಥಾವರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಂಥವಾಗಲೀ, ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯಿಂದ ಲಾಗಲೀ ಸತ್ಯ-ಅಸತ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವಾಗ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾತ್=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣದಿಲ್ಲದೆಯಿಂದ, ಸತ್ಯಮೇವ=ಸತ್ಯವೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚ=ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯವೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ. ಸಾಧಾರಣ ದೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಂದ ಗಗನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವೇ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದರೂ ಅಸತ್ಯವೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ('ಸತ್ ಗಗನಂ, ಅಸ್ತಿಮೇಞ್ಲಾನಂ, ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯುಭಾತ್' ಎಂದು ಎಲ್ಲಾ ಜನರಿಗೂ

ಬರತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾದಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವು. ಆದಕಾರಣ ವಿಯದಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದಿಂದ ಬಾಧಿತಗಳು ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ 'ನೋಭಯಂ ಜೇನ್ನಸಿದ್ಧಂ ತತ್' ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವು.) (ಅಥವಾ 'ಜೀವೇಶ್ವರಯೋರ್ಭೇದೋ ಮಿಥ್ಯಾಭೇದತ್ವಾತ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ದೂರಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾತ್ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದಕ್ಕೆ, ಸತ್ಯಮೇವ = ಸತ್ಯವೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದಮಿಥ್ಯಾತ್ವದ ಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧವು.) (ಈಶ್ವರನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಕ ಸಮುಧಿಗಮ್ಯನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧನಲ್ಲ. ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧ ರಾಗಲಾರರು. ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವಾದರೂ ಸುತರಾಂ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಶಾಸ್ತ್ರಗಮ್ಯ ಪರೇ ಶಾನಾತ್ = ಶಾಸ್ತ್ರೀಕಸಮುಧಿಗಮ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಸ್ವಾತ್ಮನಃ = ತನಗೆ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ಈಯತೇ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಒಂದೇ ಭೇದವು ಅನೇಕತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಏಕಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾಗಿ, ಅಪರಧರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಭೇದವು ಇರುವುದು. ಆ ಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಧರ್ಮಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವೇ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ವಿಷಯ ಕಣ್ಣಿನಮಾತ್ರವೇ ಭೇದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವು. ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವು ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಇರಲು ಈಶ್ವರನು ಇತರ ಜೀವರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ಧರ್ಮಿಕವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ಈಶ್ವರ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಸ್ವಾತ್ಮ ಧರ್ಮಿಕವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಿಭೂತ ನಾದ ತಾನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೋಗಿಭೂತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಜ್ಞಾನವು ಶಾಸ್ತ್ರ ದಿಂದಂಟಾಗುತ್ತದೆ. (2) ಯಾವನು ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆತನು ಈಶ್ವರ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ತನ್ನ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರಲಿ. ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೇನೇ ಈಶ್ವರನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ತನಗೆ ಭೇದವದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೫೩ ||

ಆದರೂ ಭೇದಗ್ರಾಹಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧವು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಮೂ || ಅನುಭೂತಿವಿರೋಧೇನ ಕಥನೇಕತ್ವಮಾಚ್ಯತೇ |
ಕಿಂಚಿತ್ಕರ್ತಾ ಚ ದುಃಖಿತಿ ಸರ್ವೇರೇವಾನುಭೂಯತೇ || ೫೪ ||
ಸರ್ವಜ್ಞೋ ಭಗವಾನ್ನಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಶಕ್ತಿರಿತಿ ಶ್ರುತಃ |
ಅನುಭೂತಾದ್ಧಿಭೇದೇನ ಶ್ರುತಿರೇಷಾ ವದತ್ಯಮಾಂ || ೫೫ ||

ಅ || ಅನುಭೂತಿವಿರೋಧೇನ = ಸಾಕ್ಷಿವಿರೋಧದಿಂದ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಏಕತ್ವಂ = ಏಕತ್ವವು, ಉಚ್ಯತೇ = ಅನುಮೇಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅನುಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಬಲ

ವಾಗಲಿ, ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ತನಗೆ ಭೇದಗ್ರಾಹಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು? ಯಾವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಬಾಧಿತ ವಿಷಯವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ) ಕಿಂಚಿತ್ = ಸ್ವಲ್ಪ, ಕರ್ತಾ = ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ದುಃಖೀ ಚ = ದುಃಖವುಳ್ಳವನು, ಅಲ್ಪಜ್ಞಃ = ಅಲ್ಪಜ್ಞನು, ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಶ್ಚ = ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಇತಿ = ಹೀಗೆ ಸ್ವಾತ್ಮನು, ಸರ್ವೈರೇವ = ಎಲ್ಲರಿಂದಲೇ, ಅನುಭೂಯತೇ = ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಭಗವಾನ್ವಿಸ್ತುಃ = ಶ್ರೀಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು, ಸರ್ವಜ್ಞಃ = ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತಿಃ = ಸಮಸ್ತಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಕರ್ತಾ = ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತನು, ನಿರ್ದುಃಖಃ = ದುಃಖಲೇಶಾತ್ಯಂತಾಭಾವವಿರುವವನು, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಶ್ರುತಃ = 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಪರಾಸ್ಯ ಶಕ್ತಿಃ ಸ ಹಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ, ನಿರನಿಷ್ಠಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ಜೀವನನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಅಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವು ಬರಲಿ. ಹೀಗೆ ಅನುಮಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿ ಜೀವಾಭೇದವನ್ನು ಅನುಮೇಯಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ) (ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸುವವನು ಈಶ್ವರನ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಆದಕಾರಣ ಶ್ರುತಿಯೇ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.) ಏಷಾ ಶ್ರುತಿಃ = ಧರ್ಮಗ್ರಾಹಕವಾದ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, ಅಮುಂ = ಈಶ್ವರನನ್ನು, ಅನುಭೂತಾಧಿ = ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಅನುಭೂತನಾದ ಜೀವನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಭೇದೇನ = ಭೇದದಿಂದ, ವದತಿ = ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. (ಆದ ಕಾರಣ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಧರ್ಮೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಜೀವನಿಂದ ಅಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬಾಧವಿಲ್ಲದದ್ದಿರೂ ಉಪಜೀವ್ಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಬಾಧವು ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಯಾವಾಗಲೂ ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಜೀವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು ಸರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಈಶ್ವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯು ಈಶ್ವರನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಜೀವನನ್ನು ಭಿನ್ನನನ್ನಾಗಿಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅನುಭವವನ್ನು ಅಪಲಾಪ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವು. || ೫೪ || ೫೫ ||

ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ 'ತದ್ಯೋಹಂ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಉಪಜೀವ್ಯವಿರುದ್ಧಂ ತು ಕಥವ್ಯೈಕೈಂ ಶ್ರುತಿರ್ವದೇತ್ |

ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಯದಾ ಭೇದವಾಚಕಸ್ಯ ಭವಿಸ್ಯತಿ ||

ಸ ಏವ ಧರ್ಮಣೋ ಗ್ರಾಹೀ ತದಭೇದಃ ಕಥಂ ಭವೇತ್ || ೫೬ ||

ಅ || ಉಪಜೀವ್ಯವಿರುದ್ಧಂ ಐಕ್ಯಂ = ಉಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಜೀವೇಶ್ವರರ ಐಕ್ಯವನ್ನು, ಶ್ರುತಿಃ ತು = ಶ್ರುತಿಯಾದರೂ, (ಅನುಮಾನವು ದುಃಖವಾದರೆ ಅಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗುವುದು. ಶ್ರುತಿಗಾದರೂ ಆಸಾತತಃ ತೋರತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ತು ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು.) ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ವದೇತ್ = ಹೇಳುವುದು. ಭೇದವಾಚಕಸ್ಯ = ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಆಗಮಕ್ಕೆ, ಮತ್ತು ಭೇದಕ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಆಗಮಕ್ಕೆ, (ಭೇದಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೂ) ಯದಾ = ಯಾವಾಗ, ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ = ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ಭವಿಸ್ಯತಿ = ಬರುವುದೋ, ತದಾ = ಆಗ, ಸ ಏವ = ಆ ಭೇದದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಲೀ, ಭೇದವಾಚಕವಾದ ಆಗಮವಾಗಲೀ,

ಧರ್ಮಿಣಃ = ಜೀವನನ್ನೂ, ಈಶ್ವರನನ್ನೂ, ಗ್ರಾಹೀ = ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕುದು, (ಇತಿ = ಎನ್ನುವ ಕಾರಣ ದಿಂದ) ತದಭೇದಃ = ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅಭೇದವು, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, (ಬೋಧ್ಯಃ = ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವು), ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು.

ಶಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ — (1) ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಜೀವನನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ಜೀವನಿಗೆ ಈಶ್ವರೈಕ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದರೆ ಆಗ ಜೀವಗ್ರಾಹಕವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಉಪಜೀವ್ಯವಾಗುವುದು. ಆ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಭೇದಗ್ರಾಹಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಿರೋಧವು. (2) ಶ್ರುತಿಯು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜೀವಾಭೇದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇದುವೆಂದಲಾದ ಶ್ರುತ್ಯಂತರವೇ ಉಪಜೀವ್ಯವಾಗುವುದು. ಅದು ಭೇದಗ್ರಾಹಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಿರೋಧವೇ. (3) ಜೀವೇಶ್ವರರಬ್ಬರನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಭೇದಮಾತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಜೀವಗ್ರಾಹಕವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯೂ, ಈಶ್ವರಗ್ರಾಹಕವಾದ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯೂ ಉಪಜೀವ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವು ಸ್ಪಷ್ಟವೇ. (4) ಯದ್ಯಪಿ ಇದೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅದನ್ನೇ ಎಸ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಆರಂಭ ಮಾಡಿದರೆಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. (5) ಹಾಗಾದರೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಿರೋಧದಿಂದ ಉಪಜೀವಕವು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವು ಏನಿದೆ? ಏನಾದರೂ ನಿಯಾಮಕವಿದ್ದರೆ ಉಪಜೀವ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-ಆಗಮಗಳ ವಿರೋಧದಿಂದ ಉಪಜೀವಕ ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೂಡುವುದು ಎಂದರೆ — ಇಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದವಿವಯಕಗಳಾದ ಉಪಜೀವ್ಯ ಉಪಜೀವಕಪ್ರಮಾಣಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ೧ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಇರುವುದೋ, ೨ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಇರುವುದೋ, ೩ ಒಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೋ? ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಜೀವಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ಉಪಜೀವ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೋ? ೪ ಉಪಜೀವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ಉಪಜೀವಕಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಹೀಗೆ ಪಕ್ಷಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆನ್ನುವ ಗನೇ ಪಕ್ಷವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಎನ್ನುವ ೨ನೇ ಪಕ್ಷವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುವಿಗೆ ನಿಸ್ವಭಾವತ್ವವು ಬರಬೇಕಾದೀತು. ಇನ್ನೆದ್ದನ್ನು 'ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಯದಾ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ದೂಷಿಸಿದರು. ಆದರೆ, ಅಜ್ಞಾನಾದಿವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಜೀವನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲೀ, ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಆಗಮವಾಕ್ಯವಾಗಲೀ, ಅಪ್ರಮಾಣವಾದರೆ ಆಗ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಂಬ ಧರ್ಮಿಗಳೇನೇ ಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದಲೂ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅಭೇದ ಬೋಧನವು ಕೂಡದೆಹೋಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಉಪಜೀವಕದ ವಿರೋಧದಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷತಃ ಉಪಜೀವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ಉಪಜೀವಕಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಎನ್ನುವ ೪ನೇ ಪ್ರಕಾರವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. (6) ಉಪಜೀವಕದಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯವು ಪ್ರಬಲವು, ಅದರ ವಿರೋಧದಿಂದ ಉಪಜೀವಕಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಯುಕ್ತವೇ. ಆದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಾಗಮ ರೂಪವಾದ ಉಪಜೀವಕಕ್ಕೆ ಭೇದಗ್ರಾಹಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-ಅನುಮಾನರೂಪ ಉಪಜೀವ್ಯವಿರೋಧದಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಉಪಜೀವ್ಯೋಪಜೀವಕಭಾವವು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿದೆ. (೧) ಕೆಲವುಕಡೆ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕತ್ವದಿಂದ, (೨) ಕೆಲವುಕಡೆ ಸಾಧ್ಯಗ್ರಾಹಕತ್ವದಿಂದ, (೩) ಕೆಲವುಕಡೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯೋಪಪಾದಕತ್ವದಿಂದ, (೪) ಕೆಲವುಕಡೆ

ವ್ಯಾಪ್ತಾನ್ಯಂಗಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವದಿಂದ ಇವೇನೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಜೀವ್ಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಉಪಜೀವಕವು ಬಾಧ್ಯವೇ ಆಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಾಗಮರೂಪ ಉಪಜೀವಕಕ್ಕೆ ಭೇದಾಗಮವಾಗಲೀ, ಭೇದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲಿಹೀಗೆ ಧರ್ಮಾದಿಗ್ರಾಹಕವಾಗಿ ಉಪಜೀವ್ಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪ್ರತಿವೇದ್ಯಭೇದವಾದ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿಯೇ ಉಪಜೀವ್ಯವು. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಉಪಜೀವ ಕದಿಂದಲೇ ಉಪಜೀವ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾಧವು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಆಗಮಗಳು ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಿಷೇಧ್ಯ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಉಪಜೀವ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಭೇದಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಭೇದ ನಿಷೇಧವು ಕೂಡ ಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಜೀವಕವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಉಪಜೀವ್ಯಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಆಗ ಮಗಳಿಗೇನೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಉಚಿತವಾದುದರಿಂದ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಉಪಜೀವ್ಯ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆನ್ನುವುದನ್ನು 'ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಯದಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಅಂದರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಅನುಮಾನ ದಿಂದ ಲಾಗಲೀ, ಆಗಮದಿಂದಲಾಗಲೀ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಬಾಧ್ಯತ್ವವು ಸುತರಾಂ ಕೂಡಲಾರದು. ಪರಮಾತ್ಮ ರೂಪಧರ್ಮಿಯು ಕೇವಲ ಆಗಮದಿಂದಲೇ ವೇದ್ಯವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ— ನಿರಾಶ್ರಯ ವಾದ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. || ೫೩ ||

ಆದರೂ ಅಭೇದಾನುಮಾನ ಆಗಮಗಳ ವಿರೋಧದಿಂದ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೇನೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನುಪಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಈ ಶ್ರುತಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಜೀವಿಸಿ ಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಾದ ಅನುಮಾನ, ಆಗಮಗಳಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಕಧರ್ಮಾಂಶದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ಯಾವುದು ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕವೋ ಅದರ ವಿರೋಧವು ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವು. ಯಾವುದು ವಿರೋಧಿಯೋ ಅದು ಧರ್ಮಿ ಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಯತ್ಸ್ವರೂಪಗ್ರಹೇ ಮಾನಂ ತದ್ಧರ್ಮೇ ನ ಕಥಂ ಭವೇತ್ || ೫೩ ||
 ಏಕವಿಜ್ಞಾನವಿಜ್ಞಾಪ್ತೌ ದ್ವಯಂ ಮಾನಂ ಭವಿಸ್ಯತಿ |
 ನ ಚೇದೇಕಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ತದ್ಧ್ವಯಮಸ್ಯತ್ರ ನೋ ಭವೇತ್ || ೫೪ ||

ಅ || ಯತ್ = ಯಾವ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು, ಸ್ವರೂಪಗ್ರಹೇ = ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದ ಗ್ರಹಣಕ್ಕಾಗಿ, ಮಾನಂ = ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತತ್ = ಆ ವಾಕ್ಯವು, ಧರ್ಮೇ = ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಧರ್ಮವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಕಾರದಲ್ಲಿ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ಮಾನಂ = ಪ್ರಮಾಣವು, ನ ಭವೇತ್ = ಆಗಲಾರದು. ಏಕವಿಜ್ಞಾನವಿಜ್ಞಾಪ್ತೌ = ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದುಂಟಾದ ವಿಜ್ಞಾನವು ಏಕವಿಧವಾದುದೇ, ಪುನಃ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೂ, ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಮಾಣವೂ ಎಂದು ಅನೇಕ ವಿಧ ವಾದುದು ಅಲ್ಲವೆಂದು ಪರಿಶ್ಲಿಸ್ತ ಸಹಕೃತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿರೂಪ ವಿಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, (ಇದಂ ಜ್ಞಾನಂ = ಈ ಜ್ಞಾನವು), ದ್ವಯಂ = ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿರೂಪ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವನ್ನು ಕುರಿತೂಕೂಡ, ಮಾನಂ =

ಪ್ರಮಾಣವು, ಭವಿಸ್ಯತಿ=ಆಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. (ಅಥವಾ) ದ್ವಯಂ=ಪ್ರತೀತಿಗಳೆರಡು ಸ್ವರೂಪದಂತೆ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ (ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು.) (ಅಥವಾ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳುವವನ ಆಭಿಪ್ರಾಯವು ಯಾವುದು? ೧ ಶುಕ್ರೀರಜದಾದಿ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಒಂದೇ ಈ ಜ್ಞಾನವು ವಿಸಯಭೇದದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೂ, ಅಪ್ರಮಾಣವೂ ಎಂದೋ? ೨ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನಗಳೆರಡೋ? ಆದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಮತ್ತೊಂದು ಅಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದೋ? ೧ನೇ ದ್ವನ್ನ 'ಯತ್ಸ್ಮರೂಪಗ್ರಹೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ದೂಷಿಸಿದರು.) (೨ನೇದ್ವನ್ನ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏಕವಿಜ್ಞಾನವಿಜ್ಞಾಪ್ತ್ಯಾ=ಒಂದೇ ಇದು ವಿಜ್ಞಾನವು ಎನ್ನುವ ಸಾಕ್ಷಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, (ಅನೇಕತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡದು.) (ಇದು ಜ್ಞಾನದ್ವಯವಾಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಒಂದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಂತೆ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನವೂ ಅಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ದ್ವಯಂ=ಜ್ಞಾನಗಳೆರಡೂ, ಮಾನಂ=ಪ್ರಮಾಣವು, ಭವಿಸ್ಯತಿ=ಆಗುವುದು. (ಹೀಗೆ ಬಾಧಾಭಾವಪರೀಕ್ಷಿತತ್ವಗಳು ಸಮಾನಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರುತಿಜನ್ಯವಾದುದು ಒಂದು ಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಅಂಶದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ-ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್=ಶ್ರುತಿಜನ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನವು, ದ್ವಯಂ=ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಮಾಣಂ ನ ಚೇತ್=ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ ಇದ್ದರೆ, ಆಗ, ಅತ್ರ=ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಏಕಮಪಿ=ಸ್ವರೂಪಾಂಶವನ್ನೂ ಕೂಡ ಕುರಿತು, ಪ್ರಮಾಣಂ=ಪ್ರಮಾಣವು, ನೋ ಭವೇತ್=ಆಗಲಾರದು. ಅಥವಾ, ತತ್=ವಿಜ್ಞಾನವು, ಅತ್ರ=ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಏಕಂ=ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಮಾಣಂ ನ ಚೇತ್=ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ ಇದ್ದರೆ, ಆಗ, ದ್ವಯಮಪಿ ನೋಭವೇತ್=ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರದಂತೆ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವು ಆಗಲಾರದು. (ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಎನ್ನುವ ವಾದದಲ್ಲಿ ಆದರೂ) ಅತ್ರ=ಈ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ, ತತ್=ವಿಶಿಷ್ಟವಿಸಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವು, ಪ್ರಮಾಣಂ ನ ಚೇತ್=ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ ಇದ್ದರೆ, ದ್ವಯಮಪಿ = ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಮಾಣಂ ನೋ ಭವೇತ್=ಪ್ರಮಾಣವು ಆಗಲಾರದು. (ವಿಶಿಷ್ಟ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವೂ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು.)

ತಾ || (1) ರಜತಜ್ಞಾನವು ಇದಮಂಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು, ರಜತವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಂಶದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಂಶವು ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದಮಾಕಾರವೂ ಉತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದಂತೆ ಧರ್ಮವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧಕವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭೇದಾನುಮಾನಗಳೇ ಬಾಧಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— ಅನುಮಾನಾದಿಗಳ ಬಾಧದಿಂದ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಉಪಜೀವ್ಯ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಬಾಧಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೆ ತದ್ವಿರೋಧಿಯಾದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆಂದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರುವುದು. (2) ಮತ್ತು ಯಾವಚ್ಛಕ್ತಿ ಪರೀಕ್ಷಿತವಾದ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥ ವಿಸಯಕವಾದ ಉತ್ತರ ಜ್ಞಾನವು ಅಪರೀಕ್ಷಿತವಾದ ಪೂರ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಕಂಡದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಾನುಮಾನಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಪರೀಕ್ಷಿತಗಳೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಾಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಪರೀಕ್ಷಿತವಾದ ಭೇದಶ್ರುತಿಗೆ ಬಾಧಕಗಳಾಗಲಾರವು. ಪ್ರತ್ಯುತ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವದಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾದ ಭೇದಾಗಮದಿಂದಲೇ ಅಭೇದಾಗಮವು ಬಾಧಿತವೇ ಆಗುವುದು || ೫೭ || ೫೮ ||

ಹೀಗೆ ಅಭೇದಾನುಮಾನ ಆಗಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ನಿಷೇಧ್ಯಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವವೆನ್ನುವುದು ತಿರಸ್ಕೃತವಾಯಿತು.

ಆದರೂ ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾಗಬೇಕೆನ್ನುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವಿರುದ್ಧಾಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವಾದರೂ ಏರೋಧಿ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಾದರೂ ಕಥಂಚಿತ್ ಬರುವುದು, ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಿ ವಿರೋಧಸ್ತು ತಸ್ಮಾನ್ಮಾನಸ್ಯ ದೂಷಣಂ |

ನೋಪಜೀವ್ಯೋಹ್ಯಭೇದೋಽಶ್ಚ ಕ್ವಚಿದ್ಭೇದ ಶ್ರುತೇರ್ಬಲಾತ್ ||೫೯||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದಕಾರಣ, ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಿವಿರೋಧಸ್ತು = ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವಾದರೂ, ಮಾನಸ್ಯ = ಅಭೇದ ಪ್ರಮಾಣವಾದ ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳಿಗೆ, ದೂಷಣಂ = ದೂಷಣವು, (ಆಗುತ್ತದೆ.) ಅಂದರೆ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ಸಾವಯವತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ನಿರವಯತ್ವದಿಂದಲೇ ಪರಮಾಣುರೂಪಧರ್ಮಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹೇಗೆ ವಿರೋಧವುಬರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದನ್ನೇ ಧರ್ಮಿಯನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧವು ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳಿಗೆ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. (ಹೇಗೆ ಅಭೇದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾದ ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯ ವಿರೋಧದಿಂದ ಅಭೇದ ಸಾಧಕತ್ವವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಉದಾಹೃತವಾದ 'ಭಿನ್ನೋಚಿಂತ್ಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭೇದಶ್ರುತಿಗಳಿಗೂ ಉಪಜೀವ್ಯವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಭೇದಸಾಧಕತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವವೇ ಭೇದವು. ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗದೆ ಇದ್ದರೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಅಭೇದ ಪ್ರಾಪಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ವ್ರವೃತ್ತವಾದ ಭೇದ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯ ವಿರುದ್ಧವಾಗದೆ ಇದ್ದೀತು? ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಅಭೇದಃ = ಅಭೇದ ಗ್ರಾಹಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು, ಅತ್ರ ಕ್ವಚಿತ್ = ಧರ್ಮಿತ್ವಾದಿಗಳ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಭೇದಶ್ರುತೇಃ = ಭೇದಶ್ರುತಿಗೆ, ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕವಾಗಿ ಉಪಜೀವ್ಯವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ನೋಪಜೀವ್ಯೋಹಿ = ಉಪಜೀವ್ಯವಾದುದಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ ಜೀವೇಶ ಭೇದಶ್ರುತಿಗೆ ಧರ್ಮ್ಯಾದಿಸಿದ್ಧಿವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಶ್ರುತ್ಯನಪೇಕ್ಷತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ) ಬಲಾತ್ = ಅನಪೇಕ್ಷತ್ವರೂಪಸಾಮರ್ಥ್ಯದ್ದೆಶೆಯಿಂದ, (ಭೇದಸಾಧಕತ್ವವು ಯುಕ್ತವು.) (ಮತ್ತು 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎನ್ನುವ ವಿಚಾರವು ಇರಲಿ, ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಅಭೇದಾನುಮಾನ ಆಗಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬಾಧಕತ್ವವು ಬಂದೇಬರುವುದು. ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಯಾವುದನ್ನೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭೇದಾನುಮಾನಾಗಮಗಳು ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಾಗಿವೆ. ಸಾಪೇಕ್ಷ ನಿರಪೇಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಪೇಕ್ಷವು ಪ್ರಬಲವು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಅತ್ರ = ಭೇದಾಭೇದಪ್ರಮಾಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಭೇದಶ್ರುತೇಃ = ಭೇದಕ ಧರ್ಮವಿಶಿಷ್ಟಧರ್ಮಿಶ್ರುತಿಗೆ, ಅಭೇದಃ = ಅಭೇದಪ್ರಮಾಣವು,

ಉಪಜೀವ್ಯಃ=ಉಪಜೀವ್ಯವು, ಯಾವ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದುದು) ನ ಹಿ=ಅಲ್ಲ ವಷ್ಟೆ. (ಆದುದರಿಂದ) ಬಲಾತ್=ಅನವೇಕ್ಷತ್ವರೂಪಬಲದಿಂದಲೇ, (ಭೇದಶ್ರುತಿಗೆ ಅಭೇದ ಪ್ರಮಾಣ ಬಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ).

ಶಾ | ನ್ಯಾಯಸುಧಾ—(1) ಅಭೇದಶ್ರುತಿಯು ಧರ್ಮಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಭೇದಶ್ರುತಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಜೀವೇತ್ಸರಸ್ವರೂಪವೇ ಧರ್ಮಿಯು. ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಅಭೇದಶ್ರುತಿಯು ನಿಷೇಧ್ಯಪ್ರಾಪಕವಾಗಿಯೇ ಉಪಜೀವ್ಯವೆನ್ನಬೇಕು. ನಿಷೇಧ್ಯಪ್ರಾಪಕದ ವಿರೋಧವು ನಿಷೇಧಕಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡಲಾರದು. ಹೀಗಾದರೆ ನಿಷೇಧಕಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ದಕ್ಕೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಭೇದಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಭೇದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ತತ್ತ್ವಮುಸಿ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳ ಅಪರಿಚ್ಛಾದದಿಂದ ಆಸಾತತಃ ತೋರುವ ಅಭೇದಕ್ಕೆನೇ ನಿಷೇಧಕವು. (2) ಮತ್ತು ನಿರ್ಭೇದವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಯಾವುದು ಹೇಳಿಯದೋ ಅದೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬೇಕೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ತನ್ನಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಧರ್ಮಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದರಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವೇಶಭೇದಶ್ರುತಿಯು ಜೀವೇಶಾಭೇದವನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನವೇಕ್ಷತ್ವರೂಪವಾದ ಬಲದಿಂದ ಭೇದ ಸಾಧಕತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. || ೫೯ ||

‘ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ’ ಇತಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಜೀವಭೇದಕವಾದ ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧವು. ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ನ ಚ ಮಾನಾಂತರೋಪೇಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತದ್ಭವತಿ ಕ್ವಚಿತ್ |
ಯೇನ ಮಾನೇನ ಚೋಪೇಯಂ ಭೇದಸ್ತೇನಾವಗಮ್ಯತೇ || ೬೦ ||
ಸರ್ವಜ್ಞಾನಮಯೈವೇಶೋ ಯದ್ಯುಪೇಯಃ ಕಥಂ ಚನ |
ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಗುಣೇನೈವ ತಯಾ ಭೇದೋಽವಗಮ್ಯತೇ || ೬೧ ||

ಆ || ತತ್ ಬ್ರಹ್ಮ=ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಕ್ವಚಿತ್=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಮಾನಾಂತರೋಪೇಯಂ=ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಜ್ಞೇಯನು, ನ ಭವತಿ=ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಶಾಸ್ತ್ರೈಕ ಸಮುಧಿಗಮ್ಯನೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರಿಂದ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟಬ್ರಹ್ಮನು ಶ್ರುತಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಒಂದು ಕಡೆ ಪ್ರಮಿತವಾದುದಕ್ಕೇನೇ ಬೇರೆಕಡೆ ಆರೋಪವಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಭ್ರಾಂತಿಪ್ರತಿಪನ್ನನೂ ಆಗಲಾರನು. ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲಾಗಲೀ, ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದಲಾಗಲೀ, ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಅನುವಾದಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟನೆಂದೇ ಶ್ರುತಿಯು ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ.) (ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಉಪಜೀವ್ಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿ ನೈತಿಕವಾದ

ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಪರ್ಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಇದೆ ಎಂದರೆ—) (ವಸ್ತು ವ್ಯವಹಿತವಾದ ವಹಿಯು ಧೂಮು ವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ನೇದ್ಯವಾಗದೆ ಇದ್ದರೂ ಕೆಲವು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದಿಂದಲಾಗಲೀ, ಅನುಮಾನದಿಂದಲಾಗಲೀ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪತನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಗುರು ತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ) ತತ್ ಬ್ರಹ್ಮ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಕ್ವೇಚಿತ್=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಮಾನಾಂತರೋಪೇಯಂ=ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ದಿಂದ ಜ್ಞೇಯನು, ನ ಚ ಭವತಿ=ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಯಾವುದರಿಂದ ಮಾನಾಂತರವನ್ನು ಉಪ ಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಅನುಮಾನಾದಿಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು.) (ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ದಿಂದ ನೇದ್ಯನಾಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಭೇದಾನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾ-ವಿರೋಧವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಶ್ರುತಿಯಂತೆ ಆ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಯೇನ ಮಾನೇನ=ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, (ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು) ಉಪೇಯಂ ಚ=ಜ್ಞೇಯನೋ, ತೇನ=ಆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ, ಭೇದಃ=ಭೇದವು, ಅವಗಮ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಸರ್ವಜ್ಞಾನುಮಯೇವ='ಧರ್ಮಾದಿಕಂ ಕಸ್ಯ ಚಿತ್ತತ್ಯಕ್ತಂ ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾತ್ ಘಟ ವತ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನು ಮಾನದಿಂದಲೇ, ಈಶಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಕಥಂಚನ=ಯಾವ ಪ್ರಕಾರ ದಿಂದಲೂ, ಉಪೇಯಃ=ಜ್ಞೇಯನಾಗುತ್ತಾನೋ, ತಯೇವ=ಅಂತಹ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೇ, ಸರ್ವ ಜ್ಞತ್ವ ಗುಣೇನೈವ=ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣದಿಂದಲೇ, ಭೇದಃ=ಭೇದವು ಅವಗಮ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯ ವಿರೋಧವು ಸರ್ವಥಾ ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ.) (ಯದ್ಯಪಿ ಅನುಮಾನವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಶ್ರುತಿಗಿಂತ ದುರ್ಬಲವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಉಪಜೀವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಧಕವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ || ೬೦ || ೬೧ ||

ಈ ಪರ್ಯಂತ ಈಶ್ವರನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗೆ ಭೇದಕ ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟ ನಾದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಉಪಪಾದಿತವಾಯಿತು. ಈಗ ಜೀವನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರ ಭೇದಕಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. ಶ್ರುತಿಯು ದುಃಖಲೇಶಾದ್ಯಂತಾಭಾವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಅನುಮಾನ-ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣ ದಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ದುಃಖತ್ವಾದಿ ರೂಪವು ಜೀವನಿಗೆ ತಾತ್ವಿಕ ವಾದರೆ ಹಾಗಾಗುವುದು. ಆದೇವೇ ತಾತ್ವಿಕವಲ್ಲ. ಆಹಂ ದುಃಖೇ ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಭವವು ಮಿಥ್ಯಾ ನುಭವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದುಃಖಾದ್ಯನರ್ಥವು ಸ್ವರೂಪತಃ ಮಿಥ್ಯಾ ಭೂತವಾದುದು. ಕೆಂಪು ದಾಸನಹೂವಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವು ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಸ್ಪಟಿಕ ಮಣಿ ಯಲ್ಲಿ ತೋರುವಂತೆ ಅಂತಃಕರಣೋಪಾಧಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಚೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಭ್ರಾಂತಿಪ್ರತಿ ಪನ್ನವಾದ ಭೇದಕಧರ್ಮದಿಂದ ವಸ್ತುವು ಭಿನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ನ ದುಃಖಾನುಭವಃ ಕ್ವಾಪಿ ಮಿಥ್ಯಾನುಭವತಾಂ ವ್ರಜೇತ್ |
 ನ ಹಿ ಬಾಧಃ ಕ್ವಚಿದ್ವ್ಯಷ್ಟೋ ದುಃಖಾದ್ಯನುಭವಸ್ಯ ತು || ೬೨ ||
 ಯದಿ ದುಃಖಾನುಭೂತಿಶ್ಚ ಭ್ರಾಂತಿರಿತ್ಯವಸೀಯತೇ |
 ಅದುಃಖಿತಾ ಶ್ರುತಿಃ ಕೇನ ನ ಭ್ರಾಂತಿರಿತಿ ಗಮ್ಯತೇ || ೬೩ ||

ಅ || ದುಃಖಾನುಭವಃ = ದುಃಖಾನುಭವವು, ಕ್ಷೌಷಿ = ಸರ್ವಥಾ, ಮಿಥ್ಯಾನುಭವತಾಂ = ಮಿಥ್ಯಾನುಭವತ್ವವನ್ನು, ನ ಪ್ರಜೇತ್ = ಹೊಂದಲಾರದು. ('ಅಹಂ ದುಃಖೀ' ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಭವವು ಮಿಥ್ಯಾನುಭವವು ಆಗಿದ್ದರೆ ಇದಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಆ ಅನುಭವವು ಮಿಥ್ಯಾನುಭವವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವೇ.) (ಯದ್ಯಪಿ ದುಃಖ ಮೊದಲಾದುದು ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ಸತ್ತೇ ಆಗಿದೆ. ಜೀವಾತ್ಮನು ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ದುಃಖಾದಿವಸ್ತುವು ತಾತ್ಪ್ರಿಕವೇ. ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿತ್ವ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದುದು ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಏಕೆಂದರೆ)- ದುಃಖಾದ್ಯನುಭವಸ್ಯತು = ದುಃಖ ಮೊದಲಾದ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಾಧಃ = ಬಾಧವು, ಕ್ಷೌಚಿತ್ = ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ತು ದೃಷ್ಟಃ = ಕಾಣಲ್ಪಡಲೇ ಇಲ್ಲ. ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ನಾನು ದುಃಖವುಳ್ಳವನಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಅಂತಃ ಕರಣ ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ ದುಃಖದಿಂದ ದುಃಖಿಯಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವೆನು ಎಂದು ಬಾಧಕ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.) (ಹಾಗಾದರೆ 'ವಿಮುಕ್ತಶ್ಚ ವಿಮುಚ್ಯತೇ, ತತ್ತ್ವಮಸಿ' ಇದುಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯೇ ಈ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ದುಃಖಾನುಭವವು ಹೇಗೆ ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲ? ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆದರೂ ದುಃಖಮೊದಲಾದ ಕೆಡಕುಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದುದೇ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ತಾತ್ಪ್ರಿಕರೂಪವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ)- ಯದಿ = ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ದುಃಖಾನುಭೂತಿಶ್ಚ = ದುಃಖಾನುಭವವು, ಭ್ರಾಂತಿಂತಿ = ಭ್ರಮೆಯೆಂತೆಂದು, ಅವಸೀಯತೇ = 'ವಿಮುಕ್ತಶ್ಚ ವಿಮುಚ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಹಾಗಾದರೆ, ಅದುಃಖಿತಾಶ್ರುತಿಃ = ದುಃಖಾವನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯು, ಕೇನ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಭ್ರಾಂತಿಃ ನ = ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಅರ್ಥದಿಂದಲೂ ಭ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲ. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಗಮ್ಯತೇ = ಅನುಭವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಈ ಶ್ರುತಿಯು ನಿಶ್ಚಿತಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗಿದ್ದರೆ ಈ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗುವುದು. ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲ. ಧರ್ಮಿಗ್ರಾಹಕಾನುಭವವಿರೋಧದಿಂದ ಅಪಾತ ವೃತ್ತಿ ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ನಾವು ಆಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವೆವು. ಪರರು ಆಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈಗಲೂ ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ತಥಾಚ ಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿಶ್ಚಯನಾದರೆ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವು. ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವಿದ್ದರೆ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿಶ್ಚಯವು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಶ್ರುತಿಯು ಒರಬೇಕಾಗುವುದು || ೬೨ || ೬೩ ||

ಹೀಗಾದರೆ ಶ್ರುತಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಪರೀಕ್ಷಾಸಹಕೃತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಭವಬಾಧಕತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಆಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಶ್ರುತಿಸ್ವರೂಪಮರ್ಥಶ್ಚ ಮಾನೇನೈವಾವಸೀಯತೇ |
 ತಚ್ಚೇನ್ಮಾನಂ ಗೃಹೀತಂ ತೇ ಕಿಂ ದುಃಖಾನುಭವೇಭ್ರಮಃ || ೬೪ ||
 ನ ಚ ಬಾಧನಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ಯದಬಾಧಿತಮೇವ ತತ್ |
 ಬಾಧೋ ಯದ್ಯನುಭೂತೇಽರ್ಥೇ ಕಥಂ ನಿರ್ಣಯ ಈಯತೇ || ೬೫ ||

ಅ || ಶ್ರುತಿಸ್ವರೂಪಂ = ಶ್ರುತಿಸ್ವರೂಪವು, ಅರ್ಥಶ್ಚ = ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡ, ಮಾನೇ ನೈವ = ಸಾಕ್ಷಿರೂಪಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ, ಅವಸೀಯತೇ = ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ ಮಾನಂ = ಆ ಪ್ರಮಾಣವು, ತೇ = ನಿನ್ನಿಂದ, ಗೃಹೀತಂ ಚೇತ್ = ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ,

ಕಿಂ = ಯಾವುದಕ್ಕಾಗಿ, ದುಃಖಾನುಭವೇ ಭ್ರಮಾ = ದುಃಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ಭ್ರಮತ್ಯವು. (ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಅಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವರರಿಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಹಾಗಾದರೆ 'ಅಹಂ ದುಃಖೀ' ಎಂದು ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವುದೂ ಸಾಕ್ಷಿಯೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ದುಃಖಾದಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯೂಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ರಮತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ದುಃಖಾದಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮತ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಾದರೆ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ ಸಾಕ್ಷಿಗೂ ಭ್ರಮತ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಒಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೇನೇ ವಿಷಯಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಇರಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ವಿಷಯಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಆವಶ್ಯಕವೆನ್ನುವುದು ಏಕೆ? ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏನುಮನು ಕಂಡಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ ಎಂದರೆ) ಯತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಬಾಧವಿಶೇಷಃ = ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷ್ಯಾನುಭವಕ್ಕೆ ಬಾಧರೂಪವಿಶೇಷವು, ನ ಚಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೋ (ಅಂದರೆ ಬಾಧವಿಶೇಷವು ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದ್ದರೂ ದುಃಖಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.) ತತ್ = ಆ ಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಅಂದರೆ ಬಾಧವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಂತೆ, ತತ್ = ಆತ್ಮನಿಗೆ ದುಃಖಿತತ್ವಾದಿಯೂ ಕೂಡ, ಅಬಾಧಿತಮೇವ = ಸತ್ಯವೇ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. (ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ದುಃಖ ಮೊದಲಾದುದೂ ಕೂಡ ಸಾಕ್ಷಿಗೃಹೀತವೇ ಆಗಿದೆ. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಕಡೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಏಕತ್ರ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಆವಶ್ಯಕವಾದರೆ ದುಃಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಅಪರೋಷೇಯತ್ವಾದಿ ಪರೀಕ್ಷಾಸಹಕೃತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದುಃಖಿತತ್ವಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ದುಃಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಜಾತೀಯ ಏಜಾತೀಯ ಸಂವಾದ ರೂಪವಾದ ಪರೀಕ್ಷಾ ಇದೆ. ಹೀಗಾದರೆ ಸಂದೇಹ ಬರುವುದರಿಂದ ದುಃಖಾದಿ ಸತ್ಯತ್ವನಿಶ್ಚಯವು ನಿಮಗೆ ಕೊಡದೆ ಇರೋಣದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅನುಭವ ಬಾಧವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ) ತತ್ = ದುಃಖಾದಿಗಳು, ಅಬಾಧಿತಮೇವ = ಸತ್ಯವೇ ಎಂದು (ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.) (ಅಂದರೆ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ದುಃಖಾದಿಗಳೂ ಎರಡೂ ಸಾಕ್ಷಿಗೃಹೀತಗಳೇ. ಏಕೆಂದರೆ- ಎರಡು ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಧ್ಯೈತರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯಾಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಷೇಯತ್ವಾದಿಯುಕ್ತಿಗಳು ಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಧ್ಯೈತದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೆನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದುಃಖಾದಿಗಳು ಸತ್ಯಗಳೇ.) (ಶ್ರುತಿಯು ಅನುಭವ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಧರ್ಮಗ್ರಾಹಕವಾಗಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ಅನುಭವದಿಂದಲೇ ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೀಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಕನಲ ಧರ್ಮಗ್ರಾಹಕತ್ವ ವಿರೋಧದಿಂದಲೇ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಶ್ರುತಿಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಾಹಕತ್ವ ವಿರೋಧದಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಶ್ರುತಿಸ್ವರೂಪಂ = ಶ್ರುತಿಸ್ವರೂಪವು, ಅರ್ಥಶ್ಚ = ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಕೂಡ, ಮಾನೇನೈವ = ಸಾಕ್ಷಿರೂಪ

ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ, ಅವಸೀಯತೇ=ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ಸಾಧಾರಣ ರೂಪವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಹಂ 'ದುಃಖೀ ಇತ್ಯಾದಿ' ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಈಗ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥತ್ವ ನಿಯಮವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂದುಃಖಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮತ್ಯಶಂಕೆಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಧಕಾಭಾವ ಉಪನ್ಯಾಸದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥತ್ವ ನಿಯಮವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅನುಭೂತೇ ಅರ್ಥೇ=ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರತೀತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಬಾಧಕಃ=ಬಾಧವು, (ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದೋ, ಅಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದಾದರೆ) ಆಗ, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ (ಸ್ವಂಭೋಷೆಯಂ ಕುಂಭೋಷೆಯಂ ಎಂದು ಪದಾರ್ಥಗಳ್), ನಿರ್ಣಯಃ=ನಿರ್ಣಯವು, ಈಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || ೬೪ || ೬೫ ||

ಇದನ್ನೇ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಕೋಽಪಿ ಹ್ಯರ್ಥೋ ನ ನಿಶ್ಚೇತುಂ ಶಕ್ಯತೇ ಭ್ರಮವಾದಿನಾ |
 ಭ್ರಮತ್ವಮಭ್ರಮತ್ವಂ ಚ ಯದೈವಾನುಭವೋಪಗಂ || ೬೬ ||
 ಏಕಸ್ಯ ಭ್ರಮತಾ ತತ್ರ ಪರಸ್ಯಾಭ್ರಮತಾ ಕೌತಃ |
 ಭ್ರಮತ್ವಮಭ್ರಮತ್ವಂ ಚ ಸರ್ವಂ ನೇದ್ಯಂ ಹಿ ಸಾಕ್ಷಿಣಾ || ೬೭ ||
 ಸ ಚೇತ್ಸಾಕ್ಷೀ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಷ್ಠಃ ಕಥಂ ನಿರ್ಣಯ ಈಯತೇ |
 ವಿಶೇಷಾಃ ಸರ್ವಏವೈತೇ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ (ಯ) ಗೋಚರಾಃ || ೬೮ ||

ಅ || ಭ್ರಮವಾದಿನಾ=ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಕೆಲವು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮತ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕವಾದಿಯಿಂದ, ಕೋಽಪಿ ಅರ್ಥಃ=ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ, ನಿಶ್ಚೇತುಂ = ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ, ನ ಹಿ ಶಕ್ಯತೇ=ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಯಥಾರ್ಥವಾದರೆ ಆಗ ಪದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯವೇ ಆಗದೆ ಹೋದೀತು. 'ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವ್ಯಭಿಚಾರಿತ್ವೇ ವಿಶ್ವಾಸಃ ಕಿಂ ನಿಬಂಧನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.) (ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥನಿಯಮವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಪದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯವೇ ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಹೇಳಿದ ಬಾಧಕವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ಆವಾಂ ಪದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದಲೇ ಪದಾರ್ಥಗಳ ನಿರ್ಣಯವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರಲು ಸಾಕ್ಷಿಯಾರ್ಥತ್ವ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಏನು ಉಪಯೋಗವು? ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಸ್ವಂಭೋಷೆಯಂ' ಎಂದು ಏಕಾಕಾರನಿಯತವಾದ ಜ್ಞಾನವು ನಿರ್ಣಯವೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಅದರ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಇದು ಸ್ವಂಭವೇ ಎನ್ನುವ ವಸ್ತು ತಥಾತ್ವಾಶ್ಚಾಸವೇ ನಿರ್ಣಯವೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಆಶ್ಚಾಸರೂಪ ನಿರ್ಣಯವಾದರೂ ವಸ್ತುರೂಪನಕ್ಕೆ ಭ್ರಮತ್ವಾಭಾವನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮವಾದರೆ ಅದರ ವಿಷಯವಾದ ವಸ್ತುವು ಅಯಥಾರ್ಥವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮವಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ತದ್ವಿಷಯವೂ ಯಥಾರ್ಥವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏನಂಚ ಸಾಕ್ಷಿಯಾರ್ಥತ್ವನಿಯಮದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ಎಂದರೆ—) ಯದೈವ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಭ್ರಮತ್ವಂ=ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭ್ರಮತ್ಯವು, ಅಭ್ರಮತ್ವಂ ಚ=ಸ್ವಂಭಾದಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಭ್ರಮತ್ಯವೂ ಕೂಡ, ಅನುಭವೋಪಗಂ=ಸಾಕ್ಷ್ಯನುಭವಗಮ್ಯವೋ, (ಆದುದರಿಂದ)

(ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಭ್ರಮತ್ವ-ಅಭ್ರಮತ್ವ ನಿರ್ಣಯಾರ್ಥಿನವಾದುದು ವಸ್ತುನಿರ್ಣಯವು ಎನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ.) ತತ್ = ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏಕಸ್ಯ = ಸ್ತಂಭಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ, ಭ್ರಮತಾ = ಭ್ರಮತ್ವವು, ಪರಸ್ಯ = ಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ, ಅಭ್ರಮತಾ = ಅಭ್ರಮತ್ವವೂ, ಕುತಃ = ಯಾವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಆಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ—ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವವೂ, ಅಭ್ರಮತ್ವವೂ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (ಕರಣದೋಷಬಾಧಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು. ಸ್ತಂಭಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಭ್ರಮತ್ವವಾದರೂ ಮಾನಾಂತರಸಂವಾದದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಭ್ರಮತ್ವಾಭ್ರಮತ್ವಗಳ ನಿಶ್ಚಯಾಬಾವವು ಹೇಗೆ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಭ್ರಮತ್ವಂ = ಶುಕ್ತಿರೂಪ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವೂ, ಅಭ್ರಮತ್ವಂ = ಸ್ತಂಭಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವಾಭಾವವೂ, ಸರ್ವಂ ಚ = ಭ್ರಮತ್ವ-ಅಭ್ರಮತ್ವಗಳ ನಿಶ್ಚಯೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಕರಣದೋಷ ಮೊದಲಾದುದೆಲ್ಲವೂ, ಸಾಕ್ಷಿಣಾ = ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ವೇದ್ಯಂ ಹಿ = ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. (ಅನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳು ಭ್ರಮತ್ವಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಲಾರದು.) ಸಃ ಸಾಕ್ಷೀ = ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯು, ಕ್ವಚಿತ್ = ಕೆಲವು ದುಃಖಾನುಭವಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ದುಸ್ವಂ ಚೇತ್ = ಅಯುಧಾರ್ಥವಾದರೆ ಆಗ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, (ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳ ಅಥವಾ ಭ್ರಮತ್ವಾದಿಗಳ ಅಥವಾ ವಸ್ತುಯಾರ್ಥಾರ್ಥಾದಿಗಳ,) ನಿರ್ಣಯಃ = ನಿಶ್ಚಯವು, ಈಯತೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯಾರ್ಥಾರ್ಥನಿಯಮವಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವ-ಅಭ್ರಮತ್ವಗಳ ನಿರ್ಣಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾರ್ಥಾರ್ಥವು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೇ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನಿಶ್ಚಯೋಪಾಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವೇ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಭ್ರಮತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಸ್ತಂಭತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಣಯವೇ ಆಗಲಾರದು, ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ) ಏತೇ ಸರ್ವೇ ವಿಶೇಷಾಃ = ಕರಣದೋಷಮೊದಲಾದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಗಳೂ, ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ(ಯ)ಗೋಚರಾ ಏವ = (ಸಾಕ್ಷಿಯಾರ್ಥಾರ್ಥವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದರಿಂದ) ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಷಯಗಳೇ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವ-ನಿಶ್ಚಯವು ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳ ಅಧೀನವಾದುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಯಾರ್ಥಾರ್ಥನಿಯಮವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಅದು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳು ಸ್ವರೂಪದಿಂದವಯುಕ್ತವಾಗಲಾರವು. ಮತ್ತೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೇ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವಾದರೂ, ಸಾಕ್ಷಿತಾಗಲೀ, ಪರಂಪರೆಯಿಂದಲಾಗಲೀ, ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಕ್ಷಿಯಾದರೂ ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳನ್ನು ತಾನೇ ಆಗಲೀ, ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯಗ್ರಹಣದಿಂದಲಾಗಲೀ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಭ್ರಮತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಯುಧಾರ್ಥವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿಶ್ವಸನೀಯತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಭ್ರಮತ್ವನಿರ್ಣಯವೇ ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಭ್ರಮತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವಾದರೂ ಸಂವಾದಾರ್ಥಿನವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರುವವು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೇವಲ ಸಾಕ್ಷ್ಯಧೀನವೇ. ಸಾಕ್ಷಿಯು ಅಯುಧಾರ್ಥವಾದರೆ ಸ್ತಂಭಾದಿ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಅಭ್ರಮತ್ವ ನಿರ್ಣಯವೂ ಬಾರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು || ೬೬ || ೬೭ || ೬೮ ||

ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯವಾಗದೆ ಇದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವಾದಿಗಳು ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾಗಲಾರವು. ಅಂತೂ ವಸುಗಳ ನಿರ್ಣಯವೇ ಬಾರದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಾರಣವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲಾರದು ಎಂದುಕೈವಾಗಿದೆ. ಭ್ರಮತ್ವಾಭ್ರಮತ್ವಾದಿನಿರ್ಣಯವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಆಗುವುದು ಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಭ್ರಮತ್ವಾಭ್ರಮತ್ವ ನಿರ್ಣಯಾಧೀನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಸ ಉಪಾಧಾನ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಊರೀಕೃತ್ಯ ಚ ತಾನ್ಸರ್ವಾನ್ ವ್ಯವಹಾರಃ ಪ್ರವರ್ತತೇ |
 ಸಾಕ್ಷಿಣೋ ವ್ಯವಸಾಯಾ ತು ವ್ಯವಹಾರೋಽಭಿಧೀಯತೇ || ೬೯ ||
 ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವೃತ್ತಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಯೇ |
 ಸಾಕ್ಷೀ ನಿರ್ದೋಷ ಏವೈಕಸ್ವದಾಂಗೀಕಾರ್ಯ ಏವ ನಃ || ೭೦ ||
 ಶುದ್ಧಃ ಸಾಕ್ಷೀ ಯದಾ ಸಿದ್ಧೋ ದುಃಖಿತ್ವಂ ವಾರ್ಯತೇ ಕಥಂ |
 ಉಪಜೀವ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಂತದ್ವೇದಗ್ರಾಹಕಮೇವ ಹಿ |
 ಆತೋ ಜೀವೇಶಯೋರ್ಭೇದಃ ಶ್ರುತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಸುಸ್ಥಿರಃ || ೭೧ ||

ಅ! ತಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ = ಆ ಎಲ್ಲಾ ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳನ್ನು, ಊರೀಕೃತ್ಯ ಚ = ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಯೇ ಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ವ್ಯವಹಾರಃ = ವ್ಯವಹಾರವು, ಪ್ರವರ್ತತೇ = ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ) ರಜತಭ್ರಮದಿಂದ ರಜತವನ್ನು ತರಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದ ಪುರುಷನು ಕರಣದೋಷ, ಬಾಧಕಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಆ ರಜತಜ್ಞಾನವೂ ಭ್ರಮೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು, ಇದು ರಜತವಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಶುಕ್ತಿಯೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ನಿವೃತ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇದು ನೀರೆಂದು ತಿಳಿದು ಸಂವಾದಾದಿ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ನೀರನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ಈ ಹಾನೋಪಾಧಾನಾದಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು ಭ್ರಮತ್ವಾಭ್ರಮತ್ವನಿಶ್ಚಯಾಧೀನಗಳೇ. (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅರ್ಥ ಯಾಥಾರ್ಥನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೇ ವ್ಯವಹಾರವು ಎನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥ ಸಂದೇಹದಿಂದಲೂ ವ್ಯವಹಾರವು ಕಂಡದೆಂದೂ ಶಂಕಿಸಿದರೆ—) ವ್ಯವಸಾಯಾ = ನಿಶ್ಚಂಕವಾದ, ವಿಸಂವಾದಿಯಾಗದಿರುವ, ವ್ಯವಹಾರಸ್ತು = ವ್ಯವಹಾರವಾದರೂ, ಸಾಕ್ಷಿಣಃ = ಸಾಕ್ಷಿಯ, (ಕಾರ್ಯವೆಂದು) ಅಭಿಧೀಯತೇ = ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಕೇವಲ ವ್ಯವಹಾರವಲ್ಲ. ನಿಶ್ಚಂಕವಾದ ಅವಿಸಂವಾದಿಯಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಅರ್ಥಯಾಥಾರ್ಥನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದೆ ಆಗಲಾರದು. (ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಹಾನಿ ಬರಲಿ, ನಮಗೆ ಏನು ಬಾಧಕವು ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಮಾತ್ = (ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಯುಧಾರ್ಥತ್ವವಿದ್ದರೆ ಅವಿಶ್ವಾಸವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯಾಭಾವಪ್ರಯುಕ್ತ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವ-ಅಭ್ರಮತ್ವ ನಿರ್ಧಾರಣವು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅರ್ಥಗಳ ಯಾಥಾರ್ಥ ಅಯುಧಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಯವು ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಂಕವಾದ ಅವಿಸಂವಾದಿಯಾದ ವ್ಯವಹಾರವು ಆಗದೆಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸರ್ವಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ

ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯವಹಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಕೂಡದು. ಸರ್ವಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಲೌಕಿಕರೂ, ಪರೀಕ್ಷಕರೂ, ಉಲ್ಲಂಘಿಸಲಾರರು.) ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ. = ಸರ್ವಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ನಿಶ್ಚಂಕವಾದ, ಅವಿಸಂವಾದಿಯಾದ ಕಾರ್ಯಭೂತವಾದ ವ ವ ಹಾರದ, ಸಿದ್ಧಯೇ=ಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ, (ವಸು ಯಥಾರ್ಥತ್ವ ಅಯಥಾರ್ಥತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆದರ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕಾಗಿ ಕರಣದೋಷಾದಿಗಳ ನಿಶ್ಚಯ ದ್ವಾರಾ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಭ್ರಮತ್ವ-ಅಭ್ರಮತ್ವನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆದರ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಯು ವಿಶ್ವಸಾರ್ಹವೆಂದೂ, ಆದರ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ) ಸಾಕ್ಷೀ=ಸಾಕ್ಷಿಯು, ಏಕಃ=ಒಂದು, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ನಿರ್ದೋಷಃ ಏವ=ಯಥಾರ್ಥವೇ ಎಂದು, ನಃ=ನಮಗೆ ಪರೀಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅಂಗೀಕಾರ್ಯ ಏವ=ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವೇ. (ಹೀಗಾದರೆ ಪ್ರಾಭಾಕರಾದಿ ರೀತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೂ ಯಥಾರ್ಥನಿಯಮವಿರಲಿ ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ - ಒಂದಕ್ಕೇನೇ ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಕೂಡುವಾಗ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರು ದ್ದವೂ, ಆದ ಸರ್ವಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಯಥಾರ್ಥನಿಯಮದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು?) ಶುದ್ಧಃ= ಶುದ್ಧವಾದ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಸಾಕ್ಷೀ = ಸಾಕ್ಷಿಯು, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ಸಿದ್ಧಃ=ಸಿದ್ಧವಾ ಯಿತೋ, ದುಃಖಿತ್ವಂ=ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಪ್ರತೀತವಾದ ದುಃಖಿತ್ವವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ವಾಯುತೇ=ತಡೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉಪಜೀವ್ಯಪ್ರಮಾಣಂ=ಶುತ್ಸನುಮಾನಗಳ ಉಪಜೀವ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವು, ತತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಭೇದಗ್ರಾಹಕಮೇವ=ಭೇದವಿಸಯುಕ್ತ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಜನಕವೇ, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ತಥಾಚ ಉಪಜೀವ್ಯ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧದಿಂದ ಅಭೇದ ಶುತ್ಸಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಪ್ತವೇ.) ಅತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಜೀವೇಶಯೋಃ=ಜೀವೇಶ್ವರರ, ಭೇದಃ=ಭೇದವು, ಶ್ರುತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಸುಸ್ಥಿರಃ='ಭಿನ್ನೋ ಚಿಂತ್ಯಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸ್ವವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರರಾಹಿತೈರೂಪಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸುದೃಢವಾದುದು. || ೬೯ || || ೭೦ || ೭೧ ||

ಹೀಗೆ ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಭೇದವೇ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದರೆ ಆಗ ತತ್ತ್ವಮಸ್ಯಾ ದೃಷ್ಟೈತಶ್ರುತಿಗಳಿಗೂ 'ಅಹಂ ಹಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಗೂ ಏನು ಗತಿಯು? ಆ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನದಂತೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಯು ಅಪೌರು ಷೇಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ಮೃತಿಯು ಆಪ್ತನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾ ಮಾಣ್ಯಕಾರಣವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ಓಂ ತದ್ಗುಣಸಾರತ್ವಾತ್ತು ತದ್ವೈಪದೇಶಃ ಸ್ರಾಜ್ಞನತ್ ಓಂ”
|| ಸೂ. ೨೯ ||

ಜೀವನಿಗೆ ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವ್ಯಪದೇಶವು ಬ್ರಹ್ಮಸಂಬಂಧಿಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಸದೃಶ ಗುಣಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅಭೇದದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೇಗೆ 'ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಜಗದಭೇದವ್ಯಪದೇಶವು ಹೇಗೆ ಗೌಣವೋ ಹಾಗೆಯೇ.

ಅದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ -

ಮೂ || ತಥಾಽಪಿ ತು ಚಿದಾನಂದಪೂರ್ವಾಸ್ತತ್ಸದೃಶಾ ಗುಣಾಃ || ೨೨ ||
ಸಾರಃ ಸ್ವರೂಪಮಸ್ಯಾಪಿ ಮುಕ್ತಾನಪ್ಯವಶ್ಯತೇ |

ಅತೋಽಭೇದವದೇವೈತಾಃ ಶ್ರುತಯಃ ಪ್ರವದಂತಿ ಹಿ || ೨೩ ||
 ಪೌರಾಣಾನಿ ಚ ವಾಕ್ಯಾನಿ ಸಾದೃಶ್ಯಾಭೇದಸಂಶ್ರಯಾತ್ |
 ಸಾದೃಶ್ಯಾಚ್ಚ ಪ್ರಧಾನತ್ವಾತ್ಸ್ವಾತಂತ್ರಾದಪಿ ಚಾಭಿದಾಂ |
 ಅಹುರೀಶೇನ ಜೀವಸ್ಯ ನ ಸ್ವರೂಪಾಭಿದಾಂ ಕ್ವಚಿತ್ || ೨೪ ||

ಅ || (ಯದ್ಯಪಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಂಗೆ ಭೇದವೇ.) ತಥಾಪಿ = ಆದಾಗ್ಯೂ, ಚಿದಾನಂದ ಪೂರ್ವಾಃ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಗಳೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ತತ್ಸದೃಶಾಃ ಗುಣಾಃ = ಪರಮಾತ್ಮಗುಣ ಸದೃಶಗಳಾದ ಗುಣಗಳು, ಅಸ್ಯಾಪಿ=ಈ ಜೀವನಿಗೂ, ಸಾರಾಃ=ಅಂದರೆ, ಸ್ವರೂಪಂ=ಸ್ವರೂಪವು, ಯತಃ=ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆಂದೆಯಿಂದ, ಮುಕ್ತಾವಪಿ = ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅನಶಿಸ್ಯತೇ= ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅತ ಏವ=ಆದಕಾರಣವೇ, ಅಭೇದವದೇವ=ಆಪಾತತಃ ಅಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಂತೆ ತೋರುವ, ಏತಾಃ=ಪರೋದಾಹೃತಗಳಾದ, ಶ್ರುತಯಃ=ಶ್ರುತಿಗಳೂ, ಪೌರಾಣಾನಿ ವಾಕ್ಯಾನಿ ಚ=ಪುರಾಣದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಕೂಡ, ಸಾದೃಶ್ಯಾಭೇದಸಂಶ್ರಯಾತ್=ಸಾದೃಶ್ಯವೆನ್ನುವ ಅಭೇದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು, ಪ್ರವದಂತಿ = (ಗೌಣಾರ್ಥವನ್ನು) ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು || ೨೩ || ೨೪ || ೨೪ ||

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಅಭೇದಾಗಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸಾದೃಶ್ಯಾಚ್ಚ ಪ್ರಧಾನತ್ವಾತ್ಸ್ವಾತಂತ್ರಾದಪಿ ಚಾಭಿದಾಂ || ೨೫ ||
 ಅಹುರೀಶೇನ ಜೀವಸ್ಯ ನ ಸ್ವರೂಪಾಭಿದಾಂ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯಮೈಕಮತ್ಯಂ ಚ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ತು ವಿಶಿಸ್ಯತೇ || ೨೬ ||

ಅ || ಸಾದೃಶ್ಯಾಚ್ಚ=ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದಲೂ, ಪ್ರಧಾನತ್ವಾದಪಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರಾದಪಿ ಚ = 'ನಾನೈಕೋಽಸ್ಮಿ ದೃಷ್ಟ್ವಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆನೇ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದಲೂ, ಸ್ವಾತಂತ್ರವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಈಶೇನ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ಜೀವಸ್ಯ=ಜೀವನಿಗೆ, ಅಭಿದಾಂ=ಅಭೇದವನ್ನು, (ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಪುರಾಣವಾಕ್ಯಗಳೂ) ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಕ್ವಚಿತ್=ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರೂಪಾಭಿದಾಂ=ಸ್ವರೂಪಾಭೇದವನ್ನು, ನಾಹುಃ=ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (ನಾನೈಕೋಽಸ್ಮಿ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರನಾದ, ಉತ್ತಮನಾದ ಜೀವರೂಪದೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆನೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರವೂ ಉತ್ತಮತ್ವವೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವರೂಪದೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಜೀವೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅಭೇದವೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ.) (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಐಕ್ಯವಾಕ್ಯವು ಸಾದೃಶ್ಯಾದಿರೂಪಅರ್ಥಾಂತರ ಪರವಾಗಲಿ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಯತ್ನತ್ವಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು ಎಂದರೆ.) ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯಂ=ಈಶನಿಂದ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯವು, ಐಕಮತ್ಯಂ ಚ=ಐಕಮತ್ಯವೂ ಕೂಡ, ಮುಕ್ತಸ್ಯ ತು=ಮುಕ್ತನಿಗೆ, ವಿಶಿಸ್ಯತೇ=ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. (ಆದುದರಿಂದ) ವಿಶೇಷೇಣ=ವಿಶೇಷದಿಂದ (ಅಭೇದೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ.) (ಅಂದರೆ ಸಂಸಾರದಶೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಚೇತನತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರವು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ

ಮುಕ್ತನಿಗಾದರೂ ವೈಕುಂಠಾದಿ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇರೋಣದರಿಂದ ಏಕಸ್ಥಾನ ಸ್ಥಿತತ್ವರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯವು ಮತ್ತು ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಮತ್ಯವು ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷವೂ ಇದೆ. || ೭೫ || ೭೬ ||

ಯಾವ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಸಜ್ಜನಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದು ಸಂಸಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಭ್ಯವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭೇದೋಕ್ತಿಯು ಯುಕ್ತವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಚ ವಿಶೇಷೇಣ ಜಡಾನಾಂ ದ್ವಯನೇವತು |

ಭವೇತ್ಸಾದೃಶ್ಯಮತ್ಯಲ್ಪಂ ತೃತೀಯಂ ಪರಮಾತ್ಮನಾ || ೭೭ ||

ಈಶರೂಪಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ಗುಣಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |

ತಥೈವಾನಯನಾನಾಂ ತತ್ತ್ವರೂಪೈಕ್ಯಂ ತು ಮುಖ್ಯತಃ || ೭೮ ||

ಅ || ಸಾದೃಶ್ಯಂಚ = (ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಈಶನಿಂದ) ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಇದೆ. ವಿಶೇಷೇಣ = ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ ಸಾದೃಶ್ಯರೂಪ ವಿಶೇಷದಿಂದ (ಅಭೇದೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಸಾದೃಶ್ಯವೊಂದಲಾದುದು ಜಡಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆದೆ. ಆದಕಾರಣ ಜಡಗಳಿಗೆ 'ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಭೂತಾನಿ ವಿಷ್ಣು ಭೂತಾನಿ ವಿಷ್ಣುಃ ವನಾನಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಗಿರಯೋ ದಿಶಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಏಕೈಕ ವ್ಯವದೇಶವು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ) ಜಡಾನಾಂತು = ಜಡಗಳಿಗಾದರೂ, ದ್ವಯ ಮೇವ = ಎರಡೇ, (ಈಶಪ್ರಧಾನತತ್ತ್ವವೂ ಈಶಾಧೀನತತ್ತ್ವವೂ ಇವು ಎರಡೇ.) ಆದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಚುರೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (ಸಾದೃಶ್ಯ ಎನ್ನುವ ಇನ್ನೊಂದು ಇದ್ದು ಪ್ರಯುಕ್ತ ಎರಡೇ ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ -) ಜಡಾನಾಂ = ಜಡಗಳಿಗೆ, ಪರಮಾತ್ಮನಾ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ತೃತೀಯಂ = ಮೂರನೇದ್ದಾದ, ಸಾದೃಶ್ಯಂ = ಸಾದೃಶ್ಯವಾದರೂ, ಅತ್ಯಲ್ಪಂ = ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದದೇ, ಭವೇತ್ = ಆಗುವುದು. (ಸಾದೃಶ್ಯವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವೇ. ಆದರೆ ಸತ್ತಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಜೀವನಂತೆ ಆನಂದಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲ, ಆದುದರಿಂದ ಎರಡೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವೇ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಆನಂದಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಜೀವನಿಗೆ ದುಃಖಾದಿ ರೂಪತ್ವವು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಬೇಡ. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರನ್ನು ಕುರಿತು ತತ್ತ್ವವು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವನಿಗೆ ನೇದದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಮೋಕ್ಷೋಗ್ಯೋಗ್ಯೋಗೇನೇ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದು) ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವು. (ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞವತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅಭೇದವ್ಯವದೇಶವು ಅಮುಖ್ಯವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅಭೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ 'ವಿಜ್ಞಾನಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅಭೇದವ್ಯವದೇಶವೂಕೂಡ ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಈಶರೂಪ ಕ್ರಿಯಾಣಾಂಚ = ಶ್ರೀಹರಿಯ ಮತ್ತಾದಿರೂಪಗಳಿಗೂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ, ಸರ್ವಶಃ = ಎಲ್ಲಾ, ಗುಣಾನಾಂಚ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳಿಗೂ, ತಥೈವ = ಹಾಗೆಯೇ, ಅವಯವಾನಾಂಚ = ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳಿಗೂ, ತತ್ತ್ವರೂಪೈಕ್ಯಂ = ಈಶಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಏಕೈಕಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಾಕ್ಯವು, ಮುಖ್ಯತಃ ತು = ಮುಖ್ಯಾಭೇದಪರವೆಂದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯವು.

(ಜಡಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಅಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ 'ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯ ದಂತೆ ಅನುಷ್ಯಾಭೇದಪರವಲ್ಲ.) ಅಂತೂ ಜಡವಿಸಯಕವಾದುದೇ ಪ್ರಾಜ್ಞವತ್ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿರುವ ದೃಷ್ಟಾಂತವು. || ೭೭ || ೭೮ ||

ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಧರ್ಮಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳೆಂದು ಕಂಡರೆ ಪ್ರತ್ಯನಾಯವಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಯಥೋದಕಂ ದುರ್ಗೇ ವೃಷ್ಟಂ ಪರ್ವತೇಷು ವಿಧಾವತಿ |
ಏವಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯಂಸ್ತಾನೇವಾನುವಿಧಾವತಿ || ೭೯ ||
ಇತಿ ಶ್ರುತೇರ್ನೋಭಯಂ ಚ ಭೇದಾಭೇದಾಖ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ |
ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ ತನ್ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ || ೮೦ ||
ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ |
ಇತಿ ಶ್ರುತಾವಿವೇತ್ಯಸ್ಮಾಧ್ವೇದಾನಿರಾಕೃತಿಃ |
ಇವೋಭಯೇ ಚ ಸಾದೃಶ್ಯ ಇತಿ ವಾಕ್ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ || ೮೧ ||

ಅ || ಪರ್ವತೇಷು=ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ, ದುರ್ಗೇ=ದುರ್ಗಸ್ಥಲವಾದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ, ವೃಷ್ಟಂ= ಸೊರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಉದಕಂ=ನೀರು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, (ಕೆಳಗೆ)ವಿಧಾವತಿ=ಓಡುತ್ತದೋ, ಏವಂ= ಹೀಗೆ, ಧರ್ಮಾನ್=ಪಾರಮೇಶ್ವರಧರ್ಮಗಳನ್ನು, ಪೃಥಕ್ = ಈಶ್ವರನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ಪಶ್ಯನ್=ನೋಡತಕ್ಕವನು, ತಾನೇವ = ಅವುಗಳನ್ನೇ, ಅನು = ದರ್ಶನಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ, ವಿಧಾವತಿ=ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ನರಕವನ್ನು ಕುರಿತು ಓಡುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ=ಈ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶ್ರಿಯಿಂದ (ಪರಮಾತ್ಮಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಪ್ರತ್ಯನಾಯವು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.) (ಹಾಗಾದರೆ ಈಶ್ವರಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಇರಲಿ. ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ಕಂಡರೆ ನಿಂದಾಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಲಿ, ಎಂದರೆ) ಭೇದಾಭೇದಾಖ್ಯಂ=ಭೇದ ಅಭೇದವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಉಭಯಂ ಚ=ಎರಡೂ ಕೂಡ, ನೇಷ್ಯತೇ=ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ತತ್=ಆ [ಬ್ರಹ್ಮವು, ಏಕಂ = ಅಭಿನ್ನನೆ, ಏವ= ಘಟಾದಿಗಳಂತೆ ಅವಯವಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ. ಅದ್ವಿತೀಯಂ = ಸಮಾಧಿಕರಹಿತ ವಾದುದು, ಇಹ=ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ಕಿಂಚನ=ಗುಣಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ, ನಾನಾ=ಭಿನ್ನವಾದುದು, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಇಹ=ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗುಣಾದಿಗಳನ್ನು, ನಾನಾ= ಭಿನ್ನವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೂ, ಇವ=ಅಭಿನ್ನವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತಾನೋ, ಸಃ= ಆತನು, ಮೃತ್ಯೋಃ=ಮರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಮೃತ್ಯುಂ=ನರಕವನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ = ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ. ಇತಿ ಶ್ರುತಃ=ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ಇವೇತ್ಯಸ್ಮಾತ್=ಇವ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಏವ ಶಬ್ದದ್ದೆತೆಯಿಂದಲೂ, ಭೇದಾಭೇದನಿರಾಕೃತಿಃ=ಭೇದಾಭೇದನಿರಾಕರಣವು, (ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ). ಆದಕಾರಣ ಭೇದಾಭೇದವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವ=ಇವ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು, ಉಭಯೇ ಚ=ಭೇದಾಭೇದರೂಪ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾದೃಶ್ಯೇ = ಸಾದೃಶ್ಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ = ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯಾಖ್ಯಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ, ವಾಕ್= ವಚನವು, ಅಸಿ=ಇದೆ || ೭೯ || ೮೦ || ೮೧ || ಸೂ. ೭೮ || ೭೯ || ಅಧಿ. ೧೪ ||

ಸೃಷ್ಟಿಗಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ಯಾವದಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಯಾವದಾತ್ಮಭಾವಿತ್ವಾಚ್ಚ ನ ದೋಷಸ್ತದ್ಬರ್ಶನಾತ್ ಓಂ ”

|| ಸೂ. ೩೦ || ಅಧಿ. || ೧೫ ||

‘ನಿತ್ಯಃ ಪರಃ ನಿತ್ಯಃ ಜೀವಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, ‘ಆತ್ಮಾ ನಿತ್ಯಃ ಸುಖ ದುಃಖೇ ತ್ವನಿತ್ಯೇ’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದಲೂ, ಜೀವನೂ ಜೀವಸ್ವರೂಪರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯೂ ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸೋಽನಾದಿನಾ ಪುಣ್ಯೇನ ಪಾಪೇನಾನುಬದ್ಧಃ’ ಇದುಮೊದಲಾದ ಅನಾದಿಪುಣ್ಯಾದಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಖ್ಯಾಯೋಪವಿಲ್ಲ. || ಸೂ. ೩೦ || ಅಧಿ. ೧೫ ||

ಯಾವದಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪುಂಸ್ತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಾದಿವತ್ಪಸ್ಯ ಸತೋಽಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೋಗಾತ್ ಓಂ ”

|| ಸೂ. ೩೧ ||

ಯಾವನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಮೊದಲೇ ಅಂದರೆ ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯೇ ಇರತಕ್ಕ ಪುಂಸ್ತ್ವ-ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಾವನದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನಿಗೆ ಮೊದಲೇ ಇರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಪ್ರರೂಪತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೇ ‘ದುಃಖಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಆನಂದೀ ಭವತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಕಾಲಿಕವ್ಯಪದೇಶವು.

“ ಓಂ ನಿತ್ಯೋಪಲಬ್ಧ್ಯನುಪಲಬ್ಧಿಪ್ರಸಂಗೋಽನ್ಯತರ

ನಿಯಮೋವಾನ್ಯಥಾ ಓಂ ” || ಸೂ. ೩೨ ||

ಅವರಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಾದ ಜೀವನಿಗೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂದಾನುಭವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತನೋಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ದುಃಖಾದಿಗಳ ಉಪಲಬ್ಧಿಯು ಬರಬೇಕಾದೀತು. ಮಧ್ಯಮ ಜೀವನಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಖ-ದುಃಖ ಎರಡರ ಅನುಭವವೂ ಬರಬೇಕಾದೀತು || ೩೧ || ೩೨ || ಅಧಿ. ೧೬ ||

ಪುಂಸ್ತ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಕರ್ತೃತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಕರ್ತಾ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವತ್ಪಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೩೩ ||

ವಿಧಿನಿಷೇಧರೂಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ. ಜೀವನೂ ಕೂಡ ತನಗೆಉಚಿತವಾದ ಕ್ರಿಯಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವವುಳ್ಳವನು.

“ ಓಂ ವಿಹಾರೋಪದೇಶಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೪ ||

‘ಜಕ್ಷನ್ ಕ್ರೇಡನ್ ರಮನಾಣಃ ಸ್ತ್ರೀಭಿರ್ನಾ ಯಾನ್ಯೈರ್ನಾ’ ಎಂದು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೇಡಾಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನು ವಾಸ್ತವಕರ್ತೃತ್ವವುಳ್ಳವನು.

“ ಓಂ ಉಪಾದಾನಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೫ ||

ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸಾಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪಾದಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜೀವನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸ್ತವಕರ್ತೃನು.

“ ಓಂ ವ್ಯಸದೇಶಾಚ್ಚ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ನ ಚೇನ್ನಿದೇಶ ವಿಸರ್ಯಯಃ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೬ ||

‘ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸೀತ’ ಎಂದು ಉಪಾಸನಾದಿಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜೀವನು ಕರ್ತೃನು. ಜೀವನು ಕರ್ತೃನಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಆತ್ಮೈವ’ ಎನ್ನುವ ನಿರ್ದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

“ ಓಂ ಉಪಲಬ್ಧಿವದನಿ೦ವಃ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೭ ||

‘ಇದಂ ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಿ’ ಎಂದು ಜೀವನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ಹೇಗೆ ಕೆಲವುಕಡೆ ವಿವಕ್ಷಿತ ಏಕಯುಕ್ತಜ್ಞಾನಲಾಭವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ‘ಇದಂ ಕುರ್ಯಾಂ’ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ವಿವಕ್ಷಿತಕ್ರಿಯಾಲಾಭವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರಕರ್ತೃತ್ವವಿಲ್ಲ.

“ ಓಂ ಶಕ್ತಿವಿಸರ್ಯಯಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೮ ||

ಜೀವನಿಗೆ ಈಶ್ವರವ ಶಕ್ತಿಗಿಂತ ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು.

“ ಓಂ ಸಮಾಧ್ಯಭಾವಾಚ್ಚ ಓಂ ” || ಸೂ. ೪೯ ||

ಆಶ್ರಣ್ಯ ಕಾಮನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ (ಅಲಂ ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ) ಜೀವನಿಗೆ ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು.

“ ಓಂ ಯಥಾ ಚ ತಕ್ಲೋ ಭಯಥಾ ಓಂ ” || ಸೂ. ೫೦ ||

ಹೇಗೆ ಬಡಗಿಯು ಗೃಹಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವನಿಂದ ನಿಯತನೆಂದೂ ಸ್ವಯಂ ಕರ್ತನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನೂ ಈಶನಿಂದ ನಿಯತನಾದಾಗ್ಯೂ ಕರ್ತನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

“ ಓಂ ಪರಾತ್ಪ್ರತಚ್ಚೈತೇಃ ಓಂ ” || ಸೂ. ೫೧ ||

‘ಕರ್ತೃತ್ವಂ ಕರಣತ್ವಂ ಚ’ ಎಂದು ಈಶ್ವರಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ತ್ರುತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕರ್ತೃತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಜೀವನಿಗೆ ಈಶ್ವರಾಧೀನವೇ ಆದುದು.

“ಓಂ ಕೃತಪ್ರಯತ್ನಾಪೇಕ್ಷಸ್ತು ವಿಹಿತಪ್ರತಿಷೇಧಾ
ವೈಯರ್ಥ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೪೨ ||

ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಿಧಿನಿಷೇಧ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬರಬಾರದು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ತನಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವು ಬಾರದೆ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಜೀವಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅನಾದಿಕರ್ಮ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಯೋಗ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಜೀವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ || ಸೂ. || ೩೩ || ೩೪ || ೩೫ || ೩೬ || ೩೭ || ೩೮ || ೩೯ || ೪೦ || ೪೧ || ೪೨ || ಅಧಿ. ೧೭ ||

ಕರ್ತೃತ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಂಶಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಅಂಶೋನಾನಾವ್ಯಪದೇಶಾದನ್ಯಥಾಽಪಿ ದಾಶಕಿತವಾದಿತ್ಯ
ಮಧೀಯತ ಏಕೇ ಓಂ” || ಸೂ. ೪೩ ||

‘ಮಾಂ ರಕ್ಷತು’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ‘ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಿತೃತ್ವ ಪುತ್ರತ್ವ ಸಖಿತ್ವಾದಿ ನಾನಾವ್ಯಾಪಾರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ‘ನಾಸಾವಸ್ಯ ಕುತಶ್ಚನ ನೈವಾಂಶೋ ನ ಸಂಬಂಧಃ’ ಎಂದು ಸಂಬಂಧಾಭಾವದಿಂದಲೂ ವ್ಯಪದೇಶವಿದ್ದು ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶನೇ. (ಈ ಎರಡರ ಬಲದಿಂದ ಜೀವನು ಕೇವಲ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉಪಕಾರ್ಯನೇ. ಯಾವಾಗಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕನಲ್ಲ.) ಕಲವು ಶಾಖಿಯವರು ‘ಬ್ರಹ್ಮದಾಶಾಃ ಬ್ರಹ್ಮಕಿತವಾಃ ಬ್ರಹ್ಮೈವೇ ಮೇದಾಶಾಃ’ ಎಂದು ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವನ್ನೂ, ಕಲವರು ‘ಅನ್ಯಃ ಪರೋಽನೋ ಜೀವಃ’ ಎಂದು ಭೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ‘ಈಶ್ವರನ್ಯಾನತ್ವೇ ಸತಿ ಕಿಂಚಿತ್ತ್ವದ್ಯಶತ್ತ್ವಂ ಅಂಶತ್ವಂ’ ಎಂದು ಕ್ಷವಾಯಿತು.

“ಓಂ ಮಂತ್ರನರ್ಣಾ ತ್ವ ಓಂ” || ಸೂ. ೪೪ ||

‘ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶನೇ.

“ಓಂ ಅಪಿ ಸ್ಮರ್ಯತೇ ಓಂ” || ಸೂ. ೪೫ ||

ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶನೆಂದು ‘ಮಮೈವಾಂಶಃ’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

“ಓಂ ಪ್ರಕಾಶಾದಿವನ್ನೈವಂ ಪರಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೪೬ ||

ಮತ್ಪ್ರಾದಿರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಂಶತ್ವದಿಂದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವನಾದರೂ ಭಿನ್ನಾಂಶನಲ್ಲ. ತೇಜೋಂಶವಾದ ಕಾಲ ಅಗ್ನಿಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ.

“ಓಂ ಸ್ಮರಂತಿ ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೪೭ ||

ಜೀವನಿಗೆ ಭಿನ್ನಾಂಶತ್ವವನ್ನೂ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿನ್ನಾಂಶತ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಸಾದಿಗಳು ‘ಏತೇ ಸ್ವಾಂಶಕಲಾಃ ಪುಂಸಃ ಕೃಷ್ಣಸ್ತು ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಕೆಲವರು ‘ಅಂಶೋನಾನಾವ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಜೀವನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಂಶನು. ಅಂಶತ್ವವೆಂದರೆ ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನತ್ವವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಔಪಾಧಿಕವು, ಅಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವು ಎಕೆಂದರೆ—‘ವ್ಯಾಸುಪರ್ಣಾ ನಿತ್ಯೋನಿತ್ಯಾನಾಂ’ ಇದುಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರ ಭೇದವ್ಯಪದೇಶವಿದೆ. ‘ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ’ ಇತ್ಯಾದ್ಯ ಭೇದ ವ್ಯಪದೇಶವೂ ಇದೆ. ಒಬ್ಬ ಜೀವನಿಗೇನೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಇರಲಾರವು. ಮತ್ತೆ ಸರ್ವ ಜೀವಂಗೂ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಎನ್ನಬೇಕು. ಎಕೆಂದರೆ—‘ಬ್ರಹ್ಮದಾಶಾಃ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಿತನಾಃ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ದಾತಕಿತವಾದಿತ್ಯವನ್ನು ಆಧ್ಯಯನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಹೇಳು ತ್ತಾರೆ. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಯುಕ್ತವು. ಎಕೆಂದರೆ— ಜೀವನಿಗೆ ಸರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಭೇದವು ೧ ಮುಖ್ಯವಾದುದೋ, ೨ ಸಾದೃಶ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಅಮುಖ್ಯವಾದುದೋ, ೧ನೇದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಭೇದಸ್ಯ ಮುಕ್ತೌ ವಚನಾದಪಿ ತತ್ವಕ್ಷನಿಗ್ರಹಃ || ೪೨ ||
ಚೇತನತ್ವಾದಿ ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಯದ್ಯಭೇದ ಇತೀಷ್ಟತೇ |
ಅಂಗೀಕೃತಂ ತದಸ್ಮಾಭಿರ್ನ ಸ್ವರೂಪೈಕತಾ ಕ್ವಚಿತ್ || ೪೩ ||

ಅ || ಮುಕ್ತವನಿ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂಕೂಡ, ಭೇದಸ್ಯ=ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ, ವಚನಾತ್—ಆಗಮವಿದ್ದವುಯುಕ್ತ, ತತ್ವಕ್ಷನಿಗ್ರಹಃ=ಮುಖ್ಯಾಭೇದಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿರಾಸವು ಆಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಜೀವನಿಗೆ ಸರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭೇದವು ಔಪಾಧಿಕವೇ. ಅಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವವರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಾರೂಪ ಉಪಾಧಿಯಾಗಲೀ, ಅಂತಃಕರಣಾದಿರೂಪ ಉಪಾಧಿಯಾಗಲೀ, ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದಾದರೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವದೆ ಎಂದು ಮೊದಲು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಿರದ್ದವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಪಕ್ಷವು ಹೇಯವೇ ಆಗಿದೆ.) (೨ನೇದ್ದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಚೇತನತ್ವಾದಿ ಸಾದೃಶ್ಯಂ = ಚೇತನತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವು, ಬ್ರಹ್ಮವೃಥಾನ ಕತ್ವಾದಿಗಳೂ, ಅಭೇದಃ ಇತಿ = ಅಭೇದವೆಂತೆಂದು, ಇಷ್ಟತೇ ಯದಿ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ತತ್ = ಅದು, ಅಸ್ಮಾಭಿಃ = ನಮ್ಮಿಂದ, ಅಂಗೀಕೃತಂ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅಭೇದವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಆ ಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದು ಹೇಗೆಂದರೆ) ಕ್ವಚಿತ್ = ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರೂಪೈಕತಾ = ಸ್ವರೂಪೈಕೈರೂಪವಾದ ಮುಖ್ಯಾಭೇದವು, ನ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ || ೪೨ || ೪೩ ||

ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದಾಭೇದಾಂಗೀಕಾರವು ಯುಕ್ತವಿರದ್ದವಾದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿ ವಿರದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಕೇನಚಿದಭೇದೋಽಸ್ತಿ ಭೇದಾಭೇದೋಽಸಿ ನಾ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಸಮುದಾಯವ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಗುಣಾದೀನ್ವಿನಾಽಪಿನಾ || ೮೪ ||
 ಇತಿ ಶ್ರುತೇರ್ನತಸ್ಯಾಸ್ತಿ ಭೇದಾಭೇದೋಽಸಿ ಕೇನಚಿತ್ ||
 ಅಭೇದಶ್ರುತಯೋಽಂಶತ್ವಾತ್ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಚಾಂಶತ್ವಾತ್ಯ ತು || ೮೫ ||

ಅ || ಸಮುದಾಯಂ=ದ್ವಿತ್ವತ್ರಿತ್ವಾದಿಧರ್ಮವನ್ನು, ಋತೇ=ಹೊರತು, ಕೇನಚಿತ್ ಅಪಿ=ಯಾವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ಭೇದಾಭೇದೋಽಸಿ=ಭೇದದಿಂದ ಕೂಡದ ಅಭೇದವೂ ಕೂಡ, ಕ್ವಚಿದಪಿ=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ. ಸ್ವಗುಣಾದೀನ್ ವಿನಾಽಪಿ=ತನ್ನ ಗುಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊರತೂ, ಕೇನಚಿದಪಿ=ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಅಭೇದಃ=ಅಭೇದವು, ನಾಸ್ತಿ ವಾ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ=ಈ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ತಸ್ಯ = ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ಕೇನಚಿತ್=ಯಾರಿಂದಲೂ, ಭೇದಾಭೇದೋಽಸಿ=ಭೇದಾಭೇದವು, ಅಭೇದವೂ ಕೂಡ, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (ಹೀಗೆ ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದಾಭೇದಗಳು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಶ್ರುತ್ಯುದಾಹರಣವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ— ಸಿದ್ಧಾಂತ ರೀತಿಯಿಂದ ಸೂತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅಭೇದ ಶ್ರುತಯಃ=ಅಭೇದ ಪ್ರತಿನಾದಕ ಶ್ರುತಿಗಳೂ, ಭೇದ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಅಂಶತ್ವಾತ್=ಅಂಶತ್ವದಿಂದಲೇ, (ಕೂಡುತ್ತವೆ.) ಅಸ್ಯ=ಜೀವನಿಗೆ, ಅಂಶತಾ ತು= ಪರಮೇಶ್ವರಾಂಶತ್ವವಾದರೂ, ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಚ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಾದೃಶ್ಯವೇ. ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಸ್ವರೂಪಾಂಶತ್ವವಲ್ಲ.

ತಾ || ನ್ಯಾಯಸುಧಾ— (1) ಜೀವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಂಶನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಾನಾವ್ಯವದೇಶಾತ್ ಎಂದು ಪುತ್ರ ಭ್ರಾತೃತ್ವಾದಿ ನಾನಾವುಧ ಸಂಬಂಧ ವ್ಯಪದೇಶ ರೂಪವಾದ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿ 'ಅನ್ಯಥಾಚಾಪಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೂ, ಅಭೇದವನ್ನೂ ಹೇಳತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳು ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಕೂಡಲಾರವು. ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಘಟ-ಪಟಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾದರೆ ಆಗ ಅಭೇದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುವು. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಾದರೆ ಭೇದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುವು. ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಎರಡು ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಸಮಂಜಸಗಳಾಗುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ನ ಕೇನಚಿತ್ ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಶ್ರುತಿ ಏರೋಧವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕಾರಣ ಭೇದಾಭೇದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಬೇರೆವ್ಯಕಾರ ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು. 'ಯತೋ ಭೇದೇನ ತಸ್ಯಾಯಮುಭೇದೇನ ಚ ಗೀಯತೇ | ಅತಶ್ಚಾಂಶತ್ವಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ಭೇದಾಭೇದಾ ನಮುಖ್ಯತಃ |' ಎಂದು ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶನೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಭೇದಾಭೇದಾಂಗೀಕಾರವು ಹೇಗೆ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅಂಶತ್ವವನ್ನು ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶರಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವೂ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ— ಜೀವನಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಂಶತ್ವವೆಂದರೆ— ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಾದೃಶ್ಯವೇ ಜೀವನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಇಂತಹ ಅಂಶತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ || ೮೪ || ೮೫ ||

ಅಂಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಂಶತ್ವವೂ, ಜೀವರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಂಶತ್ವಭಾವವು ಎನ್ನುವುದು ಯಾವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ— ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಗಮ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಂಶಸ್ತು ದ್ವಿವಿಧೋಜ್ಜೇಯಃ ಸ್ವರೂಪೋಂಶೋಽನ್ಯ ಏವ ಚ |
 ವಿಭಿನ್ನಾಂಶೋಽಲ್ಪಶಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ಕಿಂಚಿತ್ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರಯುಕ್ || ೮೬ ||
 ಅಂಶಿನೋಯತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಯತ್ಸ್ವರೂಪಂ ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಃ |
 ಸ ಏವ ಚೇತ್ಸ್ವರೂಪಾಂಶಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೋ ಹರೇರ್ಯಥಾ||೮೭||
 ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಮಾನೇಕಃ ತತ್ಪ್ರಕಾಶಾಭಿಮಾನನಾನ್ |
 ಸೂರ್ಯೋಽಥ ಸಪ್ತಮಾಭ್ಲೇಶ್ಯ ಬಾಹ್ಯೋದಸ್ಯ ಚ ವಾರಿಷಃ ||೮೮||
 ಕಠಿಣತ್ವೇನ ಮೇರ್ವಾದೇಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಪಿ ದೇವತಾ |
 ಧರಾದೇವ್ಯೇವಮೇವೈಕೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರವ್ಯಯಃ || ೮೯ ||
 ನಾನಾವತಾರರೂಪೇಣ ಸ್ಥಿತಃ ಪೂರ್ಣಗುಣಃ ಸದಾ |
 ವಿಣ್ಮೂತ್ರಾಕ್ಷ್ಯಭಿ(ಕ್ಷ್ಮಾದಿ)ಮಾನಿನೋ ಯಥಾಪಭೃಷ್ಟದೇವತಾಃ |
 ಸೂರ್ಯಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥೈನಾಯಂ ಸಂಸಾರೀ ಪರಮಾತ್ಮೃಥಕ್ ||೯೦||

ಅ || ಅಂಶಸ್ತು = ಅಂಶವಾದರೂ, ಸ್ವರೂಪಃ ಅಂಶಃ = ಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಂಶವು, ಅನ್ಯತ್ವ=ವಿಭಿನ್ನಾಂಶವು ಹೀಗೆ, ದ್ವಿವಿಧವೆವ ಜ್ಜೇಯಃ = ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯ ತಕ್ಕದು. (ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರವಲ್ಲ) ವಿಭಿನ್ನಾಂಶಃ=ವಿಭಿನ್ನಾಂಶವು, ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಃಸ್ಯಾತ್=ಅಲ್ಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದು. ಕಿಂಚಿತ್=ಸ್ವಲ್ಪ, ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರಯುಕ್=ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು (ಇಂತಹ ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವಿಭಿನ್ನಾಂಶರು, ಜೀವರು.) ಅಂಶಿನಃ=ಅಂಶಿಗೆ, ಯತ್ತು = ಯಾವುದು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ=ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೋ, ಯತ್= ಯಾವುದು, ಸ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ಣಾನಂದಾದಿ ರೂಪವಾದುದೋ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸ್ಥಿತಿಃ=ಸರ್ವ ಗತತ್ವಾದಿ ಪರಿಮಾಣವೋ, ಸ ಏವ ಚೇತ್=ಅಂಶವು ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಇದು, ಸ್ವರೂಪಾಂಶಃ = ಅದರ ಸ್ವರೂಪಾಂಶವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಯಥಾ = ಹೇಗೆಂದರೆ, ಹರೇಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಃ=ಮತ್ಪ್ರಾದಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪಗಳು. (ಮತ್ಪ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ, ಜೀವರಿಗೂ ಪರಮೇಶ್ವರಾಂಶತ್ವದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಏಕ ಪ್ರಕಾರತ್ವವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಮತ್ಪ್ರಾದಿಗಳು ಸ್ವರೂಪಾಂಶರೇ ಜೀವರು. ವಿಭಿನ್ನಾಂಶರೇ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಸಂಭಾವನಾನಿರಾಸಕ್ತಾಗಿ 'ಪ್ರಕಾಶಾದಿವತ್' ಎಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಮಾನೀ=ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಸೂರ್ಯಃ=ಅಂಶಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು, ತತ್ಪ್ರಕಾಶಾಭಿಮಾನನಾನ್ ಅಥ=ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನ ಅಂಶವೂ ಕೂಡ, ಏಕಃ=ಅಭಿನ್ನವೋ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಬಾಹ್ಯೋದಸ್ಯ=ಬಾಹ್ಯ ಜಲಕ್ಕೆ, ಅಭಿಮಾನಿ ಯಾದ ಅಂಶಿಯಾದ, ವಾರಿಷಃ=ವರುಣನು, ಸಪ್ತಮಾಭ್ಲೇಃ=ಏಳನೇ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಅಭಿ ಮಾನಿಯಾದ ವರುಣಾಂಶನೂ ಕೂಡ, ಏಕ ಏವ=ಒಬ್ಬನೇ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ= ಐವತ್ತು ಕೋಟಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ಪೃಥಿವಿಗೆ, ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಅಂಶಿಭೂತವಾದ, ಧರಾದೇವೀ= ಭೂದೇವಿಯು, ಕಠಿಣತ್ವೇನ=ಕಠಿಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮೇರ್ವಾದೇಃ ಅಪಿ=ಮೇರು ಪರ್ವತವೇ ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ದೇವತಾಃಪಿ = ದೇವತೆಯೂ ಕೂಡ, ಅಂಶರೂಪ ವಾದುದು, ಏಕೈವ=ಒಂದೇ (ಮೇರುಪರ್ವತ, ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಪುರುಷರು ಅಭಿಮಾನಿಗಳೆಂದು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ ಎಂದರೆ— 'ಯತ್ಕಠಿಣಂ ಸಾ ಪೃಥಿವೀ'

ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಧರಾದೇವಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯು. ಇತರರಾದ ಪುರುಷರು ಅವಾಂತರಾಭಿಮಾನಿಗಳು. ಇದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಂಶವು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (ದಾಸಾರ್ಥಿಕವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏವಮೇವ = ಹೀಗೆಯೇ, ಅವ್ಯಯಃ = ಅವಿನಾಶಿಯಾದ, ಪೂರ್ಣಗುಣಃ = ಪರಿಪೂರ್ಣ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ಭಗವಾನ್ = ಪೂಜ್ಯನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ = ಅಂಶಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ನಾನಾವತಾರರೂಪೇಣ = ಅನೇಕ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಿಂದ, ಸ್ಥಿತಃ = ಇರತಕ್ಕ ಅಂಶವೂ ಕೂಡ, ಸದಾ ಏಕಏವ = ಯಾವಾಗಲೂ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವವನೇ (ವಿಭಿನ್ನಾಂಶದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ದಾಸಾರ್ಥಿಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏಣ್ಮೂತ್ರಾಕ್ಷ್ಯಭಿಮಾನಿನ್ಯಃ = ಮೂತ್ರನಯನಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಅಪಭ್ರಷ್ಟದೇವತಾಃ = ಅಪಭ್ರಷ್ಟನಾಮಕರಾದ, ಅಂಶರೂಪರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಸೂರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ = ಸೂರ್ಯ, ವರುಣ, ಪೃಥಿವೀ ಎನ್ನುವ ಅಂಶಗಳಿಂದ, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಪೃಥಕ್ = ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಭಿನ್ನರೋ, (ಅಂದರೆ ಮಲಾಭಿಮಾನಿಯು ಪೃಥಿವಿಯಿಂದಲೂ, ಮೂತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯು ವರುಣನಿಂದಲೂ, ನಯನಾಭಿಮಾನಿಯು ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೂ ಹೇಗೆ ಭಿನ್ನರೋ) ತಥೈವ = ಹಾಗೆಯೇ, ಅಯಂ ಸಂಸಾರೀ = ಈ ಜೀವನೂ ಕೂಡ, ಪರಮಾತ್ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಪೃಥಕ್ = ಭಿನ್ನನೇ || ೮೬ || ೮೭ || ೮೮ || ೮೯ || ೯೦ ||

ಜೀವಾಂಶರಿಗೆ ಅಂಶಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವು.

“ ಓಂ ಅನುಜ್ಞಾಪರಿಹಾರೌ ದೇಹಸಂಬಂಧಾಜ್ಞೋತಿರಾದಿವತ್ ಓಂ ” || ಸೂ || ೪೪ ||

ಜೀವನಿಗೆ ದೇಹಸಂಬಂಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಶಾನುಜ್ಞಾಧೀನಗಳಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮೋಕ್ಷಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಕ್ಷ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಪಭ್ರಷ್ಟದೇವತೆಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಪಭ್ರಷ್ಟದೇವತೆಗೂ ಅವನ ದೇಹಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸೂರ್ಯ ವರುಣಾನುಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅವನ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳಿಗೆ ಅಸಂಗತಿಯನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು ಅಭಿಮಾನಿ ವಿನಯವಾಗಿ ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ದೇಹದೋಷೈಶ್ಚ ದುಷ್ಟತ್ವಾದಪಭ್ರಷ್ಟಾಖ್ಯದೇವತಾಃ || ೯೧ ||
 ಅನ್ಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾದಿದೇವೇಭ್ಯೋ ಹ್ಯನುಗ್ರಾಹ್ಯಾಶ್ಚ ತೈಃ ಸದಾ |
 ಏವಮೇವಪರಾದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೃಥಕ್ ಸಂಸಾರಿಣೋ ಮತಾಃ || ೯೨ ||
 ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯಾಶ್ಚ ತೇನೈವ ತತ್ರಸಾದಾಚ್ಚ ಮೋಕ್ಷಿಣಃ |
 ನ ತು ಮತ್ಪ್ರಾದಿರೂಪಾಣಾಮನುಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಮಿಷ್ಯತೇ || ೯೩ ||

ಅ || ದೇಹದೋಷೈಶ್ಚ = ಪರದೇಹಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೋಷಗಳಿಂದ, ದುಷ್ಟತ್ವಾತ್ = ದುಷ್ಟತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅಪಭ್ರಷ್ಟಾಖ್ಯದೇವತಾಃ = ಅಪಭ್ರಷ್ಟರೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳು, (ದೇವತಾತ್ವವೆಂದರೆ — ಅಂತರ್ಧಾನಾದಿಶಕ್ತಿಯಿಗೇಗವು.) ಸೂರ್ಯಾದಿದೇವೇಭ್ಯಃ = ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಅನ್ಯಾಃ = ಭಿನ್ನರು, ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ತೈಶ್ಚ = ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲಾದರೂ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, (ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಸಾದಾಧೀನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಂಧ ನಿವೃತ್ತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ದೇಹದೋಷಲೇಪವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ)

ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯಾಶ್ಚ = ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೋ, ಏವಮೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ಪರಾತ್ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ, ಸಂಸಾರಿಣಃ=ಸಂಸಾರಿಗಳು, ಪೃಥಕ್=ಭಿನ್ನರೆಂದು, ಮತಾಃ = ಸಮತರು, ತೇನೈವ=ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯಾಶ್ಚ = ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಲರ್ಹರು. ತತ್ಪ್ರಸಾದಾಚ್ಚ = ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಮೋಕ್ಷಿಣಃ = ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು. (ಹಾಗಾದರೆ ಅನುಜ್ಞಾಮೊದಲಾದ ಹೇತುಗಳು ಸ್ವರೂಪಾಂಶ ರಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾದುದು ಜೀವಾಂಶರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸ ಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲವೆಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ—) ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಾಣಾಂ=ಮತ್ಸ್ಯಮೊದಲಾದರೂಪ ಗಳಿಗೆ, ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಂ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವವು, ನ ತು ಇಷ್ಟತೇ = 'ನೈವತೇ ಜಾಯಂತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಬಲದಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. || ೯೧ || ೯೨ || ೯೩ ||

“ ಓಂ ಅಸಂತತೇಶ್ಚಾವ್ಯತಿಕರಃ ಓಂ ” || ಸೂ || ೪೯ ||

ಜೀವನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಪೂರ್ಣತ್ವ ವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಜೀವಾಂಶರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವುದಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ— ಆ ಸೂತ್ರವು ಉಪಲಕ್ಷಣವೆ ನ್ನವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಗುಣೈರಶೇಷೈಃ ಪೂರ್ಣ ತ್ವಾತ್ ಮುಖ್ಯಾಭೇದೋಽಪರೈರ್ನ ಚ || ೯೪ ||

ಅ || (ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಾಣಾಂ=ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಗೆ) ಅಶೇಷೈಃ ಗುಣೈಃ=ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದ, ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ = ಪೂರ್ಣತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಮುಖ್ಯಾಭೇದಃ=ಅಂಶಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯಾಭೇದವು, ಅಪರೈಃ=ಜೀವರಿಂದ, ನ ಚ (ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅಭೇದವು) ಇಲ್ಲ. (ಜೀವರಿಗೆ ಅಪೂರ್ಣ ಗುಣವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ) || ೯೪ ||

“ ಓಂ ಆಭಾಸಏವಚ ಓಂ ” || ಸೂ || ೫೦ ||

ಜೀವನು ಈಶನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನೇ, ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳು ಈಶಪ್ರತಿಬಿಂಬರಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಂಶ ನಾದಾಗ್ಯೂ ಜೀವನಿಗೆ, ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರು. ಯಾವನು ಅಂಶತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಅಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವನೋ ಆತನಿಗೆ ಅಂಶಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ ಮಾತ್ರ ತ್ವವು ಹೇತುವಾದರೆ ಆಗ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿರುವೆವು. ಮುಖ್ಯಾಂಶತ್ವವು ಹೇತುವಾದರೆ ಆಗ ಅಸಿದ್ಧಿಯು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕ 'ಆಭಾಸ ಏವಚ' ಎನ್ನುವ ಶಂನೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಂಶಾಭಾಸಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಪರಸ್ಯಾಂಶಾ ನ ಮುಖ್ಯತಃ |
ಯಥೈಷಾಪುರುಷೇ ಛಾಯಾ ಏತಸ್ಮಿನ್ನೇತದಾತತಂ |
ನ ತು ಪುಂಪಾದವತ್ಪಾದಾಜೀವಾ ಏತೇ ಪರಾತ್ಮನಃ || ೯೫ ||
ಪೂರ್ಣಾಸ್ತಸ್ಯ ಗುಣಾಏವ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವತಯಾಸ್ಥಿತಾಃ |
ಏವಂ ಜಗಾದ ಪರಮಾ(ಮು)ಶ್ರುತಿನಾರಾಯಣಂ ಪರಂ || ೯೬ ||

ಅ || ಸರ್ವೇಷಿ = ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಕೂಡ, ಅಂಶಾಭಾಸಾತ್ವ = ಅಂಶಾಭಾಸರು, ಮುಖ್ಯತಃ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಪರಸ್ಯ=ಪರಮಾತ್ಮನ, ಅಂಶಾಃ=ಅಂಶರು, ನ=ಅಲ್ಲ. (ಜೀವರಿಗೆ ಅಂಶಾಭಾಸತ್ವವನ್ನು ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಿಂದ ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಏಷಾಞಾಯಾ= ಈ ನೆರಳು, ಪುರುಷೇ=ಜೀವನಲ್ಲಿ, (ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆಯೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ) ಏತಸ್ಮಿನ್= ಈ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಲ್ಲಿ, ಏತತ್ = ಈ ಜೀವರ ಸಮುದಾಯವು, ಆತತಂ=ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. (ಇದೇವೇ ಜೀವರಿಗೆ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶತ್ವವು.) (ಹಾಗಾದರೆ 'ಸಾದೋಸ್ಯವಿಶ್ವಾಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ಯುಸಂ ದಿವಿ' ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಅನಂತಾಸನ ಶ್ಲೇತದ್ವೀಪ ವೈಕುಂಠಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಭೂತಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಜೀವ ರಿಗೂ ಪರಮ ಪುರುಷಪಾದತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಶ್ರುತಿವಿರುದ್ಧವು ಎಂದರೆ— ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಬಲದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ) ಪುಂಪಾದವತಃ = ಪರಮಪುರುಷನ ಅಮೃತಾಪ್ಯವಾದ ಪಾದತ್ರಯದಂತೆ, ಏತೇ ಜೀವಾಃ= ಈ ಜೀವರು, ಪರಮಾತ್ಮನಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಪಾದಾಃ=ಅಂಶರು, ನ ತು ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ತಯಾ=ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪದಿಂದ, ಸ್ಥಿತಾಃ=ಇರತಕ್ಕೆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು. ತಸ್ಯೈವ= ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಗುಣಾಃ=ಗುಣ(ರೂಪ)ಗಳು, ಪೂರ್ಣಾಃ=ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾದವುಗಳು. ಏವಂ= ಹೀಗೆ, ಪರಮಶ್ರುತಿಃ=ಪರಮಶ್ರುತಿಯು, ನಾರಾಯಣಂ=ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪವನ್ನು ಪರಂ= ಜೀವಾಂಶಗಳಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದನ್ನಾಗಿ, ಜಗಾದ=ಹೇಳಿಯಿದೆ. || ೯೫ || ೯೬ ||

ಅಧಿದೈವಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪಾದವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದು ಎಂದುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ನಿರ್ಣಯವು ಉಂಟಾಯಿತೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆರೂಢವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಕಲೀಕರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅಕ್ಷಯೋ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರ್ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾಸೋ ಲಯೇ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಮುಕ್ತೈಸ್ಸದಾ ಚಿಂತ್ಯಮಾನೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯೈಸ್ತರತಮ್ಯಗೈಃ || ೯೭ ||
 ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪುರುಷಃ ಕಾಲೋ ವೇದಾಶ್ಚೇತಿ ಚತುಷ್ಟಯಂ |
 ನಿತ್ಯಂ ಸ್ವರೂಪತೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಶೇಷಾನಾಪ್ತಿಮಾತ್ರತಃ || ೯೮ ||
 ಉತ್ಪತ್ತಿಮದಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ತದಭಿಮಾನಿನೀ |
 ತತೋ ಜಾತಃ ಪುಮಾನ್ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಯಾಂ ನಾಸುದೇವತಃ || ೯೯ ||
 ಸೂತ್ರಾತ್ಪ್ರಾಣನಾಮಾ ಚ ದೇವ್ಯೌ ಪ್ರಕೃತಿಮಾನಿನೀ |
 ತತೋ ರೂಪಂ ಮಹ (ಹಾ) ನ್ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಹಂಕೃತಿಃ ಶಿವಃ ||
 || ೧೦೦ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಬುದ್ಧಿನಾಮೋಮಾ ತತ ಇಂದ್ರೋ ಮನೋಭಿಧಃ |
 ಸ್ಕಂದಶ್ಚ ತತ ಏವಾನೈಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಜ್ಜಿರೇ || ೧೦೧ ||

ಅ || ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾಸಃ = ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಆವಾಸಭೂತನಾದ, ಭಗವಾನ್ = ಪೂಜ್ಯನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಕ್ಷಯಃ=ದೇಹಾದಿ ಕ್ಷಯರಹಿತನಾಗಿಯೇ, ಲಯೇ=ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಃ=ಇದ್ದಾನೆ. (ಇದರಿಂದ 'ಆಸಂಭವಸ್ತು ಸತೋನುಸಪಶ್ಚೇಃ ನಾತ್ಮಾ ಶ್ರುತೇರ್ನಿತ್ಯತ್ವಾಚ್ಚ ತಾಭ್ಯಃ' ಎನ್ನುವ ಅಧಿಕರಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಹಾಗೆ

ಯತು.) (ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನಂತೆಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲ.) (ವಿಯದಾದಿ ಪದವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡದರಿಂದ ವಿಯದಾದ್ಯಭಿಮಾನಿ ತ್ವಪಿರುವಾಗಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ದೇಹಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೇಹಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಅದನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ.) ತಾರತಮ್ಯಗೈಃ = ತರತಮ (ನೀಚೋಚ್ಛ) ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯೈಃ = ಬ್ರಹ್ಮದೇವೊದಲಾಗಿವಳು, ಮುಕ್ತೈಃ = ಮುಕ್ತರಿಂದ, ಏಪ್ಪಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಚಿಂತ್ಯಮಾನಃ = ಧ್ಯಾನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ('ವಿಪರ್ಯಯೇಣ ತು ಕ್ರಮೋಽತಃ' ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮ ಕ್ಷಿಂತ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕ್ರಮವು ಎಂದರೆ— ಅದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ವಿಯದಧಿಕರಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರಕೃತಿಃ = ಪ್ರಕೃತಿಯು, ಪುರುಷಃ = ಜೀವನು, ಕಾಲಃ = ಕಾಲವು, ವೇದಾಶ್ಚ = ವೇದಗಳೂ, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಚತುರ್ವಯಂ = ನಾಲ್ಕು, ಸ್ವರೂಪತಃ = ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ನಿತ್ಯಂ = ನಿತ್ಯವು. ಏಶೇಷಾವಾಪ್ತಿನಾತ್ರತಃ = ವಿಶೇಷವಾಪ್ತಿನಾತ್ರದಿಂದ, ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಉತ್ಪತ್ತಿಮದಿತಿ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದು, ಪ್ರೋಕ್ತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತದಭಿಮಾನಿನೀ = ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ = ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಕೂಡ, (ಪರಾರ್ಥಿನಏವೇಶೇಷವಾಪ್ತಿನಾಪ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವಳು.) ತತಃ = ಅನೇಲೆ, ಅಸ್ಯಾಂ = ಈ ಮಾಯಾಖ್ಯಾಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ, ವಾಸುದೇವತಃ = ವಾಸುದೇವನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಪುಮಾನ್ನಾಮು = ಪುರುಷನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಾ = ಚತುರ್ಮುಖನು, ಜಾತಃ = ಹುಟ್ಟಿದನು. ಸೂತ್ರಾತ್ಯಾ = ಸೂತ್ರರೂಪನಾದ, ಪ್ರಾಣ ನಾಮಾ ಚ = ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರು, (ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಜಯಾಖ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು) ಪ್ರಕೃತಿಮಾನಿನೀ = ಜಡಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅವಾಂತರಾಭಿಮಾನಿಯರಾದ, ದೇವ್ಯಃ = ಸರಸ್ವತೀಭಾರತಿಯರು, (ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಕೃತಿನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು.) ತತಃ ವಾಸುದೇವನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದಲೇ, ಮಹಾನ್ನಾಮು = ಮಹತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹತ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ರೂಪಂ = ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪವು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) ಬ್ರಹ್ಮಣಃ = ಮಹತ್ತ್ವತ್ವಾಭಿ ಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ (ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ) ಅಹಂಕೃತಿಃ = ಅಹಂಕಾರ ತತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಶಿವಃ = ರುದ್ರನು, (ಹುಟ್ಟಿದನು) ಬುದ್ಧಿನಾಮ್ನಾ = ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರುವವಯುಕ್ತ ಬುದ್ಧಿನಾಮದಿಂದ, ಉಮಾ = ಪಾರ್ವತಿಯು, (ಹುಟ್ಟಿದಳು) ತತಃ = ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ, ಮನೋಭಿಧಃ = ಮನಸ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಇಂದ್ರಃ = ಇಂದ್ರನು, ಸ್ಕಂದಶ್ಚ = ಸ್ಕಂದನೂ ಕೂಡ, (ಹುಟ್ಟಿದರು.) ತತವನ = ಇಂದ್ರ ಸ್ಕಂದರಿಂದಲೇ, ಅನ್ಯೇಃ = ಇತರರಾದ, ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಸರ್ವೇ = ಎಲ್ಲಾ, ದೇವಾಃ = ದೇವತೆಗಳು, ವ್ರಜಜ್ಜಿರೇ = ಹುಟ್ಟಿದರು. || ೯೭ || ೯೮ || ೯೯ || ೧೦೦ || ೧೦೧ ||

ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಸಮರ್ಥನದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ತತ್ರ ಪೂರ್ವತನಃ ಶ್ರೀಯಾನ್ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಃ ಸಮಸ್ತಶಃ |
 ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಭಗವಾನ್ಪ್ರಸ್ತದಧೀನಾ ಇಮೇ ಸದಾ || ೧೦೨ ||
 ಜನ್ಮಸ್ಥಿತಿಲಯಾಜ್ಞಾನ ನಿಯತಿ ಜ್ಞಾನಸಂಸೃತಿಃ |
 ನೋಕ್ಷಶ್ಚ ತದಧೀನತ್ವಮೇತೇಷಾಂ ನೈವ ಹೀಯತೇ || ೧೦೩ ||

ಮುಕ್ತಾವಸಿ ಸ ಏವೈಕಃ ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಪೂರ್ಣಸದ್ಗುಣಃ |

ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಪವತ್ತಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದೇಽಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಭುಣೋದಿತಂ ||೧೦೪||

ಅ || ತತ್ರ ಸಮಸ್ತಶಃ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪೂರ್ವತನಃ= ಮೊದಲಿನವನು, ಸರ್ವೈಃ = ಎಲ್ಲಾ, ಗುಣೈಃ = ಗುಣಗಳಿಂದ, ಶ್ರೇಯಾನ್ = ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ('ಶೇಷೋಕ್ತಃ' 'ತದಭಿಧ್ಯಾನಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತೇಭ್ಯಶ್ಚ=ಅ ದೇವತೆಗಳದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ, ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ=ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು, ಶ್ರೇಯಾನ್= ಶ್ರೇಷ್ಠನು. (ಎಲ್ಲಾವಸ್ತುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. 'ಪರಾತ್ಪುತಚ್ಚುತೇಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಜನ್ಮಸ್ಥಿತಿ ಲಯಾಜ್ಞಾನ ನಿಯತಿಜ್ಞಾನಸಂ ಸೃತೀಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ನಾಶ, ಅಜ್ಞಾನ, ನಿಯಮನ, ಜ್ಞಾನ, ಸಂಸಾರವು, ಮೋಕ್ಷಶ್ಚ= ಮುಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ, ಇಮೇ=ಇವುಗಳು, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ತದಧೀನಾಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನಗಳು. (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನತ್ವವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.) ಏತೇಷಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ, ತದಧೀನತ್ವಂ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀ ನತ್ವವು, ನೈವ ಹೀಯತೇ=ತಪ್ಪಲಾರದು. (ಪರಮ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) ಮುಕ್ತಾವಸಿ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂಕೂಡ, ಸ ಏಕ ಏವ=ಅವನೊಬ್ಬನೇ, ಸ್ವತಂತ್ರಃ=ಸರ್ವ ಸ್ವತಂತ್ರನು, ಪೂರ್ಣ ಸದ್ಗುಣಃ=ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾದ ನಿರ್ದುಷ್ಟಗಳಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಶ್ರುತ್ಯಪವತ್ತಿಭ್ಯಾಂ=ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿ, ಇವುಗಳಿಂದ, ಅಸ್ಮಿನ್ ಪಾದೇ=ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಭುಣಾ= ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ಉದಿತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೧೦೨ || ೧೦೩ || ೧೦೪ || ಸೂ || ೪೩ || ೪೪ || || ೪೫ || ೪೬ || ೪೭ || ೪೮ || ೪೯ || ೫೦ || ಅಧಿ || ೧೮ ||

ಅಂ ಶಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ಅದೃಷ್ಟಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಅದೃಷ್ಟಾನಿಯಮಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೫೧ ||

ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಸಂಸ್ಕಾರಾದಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ, ಜೀವನು ಈಶಪ್ರತಿಬಿಂಬನೇ.

“ಓಂ ಅಭಿಸಂಧ್ಯಾದಿಷ್ಟಸಿ ಚೈವಂ ಓಂ” || ಸೂ. ೫೨ ||

ರಾಗ-ದ್ವೇಷ-ಮೋಹಾದಿ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದೃಷ್ಟಾನಿಯಮದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ ಹೀಗೆಯೇ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು.

“ಓಂ ಪ್ರದೇಶಾದಿತಿ ಚೇನ್ನಾಂತರ್ಭಾವಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೫೩ ||

ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನಿಗೆ ಹೀಗೆ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿರಲಿ, ಎಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪ್ರದೇಶವೈಚಿತ್ರ್ಯವೂ ಅದೃಷ್ಟವೈಚಿತ್ರ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ ಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ || ಸೂ. ೫೧ || ೫೨ || ೫೩ || ಅಧಿ ೧೯ ||

ಅದೃಷ್ಟಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೩ನೇ ಪಾದದ ಸಾರಾಂಶ—

- ೧ನೇ ವಿಯದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಆಕಾಶಾನುತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೨ನೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ನಾಯ್ಕನುತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೩ನೇ ಅಸಂಭವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಪರಬ್ರಹ್ಮೋತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೪ನೇ ತೇಜೋಽಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ನಾಯ್ಕನುತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೫ನೇ ಅಬಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜಲಗಳಿಗೆ ತೇಜೋಜನ್ಯತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೬ನೇ ಸೃಥಿವ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜಲಗಳಿಗೆ ಅನ್ನಕಾರಣತ್ವಸೃಥಿವೀಕಾರಣತ್ವ-ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೭ನೇ ತದಭಿಧ್ಯಾನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ರುದ್ರನಿಗೆ ಸಂಹಾರಕರ್ತೃತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೮ನೇ ವಿಪರ್ಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯಬೋಧಕಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೯ನೇ ಅಂತರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ವಿಜ್ಞಾನತತ್ವಮನಸ್ತತ್ವಗಳಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯಾಭಾವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೦ನೇ ನಾತ್ಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಪರಮಾತ್ಮಲಯಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೧ನೇ ಜ್ಞಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವಾನುತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೨ನೇ ಉತ್ಕ್ರಾಂತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವವ್ಯಾಪಕತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೩ನೇ ವ್ಯತಿರೇಕಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವನಿಗೆ ಏಕರೂಪತ್ವ ಅನೇಕರೂಪತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೪ನೇ ಸೃಥಗಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಭಿನ್ನತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೫ನೇ ಯಾವದಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವನಿತ್ಯತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೬ನೇ ಪುಂಸ್ತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವನಿಗೆ ಸುಖಾದಿ ರೂಪತ್ವ ತದಭಾವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೭ನೇ ಕರ್ತೃತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಈಶ್ವರೈಕಕರ್ತೃತ್ವ ಜೀವಕರ್ತೃತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೮ನೇ ಅಂಶಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವನಿಗೆ ಈಶಾಂಶತ್ವ ಅನಂಶತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ,
- ೧೯ನೇ ಅದೃಷ್ಟಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ— ಜೀವನಿಗೆ ಈಶಾಭಾಸತ್ವ ಅನಾಭಾಸತ್ವಪರಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಗಳವಿರೋಧವನ್ನೂ, ಪಂಹಂಸಿದರು.

ಆದಕಾರಣ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಮಸ್ತಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮಸ್ತಯ ಬಲದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣತ್ವವೂ, ಗುಣಪಂಪೂರ್ಣತ್ವವೂ, ನಿರ್ದೋಷತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುಷ್ಠಾನೋದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ
ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತನಾದ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ
೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೩ನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪರಿಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮತಿ ಭಗವತ್ಪಾದ ಸುಕೃತೇ |
ರನುಷ್ಠಾನಸ್ಯ ಪ್ರಗುಣ ಜಯತೀರ್ಥಾಖ್ಯ ಯತಿನಾ ||
ಕೃತಾಯಾಂ ಟೀಕಾಯಾಂ ವಿಷಮಪದನಾಖ್ಯಾರ್ಥ ವಿವೃತೌ |
ದ್ವಿತೀಯೇಽಧ್ಯಾಯೇಽಸ್ಮಿನ್ ಗಗನ ಚರಣಃ ಪರ್ಯವಸಿತಃ ||

ಇಂದೀವರದಲಶ್ಯಾಮಮಿಂದಿರಾನಂದವರ್ಧನಂ |
ವಂದೇ ನಂದಸುತಂ ಸಾಂದ್ರಾನಂದಸುಂದರನಿಗ್ರಹಂ ||
ಯದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಸರ್ವಗೀರ್ವಾಣೈರಚಿಂತ್ಯಾತ್ಮದ್ಭುತಾನುಲಾ |
ನಿಜಪ್ರತಿಭಯೋದ್ಭೂತಾ ತಂ ಸರ್ವಜ್ಞಗುರುಂ ಭಜೇ ||

ಅಧ್ಯಾಯ. ೨. ಪಾ. ೩. ಅಧಿ. || ೧೮ || ೧೯ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾ ಪಠನುಸ್ತು ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಶ್ರೀಮದನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದವು.

ದಾರಂತದುರಿತಧ್ವಾಂತವಿಪಾಟಿನಪಟೀಯಸೇ |
ಬಾದರಾಯಣಸಂಜ್ಞಾಯ ಪರಸ್ತೈ ಮಹಸೇ ನಮಃ ||
ನಮಾಮಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯಂ ಪರಂ ಗುರಂ |
ಯಸ್ಯ ವಾಣೀ ಕೃಪಾಣೀಯಂ ನಿಷ್ಕಂತತಿ ಭವಾಟೀನೀಂ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಗುಣಾನಂದವಿಘ್ನೇನ ಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾನುಕೃಷ್ಣನೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಕೃತ
ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ | ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಮೂ || ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಃ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಭ್ಯಾಂ ವಿರುದ್ಧ ಇವ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಯತ್ರ ತನ್ನಿರ್ಣಯಂ ದೇವಃ ಸುವಿಶಿಷ್ಟೋಪಪತ್ತಿಭಿಃ |
ಕರೋತ್ಯನೇನ ಪಾದೇನ (ತತ್ರಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವಚ್ಚ್ಛುತಿಃ) || ೧ ||

ಅ || ಯತ್ರ = ಯಾವ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಏಕಯದಲ್ಲಿ, ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಃ = ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವಾದ
ಜನ್ಮಾದಿಯು, ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿಭ್ಯಾಂ = ಯುಕ್ತೈವೇತ್ಯುಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ, ವಿರುದ್ಧ ಇವ =
ವಿರುದ್ಧದಂತೆ, ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತನ್ನಿರ್ಣಯಂ = ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಯವನ್ನು,
ದೇವಃ = ಶ್ರೀನೇದವ್ಯಾಸರು, ಸುವಿಶಿಷ್ಟೋಪಪತ್ತಿಭಿಃ = ಅತ್ಯುತ್ತಮಗಳಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ,
ಅನೇನ ಪಾದೇನ = ಬುದ್ಧಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ಇನೇ ಪಾದದಿಂದ, ಕರೋತಿ = ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಅಧಿಭೂತಾದಿ ಏಕಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ್ಯಮಾನಗಳಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧ
ವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವರಿಹರಿಸಿದರು. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಏಕಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಿ
ಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧದಂತೆ ತೋರುವ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಬಲವತ್ತರ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವನ್ನು
ವರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೧ ||

ಪ್ರಾಣೋತ್ಪತ್ತ್ಯಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಷಠಾ ಪ್ರಾಣಾಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೧ ||

ಹೇಗೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ
ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

“ಓಂ ಗೌಣಿಸಂಭವಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೨ ||

ಮುಖ್ಯಾನಾದಿತ್ಯವು ಕೂಡದೆ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಣಾನಾದಿತ್ಯಶ್ರುತಿಯು ಅನಾದಿ
ಸೂಕ್ಷ್ಮೇಂದ್ರಿಯಪರವಾದುದು,

“ಓಂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನುಸರೋಧಾಚ್ಛೈ ಓಂ” || ಸೂ. ೩ ||

‘ಇದಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯಜತ’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೂ ವ್ರಾಣಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳು. ‘ಸ ಪ್ರಾಣಮಸ್ಯಜತ’ ‘ಸ ಪ್ರಾಣಾನ್’ ‘ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷ ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ. || ಸೂ. ೧ || ೨ || ೩ || ಅಧಿ. ೧ ||

ಪ್ರಾಣೋತ್ಪತ್ತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ತತ್ಪ್ರಾಣಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ತತ್ಪ್ರಾಣ ಶ್ರುತೇಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೪ ||

ಇಂದ್ರಿಯವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿವಾದಕವಾದ, ‘ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, ‘ಪೂರ್ವಂ ಮನಃ ಸಮುತ್ಪನ್ನಂ’ ಎನ್ನುವ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದಲೂ, ಮನೋರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವು ಈಶನದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. || ಸೂ || ೪ || ಅಧಿ || ೨ ||

ತತ್ಪ್ರಾಣಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ತತ್ಪೂರ್ವಕತ್ವಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ತತ್ಪೂರ್ವಕತ್ವಾದ್ವಾಚಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೫ ||

ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ‘ತಸ್ಮಾನ್ನನ ಏನ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ವಾಗುತ್ತರರೂಪಂ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಮನೋಜನ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೇ. || ಸೂ || ೫ || ಅಧಿ || ೩ ||

ತತ್ಪೂರ್ವಕತ್ವಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ಸಪ್ತಗತ್ಯಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಸಪ್ತಗತೇರ್ವಿಶೇಷಿತತ್ವಾಚ್ಛೈ ಓಂ” || ಸೂ. ೬ ||

ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಏಳೇ. ‘ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ‘ಗುಹಾಶಯಾಂ ನಿಹಿತಾಃ ಸಪ್ತಸಪ್ತ’ ಎಂದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೇನೇ ಸಪ್ತ (೭) ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಪ್ರಯುಕ್ತ.

“ಓಂ ಹಸ್ತಾದಯಸ್ತು ಸ್ಥಿತೇತೋ ನೈವಂ ಓಂ” || ಸೂ. ೨ ||

ಹಸ್ತ-ವಾದ-ಪಾಯು-ಗುಹ್ಯ-ವಾಕ್-ಗಳಾದರೂ ಕರ್ನೇಂದ್ರಿಯಗಳು. ಅಂದರೆ—
ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳು, ಕರ್ಮಾರ್ಥತ್ವ ರೂಪವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ
ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಹಸಾರ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. || ಸೂ || ೬ || ೨ || ಅಧಿ || ೪ ||

ಸಪ್ತಗತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಣ್ವಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಅಣುವಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೮ ||

ಪ್ರಾಣಗಳು ಸ್ವರೂಪತಃ ಅಣುರೂಪಗಳು, ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ‘ತದ್ಯಥಾ’
ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ವ್ರತಿಸಾಧಿಸಿಯದೆ. || ಸೂ || ೮ || ಅಧಿ || ೫ ||

ಅಣ್ವಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಶ್ರೇಷ್ಠಾಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಶ್ಚ ಓಂ” || ಸೂ. ೯ ||

ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ‘ಆತ್ಮತ ಏವ ಪ್ರಾಣೋ
ಜಾಯತೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂಡ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೇ.

“ಓಂ ನ ವಾಯುಕ್ರಿಯೇ ಪೃಥಗುಪದೇಶಾತ್ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೦ ||

‘ಸ ಪ್ರಾಣನುಸೃಜತ’ ಎಂದು ಹೇಳಿ ‘ಪ್ರಾಣಾಚ್ಚೈದ್ಧಾಂಬಂ ವಾಯುಜ್ಯೋತಿ
ಶಿರಾಶಃ ಪೃಥಿವೀಂದ್ರಿಯಂ ಮನೋನನ್ನಮನ್ನಾದ್ವೀರ್ಯಂತಪೋಮಂತ್ರಾಃ ಕರ್ಮ’
ಎಂದು ಬಾಹ್ಯವಾಯು ಜೇಷ್ಠಾರೂಪಕ್ರಿಯಾ ಈ ಎರಡರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿ
ರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯವಾಯು, ಜೇಷ್ಠಾರೂಪಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪ್ರಾಣೋತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣ
ಶಬ್ದ ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯಗಳಲ್ಲ. || ಸೂ || ೯ || ೧೦ || ಅಧಿ || ೬ ||

ಶ್ರೇಷ್ಠಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಧಿಕರಣವು.

“ಓಂ ಚಕ್ಷುರಾದಿನತ್ತು ತತ್ರಹಶಿಷ್ಟಾದಿಭ್ಯಃ ಓಂ” || ಸೂ. ೧೧ ||

‘ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇವೈತತ್ಪರಮೇಶ್ವರೇ ಪ್ರಾಣಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಿನಶ್ಚ’ ಎಂದು ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣನು ಈಶನ ವಶದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು, ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂಡ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಂತೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನನೇ.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಈಶಾದೀನನಾದರೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಆತನಿಗೆ ಅವಾಂತರೇಶ್ವರತ್ವವೂ ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ—

“ ಓಂ ಅಕರಣತ್ವಾಚ್ಚ ನ ದೋಷಸ್ತಥಾ ಹಿ ದರ್ಶಯತಿ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೨ ||

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಕರಣತ್ವ (ಕರ್ತೃಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವ) ಎಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರಣತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಅವಾಂತರೇಶ್ವರತ್ವಾಭಾವರೂಪದೋಷವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ— ‘ತಾನಿವಾ ಏತಾನಿ ಕರಣಾನಿ ಅಥ ಪ್ರಾಣ ಏವಾಕರಣಃ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. || ಸೂ || ೧೧ || ೧೨ || ಅಧಿ || ೭ ||

ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪಂಚವೃತ್ತ್ಯಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಪಂಚವೃತ್ತಿರ್ಮನೋವದ್ಯೈಪದಿತ್ಯತೇ ಓಂ ” || ಸೂ || ೧೩ ||

ಹೇಗೆ ಮನಸ್ಸು, ಮನೋ, ಬುದ್ಧಿ, ಅಹಂಕಾರ, ಚಿತ್ತ, ಚೇತನಾಖ್ಯ—ಐದು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೋ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಐದು ವೃತ್ತಿಗಳುಳ್ಳದ್ದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂಡ ಪ್ರಾಣ, ಆಸಾನ, ವ್ಯಾನ, ಉದಾನ, ಸಮಾನ, ಎನ್ನುವ ಐದು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು, ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐದು ದಾಸರುಳ್ಳವನು. || ಸೂ || ೧೩ || ಅಧಿ || ೮ ||

ಪಂಚವೃತ್ತ್ಯಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಅಣ್ಣಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಅಣುಶ್ಚ ಓಂ ” || ಸೂ || ೧೪ ||

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ದೇಹಾಂತರ್ಗತರೂಪದಿಂದ ಅಣುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೊರಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಯುರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ಸೂ || ೧೪ || ಅಧಿ || ೯ ||

ಅಣ್ಣಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವು

“ ಓಂ ಜ್ಯೋತಿರಾದ್ಯಧಿಷ್ಠಾನಂತು ತದಾಮನನಾತ್ ಓಂ ”

|| ಸೂ || ೧೫ ||

‘ಯೋಗ್ನೌ ಶಿಷ್ಯನ್ ಯಶ್ಚೇಜಶಿಷ್ಯನ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಾದಿ ಭೂತನಿಯಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅಗ್ನಾದ್ಯಂತವಾದ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು. ‘ಯಶ್ಚಕ್ಷುಷಿ ಶಿಷ್ಯನ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

“ ಓಂ ಪ್ರಾಣವತಾ ಶಬ್ದಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. || ೧೬ ||

ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳುಳ್ಳ ಜೀವನಿಂದ ತನ್ನ ಕರಣಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ದರ್ಶನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ, ‘ಏಷ ಹ್ಯನೇನಾತ್ಮನಾ ಚಕ್ಷುಷಾ ದರ್ಶಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳದ್ದೆಲೆಯಿಂದ.

“ ಓಂ ತಸ್ಯ ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೭ ||

ಜೀವಕರಣ ಸಂಬಂಧಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯತ್ವದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವಕರಣತ್ವ ಶ್ರುತಿಯು ಉಪಚರಿತಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು. || ಸೂ || ೧೫ || ೧೬ || ೧೭ || ಅಧಿ || ೧೦ ||

ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ತಇಂದ್ರಿಯಾಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ತ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ತದ್ವ್ಯಪದೇಶಾದನ್ಯತ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠಾತ್ ಓಂ ”

|| ಸೂ. ೧೮ ||

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಇತರಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲ, ‘ದ್ವಾದಶೈವೇಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯಾಹಃ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವನಿಂದ್ರಿಯಂ’ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವವನ್ನೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅನಿಂದ್ರಿಯತ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ.

“ ಓಂ ಭೇದಶ್ಚತೇಃ ಓಂ ” || ಸೂ. ೧೯ ||

ದ್ವಾದಶಪ್ರಾಣಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು (೧೨) ಪ್ರಾಣಗಳೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು.

“ ಓಂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಾಚ್ಛೈ ಓಂ ” || ಸೂ. ೨೦ ||

ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಜೀವಪ್ರಯತ್ನಾಧೀನತ್ವ, ಜೀವಪ್ರಯತ್ನಾಧೀನತ್ವ ರೂಪವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು. || ಸೂ || ೧೮ || ೧೯ || ೨೦ || ಅಧಿ || ೧೧ ||

ತ ಇಂದ್ರಿಯಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ಸಂಜ್ಞಾಧಿಕರಣವು.

“ ಓಂ ಸಂಜ್ಞಾನೂರ್ತಿ ಕ್ಲಪ್ತಿ ಸ್ತು ತ್ರಿವೃತ್ತ್ಯರ್ವತಲುಪದೇಶಾತ್ ಓಂ ” || ಸೂ || ೨೧ ||

ನಾನುಪ್ರಪಂಚ, ದೇಹಾದಿರೂಪ ಪ್ರಪಂಚಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ವೃಧಿವ್ಯಪ್ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ವಿಂಚನಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಸರ್ವಾಣಿ ರೂಪಾಣಿ ವಿಚಿತ್ಯಧೀರಃ ನಾಮಾನಿಕೃತ್ಯಾಭಿವದನ್ ಯ ಆಸ್ತೇ ’ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ. || ಸೂ || ೨೧ || ಅಧಿ || ೧೨ ||

ಸಂಜ್ಞಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ಮಾಂಸಾಧಿಕರಣವು

“ ಓಂ ಮಾಂಸಾದಿಭೌನುಂ ಯಥಾಶಬ್ದಮಿತರಯೋಶ್ಚ ಓಂ ” || ಸೂ || ೨೨ ||

ದೇಹದಲ್ಲರತಕ್ಕ ಮಾಂಸ ಮೊದಲಾದ ಕಠಿನ ವಸ್ತುವೇ ಪಾರ್ಥಿವವು. ಸರ್ವಶರೀರವಲ್ಲ, ಮಜ್ಜಾದಿಗಳು ಜಲ ತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ‘ಯುತ್ಕೃತಿನಂ ಸಾಪ್ಯಥಿವೀ ಯದ್ವೃವಂ ತದಾಪೋ ಯದುಷ್ಣಂ ತತ್ರೇಜಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತ್ಯನುಸಾರವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು.

“ ಓಂ ವೈಶೇಷ್ಯಾತ್ತ ತದ್ವಾದಸ್ತದ್ವಾದಃ ಓಂ ” || ಸೂ || ೨೩ ||

ಪಾರ್ಥಿವ, ಅಪ್ಯ, ತ್ರೈಜಸವೆನ್ನುವ ವ್ಯವಹಾರವು ಭೂಮಿಮೊದಲಾದ ಭೂತ ಸಂಯೋಗಾಧಿಕೃದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ. || ಸೂ || ೨೨ || ೨೩ || ಅಧಿ || ೧೩ ||

ಮಾಂಸಾಧಿಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು.

ತಥಾ ಪ್ರಾಣಾಃ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಆ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡದೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || (ಕರೋತೃನೇನ ಪಾದೇನ) ತತ್ರ ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವಚ್ಛ್ರತಿಃ |

ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವೈರೂಪ್ಯಂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ವ್ಯಕ್ತಸದ್ಗುಣಃ || ೨ ||

ದೃಷ್ಟಾಯುಕ್ತಿಃ ಸಮಾನತ್ವಂ ಕರ್ತೃಶಕ್ತಿವಿಮಿಶ್ರಿತಾ |

ಯುಕ್ತಯಃ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇಷು ಸುನಿರ್ಣಿತಾಸ್ತು ತಾದೃಶಾಃ ||

ಯುಕ್ತಯೋ ನಿರ್ಣಯಸ್ಯೈವ ಸ್ವಯಂ ಭಗವತೋದಿತಾಃ || ೩ ||

ಅ || ತತ್ರ = ಆ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ, * (೧ನೇ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ) ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವಚ್ಛ್ರತಿಃ = ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ರುತಿಯು, (೨. ೩. ೪. ೫.) ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವೈರೂಪ್ಯಂ = ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವಿರೋಧವು, (೬. ೭.) ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ = ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಹಿಮಾತಿಶಯವು, (೮.) ವ್ಯಕ್ತಸದ್ಗುಣಃ = ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ ಸದ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, (೯. ೧೦.) ದೃಷ್ಟಾಯುಕ್ತಿಃ = ಪ್ರಾಣಾಣುತ್ಪವಿಸಯದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಸಕಲಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡದಿರುವಿಕೆಯು (೧೧) ಸಮಾನತ್ವಂ = ಈಶಸಾಮ್ಯವು. (೧೨.) ಕರ್ತೃಶಕ್ತಿಃ = ಈಶ್ವರನಿಗೇನೇ ಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯು. (೧೩.) ವಿಮಿಶ್ರಿತಾ = ಪರಸ್ಪರ ಮಿಶ್ರಿಭಾವವು, (ಇವುಗಳು) ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇಷು = ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ಯುಕ್ತಯಃ = ಯುಕ್ತಿಗಳು. ಸುನಿರ್ಣಿತಾಸ್ತು = ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಣಿತಗಳಾದ, ತಾದೃಶಾಃ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ವಾಚ್ಯಗಳಾದ, ಯುಕ್ತಯಃ = ಯುಕ್ತಿಗಳು, ಸ್ವಯಮೇವ = ತಾನಾಗಿಯೇ, ಭಗವತಾ = ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ, ನಿರ್ಣಯಸ್ಯ = ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕಾಗಿಯೇ, ಉದಿತಾಃ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ತಾ || ೧ನೇ ಪ್ರಾಣೋತ್ಪತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣಾ ಏವೇದಮಗ್ರ ಆಸುಃ ಅಥ ಪ್ರಾಣಾ ಏವಾನಾದಯಃ' ಎಂದು, 'ಏತಸ್ಯ ಜ್ಞಾಯತೇ ಪ್ರಾಣಃ' ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ— ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು, ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವಚ್ಛ್ರತಿಃ' ಎನ್ನುವುದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ— ಅನಾದಿತ್ವರೂಪಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕ 'ಪ್ರಾಣಾಏವಾನಾದಯಃ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣರೂಪಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು. ಏವಂಚ ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಿರಲು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಆತ್ಮೈವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ ಸ ಪ್ರಾಣಮಸ್ಯ ಜತ ಸ ಪ್ರಾಣಾನಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳದ್ದಿಶೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೇನೇ ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವುಳ್ಳ ವಿಶೇಷ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು. 'ಇದಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯ ಜತ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತವು

* ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಗಳ ವಿವರಣವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರೇ ನ್ಯಾಯವಿವರಣದಲ್ಲ ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಟೀಕಾಕಾರರು ನ್ಯಾಯಸುಧಾದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ನ್ಯಾಯವಿವರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು.

ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಮಾತ್ರದ್ದೆಶೆಯಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಅನಾದಿತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾವಕಾರವಾದ ಉಭಯಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು. ಏವಂಚ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶ್ರುತಿಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವುಳ್ಳ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶ್ರುತಿಪರಮಸ್ವಯದಿಂದ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (2) ೨ನೇ ತತ್ತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಏತಸ್ಮಾ ಜ್ಞಾನಗುತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ' ಎಂದೂ, 'ತತ್ರ ನಿತ್ಯಂ ಮನೋನಾದಿತ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇದೆಯೋ, ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು, ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆದರಲ್ಲಿ 'ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವೈರೂಪ್ಯಂ' ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ— ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಮನೋನಾದಿತ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು. ಏವಂಚ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಯ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಜಿಗಿ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಮನೋನಾದಿತ್ಯಕ್ಕೆ 'ಏತಸ್ಮಾ ಜ್ಞಾನಗುತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದೆ. ಅನಾದಿತ್ಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಆ ಶ್ರುತಿಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪದಿಂದ ಅನಾದಿತ್ಯಪರವಾಗಿದೆ. ಏವಂಚ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಸಾದಕವಾದ ವಿಶೇಷ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನಾದಿತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀಹಂಗೆ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (3) ೩ನೇ ತತ್ತ್ವಾರ್ವಕತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ, ನ ಹ್ಯೇಷೋತ್ಪದತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆದರಲ್ಲಿ 'ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವೈರೂಪ್ಯಂ' ಎನ್ನುವುದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ ವಾಗುತ್ಪತ್ತಿಗೆ 'ವಾಗ್ವಾನನಿತ್ಯಾ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವು. ಏವಂಚ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅನಾದಿತ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಿರಲು ಈಶನಿಗೆ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಆಯುಕ್ತವು. ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ವಾಗನಾದಿತ್ಯಕ್ಕೆ 'ಮನಸೋ ವಾ ವ ವಾಗ್ವದ್ಯತೇ, ವಾಚೋ ವ್ಯಾಹರಣಂ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದೆ. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಮನಸೋ ವಾ ವ ವಾಕ್' ಎನ್ನುವ ಮನೋಜನ್ಯತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದೆ. ವಾಕ್ಪದವು ವ್ಯಾಹರಣಪರವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ವಾಚೋ ವ್ಯಾಹರಣಂ' ಎಂದು ವ್ಯಾಹರಣಹೇತುತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಏವಂಚ ಉದಾಹೃತವಚನಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾದ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀಹಂಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (4) ೪ನೇ ಸಪ್ತಗತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್, ದಶೇನೇ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಾಣಾಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳು ಏಳೋ ಅಥವಾ ಹತ್ತೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಬಂದರೆ— ಪ್ರಾಣಗಳು ಏಳೇ, ಹತ್ತೇ ಎಂದು ಸಂಖ್ಯಾ ನಿರ್ಣಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಹತ್ತೇ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯವು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆದರಲ್ಲಿ 'ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವೈರೂಪ್ಯಂ' ಎನ್ನುವುದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ- 'ದಶೇನೇ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಾಣಾಃ, ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣಗತ ದಶತ್ವಸಪ್ತತ್ವರೂಪಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಗಳಿಗೇನೇ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವು. ತಥಾಚ ದಶತ್ವಸಪ್ತತ್ವ ರೂಪ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧದಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ

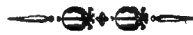
ಬರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಈರ್ಪರನಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ— ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಂಖ್ಯಾಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧದಿಂದ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ದಶತ್ವ ಶ್ರುತಿಯು ಪಂಚಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ, ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಪರವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತತ್ವಶ್ರುತಿಯು ಮನೋಬುದ್ಧಿಸಹಿತವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಸಪ್ತ (ಏಳು) ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಪರವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಸಯವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ. 'ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯತ್ವ ವನ್ನು ಏಕೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು? ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಶ್ರೋತ್ರ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಸ್ಪರ್ಶನ, ರಸನ, ಘ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿರೂಪಗಳಾದವುಗಳು ಪ್ರತಿಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಏಳು ಏಳು ನಿಹಿತಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು 'ಗುಹಾಶಯಾಂ ನಿಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಏನಂಚ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಗಳ ಏಲಕ್ಷಣ ವಿಸಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷದ ನಿರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾದಾನ್ಯವು ಕೂಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (5) ೫ನೇ ಅಣ್ವಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ದಿವೀವಚಕ್ಷುರಾತತಂ' 'ಅಣುಭಿಃ ಪಶ್ಯತಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಗಾನದಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳು ವ್ಯಾವೃತಗಳೋ ಅಣುಗಳೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ— ವ್ಯಾವೃತಗಳೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಅಣುಗಳೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿ ವೈರೂಪ್ಯಂ ಎನ್ನುವುದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾಣುತ್ವಕ್ಕೆ 'ದಿವೀವ ಚಕ್ಷುರಾತತಂ' ಎಂದು ವ್ಯಾವೃತ್ಯಖ್ಯವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋ ಧವು. ಏನಂಚ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವವ್ರಯುಕ್ತ ಅಣುತ್ವವು ಇಲ್ಲವಿರುವುದರಿಂದ ಅಣುತ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಠುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ದಿವೀವ ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗಿಂತಲೂ 'ಅಣಾನಿ ವಾ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ತೇಷಾಂ ಪ್ರಕಾಶೋ ವ್ಯಾತತಃ' ಎಂದು ಅಣುತ್ವವಾಚಕ ವಾದ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವಿದೆ. ಏನಂಚ ವಿಶೇಷಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಅಣುತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವವ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಠುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣ ತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (6) ೬ನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ನೈಷ ಪ್ರಾಣ ಉದೇಶಿ' 'ಆತ್ಮತ ಏಷ ಪ್ರಾಣೋ ಜಾಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಗಾನದಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ— ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯುಳ್ಳವನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ' ಎನ್ನುವುದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ— 'ಯತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯರ್ತೃರಿತ್ಯಾಗ ಉತ್ಪತ್ತಿಮರ್ಣಂ ತಥಾ | ತಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಮ್ನೌಚಿಶ್ಚೈವ ಕಥಂ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಯ ಯುಜ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಿಮಾಪ್ರತಿ ಪಾದಕವಚನವಿದ್ದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಏನಂಚ ಸರ್ವಜನ್ಮಾದಿಹೇತುತ್ವ ರೂಪ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯರೂಪಯುಕ್ತಿಸಹಿತವಾದ ಅನಾದಿತ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಶ್ರುತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಠುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತ ವಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಮಹತ್ಯಾನ್ಮಯತಾಂ ನಿಷ್ಕುಃ ಕರ್ತಾ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಯ ಚೈಕರಾಟ್ | ಕಿಂ ನಾಮ ನ ಸ್ಯಜೇದೇಷ ಯೇನ ಶಕ್ತೇದಮ್ನಾಪ್ಯತಂ' || ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು ವಶೀಕೃತವೇ ಆಗಿದೆಯೋ ಇಂತಹ ಏಷ್ಠವು ಯಾವುದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಾರನು. ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವನು, ಎನ್ನುವ

ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣನದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಧಿಕಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ಉಕ್ತನಾಯಿತು. ಏವಂಚ ಪ್ರಾಣನು ಪ್ರಾಣೋತ್ಪಾದಕತ್ವರೂಪ ಅತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ನ್ನುವುದು ಕೂಡುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (7) ೭ನೇ ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ನ ಪ್ರಾಣಃ ಕಿಂಚಿದಾಶ್ರಿತಃ' 'ಪ್ರಾಣಸ್ಯೈ ತದ್ಭ್ರೇಷವಂ ಸಾಣಃ ಪರವಶೇಸ್ಥಿತಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿ ವಿವಾದದಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸ್ವತಂತ್ರನೋ, ಪರತಂತ್ರನೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ— ಸ್ವತಂತ್ರನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಪರತಂತ್ರನೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಈ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಎನ್ನುವುದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ— 'ಯದಾಶ್ರಯಾದಸ್ಯ ಚೇಷ್ಟಾ ಸೋನ್ಯಂ ಕಥಮುಪಾಶ್ರಯೇತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಸರ್ವ ಚೇಷ್ಟಕತ್ವರೂಪವಾದ ಮಹಿಮೆಯು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಬಂದರೆ— 'ಸರ್ವಕರ್ತಾಪಿ ಸನ್ ಪ್ರಾಣಃ ಪರಮಾಧಾರತಃ ಸ್ಥಿತಃ' ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸರ್ವ ಕರ್ತನಾದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಪರಮತ್ವರೂಪ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಪರತಂತ್ರನು ಆದಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸರ್ವ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (8) ೮ನೇ ಪಂಚವ್ಯತ್ಯಧಿಕರಣ ದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವೇ ನಾ ಏತೇ ಮುಖ್ಯದಾಸಾಃ' 'ಮುಖ್ಯಸ್ಯೈವ ಸ್ವರೂಪಾಣಿ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿ ವಿವಾದದಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳು ಐವರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ದಾಸರೋ, ಸ್ವರೂಪಗಳೋ, ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ, ದಾಸ(ಭೃತ್ಯ)ರೇ ಎಂದಾಗಲಿ, ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಎಂದಾಗಲಿ, ಅನ್ಯತರಪಕ್ಷ ನಿಯಮವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಉಭಯರೂಪರೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತ ಸದ್ಗುಣಃ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ— 'ಪ್ರಾಣೋಽಪಾನೋ ವ್ಯಾನಃ ಉದಾನಃ ಸನಾನಃ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐವರಿಗೆ 'ಸಾಯೂಪಸಂಧೇ ಅಪಾನಂ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರವಿಷ್ಠತೇ ಮಧ್ಯೇ ತೇ ಸನಾನಃ ಏಷ ಹ್ಯೇತದ್ಧೃತಮನ್ವಂ ಸಮಂ ನಯತಿ ತಸ್ಮಾದೇತಾಃ ಸಪ್ರಾಚ್ಛಿಣೋ ಭವಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಕ್ತ ಸದ್ಗುಣತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸ್ವರೂಪತ್ವವೇ. ದಾಸತ್ವ ವಲ್ಲ. ದಾಸರಿಗೂ ಸದ್ಗುಣಗಳು ವ್ಯಕ್ತಗಳಾಗುವುದಾದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸಾಮ್ಯವೇ ಬರುವುದ ರಿಂದ ದಾಸತ್ವವೇ ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ವ್ಯಕ್ತ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐವರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿರಲು, ದಾಸತ್ವ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾ ಮಾಣ್ಯವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ— 'ಅಶೇಷಗುಣಪೂರ್ಣಾನಿ ಮುಖ್ಯ ರೂಪಾಣಿ ಪಂಚ ಚ ತದ್ವಾಸಾಃ ಪಂಚಚಾನ್ಯೇಷಿ ಪ್ರಾಣಃ ದ್ಯಾಃ ಸದ್ಗುಣೈರ್ಯುತಾಃ' | ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ದಾಸರದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದಲೂ ವ್ಯಕ್ತ ಸದ್ಗುಣತ್ವವಿದೆ. ಅಂತೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ದಾಸರಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತ ಸದ್ಗುಣತ್ವ ವಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸಾಮ್ಯವು ಬರಬೇಕಾದೀತು ಎನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಭೃತ್ಯರಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳದ್ದೆ ಶೆಯಿಂದ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕ ವ್ಯಕ್ತ ಸದ್ಗುಣತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಧಿಕೃತವು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ದಾಸತ್ವ-ಸ್ವರೂಪತ್ವಗಳು ಕೂಡುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (9) 9ನೇ ಅಣ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣ ಏವಾಧಸ್ತಾತ್ ಅಣು ನೈತತ್ಸುಖ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಿಗಾನದಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವ್ಯಾಪ್ತನೋ, ಅಲ್ಲವೋ?

ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ — ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವ್ಯಾಪ್ತನೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು, ಅಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಯುಕ್ತಿಃ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ — ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅಣುತ್ವವಿದ್ದರೆ 'ಮಹಾನ್ವೈ, ಮುಖ್ಯಸ್ತ್ರಣೋ ಯೇನ ವ್ಯಾಕ್ತಂ ಚರಾಚರಂ, ಸಪ್ತಸ್ತಂಧಗತೋ ಲೋಕಾನ್ ಯೋ ಬಿಭರ್ತಿ ಮಹಾಬಲಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕತ್ವವು ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಏನಂಚ ದೃಷ್ಟವಾದುದು ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯನಿಗೇನೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಣುತ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. 'ಅಣುವೈ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣೋ ಯ ಉತ್ಪಾನುತಿ ನಾಡೀಭಿಃ' ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟವಾದ ಅಣುತ್ವವು ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಿದ್ದರೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಮಹಾನ್ವೈ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿ ಪರೋಧವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ದೇಹದ್ದೆ ಶಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಏನಂಚ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ, ಅಣುತ್ವವನ್ನೂ ರೂಪವಿವೇಷದಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (10) ೧೦ನೇ ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಜೀವಸ್ಯ ಕರಣಾನ್ಯಾಯಃ ಪ್ರಾಣಾನ್' 'ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಾ ಏತಾನಿ ಕರಣಾನಿ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋವಾಗ್ನಿಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿ ವಿವಾದದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಜೀವಕರಣಗಳೋ, ಬ್ರಹ್ಮಕರಣಗಳೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಬಂದರೆ — ಜೀವಕರಣಗಳೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು, ಬ್ರಹ್ಮಕರಣಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಯುಕ್ತಿಃ ಎನ್ನುವುದೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ — ಅದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಜೀವಾಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೆ, ಅನುಭವದಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಜೀವಾಧೀನತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಏನಂಚ ಜೀವಕರಣತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ದೃಷ್ಟವಾದದ್ದು ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಕರಣತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಕರಣತ್ವ ಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವೇ, ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ — ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ — ವಿಸಯ ವಿವೇಷದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ, ಕಾಲವಿವೇಷದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಜೀವಾನಧೀನತ್ವವೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಕರಣತ್ವವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ — 'ಯಶ್ಚಕ್ಷುಷಿ ತಿಷ್ಠನ್ ಯೋ ವಾಚಿಷ್ಠನ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂಗೆ ಪ್ರಮಿತವಾದ ಈಶಾಧೀನಕರಣತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಹಾಗಾದರೆ ಚಕ್ಷುಷಾ ವಶ್ಯಾಮಿ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಭವಕ್ಕೂ 'ಜೀವಸ್ಯ ಕರಣಾನ್ಯಾಯಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೂ ಈಶನಿಂದಲೇ ಜೀವಾಧೀನತ್ವವು ಕ್ಷೇವನಾಗಿದೆ. ತಥಾಚ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ನಿಯಮದಿಂದ ಜೀವಾನಧೀನತ್ವವು. 'ಇದಮಹಂ ಚಕ್ಷುಷಾ ವಶ್ಯಾಮಿ' ಎಂದು ಇಚ್ಛೆಯಿದ್ದರೆ ಅದು ಕಾಣಲಾರದು. ಏನಂಚ ದೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಕಾರಣತ್ವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ. (11) ೧೧ನೇ ತಇಂದ್ರಿಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅಥೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ದ್ವಾದಶೈವೇಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯಾಯುರ್ವನೋಬುದ್ಧೀ ತು ದ್ವಾದಶೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂದ ಹದಿನೂರು (೧೩) ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವವೋ? ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡೇ (೧೨) ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ — ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊರತು ಹನ್ನೆರಡೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು, ಸಮಾನತ್ವಂ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ

ಈಶಾಧೀನತ್ವವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ, ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಮ್ಯವು. ಏನಂಚ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದ, ಸಮಾನತ್ವದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತ್ರಯೋದಶತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ, ದ್ವಾದಶತ್ವ ಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳ ಕೂಡದು. 'ಯದಸ್ತಿಸ್ತಿದಂ ಸರ್ವಮಧ್ಯಾಭ್ಯೋತ್' 'ಪ್ರಾಣಸ್ಯೈತದ್ವಶೇ ಸರ್ವಂ ತ್ರಿದಿವೇಯತ್ವತ್ಸಿತ್ತಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಈಶನ ಸಾಮ್ಯವೂ ಇದೆ. 'ಪ್ರಾಣ ಸ್ಯೈತದ್ವಶೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣಃಪರವಶೇ ಸ್ಥಿತಃ' ಎಂದು ಮಧ್ಯಮತ್ವವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಏನಂಚ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತೃ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಕಾರಯಿತ್ವತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈಶನ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದ್ವಾದಶತ್ವಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (12) ೧೨ನೇ ಸಂಜ್ಞಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವಿರಿಂಚೋ ವಾ ಇದಂ ವಿರೇಚಯತಿ' 'ಅಥ ಕಸ್ಮಾ ದುಚ್ಯತೇ ಪರಮು ಇತಿ ಪರಮಾದ್ಧ್ಯೋತೇ ನಾನು ರೂಪೇ ವ್ಯಾಕ್ರಿಯೇತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿನಾದದಿಂದ ಶರೀರಾದಿಗಳು ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟವುಗಳೋ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದಲೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟದ್ದು ಎಂದು ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷವು, ಪರಬ್ರಹ್ಮಸೃಷ್ಟವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತೃಶಕ್ತಿಃ' ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಯು. ಅಂದರೆ— ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ನಾನು ರೂಪಾತ್ಮಕ ದೇಹಾದಿಸರ್ಜ ಕರ್ತೃಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಏರಿಂಚನೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಶರೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದವನು. ಏನಂಚ ಏರಿಂಚನಿಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ವಿರಿಂಚೋ ವಾ' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಬಲ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧದಿಂದ 'ಅಥ ಕಸ್ಮಾತ್ ಉಚ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಏಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. 'ತ್ರೈವಿಕ್ರಿಯಾ ಯತೋ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಂ ಚ ತದಪೇಕ್ಷಯಾ | ರೂಪಾಪೇಕ್ಷಂ ತಥಾ ನಾನು ವ್ಯವಹಾರಸ್ತದಾತ್ಮಕಃ | ಆತೋ ರೂಪಸ್ಯ ನಾನು ಕ್ವ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಯ ಚೈಕರಾಟ್ | ಹರಿರೇವ ಯತಃ ಕರ್ತಾ ಪಿತ್ರಾತೋ ಭಗವಾನು ಪ್ರಭುಃ' || ಇತ್ಯಾದಿಗಳದ್ದೆಲೆಯಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೇನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು. ಏನಂಚ ಏಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಏಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವು. (13) ೧೩ನೇ ಮಾಂಸಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅದ್ಭ್ಯೋ ಹೀದಮುಪ್ಪದ್ಯತೇ ಆಪೋ ವಾನ ಮಾಂಸಂ' 'ಪೃಥಿವೀಂ ಶರೀರಂ' 'ಸೋಽಗ್ನೇದೇವಯೋನಾ ಆದುಶ್ಚ್ಯೋ ಹಿರಣ್ಯಕರೀರಃ ಇನಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವತಾಃ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿವಿಗಾನದಿಂದ ಶರೀರವು ಆಪ್ಯವೋ, ಸಾರ್ಥವವೋ, ತೈಜಸವೋ, ಭೂತತ್ರಯಾತ್ಮಕವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವು ಬಂದರೆ, ಆಪ್ಯವೋ, ಸಾರ್ಥವವೋ, ತೈಜಸವೋ ಎಂದಾಗಲೀ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಭೂತತ್ರಯಾತ್ಮಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಮಿಶ್ರತಾ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗುವು. ಅಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವ್ಯವು ತೇಜೋರೂಪ ಗಳಾದ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮಿಶ್ರಿಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಮಿಶ್ರತ್ವವಿದ್ದ ಪ್ರಯು ಕ್ತವೇ 'ಆಪಃ ಶರೀರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಪತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏನಂಚ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಮಿಶ್ರತ್ವವಿರೋಧದಿಂದ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವೇ, ಆದಕಾರಣ

ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ ಎಂದರೆ— ಹೀಗೆ ಹೇಳ ಕೂಡದು. 'ಅನ್ಯಮಶಿತಂ ತ್ರೇಧಾವಿಧೀಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರತ್ವವಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿಯು ಇದೆ. 'ಸರ್ವಂ ಚ ಭೌತಿಕಂ ಮಿಶ್ರಂ ಮಿಶ್ರತ್ವೇನ ವಿಶೇಷಿತಾ | ಭೌಮಂ ಮಾಂಸಮಸ್ಯಗ್ವಾರಿ ತೇಜೋಮಜ್ಜಾ ವಿಶೇಷತಃ | ಸಾರ್ಥಿವಾನಾಂ ಶರೀ ರಾಣಾಮರ್ಥೇನ ಪೃಥಿವೀ ಸ್ವತಾ' || ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿಯೂ ಇದೆ. ಏವಂಚ ವಿಮಿಶ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇಹವು ಸಾಂಚಭೌತಿಕವಾದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಕೂಡುವುದ ರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ.

೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೪ನೇ ಪಾದದ ಸಾರಾಂಶ.

- ೧ನೇ ಪ್ರಾಣೋತ್ಪತ್ತಿಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರಿಯಾನುತ್ತಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೨ನೇ ತತ್ಪ್ರಾಣಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಮನೋನುತ್ತಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೩ನೇ ತತ್ಸ್ವರ್ವಕತ್ಪ್ರಾಣಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ವಾಗನುತ್ತಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೪ನೇ ಸಪ್ತಗತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರಿಯಸಂಖ್ಯಾವಿವಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೫ನೇ ಅಣ್ವಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಪ್ರಾಣಪರಿಮಾಣ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೬ನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾನುತ್ತಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೭ನೇ ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೮ನೇ ಪಂಚವ್ಯತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯದಾಸತ್ವ ತತ್ವವರೂ ಪತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೯ನೇ ಅಣ್ವಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಪರಿಮಾಣ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೧೦ನೇ ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜೀವಕರಣತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೧೧ನೇ ತಇಂದ್ರಿಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧ ವನ್ನೂ ,
- ೧೨ನೇ ಸಂಜ್ಞಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಶರೀರಾದಿ ರೂಪನಾನಾತ್ಮಕಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಸೃಷ್ಟತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ ,
- ೧೩ನೇ ಮಾಂಸಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ—ಶರೀರಕ್ಕೆ ವೃಥಾವ್ಯವತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ತಮ ವಿಕಾರತ್ವ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನೂ , ಪರಿಹರಿಸಿದರು.

ಆದುದರಿಂದ ೧ ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧ. ೨ ಸಮಯವಿರೋಧ. ೩ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧ. ೪ ನ್ಯಾಯೋ ಪೇತ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ವಿರೋಧವನ್ನೂ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ನಿಖಿಲಶ್ರುತಿಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯುಜಗತ್ಕರ್ತನೂ ಸಕಲ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ನಿರ್ದೋಷನೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೨ || ೩ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ
 ಶ್ರೀಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ
 ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ |

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
 ಶ್ರೀಮತ್ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ
 ೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ೪ನೇ ಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪೂರ್ಣಪ್ರಮತಿ ಭಗವತ್ಪಾದಸುಕೃತೇ
 ರನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸ್ಯ ಪ್ರಗುಣಜಯತೀರ್ಥಾಖ್ಯಾಯತಿನಾ |
 ಕೃತಾಯಾಂ ಟೀಕಾಯಾಂ ವಿಷನು ಪದನಾಕಾರ್ಥವಿವೃತೌ ||
 ದ್ವಿತೀಯೇಽಧ್ಯಾಯೇಽಸ್ಮಿನ್ ಚರಮಚರಣಃ ಪರ್ಯವಸಿತಃ ||
 ಶ್ರೀಮತ್ಪರಿನುಲಸಾರ್ಥಂ ನಯಚಂದ್ರಿಕಯೇರಿತಂ |
 ನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಳೀ ಸಾರಮುಪಿ ಸಂಗೃಹ್ಯ ಸನ್ಮದೇ ||
 ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸುಧಾಗ್ರಂಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ಸನ್ನಿವೇಶಃ |
 ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇನ ಮಧ್ವೇಶಚರಣಾರ್ಪಿತಃ ||
 ಭಾಷಾಟೀಕಾನುಸಾರೇಣ ಗೃಹಿತೋ ಜಯತಾದ್ಭುವಿ ||

ಅವಿರೋಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

